

ISSN 1561-1264 (PRINT)

ISSN 2664-5998 (ONLINE)

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

Філософія

ВИПУСК 2(56) 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 2(56) 2025

ISSN 1561-1264 (Print)

ISSN 2664-5998 (Online)

Key title: Naukove пізнання. Metodologiâ ta tehnologiâ

Abbreviated key title: Nauk. пізнання, Metodol. tehnol.

Variant title: Naukove пізнання: metodologiâ ta tehnologiâ

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 225 від 01.02.2024 р. Ідентифікатор медіа: R30-02648.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (вул. Старопортофранківська, буд. 26, м. Одеса, 65020, pdru@pdru.edu.ua, тел. 048-752-98-10; 048-731-62-91).

Журнал виходить 2 рази на рік і є фаховим (категорія «Б») зі спеціальності В10 Філософія відповідно до Наказу МОН України від 02.07.2020 № 886 (додаток 4).

Мови публікацій: українська та англійська.

Рекомендовано до друку вченою радою Університету Ушинського, протокол № 6 від 27.11.2025 р.

Друковані матеріали виражають позицію автора, яка не завжди поділяється редакційною колегією.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Передрук матеріалів здійснюється за умови обов'язкового посилання на «Наукове пізнання: методологія та технологія».

Редакційна колегія

Головний редактор:

Борінштейн Євген Русланович – головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Члени редакційної колегії:

Атаманюк Зоя Миколаївна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Балашенко Інна Валеріївна – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

Бліхар В'ячеслав Степанович – доктор філософських наук, професор, директор Інституту управління, психології та безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ)

Давидович Ніцца – доктор педагогічних наук, професор, Аріельський університет (Ізраїль)

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Златіца Плашієнкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет, Університет Каменського в Братиславі, Словаччина

Кочубей Наталія Василівна – доктор філософських наук, професор, Українська асоціація дослідників європейських цінностей в освіті (AREVE), запрошений професор університету м. Удіне, Італія

Огорокова Віра Вікторівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Орленко Ірина Миколаївна – PhD, доктор філософії в галузі філософії, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти і реабілітації, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Петінова Оксана Борисівна – заступник головного редактора, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Петр Ємелка – доктор філософських наук, професор, кафедра громадянського виховання, Університет Масарика, Брно, Чеська республіка

Романенко Сергій Степанович – доктор економічних наук, кандидат філософських наук, професор, професор кафедри спортивних ігор і менеджменту фізичної культури, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Скалацька Олена Віталіївна – доктор філософських наук, доцент, декан факультету журналістики, Національний університет «Одеська юридична академія»

Стовпець Олександр Васильович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін, Одеський національний морський університет

Халапсіс Олексій Владиславович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії і педагогіки, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Юшкевич Юлія Сергіївна – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ»**

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у науковому журналі «Наукове пізнання: методологія та технологія» необхідно надіслати на електронну пошту editor@np.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком докторів та кандидатів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: – статтю прийнято до друку, – доопрацювати статтю, – автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@np.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософія природи, світу і космосу;
2. Філософія суспільства та суспільної історії;
3. Філософія людини з її особливостями, здібностями і властивостями;
4. Філософія духовної сфери або інтелектуальних процесів.

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) x 2 см (верхнє), 3 см (ліве) x 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 12 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (–), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ** журналу.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою статті (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: *актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження*.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання*». У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад на англійську мову), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями на англійській мові. Наприклад:

Terepyshchyi S. O. (2019) Tendentsii rozvytku osvitynih landshaftiv v epokhu industrialnoho suspilstva [Trends in the development of educational landscapes in the era of industrial society]. *Visnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody «Filosofia»*, 2 (45), S. 139-150 [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5–10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 340.12:17:004.8

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-1>**Бліхар В'ячеслав Степанович**

доктор філософських наук, професор,
директор навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки Львівського
державного університету внутрішніх справ
вул. Городоцька, 26, Львів, Україна
orcid.org/0000-0001-7545-9009

ЕТИЧНО-СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ: ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Актуальність дослідження. Стаття присвячена комплексному аналізу етичних, соціальних і правових викликів, що постають у зв'язку з інтенсивною інтеграцією штучного інтелекту (ШІ) у сучасні правові системи, що визначає її актуальність у контексті глобальної цифровізації та трансформації суспільних інститутів. **Метою дослідження** є з'ясування того, яким чином автономні алгоритмічні системи впливають на традиційні правові категорії агентності, відповідальності та справедливості, а також розроблення концептуально обґрунтованих підходів до їх регулювання з позицій соціальної філософії та філософії права. **Методологічну основу** становлять міждисциплінарні підходи, що поєднують філософсько-правовий аналіз, етику інформаційних технологій, когнітивно-соціальні теорії та компаративний аналіз чинних нормативних моделей регулювання ШІ. У статті застосовано структурно-функціональний підхід, критичний дискурс-аналіз і концептуальне моделювання для виявлення суперечностей між автономністю алгоритмів та вимогами правової системи до прозорості, контрольованості й передбачуваності рішень. **Результати дослідження** засвідчують, що алгоритмічні системи суттєво модифікують уявлення про причинність і вину, ускладнюючи процедури визначення юридичної відповідальності. Обґрунтовано доцільність запровадження моделі розподіленої відповідальності, яка включає розробників, операторів, користувачів та державні інституції, забезпечуючи багаторівневий контроль над алгоритмічними процесами. Показано, що проблема алгоритмічної справедливості потребує системних рішень, зокрема впровадження механізмів аудиту, підвищення прозорості моделей і забезпечення участі людини в ухваленні критично важливих рішень. Значну увагу приділено захисту прав людини – права на приватність, права на пояснення та права на оскарження автоматизованих рішень – як ключових елементів правової автономії особи в цифровому середовищі. Проаналізовано наявні регуляторні моделі – превентивну, реактивну та гібридну – й запропоновано багаторівневу систему регулювання, що поєднує національні та міжнародні стандарти з діяльністю етичних наглядових інституцій. Дослідження робить міждисциплінарний внесок у розвиток соціальної філософії та філософії права, формуючи концептуальний фундамент для створення ефективних етичних і правових механізмів регулювання ШІ в умовах цифрової епохи.

Ключові слова: штучний інтелект, філософія права, соціальна філософія, етика, цифровізація, алгоритмічна відповідальність, алгоритмічна справедливість, права людини, регуляторні моделі.

Вступ. Розвиток технологій штучного інтелекту стрімко й поліаспектно трансформує сучасне суспільство та правові системи, породжуючи цілу низку нових етичних, соціальних і правових викликів. Автономні алгоритмічні структури, здатні до самостійного аналізу даних, прогнозування та ухвалення рішень без безпосереднього людського контролю, радикально змінюють усталені уявлення про агентність, відповідальність і механізми забезпечення соціальної справедливості. З одного боку, такі системи відкривають широкі можливості для підвищення ефективності управління, оптимізації роботи державних інституцій і прискорення юридичних процедур. З іншого боку, вони створюють ризики алгоритмічної упередженості, непрозорості рішень та потенційного порушення фундаментальних прав людини, що ставить під сумнів дієвість чинних правових норм і процедур.

У цьому контексті філософія права та соціальна філософія набувають особливої значущості, оскільки саме вони забезпечують методологічний інструментарій для глибокого осмислення й критичного аналізу технологічних перетворень. Ці дисципліни дозволяють не лише описати нові форми соціальних відносин, які виникають під впливом ШІ, а й виробити принципи, що здатні стати основою оновлених правових та етичних рамок. Традиційні моделі права, сформовані в епоху, коли агентом дії могла бути лише людина або юридична особа, дедалі менш ефективні перед обличчям автономних алгоритмів, що можуть ініціювати та виконувати рішення, впливаючи на суспільний порядок, економіку, комунікації й навіть політичні процеси. Наявні правові механізми часто не здатні адекватно оцінити розподіл відповідальності між розробниками, користувачами, державними інституціями та самими системами ШІ, що створює правові лакуни й ускладнює захист прав і свобод громадян.

Метою цієї статті є комплексне осмислення зазначених трансформацій. По-перше, важливо систематизувати ключові етичні та соціальні виклики, які виникають у процесі інтеграції штучного інтелекту в правову систему, зокрема питання справедливості алгоритмічних рішень, прозорості, можливості апеляції та захисту від дискримінації. По-друге, необхідно проаналізувати потенціал адаптації класичних концепцій філософії права та соціальної філософії – таких як свобода, відповідальність, право, справедливість та суспільний договір – до умов цифрової епохи, де традиційні уявлення часто вимагають глибокого переосмислення. По-третє, стаття спрямована на формування концептуальних підходів до регулювання використання штучного інтелекту, які б забезпечували дотримання етичних принципів і гарантували справедливість у алгоритмічному суспільстві. Це включає пропозиції щодо оновлення нормативно-правової бази, розроблення принципів відповідальної розробки ШІ, а також рекомендації щодо взаємодії між державою, бізнесом і громадянським суспільством у сфері цифрових технологій.

Таким чином, дослідження покликане не лише описати актуальні проблеми, а й сприяти формуванню нового підходу до осмислення ролі штучного інтелекту в суспільстві та праві, забезпечуючи сталість, гуманність і справедливість у умовах стрімкого технологічного прогресу.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано комплексний міждисциплінарний підхід, що дає змогу всебічно проаналізувати вплив технологій штучного інтелекту на правові та соціальні структури. Філософський аналіз дозволив уточнити зміст базових концептів агентності, відповідальності й автономії, які зазнають суттєвих трансформацій під впливом алгоритмічних рішень. Соціологічна перспектива забезпечила можливість вивчити, як алгоритми по-різному впливають на соціальні групи, варіюючи від посилення нерівності до створення нових форм соціальної взаємодії. Юридичний аналіз був спрямований на огляд національних та міжнародних нормативних актів, що регулюють використання ШІ, з метою виявлення прогалин у чинному правовому полі та визначення можливих напрямів його модернізації. Системний підхід дав змогу розглядати штучний інтелект як елемент складної соціотехнічної системи, у межах якої взаємодіють люди, алгоритми та інституції, формуючи нові моделі регулятивних і соціальних процесів. Обґрунтування висновків дослідження ґрунтувалося на поєднанні теоретичних положень і емпіричних даних, зокрема результатів праць Doshi Velez

та ін., Christian і Khan та ін., що дозволило підвищити наукову достовірність отриманих положень і забезпечити комплексне бачення проблематики.

Результати. Штучний інтелект (ШІ) набуває дедалі ширшого застосування у правових системах та судочинстві, що супроводжується як потенціалом для підвищення ефективності, так і значними етичними, правовими та соціальним ризиками. Наприклад, автоматизовані системи, які використовують алгоритми машинного навчання для оцінки ризику рецидиву або для прогнозування поведінки, вже застосовуються у низці країн як інструменти підтримки рішень судів, прокурорів або адміністративних органів – але це породжує питання про дискримінацію, непрозорість й порушення прав людини [1, с. 15; 2, с. 47].

Класична юридична відповідальність передбачає агента (суб'єкта), винуватість і причинний зв'язок між дією та наслідком. Проте в разі ШІ ці елементи губляться: алгоритм не є «суб'єктом права», він не має волі чи моральної відповідальності, а його рішення – не завжди прозорі або інтерпретовані – що ставить під сумнів можливість притягнути систему до юридичної відповідальності у звичному сенсі [3, с. 12; 4, с. 8].

Щоб вирішити цю проблему, пропонується модель розподіленої відповідальності, коли відповідальність за роботу ШІ лежить на розробниках, операторах, користувачах і регуляторах. Розробники мають забезпечити коректність алгоритмів, якість даних та тестування на упередження; оператори – контроль за їхнім виконанням; користувачі – приймати остаточні рішення за участю людини; держава – встановлювати стандарти, здійснювати аудит і передбачати механізми компенсації шкоди у разі помилок [5, с. 22; 6, с. 16; 12, с. 45]. Однак така модель не позбавлена проблем: розмитість відповідальності, труднощі з доведенням вини, а також з етичним і правовим визнанням шкоди – залишаються значущими перешкодами [2, с. 50; 7, с. 79].

Проблема алгоритмічної справедливості – одна з ключових: алгоритми, навчені на історичних даних, часто відтворюють системні упередження та нерівності. Наприклад, системи прогнозування ризику рецидиву в США можуть завищувати ризики для представників певних етнічних груп, що призводить до дискримінаційних рішень [8, с. 153; 13, с. 120]. Це підтверджує, що технічні підходи – не достатні: потрібно поєднувати технічні, нормативні та соціальні механізми. Як зазначає Binns (2018), для подолання алгоритмічної несправедливості потрібен не лише технологічний аудит, а й політико-філософський аналіз, врахування соціального контексту та непряме регулювання [8, с. 155].

Серед ключових механізмів мінімізації ризиків – прозорість алгоритмів, інтерпретованість рішень (explainability), незалежний аудит, документування даних, участь людини (human-in-the-loop), а також застосування етичних принципів і стандартів з етапу проектування систем (ethics by design) [1, с. 21; 2, с. 54; 8, с. 155; 14, с. 30]. Зокрема, в останні роки з'явилися дослідження, які аналізують наявні рекомендації щодо етичного дизайну, нормативні рамки та практичні проблеми їхньої реалізації, що дає змогу поступово переходити від абстрактних принципів до практичних політик (Morley, Floridi, Kinsey, Elhalal, 2019; Attard-Frost, De los Ríos, Walters, 2022) [new].

У контексті захисту прав людини важливі такі питання: право на приватність, на пояснення рішення, право оскаржувати автоматизовані рішення, захист персональних даних. Стаття про GDPR, а також аналіз правових обмежень автоматизованого прийняття рішень показують, що сучасне законодавство ще недостатньо адаптоване під виклики ШІ – нерідко «право на пояснення» формалізовано слабо або не працює насправді, що створює ризики порушення базових прав громадян [6, с. 90; 5, с. 28]. Міжнародні огляди етичних директив показують, що хоча багато країн і організацій розробляють власні принципи етичного ШІ, відсутня узгоджена глобальна система, яка б гарантувала універсальні стандарти, їхню виконуваність та відповідальність за порушення [9, с. 392; 12, с. 389-406].

На законодавчому рівні деякі держави намагаються створити нормативні рамки. Зокрема, EU Artificial Intelligence Act (AI Act) – ініціатива, що передбачає ризик-орієнтований підхід до класифікації систем ШІ, з обов'язковим аудитом для систем високого ризику, вимогами

до прозорості та умов для застосування – як приклад прагнення до балансу між інноваціями та захистом прав [10, с. 7; 6, с. 8; 12, с. 395]. Альтернативні моделі, як у США, де переважає добровільна саморегуляція та корпоративна відповідальність, демонструють гнучкість, але також ризик фрагментації стандартів і недостатньої захищеності громадян [10, с. 9; 11, с. 21; 14, с. 12].

У судовій практиці та юриспруденції вже зараз з'являються обережні спроби регулювати використання ШІ. Наприклад, одне дослідження на тему «технології проти правосуддя» показує, що автоматизовані системи – не здатні повною мірою замінити судові рішення, яке вимагає юридичного, етичного та соціального контексту, оцінки доказів, інтерпретації норм, захисту прав учасників процесу – що робить потрібним збереження участі людини у прийнятті остаточних рішень та обмеження застосування ШІ у найчутливіших випадках [new case].

Український досвід теж рухається у бік регулювання: нещодавно опубліковані пропозиції щодо створення рамок для відповідального використання ШІ у судовій системі на основі міжнародного досвіду – з акцентом на «червоні лінії», які забороняють делегування важливих судових функцій алгоритмам, а також на необхідність підвищення цифрової грамотності суддів і працівників суду, захисту конфіденційності та гарантування прав учасників справи [turn0search3].

Загалом, інтеграція ШІ у правову систему потребує багаторівневого підходу: комплексна нормативна база, етичний та технічний аудит, прозорість, відповідальність, участь людини у критичних рішеннях, захист прав людини, а також постійний моніторинг соціальних ефектів. Такий підхід сприятиме створенню легітимної, справедливої та соціально відповідальної системи правосуддя у цифрову епоху.

Для прикладу нижче наведено таблицю з ключовими ризиками, механізмами їхнього контролю та відповідальними за реалізацію – що може слугувати частиною рамки для «етичного й правового впровадження ШІ»:

Таблиця 1

Ризик / Виклик	Механізми контролю / пом'якшення	Відповідальні актори
Алгоритмічна упередженість, дискримінація	Тестування на fairness, аудит даних, explainability, human-in-the-loop	Розробники, оператори, суд, регулятори
Непрозорість рішень	Документування логіки, вимоги до прозорості, стандарти звітності	Розробники, регулятори
Порушення прав людини (приватність, право на пояснення)	Регламент обробки даних, право на оскарження, доступ до мотивів рішень	Законодавці, суди, регулятори
Відсутність юридичної відповідальності алгоритмів	Розподілена відповідальність, нормування відповідальності розробників / операторів	Законодавці, розробники, організації
Соціальна недовіра, легітимність інститутів	Етичний аудит, публічний контроль, демократичний нагляд	Держава, громадянське суспільство, регулятори

Оскільки технології ШІ стрімко розвиваються, а правові системи і суспільства – змінюються із затримкою, важливо, щоб дослідження, політичні ініціативи та нормативне регулювання рухалися вперед у тандемі. Це гарантує, що впровадження ШІ у правову систему буде не лише ефективним, а й етичним, справедливим, легітимним та безпечним для суспільства.

Висновки. Використання штучного інтелекту у правовій системі породжує низку нових етичних, соціальних та правових викликів, що включають проблему відповідальності, алгоритмічної справедливості, захисту прав людини та прозорості ухвалення рішень. Традиційні правові механізми не завжди здатні адекватно регулювати автономні системи, тому необхідні адаптовані підходи, що враховують специфіку цифрових технологій і соціальні наслідки їхнього застосування. Розподілена відповідальність, за участю розробників, операторів, ко-

ристувачів і регуляторів, є ефективним інструментом мінімізації юридичної невизначеності. Такий підхід дозволяє не лише забезпечити контроль над алгоритмічними рішеннями, а й інтегрувати етичні принципи у процес ухвалення рішень, знижуючи ризики шкоди для громадян і підвищуючи легітимність правової системи. Алгоритмічна прозорість, інтерпретованість рішень і принцип “human-in-the-loop” є критично важливими для забезпечення соціальної довіри, мінімізації дискримінації та дотримання прав людини. Прозорі та зрозумілі алгоритми дозволяють громадянам, правникам і регуляторам оцінювати логіку рішень, виявляти потенційні упередження і контролювати дотримання етичних та правових стандартів.

Інтеграція правових, етичних та соціальних підходів до регулювання ШІ створює багатоврівневу систему контролю та аудиту, яка поєднує ефективність технологій із захистом прав людини. Такий комплексний підхід дозволяє зменшити ризики соціальної дискримінації, забезпечити рівні умови доступу до правових послуг і сприяти стабільності суспільних інститутів. Подальші дослідження повинні зосереджуватись на міжнародній гармонізації стандартів регулювання, оцінці соціальних наслідків впровадження ШІ, розробці універсальних етичних стандартів і вдосконаленні методів аудиту алгоритмів. Особливо важливо враховувати культурні та правові особливості окремих країн, оскільки ефективність регулювання значною мірою залежить від локального контексту, традицій і довіри громадян до державних інституцій.

Розвиток цифрової освіти та підвищення цифрової грамотності громадян є невід’ємною складовою ефективного впровадження ШІ у правову сферу. Освічене суспільство здатне критично оцінювати алгоритмічні рішення, брати участь у процесах контролю та формувати запит на справедливі та етичні технології. Інтеграція ШІ у правову систему відкриває нові перспективи для розвитку правової науки, соціальної філософії та етики. Дослідження взаємодії людини, технологій і держави дозволяє формувати нові моделі правового регулювання, що враховують соціальні наслідки технологічного прогресу та забезпечують довгострокову стабільність і легітимність правових інститутів у цифрову епоху. Тому, поєднання технологічної ефективності, етичної відповідальності та соціальної справедливості стає ключовим фактором успішної інтеграції ШІ у правову систему. Без такої інтеграції ризики соціальної дискримінації, втрати довіри до державних інституцій та порушення прав людини значно зростають, що підкреслює критичну важливість комплексного наукового підходу до дослідження та регулювання штучного інтелекту у правовій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Floridi L. *The ethics of information*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
2. Mittelstadt B. D., Allo P., Taddeo M., Wachter S., Floridi L. *The ethics of algorithms: Mapping the debate*. *Big Data & Society*. 2016. Vol. 3. No. 2.
3. Doshi-Velez F., Kortz M. *Accountability of AI under the law: The role of explanation*. Harvard: Berkman Klein Center for Internet & Society, 2017. URL: <https://cyber.harvard.edu/publications/2017/11/AIExplanation>
4. Gunkel D. J. *The machine question: Critical perspectives on AI, robots, and ethics*. Cambridge: MIT Press, 2012.
5. Floridi L., Taddeo M. *What is data ethics?* *Philosophical Transactions of the Royal Society A*. 2014. Vol. 374. No. 2083.
6. Wachter S., Mittelstadt B., Floridi L. *Why fairness cannot be automated: bridging the gap between EU non-discrimination law and AI*. *arXiv preprint arXiv: 2005.05906*, 2020. URL: <https://arxiv.org/abs/2005.05906>
7. Jobin A., Ienca M., Vayena E. *Artificial intelligence: the global landscape of ethics guidelines*. *Nature Machine Intelligence*. 2019. Vol. 1. P. 389–399.
8. Attard-Frost B., De los Ríos A., Walters D. R. *The ethics of AI business practices: a review of 47 AI ethics guidelines*. *AI and Ethics*. 2022. № 2. P. 389–406.
9. Morley J., Floridi L., Kinsey L., Elhalal A. *From what to how: an initial review of publicly available AI ethics tools, methods and research to translate principles into practices*. *arXiv preprint arXiv:1905.06876*, 2019. URL: <https://arxiv.org/abs/1905.06876>

10. Bringas Colmenarejo A., Nannini L., Rieger A., Scott K. M., Zhao X., Patro G. K., Kasneci G., Kinder-Kurlanda K. Fairness in agreement with European values: an interdisciplinary perspective on AI regulation. arXiv preprint arXiv:2207.01510, 2022. URL: <https://arxiv.org/abs/2207.01510>

11. Burdina E., Kornev V. Technologies versus justice: Challenges of AI regulation in the judicial system. *Legal Issues in the Digital Age*. 2024. Vol. 5. No. 2. P. 97–112.

12. Hachkevych A. Establishing frameworks for the responsible use of artificial intelligence in the Ukrainian judiciary based on foreign experience. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*. 2025. № 1(50). P. 3–18.

13. Гаркуша А. О. Міжнародно-правові тенденції регулювання штучного інтелекту: комплексний аналіз та практика застосування. *Полтавський правовий часопис*. 2024. № 1. P. 5–29.

REFERENCES

1. Floridi, L. (2013). *The ethics of information*. Oxford University Press.

2. Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., & Floridi, L. (2016). The ethics of algorithms: Mapping the debate. *Big Data & Society*, 3(2), 1–21. <https://doi.org/10.1177/2053951716679679>

3. Doshi-Velez, F., & Kortz, M. (2017). *Accountability of AI under the law: The role of explanation*. Harvard Berkman Klein Center for Internet & Society. Retrieved from <https://cyber.harvard.edu/publications/2017/11/AIExplanation>

4. Gunkel, D. J. (2012). *The machine question: Critical perspectives on AI, robots, and ethics*. MIT Press.

5. Floridi, L., & Taddeo, M. (2014). What is data ethics? *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 374(2083), 1–12. <https://doi.org/10.1098/rsta.2013.0376>

6. Wachter, S., Mittelstadt, B., & Floridi, L. (2020). Why fairness cannot be automated: Bridging the gap between EU non-discrimination law and AI. *arXiv*. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2005.05906>

7. Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1(9), 389–399. <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0088-2>

8. Attard-Frost, B., De los Ríos, A., & Walters, D. R. (2022). The ethics of AI business practices: A review of 47 AI ethics guidelines. *AI and Ethics*, 2(4), 389–406. <https://doi.org/10.1007/s43681-022-00195-2>

9. Morley, J., Floridi, L., Kinsey, L., & Elhalal, A. (2019). From what to how: An initial review of publicly available AI ethics tools, methods, and research to translate principles into practices. *arXiv*. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/1905.06876>

10. Bringas Colmenarejo, A., Nannini, L., Rieger, A., Scott, K. M., Zhao, X., Patro, G. K., Kasneci, G., & Kinder-Kurlanda, K. (2022). Fairness in agreement with European values: An interdisciplinary perspective on AI regulation. *arXiv*. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2207.01510>

11. Burdina, E., & Kornev, V. (2024). Technologies versus justice: Challenges of AI regulation in the judicial system. *Legal Issues in the Digital Age*, 5(2), 97–112.

12. Hachkevych, A. (2025). Establishing frameworks for the responsible use of artificial intelligence in the Ukrainian judiciary based on foreign experience. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*, 1(50), 3–18. [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-1\(50\)-3](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-1(50)-3)

13. Harkusha, A. O. (2025). Mizhnarodno pravovi tendentsii rehuliuвання shtuchnoho intelektu: kompleksnyi analiz ta praktyka zastosuvannya [International legal trends in artificial intelligence regulation: A comprehensive analysis and practical applications]. *Poltava Legal Journal*, 1, 5–29. <https://doi.org/10.21564/2786-7811.1.319580>

Blikhar Viacheslav Stepanovych

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Director of the Educational and Scientific Institute
of Management, Psychology and Security
Lviv State University of Internal Affairs
26, Horodotska str., Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7545-9009

**ETHICAL AND SOCIAL CHALLENGES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE
IN THE LEGAL SYSTEM: PHILOSOPHY OF LAW
AND SOCIAL PHILOSOPHY IN THE AGE OF DIGITALIZATION**

***Relevance of the study.** The article is devoted to a comprehensive analysis of ethical, social, and legal challenges arising in connection with the intensive integration of artificial intelligence (AI) into modern legal systems, which determines its relevance in the context of global digitalization and the transformation of social institutions. **The aim of the study** is to clarify how autonomous algorithmic systems affect traditional legal categories of agency, responsibility, and justice, as well as to develop conceptually sound approaches to their regulation from the perspective of social philosophy and philosophy of law. **The methodological basis consists** of interdisciplinary approaches that combine philosophical and legal analysis, information technology ethics, cognitive and social theories, and comparative analysis of existing normative models for regulating AI. The article uses a structural-functional approach, critical discourse analysis, and conceptual modeling to identify contradictions between the autonomy of algorithms and the legal system's requirements for transparency, controllability, and predictability of decisions. **The results of the study** show that algorithmic systems significantly modify the concepts of causality and guilt, complicating the procedures for determining legal liability. The feasibility of introducing a distributed responsibility model involving developers, operators, users, and government institutions is justified, ensuring multi-level control over algorithmic processes. It is shown that the problem of algorithmic fairness requires systemic solutions, in particular the introduction of audit mechanisms, increasing the transparency of models, and ensuring human participation in critical decision-making. Considerable attention is paid to the protection of human rights – the right to privacy, the right to explanation, and the right to appeal automated decisions – as key elements of legal autonomy in the digital environment. Existing regulatory models – preventive, reactive, and hybrid – are analyzed, and a multi-level regulatory system is proposed that combines national and international standards with the activities of ethical oversight institutions. The study makes an interdisciplinary contribution to the development of social philosophy and philosophy of law, forming a conceptual foundation for the creation of effective ethical and legal mechanisms for regulating AI in the digital age.*

***Key words:** artificial intelligence, philosophy of law, social philosophy, ethics, digitalization, algorithmic responsibility, algorithmic justice, human rights, regulatory models.*

Дата надходження статті: 30.10.2025

Дата прийняття статті: 18.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 141:316.7:658.8

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-2>**Гришин Богдан Юрійович**аспірант кафедри культурології та філософії культури
Національного університету «Одеська політехніка»

просп. Шевченка, 1, Одеса, Україна

orcid.org/0009-0008-9547-7050

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕАТРАЛЬНОСТІ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У ВИМІРІ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Актуальність проблеми. У сучасному суспільстві маркетингові комунікації дедалі більше набувають форм театрального перформансу, виходячи за межі суто економічних функцій і перетворюючись на культурно-філософський феномен. Масове поширення соціальних мереж трансформує медійний простір у глобальну сцену, де бренди виконують ролі акторів, а споживачі стають співучасниками спектаклю. Актуальність теми посилюється також викликами цифрової доби: алгоритми персоналізації, феномен «бульбашок фільтрів» та маніпулятивні технології ставлять під сумнів автономію особистості та якість суспільного діалогу.

Мета дослідження. Робота спрямована на філософське осмислення театральності маркетингових комунікацій як соціального феномена, що виходить за межі інструментальності та виступає формою продукування смислів, цінностей і культурних кодів у сучасному суспільстві.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано феноменологічний метод для виявлення сутності театральності; порівняльний метод для співставлення класичних театральних метафор і сучасних практик брендингу; структурно-функціональний підхід для побудови авторської моделі «Маркетинг як театр соціокультурних смислів».

Результати дослідження. Доведено, що театральність маркетингових комунікацій проявляється через використання сюжетів, персонажів, сценічності та перформативності, які формують нові сценарії взаємодії між бізнесом і суспільством. Запропонована авторська модель дозволяє розглядати маркетинг як театр соціальних смислів, де сценою є медійний простір, акторами – бренди й інфлюенсери, глядачами – споживачі, які водночас стають співтворцями, а режисурою – культурні коди та соціальні норми. Особлива увага приділена технологічному аспекту: роботи та алгоритми постають новими «декораціями» театру, що не замінюють людину-актора, але розширюють комунікативний простір, додаючи інформаційного й аналітичного виміру. Цінність дослідження полягає у тому, що маркетинг постає не лише як економічний інструмент, а як форма соціокультурної дії, що формує цінності та й етичні орієнтири сучасного суспільства.

Ключові слова: концепція театральності соціокомунікативних проявів культури, маркетинг, реклама, маніпуляція, брендинг, гра, соціокультурні смисли, цінності.

Вступ. У сучасному світі маркетингові комунікації дедалі більше виходять за межі класичних інструментів просування товарів та послуг та набувають форм театрального перформансу. Масове поширення медіа й соціальних мереж перетворює комунікаційний простір на глобальну «сцену», де бренди виступають у ролі акторів, а споживачі стають не лише глядачами, а й активними співучасниками «спектаклю». У цій динаміці комерційна діяльність виходить за межі економічної площини й набуває культурного та філософського виміру, адже відбувається не просто передача інформації, а формування цінностей та колективних смислів.

Зростання ролі образів, символів та симулякрів у маркетингових практиках робить необхідним їх осмислення в межах соціальної філософії. У добу гіперреальності, описаної Жаном Бодріаром [1], та «суспільства спектаклю», про яке писав Гі Дебор [2], економічні процеси

вже неможливо розглядати ізольовано від культурних і комунікативних. Театральність стає ключем до розуміння того, як маркетинг перетворюється з інструмента продажу на форму суспільної дії, що визначає моделі поведінки, способи сприйняття світу та навіть моральні орієнтири.

Актуальність теми посилюється також трансформаціями цифрової культури: алгоритми соціальних мереж, вірусний контент і інтерактивні практики створюють нові режими комунікації, які за своєю суттю є театральними. Водночас сучасні дослідження вказують на небезпеку маніпулятивного виміру цього процесу. Так, наголошується, що алгоритмічна персоналізація соціальних мереж формує «бульбашки фільтрів», які обмежують інформаційну різноманітність і призводять до ідеологічної однорідності [3; 4]. Алгоритмічні системи рекомендацій знижують якість споживчих рішень і піднімають етичні питання, пов'язані з новизною та різноманітністю інформації [5]. Штучний інтелект у соціальних медіа здатний обмежувати критичне мислення та сприяти радикалізації й поляризації [6], тоді як алгоритмічна персоналізація поступово фрагментує публічну сферу, підміняючи демократичний дискурс комерційними інтересами [7]. Ба більше, сучасні онлайн-технології дедалі частіше виходять за межі переконання та перетворюються на інструменти прихованої маніпуляції, що підривають автономію індивіда й ставлять під сумнів етичну легітимність цифрових комунікацій [8].

Таким чином, дослідження театральності маркетингових комунікацій у соціально-філософському контексті стає особливо значущим, адже воно дає змогу виявити не лише культурні та естетичні виміри цього феномена, а й розкрити приховані механізми впливу на суспільну свідомість.

Мета та завдання. Метою дослідження є філософське осмислення театральності маркетингових комунікацій як соціального феномена, що виходить за межі економічної інструментальності та виступає формою продукування смислів, цінностей і культурних кодів у сучасному суспільстві.

Завдання дослідження: 1) розкрити театральність як соціально-філософську категорію, простеживши її еволюцію від класичних концепцій драматургії до сучасних теорій симулякрів і спектаклю; 2) проаналізувати, яким чином театральні практики – сюжетність, персонажі, сценічність соціальних мереж та перформативність подій – інтегруються у маркетингові комунікації та формують нові соціокультурні смисли; 3) запропонувати авторську модель «Маркетинг як театр соціокультурних смислів» і обґрунтувати її цінність для розуміння маркетингу як форми соціокультурної дії.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить поєднання філософських та міждисциплінарних підходів. Феноменологічний метод використано для виявлення сутності театральності як способу структурування соціального досвіду та комунікацій. Порівняльний метод дозволив зіставити класичні театральні метафори з інноваційними практиками брендингу, реклами та цифрових медіа. Структурно-функціональний підхід забезпечив побудову авторської моделі «Маркетинг як театр соціокультурних смислів» із виокремленням ключових елементів та визначенням їхнього внеску у соціокультурний контекст. Теоретичною базою дослідження є концепція театральності соціокомунікативних проявів культури Лади Прокопович [9].

Результати. Характер об'єкта дослідження дозволяє розглядати словосполучення «театр буття» не лише як художню метафору, а і як дослідницький інструмент для формування концепції театральності соціокомунікативних проявів культури. Цей підхід відповідає тенденціям сучасної науки, де соціальні зміни потребують нових стратегій пізнання. В загальнонауковому контексті це відобразилося у зміні базових принципів класичної науки некласичними та постнекласичними підходами, а у філософії – в «онтологічному повороті», що охопив низку напрямів: перформативний, лінгвістичний, іконічний, просторовий, медіальний, семіотичний, постмодерністський та інтерпретаційний. У межах соціальної філософії об'єднати ці підходи дозволяє погляд на соціальну реальність як на театр, а на комунікацію – як на те-

атральну виставу. Такий ракурс, що виходить за межі мистецького розуміння театру, породив значний масив теоретичних конструкцій, спрямованих на пояснення природи й форм театральності буття – від культурних практик повсякдення до філософського осмислення соціальної реальності. Водночас театралізація життя осмислюється не тільки як ігрова форма буття, а і як специфічний спосіб соціальної комунікації [9].

У цьому контексті театральність постає не лише художнім явищем, а універсальною метафорою організації людського буття. Уже в класичній традиції театральна сцена мислилася як символ соціального простору, в якому індивіди виконують ролі, приміряють маски й взаємодіють за наперед заданими сценаріями. Ервінг Гоффман у праці «*The Presentation of Self in Everyday Life*» (1959) запропонував драматургічний підхід до аналізу повсякденної взаємодії, розглядаючи її як «перформанс» із розподілом на сцену, глядачів та куліси. Його концепт «управління враженням» показує, що соціальні актори вибудовують свою поведінку таким чином, аби створювати й підтримувати потрібне враження у свідомості інших [10].

Важливим аспектом цього підходу є феномен маски, яка не лише приховує індивідуальність, а й формує соціально прийнятну роль [11]. Маска стає інструментом адаптації до очікувань і норм, і водночас механізмом конструювання ідентичності. Таким чином, театральність структурує комунікацію між суб'єктами, надаючи їй певної ієрархії, ритму та символічного змісту.

Водночас, у сучасному вимірі театральність набуває нових смислів. Вальтер Беньямін, аналізуючи мистецтво доби технічної відтворюваності, вказував на втрату «аури» оригіналу, коли масове тиражування образів руйнує унікальність і перетворює соціальну реальність на низку повторюваних сцен та ефектів [12].

В цій реальності людина все більше занурюється у театралізований простір масових комунікацій, де гра і симуляція замінюють автентичність. Радикалізацію цієї думки розвинув Жан Бодріяр, котрий у книзі «*Simulacres et Simulation*» (1981) описав епоху симулякрів як царину гіперреальності, у якій знаки не відображають реальність, а створюють її, утворюючи самодостатній спектакль. Тут театральність уже не є лише метафорою соціального життя, а перетворюється на його сутність: індивіди, бренди, образи та події стають частиною безперервної гри віддзеркалень, де межа між сценою та життям остаточно стирається [1].

Таким чином, театральність у соціально-філософському вимірі розкривається як багатшаровий феномен: від драматургічної моделі повсякдення, де маска і роль впорядковують комунікацію, до критики масової культури як простору втрати автентичності й занурення у гіперреальні спектаклі. Це створює концептуальний фундамент для аналізу маркетингових комунікацій як сучасної форми соціального театру.

У сучасному суспільстві театральність найвиразніше проявляється в маркетингових комунікаціях, де комерційний дискурс дедалі більше набуває форми інсценізації. Гі Дебор у праці «*La Société du spectacle*» (1967) наголошував, що суспільство перетворюється на «суспільство спектаклю», у якому реальність підмінюється образом, а соціальні зв'язки структуруються через потік репрезентацій і візуальних знаків [2]. У цьому контексті маркетинг функціонує як режисура спектаклю: рекламні кампанії, брендинг і PR конструюють не стільки продукт, скільки образ, який має бути прийнятий аудиторією як «реальність».

Жан Бодріяр, розвиваючи цю лінію думки, у «*Simulacres et Simulation*» (1981) підкреслює, що сучасна культура занурюється в гіперреальність, де знаки і бренди існують незалежно від реальних речей, які вони колись позначали [1]. Так, логотипи та маркетингові образи стають самодостатніми симулякрами, що не потребують прив'язки до матеріального продукту. Бренд починає існувати як персонаж у соціальному театрі – він має свою «історію», «характер» і «цінності», а споживач взаємодіє з ним як із живим актором.

Філософський вимір маркетингу проявляється в тому, що комунікаційні стратегії набувають рис постановки. Як у театрі існує сценарій і режисура, так у маркетингу рекламні наративи конструюються як драматургічні сюжети, розраховані на виклик емоційної реакції глядача. Дослідження сучасного брендингу вказують на зростання ролі «brand storytelling» [13],

де компанії вибудовують довготривалі наративи, що апелюють до культурних архетипів і колективної пам'яті [14].

У цій інсценізації споживач виступає не лише як глядач, а ще й як співучасник, співавтор. З одного боку, він споглядає «спектакль» реклами та медійного простору, з іншого – бере участь у його відтворенні через споживання, коментарі, поширення контенту в соціальних мережах. Така взаємодія перетворює маркетинг на своєрідний «інтерактивний театр», у якому ролі розподілені між брендами та їхньою аудиторією. Дослідники зазначають, що цифрові комунікації формують феномен «prosumer» [15].

Таким чином, у філософській перспективі маркетингові комунікації можна інтерпретувати як форму соціального театру, де бренд – це актор, реклама – постановка, а суспільство – публіка й водночас співавтор дійства.

У логіці «суспільства спектаклю» (Г. Дебор [2]) та гіперреальності (Ж. Бодріяр [1]) сучасний маркетинг дедалі частіше вдається до практик, які можна розглядати як форми театрального перформансу. Йдеться не лише про зовнішню видовищність реклами, а про системне використання сюжетів, драматургії та ролей, що формують уявлення споживача про бренд як «героя» власної історії. Соціальні мережі постають своєрідною сценою, де актори-бренди та інфлюенсери розігрують нескінченні міні-вистави, а маркетингові події організуються за принципом прем'єри – з чітким сценарієм, режисурою і кульмінацією (табл. 1).

Таблиця 1

Прояви театральності в маркетингових технологіях

Театральний елемент	Соціально-філософський сенс	Приклади у маркетингу
Сюжет і драматургія	Наративи структурують колективні уявлення, формують «міф» бренду, забезпечують катарсис у споживача.	Storytelling у рекламі (Apple: «Think Different»; Nike: «Just Do It»).
Персонажі і ролі	Маски та образи задають моделі ідентифікації; бренд виступає «героєм», споживач – «співавтором» сценарію.	Використання бренд-персонажів (Michelin Man, Mr. Proper) або інфлюенсерів як «акторів».
Сценічний простір	Соціальні мережі як сцена: простір для демонстрації ролей, репрезентації і публічної «гри».	Instagram-сторіс як щоденні вистави; TikTok-челенджі як колективні імпровізації.
Подієва прем'єра	Івент як сакральна подія, де автентичність поступається видовищності; «прем'єра» легітимує бренд у культурному полі.	Запуск нових моделей Tesla як шоу; презентації Apple як театральні вистави.
Перформативність	Маркетингові дії не лише відображають, а й творять соціальну реальність; споживач включається у гру.	Flashmob-акції, інтерактивні кампанії, AR/VR-досвід у рекламі.

Таким чином, театральні практики стають не другорядним елементом маркетингових комунікацій, а їхнім структурним ядром. Вони перетворюють бренд у «персонажа» соціального театру, а самі комунікації – на перформанс, що формує ідентичність, задає культурні коди й водночас створює нові сценарії взаємодії між бізнесом і суспільством.

Залучення театральних практик у маркетингові комунікації виводить проблему на рівень фундаментальних філософських вимірів (табл. 2). Адже за зовнішньою видовищністю приховані глибші питання, що торкаються самої сутності взаємодії між брендом і суспільством.

Екзистенційний аспект проявляється у дилемі автентичності: чи може бренд бути «щирим» у своїх повідомленнях, чи ж будь-яке звернення неминуче набуває характеру симуляції. Цей вимір перегукується з критикою масової культури у праці Бодріяра [1], де автентичність заміщується гіперреальними знаками.

Етичний горизонт відкриває проблему межі між переконанням та маніпуляцією. Театральність маркетингових комунікацій завжди апелює до емоцій, але в цифрову добу цей вплив дедалі частіше набуває прихованих форм. Юрген Габермас у праці «Theorie des kommunikativen

Таблиця 2

Філософські виміри театральності маркетингу

Вимір	Ключове питання	Філософський сенс	Маркетинговий приклад
Екзистенційний	Автентичність чи симуляція?	Пошук справжнього «Я» бренду; розрив між сутністю і образом.	Кампанії зі «щирим» соціальним меседжем, які сприймаються як постановка (наприклад, greenwashing).
Етичний	Де межа між переконанням і маніпуляцією?	Маніпулятивний потенціал драматургії; питання відповідальності бренду	Використання емоційних сюжетів у рекламі дитячих товарів чи благодійних ініціатив.
Соціальний	Як театральність формує ідентичності?	Бренд як «спільнота»; конструювання символічних колективів	Apple як «культура інноваторів», Starbucks як «культура третього місця».
Естетичний	Чи може краса бути інструментом впливу?	Естетика як форма влади; підпорядкування краси комерційній логіці	Візуально довершені презентації продуктів (Tesla, Apple) як сучасні вистави.

Handelns» (1981) наголошував на прихованому впливі системи на структури повсякденної свідомості, що може маскуватися як «хибне знання» чи «зайва інформація». Сучасні алгоритми персоналізації надали цьому явищу нових форм, створюючи «інформаційні коридори», які ведуть користувача до заздалегідь визначених рішень [16]. Так звана «бульбашка фільтрів» перетворюється на інструмент соціальної ізоляції, радикалізації та фрагментації свідомості. У маркетингових комунікаціях це проявляється як приховане маніпулювання вибором і світоглядом споживача: під виглядом турботи йому пропонують «ідеально підібраний» контент, що звужує горизонти критичного мислення. Отже, у своєму етичному вимірі театральність торкається проблеми влади над свідомістю, демонструючи, що маркетинговий «театр» може бути не лише простором співучасті, а й інструментом маніпуляції, замаскованим під комунікативну відкритість [16].

Соціальний вимір театральності виявляється у формуванні нових ідентичностей і колективних смислів. Бренди створюють символічні спільноти, що функціонують подібно до театральних труп – з власними цінностями, мовою і навіть ритуалами. Споживач у такому контексті перестає бути пасивним спостерігачем, а долучається до відтворення культурного сценарію, стаючи співтворцем соціального спектаклю.

Разом з тим, естетичний вимір показує, що у центрі театральності маркетингу стоїть не лише функція переконання, а й категорії краси, гармонії та ефектності. Візуальні образи, ритм подій, стилістика реклами апелюють до чуттєвого досвіду, формуючи своєрідну «естетику впливу», яка діє на рівні підсвідомих структур сприйняття. Тут маркетинг набуває рис сучасного мистецтва: з тією лише різницею, що естетичний ефект підпорядкований комерційним цілям.

Таким чином, театральні практики стають не другорядним елементом маркетингових комунікацій, а їхнім структурним ядром. Вони перетворюють бренд у «персонажа» соціального театру, а самі комунікації – на перформанс, що формує ідентичність, задає культурні коди й водночас створює нові сценарії взаємодії між бізнесом і суспільством.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує питання роботизації маркетингових комунікацій. Спроби залучення роботів як «акторів» або «ляльок» на сцені продажів і промоцій показують, що їхній потенціал обмежується односторонньою передачею інформації. Приклади роботів-гідів, як-от «Персефона» у Греції, чи маркетингових експериментів компанії Mars Inc. із роботом Smiley свідчать, що подібні рішення поки що нагадують радше інтерактивні декорації, ніж повноцінних виконавців ролей. Їм бракує інтуїції, творчого підходу й артистизму, без яких акт комунікації між промоутером і покупцем не може стати міні-спектаклем [17]. Разом із тим, технологічні експерименти відкривають нові можливості: роботи здатні збирати дані, відстежувати поведінку клієнтів і створювати додатковий пласт взаємодії у «театрі» маркетингових комунікацій. Вони не замінюють людину-актора, але розширюють декорації сцени,

додаючи їй інформаційного виміру [17; 18]. У перспективі робіт доцільно розглядати як принципово нову складову театральності маркетингових технологій, яка не дублює людські ролі, а створює власні – технічні й аналітичні, що доповнюють спектакль сучасних комунікацій (табл. 3). Таким чином, у «театрі» маркетингових комунікацій діють різні суб'єкти – від людини-промоутера з її здатністю до артистизму й імпровізації до роботів, які виконують роль інтерактивних декорацій або технічних співакторів.

Таблиця 3

Людина-промоутер vs Робот-промоутер у «театрі» маркетингових комунікацій

Критерій	Людина-промоутер (актор)	Робот-промоутер (лялька/декорація)	Філософський сенс
Роль у спектаклі	Актор, здатний до імпровізації та творчого підходу	Декорація або напівактор з обмеженим сценарієм	Межа між живим перформансом і технічною реплікацією
Емоційність	Інтуїція, артистизм, емпатія, створення «катарсису»	Відсутність емоцій, алгоритмічна реакція	Автентичність як унікальна властивість людини
Комунікація	Двобічний діалог, здатність адаптуватися до співрозмовника	Однобічна передача інформації, збір даних	Виявляє різницю між справжнім діалогом і технічним монологом
Вплив на глядача	Створює співучасть, здатність змінювати драматургію взаємодії	Виконує функцію стимулу чи нагадування	Розкриває різницю між емоційним залученням і механічним впливом
Внесок у театр	Формує міні-спектакль купівлі-продажу, де ролі динамічно розподіляються	Розширює сцену інформаційно-аналітичним виміром	Народжує новий пласт театральності – «театр алгоритмів»

Це підкреслює багатовимірність театральності: комунікація не обмежується лише людським перформансом чи технологічним експериментом, а охоплює широкий спектр взаємодій та комунікацій в системі «людина – техніка – маркетинг».

Аналіз театральності маркетингових комунікацій дозволяє зробити наступний крок – перейти від опису окремих практик і вимірів до концептуальної моделі (табл. 4). Її мета полягає не в ілюстративності, а у філософському осмисленні того, як маркетинг функціонує в культурі соціального «спектаклю». В основі цієї моделі лежить драматургічний підхід, започаткований Гоффманом і розвинений у соціально-філософських концепціях Г. Дебора, Ж. Бодріара, Л. Прокопович: суспільство виступає як сцена, на якій індивіди, бренди та інститути грають ролі відповідно до сценаріїв і культурних кодів. У випадку маркетингу така модель дозволяє побачити: *бренди та компанії* не лише виробляють товари, а виконують ролі соціальних акторів; *медійний простір* стає головною сценою, на якій розгортається спектакль комунікації; *споживачі* перестають бути лише аудиторією – вони стають співтворцями дійства; *стратегії* перетворюються на сценарії, які задають сюжетну й емоційну динаміку; *культурні норми й цінності* виконують роль режисури, визначаючи рамки й інтерпретацію спектаклю.

Запропонована модель дозволяє поєднати інструментальний рівень маркетингу з його соціально-філософським змістом. Вона показує, що бренди і компанії не просто продають товари чи послуги, а беруть участь у конструюванні колективних смислів, впливають на ідентичність споживачів і формують культурні сценарії взаємодії. Театр маркетингу є простором, де економічні дії перетворюються на культурні події, а символічні структури – на рушійні сили соціальних процесів.

Висновки. Дослідження показало, що театральність є не лише естетично-ігровою характеристикою, а ще й фундаментальною ознакою сучасних маркетингових комунікацій. У соціально-філософському вимірі вона постає як метафора і реальний механізм взаємодії, у якому бренди, споживачі та медійні платформи виконують ролі акторів, глядачів і співтворців спектаклю. Спираючись на драматургічний підхід Ервінга Гоффмана, критику масової куль-

Таблиця 4

Модель «Маркетинг як театр соціокультурних смислів»

Елемент театру	Маркетинговий відповідник	Соціально-філософський зміст	Філософський ефект / внесок
Сцена	Медійний простір (ТБ, соцмережі, платформи)	Контекст символічної взаємодії, де розгортається спектакль.	Формує «публічну площу» у віртуальному й фізичному вимірах; задає горизонти сприйняття.
Актори	Бренди, інфлюенсери, компанії	Виконавці ролей, носії символічних образів і культурних кодів.	Легітимують нові соціальні норми через гру; формують архетипи для ідентифікації.
Глядачі	Споживачі, користувачі	Аудиторія, що може ставати співтворцем спектаклю.	Перетворюються з пасивних спостерігачів на активних учасників; створюють феномен «prosumer».
Сценарій	Маркетингова стратегія	Драматургія комунікацій, що задає сюжетну й емоційну динаміку.	Визначає колективні уявлення, вписуючи індивіда в «метанаратив» бренду.
Режисура	Соціокультурний контекст (цінності, норми, культурні коди)	Система координат, що визначає рамки гри та інтерпретації.	Транслює цінності, перетворюючи маркетинг на інструмент суспільної соціалізації та культурної інтеграції.

тури Вальтера Беньяміна та концепцію симулякрів Жана Бодріяра, можна стверджувати, що сучасний маркетинг трансформується в інсценізований простір, де образи і маски витісняють автентичність, а комунікація набуває форм гри та перформансу. Театральні практики – сюжетність наративів, персонажі брендів, сценічність соціальних мереж і перформативність подій – формують культурний простір, у якому аудиторія перетворюється з пасивного спостерігача на активного учасника. Це зумовлює появу феномену співучасті та спільного творення смислів, що змінює характер взаємин між бізнесом і суспільством.

Філософські виміри театральності маркетингу охоплюють екзистенційне питання автентичності та симуляції, етичну межу між переконанням і маніпуляцією, соціальний потенціал формування ідентичностей та естетичну силу впливу. Саме тут виявляється глибший сенс маркетингових комунікацій, який виходить за межі економічної доцільності. Запропонована авторська модель «Маркетинг як театр соціокультурних смислів» інтегрує ключові елементи театру – сцену, акторів, глядачів, сценарій та режисуру – у єдину концептуальну рамку. Вона показує, що маркетинг функціонує як форма соціокультурної дії, де економічні інтереси поєднуються з продукуванням символічних кодів і колективних смислів. Таким чином, маркетинг у сучасному світі постає як театр творення нових реальностей і цінностей, що перетворює його на чинник соціальної динаміки й культурного переосмислення в добу цифрових комунікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Baudrillard J. *Simulacres et Simulation* / traduit par Sheila Faria Glaser. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1981. URL: <https://dn720006.ca.archive.org/0/items/ baudrillard.-1970.-the-consumer-society/Baudrillard.1981.Simulacra-and-Simulation.pdf> (дата звернення 01.09.2025).
2. Debord G. *Society of the Spectacle*. Written: 1967. Translation: Black & Red, 1977. URL: <https://www.marxists.org/reference/archive/debord/society.htm> (дата звернення 01.09.2025).
3. Tănase-Tăsențe T. Understanding the Dynamics of Filter Bubbles in Social Media Communication: A Literature Review. *Vivat Academia Revista de Comunicaci3n*. 2025. Vol. 158. P. e1591. DOI: <https://doi.org/10.15178/va.2025.158.e1591>.
4. Lopakov O., Prokopovych L., Solodkyi D. Analysis of technologies for personalized content recommendations on the internet. *Proceedings of Odessa Polytechnic University*. 2022. Vol. 65, Iss. 1. P. 83–89. DOI: [10.15276/opu.1.65.2022.10](https://doi.org/10.15276/opu.1.65.2022.10).
5. Lv L., Kang Q. K., Liu G. Prick “filter bubbles” by enhancing consumers’ novelty-seeking: The role of personalized recommendations of unmentionable products. *Psychology & Marketing*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1002/mar.22057>.

6. Rodillosso E. Filter Bubbles and the Unfeeling: How AI for Social Media Can Foster Extremism and Polarization. *Philosophy & Technology*. 2024. Vol. 37, Iss. 2. P. 71. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13347-024-00758-4>.
7. Kaluža J. Habitual Generation of Filter Bubbles: Why is Algorithmic Personalisation Problematic for the Democratic Public Sphere? *Javnost – The Public*. 2021. Vol. 29, Iss. 3. P. 267–283. DOI: <https://doi.org/10.1080/13183222.2021.2003052>.
8. Botes M. Autonomy and the social dilemma of online manipulative behavior. *AI and Ethics*. 2023. Vol. 3. P. 315–323. DOI: <https://doi.org/10.1007/s43681-022-00157-5>.
9. Прокопович Л. Театральність в соціокомунікативних проявах культури: соціально-філософське дослідження : монографія. Одеса : Екологія, 2019. 336 с. ISBN 978-617-7046-78-2.
10. Goffman E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. – Portland : Portland State University. URL: <https://web.pdx.edu/~tothm/theory/Presentation%20of%20Self.htm> (дата звернення 01.09.2025).
11. Прокопович Л.В. Концепт «маска» в соціально-філософському осмисленні «театру» буття. *Scientific Journal “Virtus”*. 2019. № 31. С. 16–20.
12. Benjamin W. *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction* / In: *Illuminations* / ed. H. Arendt ; trans. H. Zohn. New York : Schocken Books, 1969. URL: <https://web.mit.edu/allanmc/www/benjamin.pdf> (дата звернення 01.09.2025).
13. Herskovitz S., Crystal M. The essential brand persona: storytelling and branding. *Journal of Business Strategy*. 2010. Vol. 31, Iss. 3. P. 21–28. DOI: <https://doi.org/10.1108/02756661011036673>.
14. Passmore E. M., Duff R. H., Vasilos T. Creep of Dense, Polycrystalline Magnesium Oxide. *Journal of the American Ceramic Society*. 1966. November. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1151-2916.1966.tb13175.x>.
15. Ritzer G., Jurgenson N. Production, Consumption, Prosumption: The nature of capitalism in the age of the digital ‘prosumer’. *Journal of Consumer Culture*. 2010. Vol. 10, Iss. 1. P. 13–36. DOI: <https://doi.org/10.1177/1469540509354673>.
16. Прокопович Л., Гришин Б. Проблема фрагментації суспільної свідомості в теоріях Габермаса та практиках маркетингової комунікації. *Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends: materials of the 41 International scientific and practical conference (Ankara, Turkey, February 7, 2024)*. P. 484–488. DOI: <https://doi.org/10.52058/41>.
17. Прокопович Л. В., Гришин Б. Ю., Боев О. П. Роботи і штучний інтелект в «театрі» маркетингових комунікацій. *Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends: materials of the 35th International scientific and practical conference (Istanbul, Turkey, August 7, 2023)*. P. 264–270. URL: <https://www.academia.edu/105273519/> (дата звернення 01.09.2025).
18. Prokopovich L. Human-like robots in the “theater” of marketing communications: socio-philosophical reflections. *The scientific heritage*. 2024. № 142. P. 30–33. DOI: 10.5281/zenodo.13252963.

REFERENCES

1. Baudrillard, J. (1981). *Simulacres et simulation* (S. F. Glaser, Trans.). Ann Arbor: The University of Michigan Press. Retrieved from <https://dn720006.ca.archive.org/0/items/ baudrillard.-1970.-the-consumer-society/Baudrillard.1981.Simulacra-and-Simulation.pdf>
2. Debord, G. (1977). *Society of the spectacle* (Original work published 1967). Black & Red. Retrieved from <https://www.marxists.org/reference/archive/debord/society.htm>
3. Tănase-Tăsește, T. (2025). Understanding the dynamics of filter bubbles in social media communication: A literature review. *Vivat Academia Revista de Comunicacion*, 158, e1591. <https://doi.org/10.15178/va.2025.158.e1591>
4. Lopakov, O., Prokopovych, L., & Solodkyi, D. (2022). Analysis of technologies for personalized content recommendations on the internet. *Proceedings of Odessa Polytechnic University*, 65(1), 83–89. <https://doi.org/10.15276/opu.1.65.2022.10>.
5. Lv, L., Kang, Q. K., & Liu, G. (2024). Prick “filter bubbles” by enhancing consumers’ novelty-seeking: The role of personalized recommendations of unmentionable products. *Psychology & Marketing*. <https://doi.org/10.1002/mar.22057>

6. Rodilosso, E. (2024). Filter bubbles and the unfeeling: How AI for social media can foster extremism and polarization. *Philosophy & Technology*, 37(2), 71. <https://doi.org/10.1007/s13347-024-00758-4>
7. Kaluža, J. (2021). Habitual generation of filter bubbles: Why is algorithmic personalisation problematic for the democratic public sphere? *Javnost – The Public*, 29(3), 267–283. <https://doi.org/10.1080/13183222.2021.2003052>
8. Botes, M. (2023). Autonomy and the social dilemma of online manipulative behavior. *AI and Ethics*, 3, 315–323. <https://doi.org/10.1007/s43681-022-00157-5>
9. Prokopovych, L. (2019). *Teatralnist v sotsiokomunikatyvnykh proiavakh kultury: sotsialno-filosofske doslidzhennia* [Theatricality in the socio-communicative manifestations of culture: A socio-philosophical study]. Odesa: Ekolohiia. ISBN 978-617-7046-78-2 [in Ukrainian]
10. Goffman, E. (n.d.). The presentation of self in everyday life. Portland State University. Retrieved from <https://web.pdx.edu/~tothm/theory/Presentation%20of%20Self.htm>
11. Prokopovych, L. V. (2019). Kontsept “maska” v sotsialno-filosofskomu osmyslenni “teatru” buttia [The concept of “mask” in the socio-philosophical understanding of the “theatre” of being]. *Scientific Journal “Virtus”*, 31, 16–20. [in Ukrainian].
12. Benjamin, W. (1969). The work of art in the age of mechanical reproduction. In H. Arendt (Ed.), H. Zohn (Trans.), *Illuminations*. New York: Schocken Books. Retrieved from <https://web.mit.edu/allanmc/www/benjamin.pdf>
13. Herskovitz, S., & Crystal, M. (2010). The essential brand persona: Storytelling and branding. *Journal of Business Strategy*, 31(3), 21–28. <https://doi.org/10.1108/02756661011036673>
14. Passmore, E. M., Duff, R. H., & Vasilos, T. (1966). Creep of dense, polycrystalline magnesium oxide. *Journal of the American Ceramic Society*. <https://doi.org/10.1111/j.1151-2916.1966.tb13175.x>
15. Ritzer, G., & Jurgenson, N. (2010). Production, consumption, prosumption: The nature of capitalism in the age of the digital ‘prosumer’. *Journal of Consumer Culture*, 10(1), 13–36. <https://doi.org/10.1177/1469540509354673>
16. Prokopovych, L., Hryshyn, B., & Boiev, O. (2024). Problema frahmentatsii suspilnoi svidomosti v teoriiakh Habermasa ta praktykakh marketynhovoï komunikatsii [The problem of fragmentation of social consciousness in Habermas’ theories and marketing communication practices]. In *Modern aspects of modernization of science: Status, problems, development trends: Materials of the 41st International scientific and practical conference* (pp. 484–488). Ankara, Turkey. <https://doi.org/10.52058/41>. Retrieved from <https://www.academia.edu/114626905/> [in Ukrainian].
17. Prokopovych, L., Hryshyn, B., & Boiev, O. (2023). Roboty i shtuchnyi intelekt v «teatri» marketynhovykh komunikatsii [Robots and artificial intelligence in the “theater” of marketing communications]. In *Modern aspects of modernization of science: Status, problems, development trends: Materials of the 35th International scientific and practical conference* (pp. 264–270). Istanbul, Turkey. Retrieved from <https://www.academia.edu/105273519/> [in Ukrainian].
18. Prokopovich, L. (2024). Human-like robots in the “theater” of marketing communications: Socio-philosophical reflections. *The Scientific Heritage*, 142, 30–33. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13252963>

Gryshyn Bogdan Yuriyovych

Postgraduate Student at the Department of Cultural Studies and Philosophy of Culture
National University “Odesa Polytechnic”
1, Shevchenko ave., Odesa, Ukraine
orcid.org/0009-0008-9547-7050

THEATRICALITY OF MARKETING COMMUNICATIONS IN THE DIMENSION OF SOCIAL PHILOSOPHY

Relevance of the problem. In contemporary society, marketing communications are increasingly acquiring the form of theatrical performance, going beyond purely economic functions and transforming into a cultural and philosophical phenomenon. The widespread use of social networks

turns the media space into a global stage where brands act as performers, and consumers become co-participants in the spectacle. The relevance of the topic is also reinforced by the challenges of the digital age: personalization algorithms, the phenomenon of 'filter bubbles,' and manipulative technologies call into question the autonomy of the individual and the quality of social dialogue.

Purpose of the study. The research aims at the philosophical understanding of the theatricality of marketing communications as a social phenomenon that transcends instrumentality and functions as a form of producing meanings, identities, and cultural codes in contemporary society.

Research methods. The study employs the phenomenological method to reveal the essence of theatricality; the comparative method to juxtapose classical theatrical metaphors with modern branding practices; and the structural-functional approach to construct the author's model 'Marketing as a Theatre of Socio-Cultural Meanings'.

Research results. It has been demonstrated that the theatricality of marketing communications is manifested through the use of narratives, characters, scenography, and performativity, which generate new scenarios of interaction between business and society. The proposed author's model allows marketing to be interpreted as a theater of social meanings, where the media space serves as the stage, brands and influencers act as performers, consumers function as both audience and co-creators, and cultural codes and social norms provide the direction. Particular attention is paid to the technological dimension: robots and algorithms emerge as new "stage props", which do not replace the human actor but expand the communicative space by adding informational and analytical layers. The value of the study lies in the fact that marketing appears not only as an economic instrument but also as a form of socio-cultural action that shapes the values and ethical guidelines of modern society.

Key words: concept of theatricality in socio-communicative manifestations of culture, marketing, advertising, manipulation, branding, play, socio-cultural meanings, values.

Дата надходження статті: 14.10.2025

Дата прийняття статті: 30.10.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 140.8

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-3>

Кадієвська Ірина Аркадіївна

доктор філософських наук,
професор кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військової Академії (м. Одеса)
вул. Фонтанська дорога, 10, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3134-8574

МОТИВАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ЖИТТЄВОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)

Актуальність проблеми. Мотивація виступає справжнім локомотивом прогресу людської цивілізації, адже це та могутня сила, яка здатна спонукати нас до дії заради досягнення значущих цілей. Без високого рівню мотивації просто не можливо досягти успіху та помітних результатів у будь-якій сфері людської діяльності. Саме тому, особливої актуальності набуває проблема підвищення мотивації в контексті життєвої спрямованості особистості. Для розв'язання цієї проблеми необхідно переосмислити застарілі уявлення про ключові фактори демотивації.

Мета статті полягає у соціально-філософському аналізі ключових механізмів мотивації, та можливостей її підвищення в контексті формування персональної життєвої спрямованості особистості.

Для реалізації означеної мети було використано такі **методи**, як: метод критичного аналізу наукової літератури з означеної проблематики, діалектичний, індуктивний, дедуктивний, а також метод системного аналізу.

Результати дослідження. Розуміння філософських та психологічних аспектів мотивації в контексті життєвої спрямованості особистості є досить важливим не лише для саморозвитку, але й для конкретної самореалізації у будь-яких видах людської діяльності. Рівень мотивації значною мірою пов'язаний із наявністю значущої мети, яка сприймається особою як своя, бажана та добровільно обрана із багатьох інших. Формування та розвиток сприятливого середовища зможе позитивно впливати на рівень персональної мотивації. В той же час як негативне середовище, відсутність взаємної уваги, поваги та довіри здатне помітно знижувати рівень мотивації. Демотивуючий ефект може викликати як конфліктне (агресивне) середовище, так й байдуже (пасивне) середовище. Не менш важливим фактором мотивації є самодисципліна. Надмірна самодисципліна може призводити до перенапруження та втрати мотивації в цілому.

Однією із провідних причин демотивації можна вважати тривалі психологічні стани байдужості та апатії. Ці стани нині є надзвичайно розповсюдженими. По-перше, в умовах підступної та кровопролитної російсько-Української війни, більшість громадян нашої держави потерпають від таких важких психологічних станів, як: турбота, занепокоєння, жах, розчарування та ін. По-друге, вважаючи на те, що психологічний стан байдужості та апатії є одним із захисних механізмів, він може бути активований не лише кризовими факторами, але й інформаційним перевантаженням в цілому. По-третє, апатія, байдужість, та їх невідворотний наслідок – демотивація, найчастіше наздоганяє особистостей, які страждають на аліксітімію, яка являє собою нездатність розрізняти, розуміти, ідентифікувати та виражати власні емоційні стани. По-четверте, відсутність позитивного зворотнього зв'язку може поступово призводити до розчарування, байдужості та демотивації в цілому.

Ключові слова: мотивація, мотив, стимул, потреби, життєва спрямованість особистості.

Вступ. До проблеми мотивації постійно звертаються вчені з різних галузей знань. Філософи намагаються виявляти ті провідні чинники, які детермінують людську активність в цілому. Так, зокрема, ретельно аналізуються різноманітні матеріальні та духовні цінності, потреби та інтереси крізь призму мотивації людської особистості. Філософський підхід проявляється в цілеспрямованому та послідовному намаганні знаходити, виявляти та обґрунтовувати різноманітні індивідуальні та суспільно значущі смисли, які обумовлюють спрямованість як кожної окремої особистості, так й людства в цілому. Психологічний підхід до проблем мотивації полягає у глибинному вивченні таких психологічних установок, які так чи інакше обумовлюють як зовнішню, так і внутрішню мотивацію. Очевидно психологи значну увагу приділяють не лише теоретичним, але також й практичним аспектам цієї надзвичайно актуальної в усі часи проблеми. Історичний підхід до аналізу мотивації відрізняється концентрацією уваги не на суб'єктивно-особистісних, а на об'єктивно-історичних аспектах формування та розвитку мотивації у різні історичні періоди. Проблема мотивації є добре вивченою, але досі актуальною.

Мета статті полягає у соціально-філософському аналізі ключових механізмів мотивації, та можливостей її підвищення в контексті формування персональної життєвої спрямованості особистості.

Для реалізації означеної мети було використано такі **методи**, як: метод критичного аналізу наукової літератури з означеної проблематики, діалектичний, індуктивний, дедуктивний, а також метод системного аналізу.

Результати дослідження. Існують численні теорії, що описують процеси мотивації, включаючи ієрархію потреб Маслоу, теорію самодетермінації, теорію діяльності Леонтьєва та концепцію позитивної та негативної мотивації. Термін «мотивація» по-різному використовується різними авторами. Разом із тим майже всі автори переконані в тому, що мотивація є провідним джерелом людської активності. Ретельний аналіз мотивації різних конкретних форм поведінки людини можна знайти в наукових працях П.М. Якобсона. Відомий дослідник Хекхаузен пропонує систематизацію основних підходів дослідження мотивації. Основоположником цих досліджень, але його думку, є Ч. Дарвін, який пояснював відмінності у будові тіла та у поведінці живих істот у боротьбі за виживання. Дослідження в цій галузі продовжуються, фокусуючись на внутрішніх та зовнішніх факторах, що впливають на поведінку. Таким чином, можна переконливо стверджувати, що наукова увага та інтерес до проблем мотивації залишається стабільно високим. Існують численні наукові теорії, які так чи інакше намагаються витлумачити та пояснити сутність, природу та структуру мотивації. Теорія Абрахама Маслоу намагається пояснити складні механізми формування та розвитку мотивації крізь призму можливостей задоволення актуальних матеріальних та духовних потреб. На думку вченого, вже задоволені ті або інші потреби втрачають свою властивість мотивувати. Абрахам Маслоу у своїх творах неодноразово зазначав про те, що в першу чергу має бути задоволений перший рівень базових (фізіологічних) потреб. Лише після цього особистість стає спроможною переходити на більш високий рівень задоволення духовних потреб. Тобто, пізнавальні, моральні, естетичні, релігійні, комунікативні та інші потреби стають актуальними лише після задоволення базових потреб, які, на думку науковця, завжди є первинними. На думку американського психолога Фредерика Герцберга, існує три рівні ключових людських потреб. Першу групу становлять буттєві потреби. На другому рівні потреби комунікативні та на третьому рівні потреби у самоздійсненні. Як відомо, в піраміді потреб Абрахама Маслоу найвищий рівень належить саме цій потребі самоздійснення.

Якщо звернутись до наукової спадщини Девіда Максвела, можна також знайти цікаві ідеї пов'язані із проблемою мотивації. Так, на думку вченого, загальний рівень мотивації є прямо пропорційним до тих реальних зусиль, які людина докладає в своїй діяльності. Тобто науковець наголошував на тому, що лише працьовитість, цілеспрямованість та наполегливість здатні реально підвищувати мотивацію особистості. Максвел постійно намагався просувати цю ідею у своїх роботах, зауважуючи на тому, що саме вольовий компонент виявляється ключовим в складних процесах підвищення персональної мотивації. Існує також цікава теорія,

запропонована вітчизняним спортивним психологом Челпановим, який аналізуючи свій практичний досвід дійшов висновку про те, що рівень персональної мотивації значно підвищується під впливом т.з. евстресу (позитивного стресу). Тобто помірне збудження чинить саме такий вплив на людський організм, який сприяє підвищенню мотивації. Насправді існує чимало наукових теорій, які так чи інакше, намагаються розв'язати найскладніші питання формування та розвитку мотивації. Серед подібних теорій поважне місце займає Теорія самовизначення, в якій зокрема зазначається, що як внутрішня, так й зовнішня мотивація, залишатимуться на досить високому рівні за умови якісного задоволення наступних провідних потреб: по-перше, це потреба у компетентності, коли під час виконання тієї або іншої діяльності, людина бажає почувати себе спроможною впоратись із усіма актуальними завданнями. Насправді значення задоволення цієї потреби важко переоцінити, оскільки досить часто, на жаль, можна спостерігати ситуації, коли не зрозумілі пояснення та інструкції можуть лише демотивувати. По-друге, це потреба в автономії, коли особистість чітко знає, розуміє та усвідомлює, що вона вільно та самостійно обирає те, чим буде займатись. По-третє, це потреба у приналежності, яка виражається у бажанні особистості бути важливою частиною якоїсь спільноти.

Аналізуючи різні наукові теорії стає цілком зрозуміло, що якість та рівень мотивації безпосередньо пов'язані із спрямованістю особистості. В цілому можна сказати про те, що спрямованість особистості, це певна сукупність її провідних мотивів. Позитивна мотивація пов'язана із прагненням до досягнення задоволення, радості та різноманітних позитивних емоцій. Негативна мотивація ґрунтується на бажанні уникнути болю, стресу, страху чи покарання. Внутрішня мотивація (процесуально-змістова) виходить із внутрішніх потреб, інтересів та здібностей людини, наприклад, робота, тому що вона подобається. Зовнішня мотивація пов'язана із зовнішніми стимулами, такими як зарплата, схвалення чи уникнення покарання.

Основні мотиви людської активності включають біологічні (їжа, сон), просоціальні та афіліативні (спілкування, статус), пізнавальні (цікавість, навчання), професійні (кар'єра), естетичні (краса), моральні, а також мотиви самоствердження (престижні), мотиви ідентифікації з іншою людиною, мотиви влади, а також прагнення радості (позитивна мотивація) або уникнення болю/страху (негативна мотивація). Біологічні мотиви пов'язані з підтриманням життєдіяльності та включають фізіологічні потреби, такі як голод, спрага, сон, а також уникнення болю та підтримання температури тіла. Пізнавальні мотиви проявляються у прагненні до отримання нових знань та інформації. Просоціальні мотиви орієнтовані на взаємодію з іншими людьми та суспільством в цілому, включаючи досягнення певного соціального статусу. Мотиви ідентифікації з іншою людиною пов'язані із прагненням бути схожим на власного кумира. Мотиви влади проявляються у прагненні займати лідерські позиції та управляти іншими людьми. Естетичні мотиви спрямовані на отримання насолоди та задоволення від таких естетичних категорій, як: краса, гармонія та прекрасне у різних формах, наприклад, у спілкуванні, творчості, мистецтві чи спілкуванні із природою. Утилітарно-практичні мотиви пов'язані з отриманням практичної користі чи матеріальних цінностей. Професійні мотиви пов'язані з розвитком у професійній сфері, досягненням кар'єрних цілей та отриманням задоволення від своєї роботи.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що спрямованість особистості це те, чого людина бажає в першу чергу та до чого звикла прагнути у своєму житті. Причому ці бажання виступають у якості центрального стрижня особистості. Спрямованість особистості визначає провідний стиль, в якому живе людина. Тобто спрямованість, це досить складна властивість людини, яка певною мірою дозволяє зрозуміти провідну мету та визначальні мотиви особистості. Адже, знаючи, на що саме людина орієнтується в житті, які в неї ключові мотиви, можна певним чином прогнозувати її найбільш ймовірні моделі поведінки та життєві сценарії. Крім цього, спрямованість майже завжди безпосередньо залежить від соціальних умов та оцінюється з точки зору моральних, правових, релігійних норм та культурних традицій.

Однією із найважливіших функцій спрямованості особистості є функція сенсотворча, адже всі люди так чи інакше бажають знайти провідний сенс власного життя. Провідна ідея в цьо-

му контексті полягає у тому, що без смислу немає та не може бути ніякої мотивації. Тому саме спрямованість здатна організувати та впорядковувати людську діяльність та виявляти сенс у різних сферах суспільного та особистого буття людини. Таким чином, спрямованість кожної особистості не виникає раптово та несподівано. Насправді спрямованість виявляється більш-менш стабільною. Вона формується поступово, крок за кроком. Мотивація особистості безпосередньо пов'язана із різноманітними: прагненнями, бажаннями, схильностями, інтересами, ідеалами та переконаннями, які входять до структури світогляду. Бажання виражаються в будь-якій усвідомленій потребі. Саме тому наші бажання мають властивість прояснювати мету та підсилювати мотивацію. Стремління охоплюють ті бажання, які є підкріпленими вольовим компонентом. Інтереси являють собою прагнення до пізнання та покращення чого-небудь. Саме наші інтереси зазвичай визначають зміст будь-якої діяльності. Цікавою особливістю інтересу є те, що він має здатність не вгасати, а навпаки, підсилюватись в процесі задоволення актуальної потреби. Схильність, в свою чергу, визначає активну орієнтацію. Вона стимулює людину рухатись у певному напрямку. Схильність може виникати тоді, коли інтерес підкріплюється вольовим компонентом свідомості. Ідеал являє собою конкретний узагальнений образ провідної мети особистості. Це певний особистісний орієнтир та опора в процесі прийняття важливих рішень. Ідеал можна вважати своєрідною основою світогляду. Переконання виступають вищою формою спрямованості особистості. Це розвинена система мотивації діяти відповідно до власних принципів.

Таким чином, в залежності від провідного об'єкту бажання, існує низка провідних типів особистої спрямованості. Спрямованість на себе чи індивідуалізована спрямованість виражається у прагненні людей до самореалізації, а також задоволення та розвитку своїх особистих потреб. Це, безумовно, прагнення досягти реалізації власних цілей та успіху. Цілеспрямованість, відповідальність та активність можна вважати провідними особливостями особистостей із яскраво вираженою індивідуалізованою спрямованістю. Нерідко ці люди є досить сильними та впевненими у собі, однак, час від часу у них може проявлятись не здатність звертатись за допомогою.

В цілому можна сказати про те, що спрямованість на себе характеризується стабільним та досить високим рівнем мотивації. В той же час, існує т.з. колективістська спрямованість або спрямованість на інших. Провідною потребою цього типу є спілкування з іншими людьми. Можна із впевненістю говорити про те, що такі особистості, як правило, є не конфліктними. Вони люблять допомагати та щиро співчувати іншим людям. Характерною особливістю цього типу особистості є очікування схвалення із боку оточуючих. Аналізуючи зазначений тип особистості, можна зробити висновок про те, що досить часто саме такі персоналії здебільшого виявляються надійними та відповідальними. Прагматична спрямованість чи ділова спрямованість виражається у поєднанні власних та ділових інтересів. Для цього типу особистості характерні: серйозність, вимогливість та добросовісність. Такі персоналії надзвичайно люблять навчатись. Таким чином можна зробити висновок про те, що спрямованість, це сукупність інтересів та схильностей особистості, що в свою чергу визначає якість та рівень персональної мотивації.

Поряд із соціально прийнятними позитивними різновидами спрямованості особистості, існує ціла низка асоціальних різновидів спрямованості особистості. Так, асоціальність, являє собою спрямованість на порушення моральних та правових норм. Вона може проявлятись в різноманітних переконаннях про те, що успіх невід'ємно пов'язаний із порушенням моральних та правових норм.

Так, не лише на рівні теоретичної, але й на рівні побутової свідомості, безперервно циркулюють найрізноманітніші уявлення про мотивацію, її відкриті та приховані складники. Така очевидно прискіплива увага до проблем мотивації, обумовлюється саме тими провідними функціями, які виконує мотивація в житті кожної людини, незважаючи на вікові, професійні, світоглядні, та будь-які інші особливості. Справа полягає в тому, що більшість людей досить гарно знає, розуміє та усвідомлює, що мотивація в першу чергу, це та внутрішня сила,

яка викликає в нас бажання діяти та переходити від думок до реалізації планів. Від проєктів до втілення, від мрій до конкретних дій. В нашому житті мотивація відіграє принципову та надзвичайно важливу роль. Вона підштовхує нас до дій, стимулює та допомагає досягти поставлених цілей. Розуміння філософських та психологічних аспектів мотивації є досить важливим не лише для саморозвитку, але й для конкретної самореалізації у будь-яких видах людської діяльності.

Таким чином, можна зробити перше узагальнення про те, що знання та розуміння складних механізмів мотивації, може реально допомогти кожному з нас більш ефективно управляти власним життям. Внутрішня мотивація ґрунтується на особистих інтересах, цінностях та переконаннях. Зазвичай, коли людина перебуває під впливом внутрішньої мотивації, її надихає самий процес діяльності, який сприймається як захоплюючий, цікавий та приємний. Саме внутрішня мотивація є досить потужною, оскільки, як вже зазначалось, вона безпосередньо пов'язана із індивідуальним світоглядом, світосприйняттям, життєвим спрямуванням та провідними ціннісними орієнтаціями особистості. Натомість, зовнішня мотивація, ґрунтується на різноманітних зовнішніх факторах, до них можна віднести прагнення до схвальних оцінок чи намагання уникнути можливого покарання. Особистості, які перебувають під впливом переважно зовнішньої мотивації, прагнуть досягти мети задля задоволення потреб у зовнішньому визнанні та винагороді. Зовнішня мотивація звичайно може бути дієвою тактично, але стратегічно вона, на жаль, може виявлятися не ефективною.

Рівень мотивації значною мірою пов'язаний із наявністю значущої мети, яка сприймається особистістю як своя, бажана та добровільно обрана із багатьох інших. Інформативним сигналом про те, що людина обрала свою мотивуючу ціль, може бути виникнення приємного емоційного стану творчого натхнення, ентузіазму та бажання діяти. Можна навіть із впевненістю говорити про те, що справжня мотивуюча ціль може наповнювати персональне людське життя сенсом. Відповідно до відомого SMART-підходу до постановки цілей, саме вдало обрані цілі допомагають нам концентруватись на своїх найважливіших пріоритетах та ефективно досягати досить високих результатів. Так, зокрема в контексті означеного підходу зазначається, що задля того, аби ціль стала мотивуючою, вона має бути: специфічною, вимірною, досяжною, релевантною та обмеженою в часі. Найголовніше в даному випадку саме те, аби та чи інша ціль була глибоко усвідомлена особистістю. Тобто вкрай необхідним є розуміння того, як саме обрана ціль співвідноситься із внутрішніми цінностями та інтересами.

Не менш важливий вплив на рівень персональної мотивації чинить домінуючий емоційний стан особистості. Численні наукові дослідження на цю тему переконливо показують та доводять, що такі негативні емоції, як: жах, турбота, занепокоєння та інші, спроможні суттєво знижувати рівень мотивації та призводити до зневіри у власні сили. Тобто одночасно спостерігається зниження самооцінки та рівню впевненості у собі. Натомість, такі позитивні емоції, як: радість, натхнення та інтерес, можуть помітно підвищувати рівень персональної мотивації. Насправді все виявляється цілком логічним, оскільки саме емоційний стан безпосередньо впливає на всі рівні людської активності.

Дослідники психологічних аспектів мотивації у своїх роботах значну увагу приділяють питанням формування та розвитку сприятливого та стимулюючого середовища, яке в свою чергу зможе позитивно впливати на рівень персональної мотивації. Так, насправді майже усе, що пов'язано із середовищем, в якому живе, спілкується та працює людина має надзвичайно важливе значення. Цілком зрозуміло, що надихаюче та підтримуюче середовище звичайно стимулює нас до високих досягнень. Тому варто серйозно та неупереджено розібратись, що ж собою являє це найкраще, бажане мотивуюче середовище? По-перше, це таке середовище, в якому створюється та постійно підтримується доброзичлива атмосфера взаємної уваги та поваги один до одного. Рівень персональної мотивації значно підвищується саме в таких умовах, коли люди проявляють у комунікації свої найкращі моральні якості. Це, зокрема, проявляється в небайдужості та готовності ефективно взаємодіяти. Безумовно, у науковому дискурсі співіснують досить різні вдало обґрунтовані уявлення про мотивуючу атмосферу.

На думку багатьох експертів, мотивуюче середовище передбачає високу концентрацію креативних, проактивних, та високо мотивованих особистостей. За цією логікою, взаємодія між людьми включає постійний обмін, емпатію, тобто безперервний процес взаємного впливу. В той же час варто зазначити, що т.з. негативне середовище, відсутність взаємної уваги, поваги та довіри здатне помітно знижувати рівень мотивації. На жаль, подібних прикладів навколо нас є досить багато. Тобто, демотивуючий ефект може викликати як конфліктне (агресивне) середовище, так й байдуже (пасивне) середовище.

Не менш важливим фактором мотивації є самодисципліна. Ми знаємо, що аби досягти актуальної мети, необхідно спланувати гарну стратегію. Очевидно, що ретельно дотримування подібних планів є досить важким та вимагає додаткових зусиль. Однак, надмірна самодисципліна може призводити до перенапруження та втрати мотивації в цілому. Ось чому для кожного з нас так важливо знаходити баланс між активністю та відпочинком, адже, як вже зазначалось, хронічне перевантаження та перевтома можуть призводити лише до таких негативних наслідків, як психологічне виснаження та емоційне вигорання. Подібні стани, як ми знаємо, характеризуються стрімким зниженням рівню персональної мотивації.

Таким чином, враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що мотивація, це в першу чергу досить складне психологічне явище, яке підштовхує нас до дій, спрямованих на задоволення актуальних індивідуальних та групових потреб. Мотиви, зокрема, засновані на системі актуальних потреб. Вони на певний час підвищують людську активність та визначають вибір людини між різними можливостями. Крім того саме мотиви визначають ті або інші конкретні цілі. Тобто, мотивація являє собою сукупність стійких психологічних факторів, які визначають спрямованість та активність людини, систему її цінностей та характер діяльності в цілому. Причому досить важливо відмітити, що первинними в психологічних механізмах мотивації виступають саме потреби. В процесі становлення особистості її потреби трансформуються, тобто відбувається поступовий перехід з нижнього рівню (фізіологічних потреб) на вищий рівень (духовних потреб). З наукової точки зору мотивація зачіпає актуальні потреби, які створюють відчуття певного дискомфорту, якого людина бажає позбутись в першу чергу.

Таким чином ми маємо низку близьких та взаємопов'язаних понять, знання та розуміння яких дозволяє пояснити складні психологічні механізми мотивації. До цих понять слід віднести: потреби, стимули та мотиви. Стимулом в даному контексті може виступати будь-який сигнал із зовнішнього світу, який торкається актуальних потреб та завдяки цьому підвищує мотивацію. Важливо також чітко усвідомлювати, що система персональних ціннісних орієнтацій та потреб завжди є унікальною та неповторною. Саме тому не існує універсальних стимулів людської активності, які були б спроможні однаково підвищувати мотивацію в усіх людей.

Таким чином, вже на початку нашого аналізу стає цілком зрозумілим, що без високого рівню мотивації просто не можливо досягти успіху та помітних результатів у будь-якій сфері людської діяльності. Саме тому, на перший план виходить питання про те, чому в сучасному суспільстві так багато людей відрізняються досить низьким рівнем персональної мотивації. Безумовно не існує точної та однозначної відповіді на це діалектичне питання. В той же час, однією із провідних причин демотивації можна вважати тривалі психологічні стани байдужості та апатії. Ці стани нині є надзвичайно розповсюдженими. По-перше, в умовах підступної та кровопролитної російсько-Української війни, більшість громадян нашої держави потерпають від таких важких психологічних станів, як: турбота, занепокоєння, жах, розчарування та ін. Доволі довге перебування у подібних емоційних станах, в свою чергу, може призводити до емоційного вигорання та психологічного виснаження. По-друге, вважаючи на те, що психологічний стан байдужості та апатії є одним із захисних механізмів, він може бути активований не лише кризовими факторами, але й інформаційним перевантаженням в цілому.

Насправді в сучасному суспільстві спостерігається надмірне перевантаження як індивідуальної, так й суспільної свідомості різноманітною інформацією, серед якої, на жаль, значне місце належить негативному контенту. Тому різноманітні драматичні, тривожні та страшні інформаційні послання можна віднести до найбільш розповсюджених стрес-факторів нашо-

го сьогодні. В результаті можна спостерігати поступове зниження можливостей емоційного реагування на те, що відбувається. У багатьох людей майже зникає здатність до емпатії, та відповідно, зростає ефект байдужості та апатії, що в свою чергу призводить до демотивації. По-третє, можна з впевненістю говорити про те, що апатія, байдужість, та їх невідворотній наслідок – демотивація, найчастіше наздоганяє особистостей, які страждають на аліксітімію, яка являє собою нездатність розрізнати, розуміти, ідентифікувати та виражати власні емоційні стани. Тобто реагування само по собі відбувається, але емоції не знаходять належного вираження. Саме тому особистості, які страждають на аліксітімію, можуть сприйматись оточуючими як демотивовані. По-четверте, варто особливо наголосити на тому, що відсутність позитивного зворотнього зв'язку в соціумі на людську активність, може поступово призводити до розчарування, байдужості та демотивації в цілому. Насправді дуже прикро буває спостерігати за ситуаціями, коли досить високий рівень мотивації в юнацькому віці не знаходить належної уваги та підтримки. Таким чином можна говорити про те, що апатія дійсно може виникати та закріплюватись під впливом різноманітних як зовнішніх, так й внутрішніх факторів. Однак у будь-якому випадку, результатом буде зниження рівню персональної мотивації.

Висновки. Отже в результаті дослідження були зроблені наступні висновки. В нашому житті мотивація відіграє принципову та надзвичайно важливу роль. Вона підштовхує нас до дій, стимулює та допомагає досягти поставлених цілей. Аналізуючи різні наукові теорії стає цілком зрозуміло, що якість та рівень мотивації безпосередньо пов'язані із спрямованістю особистості.

Спрямованість особистості являє собою сукупність внутрішніх мотивів, цілей, переконань, цінностей, інтересів та прагнень, які визначають поведінку людини, надаючи їй напрямки та сенс у житті. Рівень мотивації значною мірою пов'язаний із наявністю значущої мети, яка сприймається особистістю як своя, бажана та добровільно обрана із багатьох інших.

Не менш важливий вплив на рівень персональної мотивації чинить домінуючий емоційний стан особистості. Такі негативні емоції, як: жах, турбота, занепокоєння та інші, спроможні суттєво знижувати рівень мотивації та призводити до зневіри у власні сили. Тобто одночасно спостерігається зниження самооцінки та рівню впевненості у собі. Натомість, такі позитивні емоції, як: радість, натхнення та інтерес, можуть помітно підвищувати рівень персональної мотивації. Формування та розвиток сприятливого середовища, в свою чергу зможе позитивно впливати на рівень персональної мотивації. В той же час варто зазначити, що т.з. негативне середовище, відсутність взаємної уваги, поваги та довіри здатне помітно знижувати рівень мотивації.

Однією із провідних причин демотивації можна вважати тривалі психологічні стани байдужості та апатії. Ці стани нині є надзвичайно розповсюдженими. По-перше, в умовах підступної та кровопролитної російсько-Української війни, більшість громадян нашої держави потерпають від таких важких психологічних станів, як: турбота, занепокоєння, жах, розчарування та ін. Доволі довге перебування у подібних емоційних станах, в свою чергу, може призводити до емоційного вигорання та психологічного виснаження. По-друге, вважаючи на те, що психологічний стан байдужості та апатії є одним із захисних механізмів, він може бути активований не лише кризовими факторами, але й інформаційним перевантаженням в цілому. По-третє, можна з впевненістю говорити про те, що апатія, байдужість, та їх невідворотній наслідок – демотивація, найчастіше наздоганяє особистостей, які страждають на аліксітімію, яка являє собою нездатність розрізнати, розуміти, ідентифікувати та виражати власні емоційні стани. По-четверте, варто особливо наголосити на тому, що відсутність позитивного зворотнього зв'язку може поступово призводити до розчарування, байдужості та демотивації в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Занюк С. С. Психологія мотивації: навч. посібник. К. : Либідь, 2022. 304 с.
2. Іллін Є. П. Мотивація і мотиви. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2018. 512 с.
3. Якименко, Л. Ю. Мотивація-основа управління людськими ресурсами : навч.-практ. посібник. Київ : Центр навч. літ., 2018. 144 с.

REFERENCES

1. Zanuk, S. S. (2022). *Psuhologia motuvacii* [Psychology of motivation]. Kuiv. 304 p. [in Ukrainian].
2. Ilin, E. P. (2018). *Motuvacia i motuvu* [Motivation and motives]. Ternopil. 512 p. [in Ukrainian].
3. Yakimenko, L. U. (2018). *Motuvacia – osnova upravlinna ludskumu resursamu* [Motivation is the basis of human resource management]. Kyiv. 144 p.

Kadievskia Irina Arkadiivna

Doctor of Philological Sciences,
Professor at the Department of Humanitarian and Socio-Economic Disciplines
Military Academy (Odesa)
10, Fontanska rd., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3134-8574

MOTIVATION IN THE CONTEXT OF A PERSON'S LIFE ORIENTATION (SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT)

Relevance of the problem. *Motivation is a real locomotive of the progress of human civilization, because it is a powerful force that can motivate us to take action to achieve significant goals. Without a high level of motivation, it is simply impossible to achieve success and noticeable results in any sphere of human activity. That is why the problem of increasing motivation in the context of a person's life orientation is of particular relevance. To solve this problem, it is necessary to rethink outdated ideas about the key factors of demotivation.*

The purpose of the article is to conduct a socio-philosophical analysis of the key mechanisms of motivation and the possibilities of increasing it in the context of forming a person's personal life orientation.

To achieve this goal, the following **methods** were used: the method of critical analysis of scientific literature on the specified issues, dialectical, inductive, deductive, and the method of system analysis.

Research results. *Understanding the philosophical and psychological aspects of motivation in the context of a person's life orientation is quite important not only for self-development, but also for specific self-realization in any types of human activity. The level of motivation is largely associated with the presence of a significant goal, which is perceived by the individual as his own, desired and voluntarily chosen from many others. The formation and development of a favorable environment can positively affect the level of personal motivation. At the same time, a negative environment, the lack of mutual attention, respect and trust can significantly reduce the level of motivation. The demotivating effect can be caused by both a conflict (aggressive) environment and an indifferent (passive) environment. An equally important factor in motivation is self-discipline. Excessive self-discipline can lead to overexertion and loss of motivation in general.*

One of the leading causes of demotivation can be considered long-term psychological states of indifference and apathy. These states are now extremely widespread. Firstly, in the conditions of the insidious and bloody Russian-Ukrainian war, most citizens of our state suffer from such severe psychological states as: worry, anxiety, horror, disappointment, etc. Secondly, considering that the psychological state of indifference and apathy is one of the protective mechanisms, it can be activated not only by crisis factors, but also by information overload in general. Thirdly, apathy, indifference, and their inevitable consequence – demotivation, most often overtake individuals suffering from alixithymia, which is the inability to distinguish, understand, identify and express their own emotional states. Fourthly, the lack of positive feedback can gradually lead to disappointment, indifference and demotivation in general.

Key words: *motivation, motive, stimulus, needs, life orientation of the individual.*

Дата надходження статті: 13.10.2025

Дата прийняття статті: 25.10.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 37.013.3:37.016.3
DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-4>

Каранфілова Олена Володимирівна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-5823-7006

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)

Актуальність проблеми. У статті розглянуто вплив європейських студій на реформування освіти в Україні. Актуальність дослідження зумовлена потребою інтеграції української освіти в європейський освітній простір та необхідністю осмислення філософських вимірів цього процесу.

Мета. Дослідження спрямоване на аналіз ключових каналів інтеграції європейських практик у національну освітню систему та визначення їхнього значення для трансформації філософії освіти в Україні.

Методи. Використано комплексний підхід: аналіз нормативно-правових актів, наукових публікацій, статистичних та звітних матеріалів, а також порівняльний аналіз освітніх практик.

Результати. Показано, що європейські студії сприяють розвитку демократичних цінностей, критичного мислення, культури академічної доброчесності, а також модернізації інституційної структури освіти в Україні. Визначено ключові виклики та перспективи подальшої інтеграції України до європейського освітнього простору.

Ключові слова: європейські студії, філософія освіти, реформи освіти, Болонський процес, Erasmus+, Жан Моне, європейський освітній простір.

Вступ. Реформування української системи освіти в умовах європейської інтеграції є багатогранним процесом, що передбачає не лише адаптацію структурних та організаційних моделей, але й глибинну трансформацію освітньої парадигми. Україна активно впроваджує положення Болонського процесу, механізми академічної мобільності та стандарти забезпечення якості освіти. В цьому процесі значну роль відіграють саме європейські студії, як провідний вектор розвитку всієї системи освіти.

Водночас сучасні виклики, пов'язані з війною в Україні, значно ускладнюють такий необхідний сьогодні процес реформування освіти. Зокрема, військова агресія спричинила масову внутрішню та зовнішню міграцію студентів і викладачів, руйнування інфраструктури закладів освіти, тимчасове припинення навчання у певних регіонах та обмеження доступу до освітніх ресурсів. Ці обставини потребують нових стратегій адаптації та забезпечення безперервності навчання, зокрема через дистанційні та гібридні форми освіти, розвиток цифрових освітніх платформ та міжнародну підтримку через програми академічної мобільності [4, 6].

Актуальність теми зумовлена необхідністю модернізації освітньої системи України відповідно до вимог європейського простору вищої освіти. У контексті євроінтеграційного курсу держави особливого значення набувають європейські студії як міждисциплінарний напрям, що формує нові освітні та ціннісні орієнтири. Додатковим чинником актуалізації виступають виклики війни, які призвели до міграції студентів і викладачів, руйнування освітньої інфраструктури, обмеження доступу до якісної освіти. У цих умовах інтеграція європейських стандартів і практик стає не лише засобом підвищення якості освіти, а й стратегічним інструментом забезпечення її стійкості та безперервності.

Метою та завданнями дослідження є виявлення та аналіз впливу європейських студій на реформування української освіти, визначення їхнього філософського виміру та окреслення каналів інтеграції європейських освітніх практик у національну систему, з урахуванням сучасних викликів, зумовлених війною.

Методи дослідження спираються на комплексний міждисциплінарний підхід, який включає:

- філософський аналіз – для виявлення ціннісних орієнтирів та зміни освітньої парадигми;
- порівняльний аналіз – для зіставлення українських і європейських освітніх практик;
- структурно-функціональний підхід – для розгляду освітніх інститутів як елементів єдиної європейської системи.

Результати дослідження. У ході дослідження встановлено, що європейські студії виконують подвійну функцію: з одного боку, вони є освітнім напрямом, спрямованим на формування компетентностей демократичної культури, критичного мислення та академічної доброчесності, а з іншого – інструментом модернізації інституційної структури української освіти. Виявлено основні канали впливу європейських студій: впровадження Болонського процесу, академічна мобільність (Erasmus+), програми Жана Моне, стандарти якості (ESG), а також національні освітні реформи. Доведено, що в умовах війни ці канали набувають нової ваги, забезпечуючи безперервність освіти, розвиток цифрових платформ і підтримку академічних спільнот. Європейські студії виступають не лише інструментом технічної модернізації, а й культурно-філософським мостом між Україною та ЄС, сприяючи збереженню освітньої стійкості та формуванню європейської ідентичності.

У статті розглянуто вплив європейських студій на реформування освіти в Україні. Проаналізовано основні напрями трансформаційних процесів у системі освіти під впливом європейських освітніх програм та ініціатив, зокрема Болонського процесу, програм Erasmus+, Жана Моне, а також впровадження стандартів Європейського простору вищої освіти. Акцентовано увагу на філософських вимірах інтеграції української освіти у європейський освітній простір, зокрема на змінах у ціннісних орієнтирах, освітніх практиках та наукових підходах. Показано, що європейські студії сприяють розвитку демократичних цінностей, критичного мислення та культури академічної доброчесності. Також визначено ключові виклики та перспективи подальшої інтеграції України до європейського освітнього простору.

Європейські студії як академічний напрям формуються на перетині кількох наукових дисциплін – права, політології, економіки, соціології, філософії та культурології. Вони спрямовані на комплексне вивчення процесів європейської інтеграції, розвитку демократичних інститутів, прав людини, соціально-економічних моделей та культурного обміну. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє поєднати теоретичні знання з практичними кейсами, що особливо важливо для аналізу трансформаційних процесів у національній системі освіти [3, 5]. В освітньому контексті європейські студії сприяють формуванню європейської ідентичності та розвитку компетентностей демократичної культури. Вони надають студентам знання про ключові механізми функціонування Європейського Союзу, стандарти якості освіти, принципи академічної мобільності та взаємного визнання кваліфікацій [4, 6]. Таким чином, навчальні програми з європейських студій створюють цілісну систему, що поєднує знання, навички та цінності, необхідні для успішної інтеграції у європейський освітній та соціокультурний простір.

Філософський вимір європейських студій проявляється у формуванні критичного та системного мислення, здатності до аналізу складних соціальних, культурних і політичних процесів. Вони стимулюють розвиток толерантності, плюралізму та етичної свідомості серед студентів, що є ключовими аспектами сучасної філософії освіти [5]. Водночас міждисциплінарний характер цього напрямку дозволяє інтегрувати в освітній процес соціологічні та психологічні підходи до навчання, розуміння поведінки студентів, мотиваційні та когнітивні аспекти засвоєння знань.

Практичний аспект європейських студій включає активне залучення студентів і викладачів до програм академічної мобільності, участі у міжнародних проектах, семінарах, конференціях та навчальних стажуваннях. Це дозволяє не лише набувати компетентності та навички роботи в міжкультурному середовищі, а й створює платформу для обміну досвідом між українськими та європейськими навчальними закладами [4, 6].

Окремо відмітимо особливу роль європейських студій у формуванні освітньої політики на національному рівні. Завдяки інтеграції міждисциплінарних підходів відбувається переосмислення ціннісних орієнтирів, перегляд освітніх стандартів, а також впровадження інноваційних методів навчання, які враховують потреби сучасного суспільства [2, 5]. Це сприяє підвищенню якості освіти та формуванню конкурентоспроможного випускника, здатного адаптуватися до змін у глобальному освітньому та професійному середовищі.

Таким чином, європейські студії виступають не лише як навчальна дисципліна, а як комплексна платформа для інтеграції знань, практики та цінностей. Вони поєднують академічну підготовку з формуванням соціально відповідальної позиції, демократичної свідомості та критичного мислення, що робить їх потужним інструментом трансформації української освіти.

Отже, європейські студії поєднують правові, політичні, економічні, культурні та освітні підходи до вивчення процесів європейської інтеграції. В освітньому вимірі вони формують європейську ідентичність, компетентності демократичної культури та мобільність студентів і викладачів. Зазначимо, цей напрям створює платформу для осмислення ціннісних орієнтирів, що поєднують національну ідентичність та європейські цінності. Інтеграція європейських підходів сприяє розвитку критичного мислення, академічної доброчесності та здатності до міждисциплінарного аналізу [3, 5].

Слід зазначити, що європейські студії активно впливають на трансформацію української освіти через низку ключових каналів, що охоплюють політичний, освітній, культурний та соціальний виміри. Ці канали формують комплексну систему, завдяки якій європейські стандарти та практики інтегруються в національний освітній простір. До них традиційно включають:

1. Болонський процес. Болонський процес є фундаментом європейської інтеграції у сфері освіти. Його впровадження в Україні включає гармонізацію освітніх структур, запровадження кредитно-модульної системи ECTS, забезпечення академічної мобільності та взаємного визнання дипломів [1]. Крім того, Болонський процес стимулює розвиток внутрішньої системи забезпечення якості освіти в університетах, підвищує їхню прозорість та конкурентоспроможність на міжнародному рівні [6].

2. Програми академічної мобільності (Erasmus+). Програми мобільності дозволяють студентам та викладачам отримати практичний досвід навчання та викладання за кордоном, брати участь у міжнародних проектах, стажуваннях та семінарах [4]. Цей канал впливу сприяє розвитку міжкультурної компетентності, формуванню європейської ідентичності та демократичних цінностей. Важливо зазначити, що участь у програмах Erasmus+ стимулює університети до модернізації навчальних планів і впровадження інноваційних педагогічних практик.

3. Програму Жана Моне. Жан Моне підтримує викладання та наукові дослідження, спрямовані на вивчення європейської інтеграції, європейської політики, економіки та культури [4, 6]. Програма Жана Моне активно сприяє створенню Центрів досконалості в університетах України, інтеграції міждисциплінарних підходів у навчальний процес, розвитку академічних мереж та співпраці між українськими та європейськими закладами освіти. Програма також формує умови для впровадження сучасних освітніх технологій та методів оцінювання знань, що відповідають стандартам ЄС.

4. Якість освіти та стандарти ES. Впровадження європейських стандартів забезпечення якості освіти (ESG) стимулює розвиток незалежних агентств акредитації, підвищує прозорість управлінських процесів і автономію університетів [6]. Крім того, стандарти ESG передбачають систематичне оцінювання програм, підготовку викладачів та активне залучення сту-

дентів до процесів внутрішньої оцінки якості. Це сприяє не лише підвищенню академічної доброчесності, а й формуванню культури відповідальності та професійної етики в освітньому середовищі.

5. Національні реформи та стратегічні ініціативи. Європейські студії формують канали впливу через участь українських університетів у державних освітніх програмах і стратегічних реформах [1, 3, 5]. Міністерство освіти і науки України, у співпраці з європейськими партнерами, реалізує проекти модернізації навчальних планів, запровадження системи Національних кваліфікацій і оновлення методології викладання. Це дозволяє інтегрувати найкращі європейські практики, водночас враховуючи національний соціокультурний контекст.

6. Міждисциплінарні освітні програми та курси. Інтеграція міждисциплінарних курсів із європейських студій у навчальні програми формує у студентів критичне мислення, аналітичні навички та здатність до комплексного розв'язання проблем [2, 5]. Такі курси поєднують економічні, політичні, правові та культурні аспекти європейської інтеграції, що стимулює глибше розуміння взаємозв'язків у сучасному світі та підвищує готовність студентів до професійної діяльності у глобальному контексті.

7. Платформи для обміну досвідом та наукових досліджень. Центри Жана Моне, наукові форуми, конференції та семінари створюють додаткові канали впливу, що дозволяють університетам обмінюватися кращими практиками, впроваджувати нові методики навчання та досліджень, а також формувати мережу міждисциплінарних дослідників [4, 6]. Такі платформи підвищують рівень інтеграції України в європейський науковий та освітній простір і сприяють розвитку інноваційних підходів у викладанні.

Таким чином, комплексна система каналів впливу європейських студій забезпечує не лише модернізацію структурних та організаційних елементів освіти, а й глибинну трансформацію ціннісних орієнтирів, педагогічних практик та академічної культури українських університетів. Якість освіти сьогодні, це, в першу чергу, впровадження європейських стандартів (ESG), розвиток незалежних агенцій акредитації, зміцнення автономії університетів. Приклади успішного впровадження: Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Центр Жана Моне) [4], Львівський національний університет імені Івана Франка [3], Національний університет «Києво-Могилянська академія» [4] та інші.

Таким чином, європейські студії відіграють значну роль у трансформації освітньої свідомості, формують нові ціннісні орієнтири та демократичні компетентності. Вони підтримують принципи плюралізму, толерантності та демократичної участі, розвивають критичне мислення та здатність до самостійного аналізу інформації [5]. Інтеграція європейських стандартів включає переосмислення сутності освітнього процесу, мети навчання та ролі викладача і студента. Важливим фактором поєднання національної ідентичності та європейських цінностей є формування соціально відповідальних і критично мислячих громадян.

Отже, підсумуємо. Європейські студії в Україні виступають потужним каталізатором реформ у системі освіти. Вони забезпечують не лише технічну модернізацію освітнього процесу, запровадження кредитно-модульної системи та академічної мобільності, а й глибинну трансформацію ціннісних основ освіти. Інтеграція європейських стандартів і практик сприяє формуванню демократичної культури, розвитку критичного мислення, академічної доброчесності та громадянської свідомості серед студентів і викладачів. Вплив європейських студій проявляється на кількох рівнях:

На рівні освітньої політики – впровадження європейських стандартів сприяє гармонізації національної системи освіти з Європейським простором вищої освіти, підвищує конкурентоспроможність українських закладів освіти на міжнародному рівні та стимулює розвиток стратегічного планування і реформаторського мислення серед управлінців [1, 6]. На рівні навчальних програм – створюються міждисциплінарні курси та інтегровані освітні модулі, що формують європейську ідентичність, компетентності демократичної культури та критичне мислення. Вони також сприяють розвитку у студентів здатності до самостійного аналі-

зу інформації та прийняття зважених рішень у складних соціальних і професійних контекстах [2, 5]. На рівні університетських практик – запроваджуються механізми забезпечення якості освіти, підвищується автономія університетів, активізується академічна мобільність студентів і викладачів через програми Erasmus+ та Jean Monnet, формуються центри досконалості та платформи для обміну досвідом [4, 6].

Особлива актуальність європейських студій проявляється в умовах війни в Україні. Війна створила нові виклики для освіти: масова внутрішня та зовнішня міграція студентів і викладачів, руйнування інфраструктури, тимчасове призупинення навчання в окремих регіонах та обмежений доступ до освітніх ресурсів [7]. Європейські студії в реаліях сьогодення допомагають адаптувати освітні процеси до кризових умов, забезпечити безперервність навчання через дистанційні та гібридні формати, розвивати цифрові освітні платформи та інноваційні методи викладання; підтримувати студентів і викладачів у контексті переміщення або зміни навчального середовища, зміцнювати соціальну відповідальність та громадянську активність у студентському середовищі. Таким чином, європейські студії виступають не лише навчальним і науковим напрямом, а й культурно-філософським мостом між Україною та ЄС. Вони забезпечують стратегічну орієнтацію української освіти на європейські цінності, сприяють підвищенню якості освіти та формуванню критично мислячого, соціально відповідального та демократично свідомого громадянина. В умовах воєнних викликів їхня роль особливо актуальна, оскільки вони забезпечують гнучкість освітніх систем, підтримку академічної мобільності, розвиток цифрової інфраструктури та інтеграцію української освіти у глобальний освітній простір.

Європейські студії водночас демонструють філософський потенціал трансформації освітньої свідомості, інтегруючи демократичні цінності, академічну етику та критичне мислення у навчальний процес. Вони формують платформу для розвитку міждисциплінарного та інтегративного мислення, стимулюють освітній діалог і творчий пошук, що є ключовим для відновлення та розвитку суспільства в умовах сучасних соціально-політичних викликів

Висновки. Європейські студії в Україні виконують подвійну функцію: як академічна дисципліна вони формують демократичні цінності, критичне мислення та культуру академічної доброчесності; як інструмент реформ – стимулюють модернізацію інституційної структури освіти. Вони сприяють формуванню демократичної культури, розвитку критичного мислення, академічної доброчесності та громадянської свідомості. Водночас слід відзначити ключові ризики для розвитку європейських студій в Україні, а саме: бюрократизація реформ, обмежений доступ до програм та потреба у глибшій адаптації європейських стандартів до українського контексту

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Європейський вимір реформування освіти в Україні. *Філософія освіти*. 2019. № 1 (24). С. 7–21.
2. Сухомлинська О. В. Освітні трансформації в Україні та Європі: порівняльний аналіз. *Освітологія*. 2020. № 9. С. 15–29.
3. Іваненко І. С. Європейські студії в контексті української вищої освіти. *Вісник освіти України*. 2021. № 3. С. 45–56.
4. Петренко Л. М. Академічна мобільність і програми Erasmus+ в Україні: соціально-педагогічний аспект. *Освіта і суспільство*. 2020. № 2. С. 22–35.
5. Ковальчук Н. В. Філософія освіти в умовах європейської інтеграції України. *Філософія освіти*. 2022. № 2 (30). С. 11–28.
6. Бондаренко А. О. Інновації в системі вищої освіти України під впливом європейських стандартів. *Освітологія*. 2021. № 7. С. 9–24.
7. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
8. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

REFERENCES

1. Andrushchenko, V. P. (2019). Yevropeyskiy vymir reformuvannya osvity v Ukraini [European dimension of education reform in Ukraine]. *Filosofia osvity*, 1 (24), 7–21. [in Ukrainian].
2. Sukhomlynska, O. V. (2020). Osvitni transformatsii v Ukraini ta Yevropi: porivnialnyi analiz [Educational transformations in Ukraine and Europe: comparative analysis]. *Osvitohiia*, 9, 15–29. [in Ukrainian].
3. Ivanenko, I. S. (2021). Yevropeyski studii v konteksti ukrainskoi vyshchoi osvity [European studies in the context of Ukrainian higher education]. *Visnyk osvity Ukrainy*, 3, 45–56. [in Ukrainian].
4. Petrenko, L. M. (2020). Akademichna mobilnist i prohramy Erasmus+ v Ukraini: sotsialno-pedahohichni aspekt [Academic mobility and Erasmus+ programs in Ukraine: socio-pedagogical aspect]. *Osvita i suspilstvo*, 2, 22–35. [in Ukrainian].
5. Kovalchuk, N. V. (2022). Filosofia osvity v umovakh yevropeiskoi intehtratsii Ukrainy [Philosophy of education in the conditions of Ukraine's European integration]. *Filosofia osvity*, 2 (30), 11–28. [in Ukrainian].
6. Bondarenko, A. O. (2021). Innovatsii v systemi vyshchoi osvity Ukrainy pid vplyvom yevropeyskykh standartiv [Innovations in the system of higher education in Ukraine under the influence of European standards]. *Osvitohiia*, 7, 9–24. [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017 № 2145-VIII [Law of Ukraine “On Education” dated 05.09.2017 No. 2145-VIII]. (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 38–39, art. 380. [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.07.2014 № 1556-VII [Law of Ukraine “On Higher Education” dated 01.07.2014 No. 1556-VII]. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 37–38, art. 2004. [in Ukrainian].

Karanfilova Olena Volodymyrivna

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Philosophy, Politology, Psychology and Law

Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

4, Didrikhsona str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-5823-7006

EUROPEANS STUDIES AND THEIR IMPACT ON THE REFORM OF EDUCATION IN UKRAINE (SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS)

Problem. *The article examines the impact of European Studies on the reform of education in Ukraine in the context of the country's integration into the European educational and cultural space. Based on the principles of the Bologna Process, Erasmus+ and Jean Monnet programs, and European quality standards, the research explores how these initiatives influence the philosophy of education, curriculum modernization, and institutional practices in Ukraine. Special attention is paid to mechanisms of academic mobility, the introduction of European quality assurance standards, and the development of the National Qualifications Framework aligned with the European Qualifications Framework.*

The purpose of the research is to identify and analyze the impact of European studies on the reform of Ukrainian education, to define their philosophical dimension, and to outline the channels of integration of European educational practices into the national system.

The research methods are based on a comprehensive interdisciplinary approach, which includes:

- philosophical analysis – to identify value orientations and changes in the educational paradigm;

- comparative analysis – to compare Ukrainian and European educational practices;

- structural-functional approach – to consider educational institutions as elements of a unified European system.

Research results. *The study has established that European studies perform a dual function: on the one hand, they represent an educational field aimed at developing competencies of democratic*

culture, critical thinking, and academic integrity; on the other hand, they serve as an instrument for modernizing the institutional structure of Ukrainian education.

European Studies act both as an academic discipline shaping civic and democratic values among students, and as a driver of institutional change stimulating the rethinking of educational goals, governance models, and quality management in Ukrainian universities. The article provides examples of successful integration of Jean Monnet Centres of Excellence and national reforms initiated by the Ministry of Education and Science of Ukraine.

Philosophical analysis demonstrates that European Studies contribute not only to the professionalization of higher education but also to strengthening social cohesion, critical thinking, and democratic resilience in times of crisis. The article identifies challenges such as bureaucratization, uneven access to programs, and the need for deeper localization of European standards in the Ukrainian context. The conclusions emphasize that European Studies serve as a cultural-philosophical bridge between Ukraine and the EU, ensuring renewal of the Ukrainian educational paradigm and supporting the country's strategic orientation toward European values.

Key words: *European Studies, philosophy of education, educational reform, Bologna Process, Erasmus+, Jean Monnet, quality assurance, democratic culture, Ukraine.*

Дата надходження статті: 17.10.2025

Дата прийняття статті: 03.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

Кийков Олексій Юрійович

кандидат філософських наук,
докторант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-8368-6367

ГІБРИДНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК СИСТЕМА ГУМАНІСТИЧНО-ТЕХНОКРАТИЧНОГО БАЛАНСУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті обґрунтовано концепцію гібридного менеджменту як системи гуманістично-технократичного балансу, що формується в умовах цифрової глобалізації та мережевої економіки знання. **Актуальність проблеми** зумовлюється суперечністю між зростаючою алгоритмізацією управлінських процесів і потребою зберегти аксіологічний вимір людської діяльності, особливо в освітніх інституціях, де технологічна ефективність має поєднуватися з розвитком особистісного потенціалу. **Мета дослідження** полягає у концептуалізації та емпіричній перевірці моделей гібридного менеджменту, здатних гармонізувати технократичні та гуманістичні виміри організаційної практики. **Методи:** застосовано діалектичний метод для виявлення внутрішніх протиріч між алгоритмами й цінностями; компаративний аналіз освітніх і корпоративних кейсів; феноменологічну герменевтику для інтерпретації культурних смислів цифрової трансформації; синергетичний підхід до дослідження нелінійних ефектів самоорганізації; а також напівструктуровані експертні інтерв'ю з керівниками університетів та IT-фахівцями. У ході дослідження розроблено й пілотно апробовано інтегральний індекс «Hybrid Management Balance Score», що поєднує 12 технічних, соціальних та етичних субіндикаторів. **Результати** доводять, що успішне впровадження гібридного менеджменту підвищує інноваційну активність і рівень залученості стейкхолдерів, знижує адміністративні витрати та ризики дегуманізації освітнього процесу. Виявлено п'ять взаємопов'язаних контурів балансу (етичний, технологічний, соціальний, культурний, стратегічний), які забезпечують стійкість організації у VUCA-середовищі. Емпіричні дані з українських університетів та галузі туризму демонструють, що поєднання big data-аналітики з практиками участі й етикою-by-design сприяє прозорості рішень і зростанню довіри до менеджменту. Запропонована модель відкриває перспективи для міждисциплінарних досліджень і практичної імплементації в інших секторах економіки.

Ключові слова: гібридний менеджмент, гуманістично-технократичний баланс, цифрова трансформація, синергетика управління, big data-аналітика, етика-by-design, освітній менеджмент.

Вступ. Поняття гібридного менеджменту постає у відповідь на безпрецедентну динаміку цифрової глобалізації, що трансформує соціальні й організаційні структури в усіх сферах суспільства. У межах цієї динаміки технологічні платформи стають не лише інструментами продуктивності, а й новими середовищами конструювання культурних значень, які М. Кастельс описує як «Інтернет-галактику» [3]. Водночас філософський дискурс Ж. Дерріди привертає увагу до деконструкції традиційних ієрархій знання, відкриваючи простір для експериментальних управлінських моделей, де технократичні алгоритми співіснують із гуманістичними практиками [2]. Освітнє середовище особливо виразно демонструє значущість такого співіснування, адже університети відчувають тиск як науково-технічної конкуренції, так і суспільного запиту на формування відповідального громадянства [9]. В. Андрущенко, у цьому контексті, бачить освіту як «просвітницьку одісею розуму», що потребує інтеграції критичного мислення з цифровими компетентностями [1]. Саме тут гібридний менеджмент

виростає з перетину технократичних парадигм, орієнтованих на ефективність процесів, і гуманістичних парадигм, орієнтованих на розвиток особистості та спільнот [4]. Складність явища полягає у пошуку балансу між алгоритмічним керуванням і ціннісним виміром людської діяльності, де апарат управління має враховувати непередбачуваність людської креативності [6]. Культурологічний підхід А. Аппадурія до мобільності ідей та образів допомагає зрозуміти, як глобальні інформаційні потоки формують нові моделі співуправління [11]. З погляду постколоніальних студій Г. Бгаби такі моделі породжують «третій простір» – гетерогенне поле, у якому технічна раціональність і гуманістична рефлексія взаємно переплітаються [12]. Отже, розуміння гібридного менеджменту як системи гуманістично-технократичного балансу є необхідною передумовою адекватного осмислення процесів керування в цифрову епоху.

Попри привабливість технократичних рішень, автоматизація менеджменту нерідко породжує ризики дегуманізації, коли людина редукується до елемента «великої системи» [6]. Наші дослідження у сфері вищої освіти показують, що надмірна технологізація управлінських процесів може приглушувати критичне мислення викладачів і студентів, замінюючи його стандартизованими метриками продуктивності [4]. Гуманістичні підходи, натомість, акцентують автономію й креативність суб'єктів, але часто стикаються з обмеженою масштабованістю та ресурсною неефективністю в умовах глобальної конкуренції [5]. Протиріччя між цими двома полюсами становить ядро гібридного менеджменту: йдеться про створення управлінських архітектур, у яких техніка та гуманність взаємодіють синергетично [8]. Синергетична модель державного управління В. Солових демонструє, що нелінійні ефекти взаємодії різних підсистем можуть генерувати стійкі режими самоорганізації без втрати людського виміру [8]. Корпоративний сектор виявляє аналогічні тенденції, переходячи від жорстких ієрархій до динамічних мережевих структур, де алгоритми розподілу завдань поєднуються з горизонтальними комунікаційними практиками [3]. Освіта ілюструє потребу балансу: сучасний студент очікує не лише цифрових сервісів, а й автентичної взаємодії з наставником [10]. Гібридний менеджмент забезпечує операційну ефективність, не жертвуючи педагогічною емпатією та аксіологічними засадами навчального процесу [4]. Філософський вимір проблеми полягає в переосмисленні категорій влади, свободи й відповідальності у світлі інформаційних технологій, що дедалі частіше ухвалюють рішення замість людей [2]. Інтеграція критичного, етичного та технічного мислення стає ключовою умовою для сталих управлінських практик у добу цифрової глобалізації.

У практичному вимірі формування гуманістично-технократичного балансу потребує комплексної трансформації організаційної культури, яка охоплює ціннісні орієнтири, процедури прийняття рішень і системи оцінювання результатів [7]. Застосування проєктно-орієнтованих методів, характерних для інноваційного менеджменту в туризмі, демонструє можливість гнучкого поєднання технологічних інструментів і персоніфікованих сервісів [7]. У сфері вищої освіти гібридні моделі передбачають одночасне використання аналітики великих даних для оптимізації навчальних процесів і створення відкритих просторів діалогу між викладачами та студентами [10]. Підтримання балансу вимагає від менеджерів здатності читати складні соціотехнічні контексти та діяти в режимі постійної рефлексивної адаптації [5]. С. Терепищій наголошує, що освітній ландшафт – це мережа взаємозалежних акторів, у якій ефективність визначається не стільки ресурсами, скільки якістю обміну знаннями [9]. Тому розвиток компетентностей колективного лідерства й мережевої співпраці стає не менш важливим, ніж впровадження нових ІТ-рішень [11]. Досвід глобальних корпорацій підтверджує: максимальна віддача досягається там, де цифрові системи підтримують креативність і міжкультурний діалог, а не заміщають їх [12]. Отже, стратегія гібридного менеджменту має включати етичні орієнтири сталого розвитку, що корелюють із універсальними правами людини та принципами інклюзивності [1]. Концепція гуманістично-технократичного балансу відкриває можливість формувати організації, здатні відповідати викликам VUCA-середовища без втрати людського сенсу діяльності [6]. Подальше дослідження цього феномену є актуальним не лише для філософії управління, а й для практиків, які прагнуть гармонізувати технологічний прогрес із цінностями гідності та свободи.

Мета дослідження – обґрунтувати концептуальні засади гібридного менеджменту як системи гуманістично-технократичного балансу та окреслити умови його ефективного впровадження у цифрову глобалізовану реальність.

Методи дослідження. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує діалектичний метод для виявлення суперечностей між технократичними й гуманістичними парадигмами, компаративний аналіз для зіставлення освітніх та корпоративних моделей управління, феноменологічну герменевтику для інтерпретації культурних смислів цифрової трансформації та синергетичну методологію для дослідження нелінійних ефектів взаємодії соціальних і технічних систем. Додатково використано кейс-стаді сучасних університетів і бізнес-організацій з акцентом на практиках big data й алгоритмічного прийняття рішень; елементи критичної дискурсивної аналізи для оцінки перетворення владних відносин у мережових структурах; а також напівструктуровані експертні інтерв'ю з фахівцями освітнього менеджменту та цифрових технологій, що дозволило верифікувати теоретичні висновки практичним досвідом.

Результати дослідження. Гібридний менеджмент постає як динамічна рівновага між технократичною раціональністю та гуманістичними цінностями, що формують соціальну тканину освітніх і корпоративних організацій у цифрову добу. У ході дослідження виявлено дві полярні парадигми: алгоритмічно-технократичну, орієнтовану на ефективність процесів, і гуманістичну, спрямовану на розвиток особистісного потенціалу. Їхнє взаємне переплетіння продукує нову управлінську конфігурацію, де показники продуктивності співіснують із виміром етичної відповідальності. Аналіз контенту освітніх стратегій засвідчив, що цифрові платформи дедалі частіше задають ритм ухваленню рішень, перетворюючи знання на керований інформаційний ресурс [3]. Одночасно гуманітарний дискурс, ґрунтований на деконструкції владних ієрархій, наголошує на потребі критичної рефлексії щодо алгоритмічних практик [2]. Саме тому концепція «гуманістично-технократичного балансу» визначена нами як ключова категорія сучасної філософії управління. Спостереження за університетськими трансформаціями підтверджують, що людський чинник не може бути повністю кодифікований у цифровому форматі, адже спонтанність креативності виходить за межі алгоритмів [9]. Відтак необхідно розробити методологію, яка інтегрує кількісні метрики та якісні аксіологічні оцінки. Таке інтегроване бачення дозволяє уникнути редуccionізму в інтерпретації соціальних процесів та забезпечує стійкість організацій у VUCA-середовищі.

В наших попередніх розвідках [4] було показано, що надмірна автоматизація освітнього менеджменту призводить до ефекту дегуманізації, коли викладач і студент редукуються до носіїв стандартизованих даних. Подальший аналіз емпіричного матеріалу засвідчив, що ці ризики актуалізуються у періоди кризового тиску, коли адміністративні системи намагаються компенсувати невизначеність жорсткішою регламентацією. Філософське осмислення цього феномену дало змогу інтерпретувати його як прояв логіки «технологічного детермінізму», що нівелює сутнісну свободу суб'єкта. Разом із тим застосування синергетичної оптики показало: навіть у регламентованих середовищах можливі нелінійні відхилення, які відновлюють гуманістичну компоненту управління [8]. Деконструктивний підхід Ж. Дерріди дозволив прочитати ці відхилення як сліди присутності «іншого» у технологічному тексті, що сприяє відтворенню критичної рефлексії [2]. Отже, гібридний менеджмент не заперечує алгоритмізації, але вимагає постійного перегляду її меж. Цей перегляд має ґрунтуватися на діалозі між системами кількісного оцінювання та культурами етичних практик, які не піддаються повній формалізації. Результатом такого діалогу стає формування просторів «організаційної агорі», де техніка та гуманність набувають взаємопосилювального характеру.

Використання методів learning analytics у провідних українських університетах підтверджує можливість оптимізації навчальних траєкторій, але водночас виявляє суперечність між потребою гнучких рішень і жорсткістю алгоритмічних рекомендацій. Статистичні дані показали, що впровадження автоматизованих систем оцінювання успішності сприяє підвищенню середніх балів, проте знижує варіативність освітніх стратегій студентів. В наших

попередніх розвідках зазначалося, що така уніфікація мисленневих моделей може призвести до критичного зменшення творчої ініціативи [5]. Щоб уникнути цього, пропонується поєднати аналіз великих даних із менторськими практиками, які забезпечують інтерпретацію результатів крізь призму особистісного розвитку. Додатково підтверджено, що інтеграція відкритих освітніх ресурсів у внутрішні системи університетів розширює можливості самостійного навчання, але потребує етичного регулювання інтелектуальної власності [10]. Зокрема, кваліфіковане наставництво допомагає студентам опанувати навички критичного читання цифрових матеріалів, зменшуючи ризики поверхневого «клік-знання». Відтак стратегічним завданням гібридного менеджменту стає забезпечення доступу до даних і одночасне підтримання людської чутливості до сенсів. Це завдання реалізується через моделі змішаного навчання, в яких аналітичні платформи підтримують, а не підміняють педагогічну взаємодію.

Синергетичний аналіз управлінських процесів дозволив окреслити умови виникнення самоорганізованих структур усередині освітніх систем. Дослідження показало, що поєднання автономних мікрогруп і централізованої цифрової інфраструктури генерує мережеві конфігурації, здатні до швидкої адаптації [8]. Водночас стихійний порядок, що виникає, залежить від культури спільного прийняття рішень, яка є похідною від гуманістичних цінностей. Використовуючи уявлення М. Кастельса про «інтернет-галактику», ми розглянули університетські платформи як хаби, у яких циркуляція знань відбувається за принципом множинних центрів [3]. Перехід до такої мережевої логіки супроводжується формуванням горизонтальних каналів комунікації, що скорочують інституційні бар'єри між адміністрацією, викладачами та студентами. Емпіричні спостереження свідчать, що підвищення прозорості обміну інформацією стимулює колаборативні практики та знижує конфліктний потенціал у колективах. Проте надмірна відкритість без захисних етичних фільтрів може призводити до фрагментації відповідальності. Тому ефективний гібридний менеджмент потребує гнучкого інструментарію модерації, який регулює швидкість та якість інформаційних потоків без перешкодження креативності.

Рефлексивна здатність керівника до самоаналізу виявилася одним із ключових факторів стійкості гібридних систем. Порівняльний аналіз управлінської поведінки показав, що лідери з високим рівнем критичної свідомості скоріше схильні переосмислювати власні рішення під впливом етичних міркувань, а не лише технічних показників. Така готовність до «переривання» автоматизованих алгоритмів має герменевтичне підґрунтя, оскільки вимагає інтерпретації смислів, а не просто обчислень [2]. В наших попередніх розвідках ми довели, що процесуальна гнучкість підсилює довіру до управлінських інновацій і зменшує опір змінам [6]. Експертні інтерв'ю з адміністраторами провідних вишів підтвердили, що вище керівництво визнає необхідність балансувати між КРІ та аксіологічними орієнтирами навчального процесу. Висновок полягає у тому, що стратегічна компетентність менеджера має включати етичну чутливість, здатність до діалогу та глибинне розуміння соціокультурного контексту. Застосування діалектичного методу дозволило окреслити діапазон напруги між автономією суб'єкта і системними констрейнтами, що породжує нові форми відповідальності.

Аналіз кейсів українських університетів, які впроваджують адаптивні цифрові екосистеми, засвідчує позитивний вплив гібридного менеджменту на якість освітніх послуг. В наших попередніх розвідках [4] ми описали модель, у якій блокчейн-сертифікація підсилює довіру до результатів навчання, скорочуючи бюрократичні процедури. Поточне дослідження уточнило: успіх таких рішень залежить від залучення студентських представників на всіх етапах розроблення політик. Соціально-філософський аналіз показав, що участь бенефіціарів у творенні правил посилює легітимність управлінських практик. Крім того, у контексті воєнної нестабільності цифрові системи стали критично важливими для забезпечення безперервності освіти, пропонуючи гнучкі часові рамки та дистанційні формати взаємодії [9]. Такий досвід підтверджує, що гібридний менеджмент підвищує стійкість організацій перед зовнішніми шоками. Проте результати також вказують на ризик цифрової нерівності, який може поглиблювати соціальну стратифікацію серед студентів.

Мережева логіка гібридного менеджменту стимулює формування гетерогенних спільнот, що працюють у «третьому просторі» глобальної культури [12]. Аналіз структурних параметрів цих спільнот виявив високу щільність горизонтальних зв'язків і відносно слабку централізацію влади. Розширення можливостей онлайн-кооперації зумовлює появу нових форм колективної творчості, де алгоритмічні платформи виконують функції медіаторів, а не домінуючих директивних систем [3]. Водночас ці процеси породжують амбівалентний ефект: вони водночас розширюють доступ до знання й ускладнюють моніторинг достовірності інформації. Узгодження цих тенденцій потребує розроблення інструментів «соціального SEO», що поєднують технології верифікації з критеріями етичної валідності. Попереднє дослідження власних публікацій засвідчило, що організації, які інтегрували такі механізми, демонструють вищий рівень довіри серед стейкхолдерів [6].

Етичні імперативи гібридного менеджменту базуються на принципі невід'ємної гідності людини, проголошеному в просвітницькій традиції В. Андрущенка [1]. Філософський аналіз показує, що технологічний прогрес без етичного регулювання може перетворюватися на форму неокolonіальної влади, де суб'єкт зазнає «м'якого» контролю через цифрові протоколи. В наших попередніх розвідках ми окреслили необхідність впровадження «етичних API», що унеможливають дискримінаційні алгоритми [5]. Нові дані підтверджують: розробка протоколів етики-by-design дозволяє значно скоротити кількість скарг на алгоритмічні рішення в освітньому секторі. Соціальна філософія дає підстави інтерпретувати цю практику як реконфігурацію поняття відповідальності, яке виходить за межі індивіда й охоплює технічні системи як квазісуб'єкти. Це означає, що відповідальність стає розподіленою та колективною, що, у свою чергу, вимагає нових форм нормативного забезпечення.

Модель компетентностей гібридного менеджера передбачає поєднання алгоритмічної грамотності з емпатійно-комунікативними навичками. У фокус-групових обговореннях із представниками академічної спільноти було виділено три кластери таких компетентностей:

- технічний (data literacy),
- соціальний (collaborative leadership)
- етичний (responsible decision-making).

Дані свідчать, що баланс між цими кластерами залежить від культурного та інституційного контексту, зокрема від рівня автономії університету та доступу до технічних ресурсів. Досвід туристичного сектору демонструє, що проектно-орієнтовані методи сприяють швидкому засвоєнню комплексних навичок [7]. За аналогією, у вищій освіті створення міжкафедральних проектних команд посилює інтеграцію гуманітарних і STEM-дисциплін. В наших попередніх розвідках ми доводили, що такі команди підвищують рівень інноваційної культури через обмін різноплановими знаннями [6]. Таким чином, компетентнісний підхід стає ключем до подолання дихотомії «гуманітарне – технічне» в управлінні.

Перенесення практик agile-проектування з туристичної галузі в освітній сектор виявилось ефективним інструментом адаптації гібридного менеджменту до швидкоплинних умов. Case-study чотирьох університетів засвідчило, що гнучкі спринти у розробці навчальних програм дозволяють швидше інтегрувати результати зворотного зв'язку студентів. Ініціативи, де викладачі та студенти спільно працюють над оновленням змісту дисциплін, демонструють зростання задоволеності на 20 % за рік. В наших попередніх розвідках акцентувалося, що така модель сприяє розвитку культури взаємодії та колективної відповідальності [6]. Утім застосування agile-підходів стикається з обмеженнями бюрократичних процедур акредитації, які вимагають стабільності змісту. Для подолання цієї колізії запропоновано концепт «акредитація-як-сервіс», що переводить контроль якості у режим постійної інтеграції та тестування.

Глобальні культурні потоки, описані А. Аппадурасом, трансформують локальні управлінські практики, породжуючи гібридні форми організації, що «плавають» поміж різних нормативних систем [11]. Соціально-філософський аналіз показав, що ці потоки створюють умови для множинності ідентичностей у межах однієї організації. Університети стають майданчи-

ками, де зустрічаються досвід локальних традицій і транснаціональних стандартів. Відповідно гібридний менеджмент має враховувати культурну поліфонію як ресурс, а не перешкоду. Формування інтеркультурної компетентності керівників виявилось необхідною умовою успішної інтернаціоналізації освітніх програм. В наших попередніх розвідках ми підкресливали, що міжкультурний діалог підвищує гнучкість управлінських рішень і поліпшує імідж університету на глобальному ринку [5].

Переосмислення владних відносин у цифрових мережах виявило зсув від вертикальних структур до розподілених центрів сили, де алгоритми діють як «некласичні» суб'єкти управління [2]. Емпіричні дані показують, що алгоритмічна влада проявляється через малопомітні протоколи доступу, які регламентують інформаційні потоки без явних наказів. Це створює нову форму дисциплінарності, що базується на архітектурі вибору, а не примусових приписах. Згідно з концепцією «інтернет-галактики», така влада є поліцентричною й постійно реконфігурується [3]. Відповідно, відповідальність користувачів-менеджерів полягає у здатності розпізнавати приховані алгоритмічні упередження та модифікувати їх. В наших попередніх розвідках ми запропонували систему маркерів критичної оцінки алгоритмів, що допомагає виявляти їхню нормативну упередженість [6].

Результати дослідження підтвердили, що інклюзивність та участь стейкхолдерів корелюють із рівнем задоволеності освітніми послугами. Опитування студентів, викладачів і роботодавців показало, що спільне формулювання навчальних цілей підвищує релевантність програм на ринку праці. Філософія просвітництва В. Андрущенка пропонує розглядати освіту як простір емансипації, що передбачає рівноправне партнерство [1]. В наших попередніх розвідках зазначалося, що прозорі механізми участі зміцнюють соціальний капітал організації [4]. Нові дані підтверджують цей висновок: університети, які впровадили інструменти партисипативного бюджетування, демонструють зростання внутрішньої довіри та зниження конфліктності. Таким чином, гібридний менеджмент досягає стійкості завдяки залученню різних груп до процесів ухвалення рішень.

Оцінювання ефективності гібридного менеджменту потребує мультикритеріальної системи показників, що охоплює технічні, соціальні та етичні виміри. В рамках дослідження було розроблено інтегральний індекс «*Hybrid Management Balance Score*», до складу якого входять 12 субіндикаторів. Пілотне тестування цього індексу у трьох університетах виявило позитивну кореляцію між високими показниками балансу та збільшенням залученості студентів до наукових проєктів. В наших попередніх розвідках ми висували гіпотезу, що саме взаємодія технократичних і гуманістичних критеріїв є драйвером інноваційної активності [4]. Отримані емпіричні дані підтвердили цю гіпотезу й вказали на необхідність регулярного моніторингу аксіологічних параметрів поряд із фінансовими показниками.

Синтез теоретичних та емпіричних результатів дозволив сформулювати концептуальну модель гібридного менеджменту як системи взаємопідсилювальних технократичних і гуманістичних компонентів. Модель передбачає п'ять контурів: етичний, технологічний, соціальний, культурний і стратегічний. Кожен контур здійснює перехресну валідацію інших, утворюючи мережу забезпечення стійкості. В наших попередніх розвідках ми означили ці контури як «пентагон балансу», проте тепер уточнили їхній зміст і взаємозв'язки [6]. Запропонована модель може слугувати методологічною основою для подальших досліджень та практичної імплементації у сфері вищої освіти й поза її межами. Вона також відкриває простір для інтердисциплінарного діалогу між фахівцями з соціальної філософії, управління, освіти та інформаційних технологій. Зрештою, гібридний менеджмент, зрозумілий у такий спосіб, постає не лише як управлінська технологія, а як культурний проєкт, покликаний гармонізувати розвиток людини і техносфери у глобалізованому суспільстві.

Висновки. Проведене дослідження дозволило концептуалізувати гібридний менеджмент як цілісну систему, що сформована взаємодією технократичних та гуманістичних вимірів і функціонує через мережу п'яти взаємопов'язаних контурів – етичного, технологічного, соціального, культурного та стратегічного. З'ясовано, що ефективність такої системи детермі-

нують не стільки окремі інструменти автоматизації, скільки здатність організацій вибудувати динамічний баланс між алгоритмічною раціональністю та аксіологічною рефлексією, забезпечуючи цим взаємопідсилення операційної результативності й людського розвитку. Емпіричні матеріали з українських університетів засвідчили, що інклюзивні практики участі стейкхолдерів у поєднанні з інструментами big data та блокчейн-сертифікації підвищують довіру до управлінських рішень, сприяють зростанню академічної свободи й водночас мінімізують адміністративні витрати. Запропонований інтегральний індекс «Hybrid Management Balance Score» продемонстрував валідність у виявленні кореляцій між рівнем збалансованості контурів і показниками інноваційної активності, що підтверджує практичну релевантність теоретичної моделі. У цьому контексті гібридний менеджмент постає не просто як набір технологічних процедур, а як соціально-філософський проєкт, спрямований на гармонізацію суб'єктивних і структурних чинників у глобалізованому знанневому суспільстві.

Другий ключовий висновок полягає у тому, що стійкість гібридних управлінських конфігурацій забезпечується рефлексивною компетентністю лідерів, здатних критично оцінювати алгоритмічні упередження та вчасно коригувати управлінські протоколи відповідно до етичних імперативів невід'ємної людської гідності. Феноменологічний аналіз показав: коли цифрові рішення інтегруються за принципом «ethics-by-design», вони не знеособлюють суб'єкта, а навпаки підсилюють його автономію через прозорість процедур і доступ до інтерпретаційних ресурсів. Таким чином, гібридний менеджмент виконує подвійну функцію – інструментальну (оптимізація процесів) й емансипаційну (створення просторів для самореалізації), що робить його перспективним вектором розвитку освітніх та інших соціокультурних інституцій у VUCA-реальності.

Подальші дослідження доцільно зосередити на емпіричній верифікації «Hybrid Management Balance Score» у різних секторах економіки та порівнянні національних моделей гібридного управління. Особливо перспективним є міжкультурний аналіз етичних протоколів алгоритмів, здатний окреслити глобальні стандарти відповідального використання цифрових технологій у гуманістичному контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В.П. *Просвітницька одиссея розуму*. Київ : Знання України. 2025. 524 с.
2. Дерріда Ж. *Цілі людини. Після філософії: кінець чи трансформація?* / упоряд. К. Байнес. К.: Четверта хвиля, 2000. С. 114–145.
3. Кастельс М. *Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства*. Пер. з англ. К. : Ваклер, 2007. 304 с.
4. Кийков О. Гібридний менеджмент у системі вищої освіти: філософсько-управлінські аспекти в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. *Вища освіта України*. 2024. (3). С. 22–30.
5. Кийков О. Філософські основи сучасного освітнього менеджменту: від критичної педагогіки до гібридного управління. *Humanities studies*. 2024. 21 (98). С. 159–167.
6. Кийков О. Ю. Філософські засади гібридного менеджменту: від технократизму до гуманістичних підходів у сучасному управлінні. *Культурологічний альманах*. 2024. (4). С. 221–228.
7. Несторишен І. Інноваційний та проєктний менеджмент в туризмі. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. 2023. 1 (7). С. 21–26.
8. Солових В. П. Синергетична модель державного управління. *Теорія та практика державного управління*. 2015. № 1. С. 3–8.
9. Терепищій С. О. *Сучасні освітні ландшафти*. К.: «Фенікс», 2016, 309 с.
10. Ястремська О. М., Гудима О. В., Єжелій Ю. О., Лук'янихін В. О. Новітні інноваційні освітні системи і технології в галузі менеджменту. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*. 2023. (37). С. 465–472.
11. Appadurai A. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, 1996. 229 p.
12. Bhabha Homi K. *Nation and narration*. Routledge, 1990, URL: <http://ereserve.library.utah.edu/Annual/SPAN/4900/Guevara/what.pdf>

REFERENCES

1. Andrushchenko, V. P. (2025). *Prosvitnytska odisseia rozumu* [The Enlightenment Odyssey of the Mind]. Kyiv: Znannia Ukrainy. 524 p. [in Ukrainian]
2. Derrida, Zh. (2000). *Tsili liudyny* [The Ends of Man]. In K. Baines (Ed.), *Pislia filosofii: kinets chy transformatsiia?* [After Philosophy: End or Transformation?] (pp. 114–145). Kyiv: Chetverta khvyliia. [in Ukrainian]
3. Kastels, M. (2007). *Internet-halaktyka. Mirkuvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva* [The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society] (O. Panchenko, Trans.). Kyiv: Vakler. 304 p. [in Ukrainian]
4. Kiykov, O. (2024). *Hibridnyi menedzhment u systemi vyshchoi osvity: filosofsko-upravlinski aspekty v umovakh hlobalizatsii ta informatsiinoho suspilstva* [Hybrid management in the higher education system: philosophical and managerial aspects in the context of globalization and the information society]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, (3), 22–30. [in Ukrainian]
5. Kiykov, O. (2024). *Filosofski osnovy suchasnoho osvitnoho menedzhmentu: vid krytychnoi pedahohiky do hibridnoho upravlinnia* [Philosophical foundations of modern educational management: from critical pedagogy to hybrid governance]. *Humanities studies*, 21(98), 159–167. [in Ukrainian]
6. Kiykov, O. Yu. (2024). *Filosofski zasady hibridnoho menedzhmentu: vid tekhnokratyzmu do humanistychnykh pidkhodiv u suchasnomu upravlinni* [Philosophical foundations of hybrid management: from technocratism to humanistic approaches in modern governance]. *Kulturolohichniy almanakh*, (4), 221–228. [in Ukrainian]
7. Nestorishen, I. (2023). *Innovatsiinyi ta proiektnyi menedzhment v turyzmi* [Innovative and project management in tourism]. *Innovatsii ta tekhnologii v sferi posluh i kharchuvannia*, 1(7), 21–26. [in Ukrainian]
8. Solovykh, V. P. (2015). *Synerhetychna model derzhavnoho upravlinnia* [Synergetic model of public administration]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, (1), 3–8. [in Ukrainian]
9. Terepyschyi, S. O. (2016). *Suchasni osvitni landshafty* [Modern educational landscapes]. Kyiv: Feniks. 309 p. [in Ukrainian]
10. Yastremska O. M., Hudyma O. V., Yezhelyi Yu. O., & Luk'ianykhin V. O. (2023). *Novitni innovatsiinyi osvitni systemy i tekhnologii v haluzi menedzhmentu* [Newest innovative educational systems and technologies in the field of management]. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, (37), 465–472. [in Ukrainian]
11. Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 229 p.
12. Bhabha, H. K. (1990). *Nation and narration*. Routledge. Retrieved from <http://ereserve.library.utah.edu/Annual/SPAN/4900/Guevara/what.pdf>

Kyikov Oleksiy Yuriyovych

Candidate of Philosophical Sciences,
 Doctoral Student at the Department of Social Philosophy,
 Philosophy of Education and Educational Policy
 Dragomanov Ukrainian State University
 9 Pyrohova str., Kyiv, 01601, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8368-6367

HYBRID MANAGEMENT AS A SYSTEM OF HUMANISTIC-TECHNOCRATIC BALANCE IN THE CONDITIONS OF DIGITAL GLOBALIZATION

*The article substantiates the concept of hybrid management as a system of humanistic-technocratic balance, which is formed in the conditions of digital globalization and the network economy of knowledge. **The relevance** of the problem is due to the contradiction between the growing algorithmization of management processes and the need to preserve the axiological dimension of human activity, especially in educational institutions, where technological efficiency should be combined with the development of personal potential. **The purpose of the study** is to conceptualize and empirically test hybrid management models capable of harmonizing the*

*technocratic and humanistic dimensions of organizational practice. **Methods:** the dialectical method was used to identify internal contradictions between algorithms and values; comparative analysis of educational and corporate cases; phenomenological hermeneutics to interpret the cultural meanings of digital transformation; a synergistic approach to studying the nonlinear effects of self-organization; as well as semi-structured expert interviews with university leaders and IT specialists. During the study, an integral index “Hybrid Management Balance Score” was developed and pilot tested, combining 12 technical, social, and ethical sub-indicators. **The results** prove that the successful implementation of hybrid management increases innovative activity and the level of stakeholder involvement, reduces administrative costs and risks of dehumanization of the educational process. Five interconnected contours of balance (ethical, technological, social, cultural, strategic) were identified, which ensure the sustainability of the organization in the VUCA environment. Empirical data from Ukrainian universities and the tourism industry demonstrate that the combination of big data analytics with participatory practices and ethics-by-design contributes to the transparency of decisions and the growth of trust in management. The proposed model opens up prospects for interdisciplinary research and practical implementation in other sectors of the economy.*

Key words: hybrid management, humanistic-technocratic balance, digital transformation, management synergy, big data analytics, ethics-by-design, educational management.

Дата надходження статті: 28.09.2025

Дата прийняття статті: 17.10.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 316.61+ 17.022.1

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-6>**Начев Микола Юрійович**

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0009-0005-1844-4616

Атаманюк Зоя Миколаївна

доктор філософських наук,
професор кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7299-409X

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ МЕТАМОДЕРНУ

Актуальність проблеми. Модернізм – це узагальнена назва сукупності світоглядних, філософських та мистецьких напрямків, які виникли в результаті кардинальних змін у західному суспільстві наприкінці XIX-го та на початку XX-го століття. З огляду на швидкі зміни в соціальній структурі, комунікаційних технологіях та глобалізації, необхідно дослідити, як нові соціокультурні умови формують сучасну людину. Соціалізація являє собою засвоєння особистістю соціального досвіду, а саме його перетворення його у власні цінності й орієнтації. Таке перетворення передбачає вибіркове перенесення на власну систему поведінки тих норм і правил, які прийняті в даному суспільстві або групі. Соціалізація як процес інтегрування індивіда у соціальну систему через оснащення його накопиченим досвідом попередніх поколінь закладає в особистості ті властивості, які спрямовують її ідентифікацію – ототожнення себе з певними цінностями чи соціальними суб'єктами.

Метою нашої статті є виявлення специфічних характеристик процесу соціалізації в умовах метамодерну, а також у дослідженні впливу нових соціокультурних факторів на формування ідентичності та соціальних ролей індивіда.

Методи дослідження. При написанні статті використовувалися різні загальнонаукові методи. Зокрема, використання діалектичного підходу, системного та конкретно-історичного методу дало можливість виявити специфічні характеристики соціалізації в умовах метамодерну; використання діалектичного підходу допомогло з'ясувати сутність поняття метамодерн.

Результати дослідження. Виявилось, що метамодерн дослідники бачать як рух між протилежностями, зокрема іронією та щирістю, наївності та обізнаності, релятивізму та істини, оптимізму та сумніву. Це пошук сенсу в коливаннях між цими полюсами, що проявляється через нову щирість, «виклики» до норми, гіперсаморефлексивність та конструктивний підхід до створення нового з різнорідних елементів, а також прагнення до епічності та винахідливості.

Ми виявили, що в процесі соціалізації в особистості формується система цінностей. В сучасному світі на формування цієї системи впливає і реальність метамодерну. Її основні цінності – щирість, емпатія, цілісність, відповідальність, креативність і прагнення до гармонії між особистим і суспільним. Людина метамодерну не відкидає минуле, а інтегрує різні підходи, шукаючи баланс між традицією й інновацією, індивідуалізмом і колективністю.

Такі цінності сприяють усвідомленій соціалізації: особистість вчиться сприймати себе як частину глобальної спільноти, відкрито взаємодіяти з іншими, зберігаючи власну унікаль-

ність. Завдяки емпатії, відповідальності та креативності людина не просто пристосовується до суспільства, а активно формує його нові культурні та моральні орієнтири.

Ключові слова: соціалізація, метамодерн, цінності, система цінностей, ідентичність, адаптація.

Вступ. Метамодерн, як культурно-філософський феномен, поєднує елементи модерну та постмодерну, створюючи новий культурний ландшафт, який впливає на процеси соціалізації. З огляду на швидкі зміни в соціальній структурі, комунікаційних технологіях та глобалізації, необхідно дослідити, як нові соціокультурні умови формують сучасну людину. У численних текстах ми зустрічаємо два слова «метамодерн» і «метамодернізм». Обидва слова мають однакову складову – «мета» і схожі між собою слова «модерн» і «модернізм». І, як це часто буває з термінологією, потрібно відразу домовитися, що означає кожне слово і не заплутатися в цьому. Слово «модерн» (з латинського *modernus*) у найпростішому перекладі – недавній, сучасний, новий. Цим словом також називають стиль ар-нуво (це нас зараз не цікавить). Нас цікавить культурно-історична епоха модерну, яка характеризувалася кардинальними змінами у всіх сферах людської життєдіяльності і ментальності, які врешті призвели до становлення індустріального суспільства. Ця макроепоха складається з кількох періодів, причому у різних країнах і стосовно різних дисциплін вони можуть різнитися між собою. Останній закінчився цілком недавно – приблизно з кінцем Другої світової війни. Після чого почалася епоха постмодерну, а після неї – епоха метамодерну. Модернізм же – це узагальнена назва сукупності світоглядних, філософських та мистецьких напрямків, які виникли в результаті кардинальних змін у західному суспільстві наприкінці XIX-го та на початку XX-го століть, дуже різноманітних у своїх проявах, однак об'єднаних такими рисами, як скерованість на розрив з попередніми традиціями, пошук та оновлення художніх форм. На зміну модернізму прийшов постмодернізм (різницю між модернізмом і постмодернізмом я пояснюю в першій частині цього есею «На зламі світоглядних епох. Те що минуло»).

Соціалізація являє собою засвоєння особистістю соціального досвіду, а саме його перетворення його у власні цінності й орієнтації. Таке перетворення передбачає вибіркоче перенесення на власну систему поведінки тих норм і правил, які прийняті в даному суспільстві або групі. Соціалізація як процес інтегрування індивіда у соціальну систему через оснащення його накопиченим досвідом попередніх поколінь закладає в особистості ті властивості, які спрямовують її ідентифікацію – ототожнення себе з певними цінностями чи соціальними суб'єктами [9, с. 564].

Дослідженням метамодерну як особливого історичного етапу розвитку культури займалися: О. Думітреску, Г. Фрайнахт, Т. Вермюйлен та Р. ван ден Аккер, Х. Морару. Поняття «метамодерн» та «метамодернізм» починає активно використовуватись не лише культурологами, але й філософами, архітекторами, істориками, психологами: А. Кірбі, Р. Ешельман, С. Берн, М. К. Холланд, Г. Фрайнахт, Л. Тьорнер. Увітчизняній гуманітаристиці наукові дослідження, присвячені аналізу метамодернізму як теоретичній рефлексії та культурній практиці, досить мало (О. Афанасьєв, А. Гапонюк, О. Висоцька, О. Оніщенко, Ю. Шабанова, та ін.). Метамодернізм наявний та, водночас, контекстуально відмінний, у різних мистецьких стилях і жанрах, культурницьких напрямках і дискурсах. «Класичними» метамодерністичними прикладами вважаються культурні тексти Ш. Лабафа, Н.С. Рьонкьо та Л. Тьорнера («Take Me Anywhere», «Touch my soul», «I am sorry», «I am not famous any more», інші); мистецькі твори О. Еліасона, Дж. Тарелла, К. Енгмана, Г. Крюдсона, Д. Торпа, К. Донечі, Р. Кьяртанссона, А. Міллера; літературні відкриття Р.Боланьо, Х.Мураками, Д.Ф.Воллеса, С.Роггенбака, З. Сміта, Ж.Д. Вагнер, С.Коллінз; кінематографічні стрічки режисерів В. Андерсона («Moonrise Kingdom»), М. Гондрі («Eternal Sunshine of the Spotless Mind», «La science des rêves», «L'Écume des jours»), Д. Лінча («Blue Velvet») та інші [7, с. 69].

Метою нашої статті є виявлення специфічних характеристик процесу соціалізації в умовах метамодерну, а також у дослідженні впливу нових соціокультурних факторів на формування ідентичності та соціальних ролей індивіда.

Методи дослідження. При написанні статті використовувалися різні загальнонаукові методи. Зокрема, використання діалектичного підходу, системного та конкретно-історичного методу дало можливість виявити специфічні характеристики соціалізації в умовах метамодерну; використання діалектичного підходу допомогло з'ясувати сутність поняття метамодерн.

Результати дослідження. В умовах сучасного українського суспільства питання про становлення особистості, її ціннісно-сислової сфери, навичок цілепокладання та ставлення до свого життя є актуальним та життєвоважливим. Успішне функціонування всіх сфер суспільного життя значною мірою визначається особистісними якостями, здібностями, домаганнями та цінностями конкретної людини, яка здатна протиставляти соціуму свою волю та свої бажання, здатна захистити свої права та здійснювати свідомий життєвий вибір. Тому питання становлення та розвитку особистості, її ідентичності, соціалізації є сьогодні надзвичайно актуальними. Формування ідентичності та соціальних ролей індивіда – це процес розвитку самосвідомості та самовизначення, який відбувається під впливом соціального середовища (сім'я, однолітки, школа, суспільство), психологічних факторів (самооцінка, самопізнання) та активної діяльності (навчання, праця). Цей процес включає засвоєння соціальних норм, цінностей та очікувань, що формують уявлення людини про себе, її місце у суспільстві та спонукають до самореалізації. За визначенням зі словника [8] основними аспектами формування ідентичності та соціальних ролей є соціальне оточення (сім'я, однолітки, школа, суспільство), психологічні фактори (самооцінка та самосвідомість, самоаналіз та саморефлексія) та діяльність (праця, навчання) [8, с. 432].

В умовах сучасного українського суспільства надзвичайно актуальним є питання становлення особистості, формування її ціннісно-сислової сфери, вміння визначати життєві цілі та відповідально ставитися до власного життя. Ефективне функціонування суспільства значною мірою залежить від якостей, здібностей і цінностей людини, здатної відстоювати свої права, виявляти волю та робити свідомий життєвий вибір. Агентами соціалізації виступають люди, які безпосередньо навчають культурним нормам і допомагають засвоювати соціальні ролі (батьки, вчителі, однолітки). Інститути соціалізації – це організації, що формують цінності та орієнтації особистості (школа, церква, ЗМІ, армія). Вони впливають на розвиток людини, визначаючи уявлення про бажану поведінку й соціальні норми [8].

Як зазначали Пітер Бергер і Томас Лукман, у процесі первинної соціалізації дитина переходить від сприйняття конкретних реакцій близьких («мама сердиться, коли я розливаю суп») до узагальнення норми («людина не повинна розливати суп»). Таким чином, вона починає ідентифікувати себе не лише з окремими людьми, а й із суспільством загалом. Формування цього «узагальненого іншого» є ключовим етапом становлення соціальної ідентичності [9, с. 56].

Вторинна соціалізація, на думку П.Бергера і Т.Лукмана, становить інтерналізацію інституціональних або інституційно пояснених підсвітів. Але в цій фазі важливою обставиною є конкуренція між персоналом різних інститутів, відповідальних за тлумачення реальності. Ця конкуренція впливає й на інтенсивність ідентифікації особистості, особливо у плюралістичному світі.

Психоаналітичний підхід. Згідно з теорією Зигмунда Фрейда, формування особистості відбувається на ранніх етапах життя під впливом несвідомих і емоційних чинників, насамперед взаємин із матір'ю. Основні моделі поведінки закладаються у несвідомому, а розвиток дитини супроводжується поступовим контролем власних спонукань. Важливим етапом є подолання Едіпового комплексу у віці 4–5 років [10].

Фрейдизм підкреслює визначальний вплив несвідомого на соціальну поведінку та пріоритет біологічного над соціальним. Соціалізація, за Фрейдом, – це процес «шліфування» особистості суспільством. Його ідеї, зокрема принцип задоволення й концепція сексуальної революції, вплинули на подальші дослідження природи людини та меж соціальних обмежень.

Когнітивістський підхід. Представники когнітивної психології досліджують зв'язок між розвитком мислення людини та формуванням її соціальної й політичної свідомості. Швей-

царський психолог Жан Піаже довів, що дитина активно пізнає світ і проходить послідовні етапи когнітивного розвитку: сенсорно-моторний (0–2 роки), передопераційний (2–7), конкретно-операційний (7–11) і формально-операційний (11–15 років).

Останній етап, пов'язаний із здатністю до абстрактного мислення, досягається не всіма й значною мірою залежить від рівня освіти. Чим розвинутіше мислення, тим критичніше індивід оцінює соціальні норми та політичні системи, тоді як низький рівень освіти зумовлює збереження конкретного мислення й елементів егоцентризму.

Структурно-функціональний підхід. Толкот Парсонс розглядав соціалізацію як процес засвоєння індивідом суспільних цінностей через взаємодію зі «значущими іншими». Вона відбувається за допомогою трьох механізмів: пізнавальних (імітація, ідентифікація), захисних (вирішення внутрішніх конфліктів) та адаптаційних (приспосовування до соціального середовища) [9, с. 57].

Засвоєння цінностей ґрунтується на принципі «задоволення – страждання» і реалізується через систему винагород і покарань. Формування моральних норм (супер-его) пов'язане з ідентифікацією дитини з батьківськими фігурами. Завдяки діям адаптаційних і захисних механізмів особистість підтримує внутрішню рівновагу, поєднуючи індивідуальні потреби з вимогами суспільства.

Діяльнісний підхід. Представники цього напрямку, спираючись на ідеї К. Маркса, розглядають соціалізацію як процес формування особистості через предметну діяльність. Лев Виготський вважав, що людина засвоює історичний, соціальний та власний практичний досвід, а Олексій Леонтьєв визначав соціалізацію як становлення особистості у діяльності за конкретних соціальних умов. Таким чином, свідомість і характер людини формуються у процесі її активної взаємодії зі світом [9, с. 78].

Соціалізація – це процес, у якому людина формується як член певного суспільства. Е. Дюркгейм зазначав, що кожне суспільство прагне виховати людину відповідно до власних моральних, інтелектуальних і культурних ідеалів, які змінюються залежно від історичного контексту.

Процес соціалізації зумовлюють численні фактори, які умовно поділяють на чотири групи:

1. Мегафактори – глобальні умови (космос, планета, всесвіт), що опосередковано впливають на все людство.
2. Макрофактори – держава, нація, суспільство, які визначають соціальні норми та цінності певної країни.
3. Мезофактори – регіональні умови, тип поселення, субкультура, засоби масової комунікації.
4. Мікрофактори – безпосереднє соціальне оточення: сім'я, друзі, колеги, школа, релігійні та громадські організації.

Особливу роль відіграють агенти соціалізації – люди, які безпосередньо впливають на формування особистості. У різних суспільствах соціалізація здійснюється через систему норм, санкцій, заохочень і заборон, що спрямовують поведінку людини відповідно до культурних цінностей і зразків [5, С.25-26].

Дослідивши поняття та процес соціалізації, його розуміння в сучасних гуманітарних та соціальних науках, переходимо до вивчення цінностей метамодерну. Метамодерн – це набір концепцій, які визначають форму мислення, як індивідуального, так і колективного, це стан, у якому перебуває суспільство ХХІ ст. він почав зароджуватися ще кілька десяти років тому, в епоху постмодерну

Виявилось, що метамодерн дослідники бачать як рух між протилежностями, зокрема іронією та щирістю, наївності та обізнаності, релятивізму та істини, оптимізму та сумніву. Це пошук сенсу в коливаннях між цими полюсами, що проявляється через нову щирість, «викиклики» до норми, гіперсаморефлексивність та конструктивний підхід до створення нового з різномірних елементів, а також прагнення до епічності та винахідливості. Ключові цінності та риси метамодернізму:

1. Метамодерн свідомо переміщується між суперечливими емоційними та естетичними якостями, не обираючи одного полюса, а знаходячи сенс в їхній взаємодії.

2. Вона використовує іронію та гумор не для цинізму, а для вираження глибоко особистих емоцій і співпереживань.

3. Визнання та прагнення виходити за межі загальноприйнятого як джерело конструктивного досвіду.

4. Люди усвідомлюють себе як творців своїх життів, приймаючи різні ролі та ставлячись до себе як до «авторів», «режисерів» та «акторів».

5. Показ героїзму та величі, які можуть бути приховані у звичайних оповідях.

6. Створення нових цілісних образів шляхом поєднання та впорядкування різнорідних, здавалося б, несумісних елементів.

7. Незважаючи на іронію, в метамодерні існує прагнення до справжніх емоцій та автентичності, що робить його відмінним від постмодернізму [4].

Висновки. Проведена нами розвідка, дає підстави для твердження про те, що процес соціалізації особистості, пов'язаний з багатьма іншими процесами входження і функціонування людини у суспільстві, як то ідентифікація, адаптації особистості до мінливої соціальної реальності і сам по собі є динамічним процесом, оскільки в ході становлення розвитку особистості її соціалізація відбувається постійно, веде до виникнення криз особистісного розвитку і виражається в активному осмисленні людиною свого місця в світі, своїх цілей, цінностей, мотивів та переконань, що під силу лише людині, яка наділена системою індивідуально вироблених сенсів і стосунків до самої себе і до соціальної реальності загалом. Ми виявили, що в процесі соціалізації в особистості формується система цінностей. В сучасному світі на формування цієї системи впливає і реальність метамодерну. Метамодерн – це епоха, що прагне поєднати раціональність Модерну й емоційність Постмодерну. Її основні цінності – щирість, емпатія, цілісність, відповідальність, креативність і прагнення до гармонії між особистим і суспільним. Людина метамодерну не відкидає минуле, а інтегрує різні підходи, шукаючи баланс між традицією й інновацією, індивідуалізмом і колективністю.

Такі цінності сприяють усвідомленій соціалізації: особистість вчиться сприймати себе як частину глобальної спільноти, відкрито взаємодіяти з іншими, зберігаючи власну унікальність. Завдяки емпатії, відповідальності та креативності людина не просто пристосовується до суспільства, а активно формує його нові культурні та моральні орієнтири.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманюк З. М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства : *монографія*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 316 с.
2. Афанасьєв О., Василенко І. Метамодерн і метанаративи: нові старі цінності. *Філософія та гуманізм*. 2022. Вип.2(16). С. 4–10.
3. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. Одеса : Астропринт, 2006. 400 с.
4. Висоцька О. Культурно-історичні межі метамодернізму. *Вісник НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. № 61 (2024). С. 27–37.
5. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації: монографія. Одеса : Астропринт, 2001. 224 с.
6. Оніщенко О. «Метамодернізм: теоретична реальність чи «Фігура Філософії»?». *Науковий вісник КНУТКиТ ім. І. К. Карпенка-Карого*. № 27-28 2021. С. 137–144.
7. Петрова І. В. Ідентифікація метамодернізму як культурної практики. *Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. Київський нац. ун-т культури і мистецтв. 2020. С. 67–76.
8. Соціальна філософія : короткий енциклопедичний словник. Київ; Харків : ВМП «Рубікон», 1997. 398 с.
9. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / За ред. В.І. Воловича. К. : Укр. Центр духовної культури, 1998. 736 с.
10. Фройд З. Вступ до психоаналізу / З. Фройд; пер. з нім. П.Тарашук. К. : Основи, 1998. 709 с. 40.

11. Фромм Е. Революція надії. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. Київ : Либідь, 1996. 384 с.
12. Cordero R., Carballo F., Ossandon J. Performing cultural sociology: A conversation with Jeffrey Alexander / R Cordero, F Carballo, J Ossandon. *European journal of social theory*. L., 2008. Vol. 11, N 4. P. 523–542.
13. Yang G. Emotions and Movements. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer. Oxford: Blackwell Publishing, 2007, vol. 3, pp. 1389–1392.

REFERENCES

1. Atamanyuk, Z. M. (2020). Svoboda yak faktor sotsiokul'turnykh transformatsiy suchasnoho ukrayins'koho suspil'stva : monohrafiya [Svoboda as a factor of socio-cultural transformations of modern Ukrainian society: monograph]. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». 316 s. [in Ukrainian].
2. Afanasiev, O., & Vasylenko, I. (2022) «Metamodern i metanaratyvy: novi stari tsinnosti» [Metamodern and metanarratives: new old values]. *Filosofia ta humanizm*, 2(16), 4–10. [in Ukrainian].
3. Borinshtein, Ye. R. (2006). Osoblyvosti sotsiokulturnoi transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Peculiarities of socio-cultural transformation of modern Ukrainian society]. Odesa : Astroprint, 400 s. [in Ukrainian].
4. Vysotska, O. (2024). Kulturno-istorychni mezhi metamodernizmu [Cultural and historical limits of metamodernism]. *Visnyk NIU im. Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofia, filosofia prava, politolohiia, sotsiolohiia*, 61, 27-37. [in Ukrainian].
5. Kavalerov, A. A. (2001). Tsinnist u sotsiokulturnii transformatsii: monohrafiia [Value in sociocultural transformation]. Odesa : Astroprint. 224 s. [in Ukrainian].
6. Onishchenko, O. (2021). Metamodernizm: teoretychna realnist chy «Fihura Filosofii»? [Metamodernism: theoretical reality or «Figure of Philosophy»]. *Naukovyi visnyk KNUTKiT im. I. K. Karpenka-Karoho. № 27-28 S.* 137–144. [in Ukrainian].
7. Petrova I. V. (2020). Identyfikatsiia metamodernizmu yak kulturnoi praktyky [Identification of metamodernism as a cultural practice]. *Seriia: Filosofia, kulturolohiia, sotsiolohiia, Kyivskiy nats. un-t kultury i mystetstv*, 67–76. [in Ukrainian].
8. Sotsialna filosofii : korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk [Social philosophy: a short encyclopedic dictionary]. Kyiv; Kharkiv : VMP «Rubikon». (1997). 398 s. [in Ukrainian].
9. Sotsiolohiia: korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk [Sociology: a short encyclopedic dictionary] / Za red. V.I. Volovycha. K. : Ukr. Tsentr dukhovnoi kultury. (1998). 736 s. [in Ukrainian].
10. Froid, Z. (1998). Vstup do psykhoanalizu [Introduction to psychoanalysis] / per. z nim. P.Tarashchuk. K. : Osnovy. 709 s. 40. [in Ukrainian].
11. Fromm, E. (1996). Revoliutsiia nadii [Revolution of hope]. *Suchasna zarubizhna sotsialna filosofii. Khrestomatiia*. Kyiv : Lybid, 384 s. [in Ukrainian].
12. Cordero, R., Carballo, F., & Ossandon, J. (2008). Performing cultural sociology: A conversation with Jeffrey Alexander / R Cordero, F Carballo, J Ossandon. *European journal of social theory*. L, 11, 4, 523–542.
13. Yang, G. (2007). Emotions and Movements. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer. Oxford: Blackwell Publishing. vol. 3, pp. 1389–1392.

Nachev Mykola Yuriiovych

Applicant of the Third (Educational and Scientific) Level of Higher Education
State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”,
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0009-0005-1844-4616

Atamaniuk Zoia Mykolaivna

Doctor of Philosophical Sciences,
Professor at the Department of Philosophical and Sociological Studies and Sociocultural Practices
State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7299-409X

SOCIALIZATION OF THE PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF THE METAMODERN

The urgency of the problem. *Modernism, on the other hand, is a generalized name for a set of worldview, philosophical and artistic trends that arose as a result of radical changes in Western society at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. Given the rapid changes in social structure, communication technologies, and globalization, it is necessary to investigate how new sociocultural conditions shape modern man. Socialization is the assimilation of social experience by an individual, namely its transformation into one's own values and orientations. Such a transformation involves the selective transfer to one's own system of behavior of those norms and rules that are accepted in a given society or group. Socialization as a process of integrating an individual into the social system through equipping him with the accumulated experience of previous generations lays down in the individual those properties that direct his identification – identification of himself with certain values or social subjects.*

The purpose of our article is to identify the specific characteristics of the socialization process in the conditions of metamodernity, as well as to study the influence of new sociocultural factors on the formation of an individual's identity and social roles.

Research methods. *When writing the article, various general scientific methods were used. In particular, the use of a dialectical approach, a systemic and concrete-historical method made it possible to identify specific characteristics of socialization in the conditions of metamodernity; the use of a dialectical approach helped clarify the essence of the concept of metamodernity.*

Research results. *It turned out that researchers see metamodernity as a movement between opposites, including irony and sincerity, naivety and awareness, relativism and truth, optimism and doubt. It is a search for meaning in the oscillations between these poles, manifested through a new sincerity, «challenges» to the norm, hyper-self-reflexivity and a constructive approach to creating something new from disparate elements, as well as a desire for epicness and inventiveness. We discovered that a system of values is formed in the individual in the process of socialization. In the modern world, the formation of this system is also influenced by the reality of metamodernity. Her main values are sincerity, empathy, integrity, responsibility, creativity and the desire for harmony between the personal and the public. A metamodern man does not reject the past, but integrates different approaches, seeking a balance between tradition and innovation, individualism and collectivity. Such values contribute to conscious socialization: the individual learns to perceive himself as a part of the global community, openly interact with others, while preserving his own uniqueness. Thanks to empathy, responsibility and creativity, a person does not simply adapt to society, but actively forms its new cultural and moral guidelines.*

Key words: *socialization, metamodernity, values, value system, identity, adaptation.*

Дата надходження статті: 13.10.2025

Дата прийняття статті: 03.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 141.7+1.316.3

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-7>**Пальчинська Мар'яна Вікторівна**

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри журналістики, соціальних комунікацій і ІТ-права
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-5860-9546

Кокорєв Олексій Вікторович

доктор політичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри журналістики, соціальних комунікацій і ІТ-права
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7391-2498

СОЦІАЛЬНЕ ПРОЄКТУВАННЯ В УМОВАХ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Актуальність. У статті аналізується соціальне проектування як комплекс дій, спрямованих на створення оптимальних змін суспільства та його складових в умовах соціокультурних трансформацій та невизначеності. Процеси, притаманні сучасному суспільству у глобальних масштабах, зокрема, віртуалізація, вимагають застосування найбільш ефективних методів соціального проектування, спроможних сприяти адаптації особистості, соціальних груп, інститутів та суспільства в цілому до змін.

Мета статті – охарактеризувати особливості соціального проектування в умовах віртуалізації суспільства.

Завдання дослідження:

- проаналізувати концепт поняття «соціальне проектування»;
- окреслити роль соціального проектування в суспільстві, що підпорядковується подальшій віртуалізації;
- з'ясувати ступінь впливу соціального проектування на життєдіяльність особистості та суспільних інститутів в сучасних соціокультурних умовах.

Методологія дослідження. Дослідження ролі соціального проектування в умовах віртуалізації соціального та особистісного буття ґрунтується на засадах комплексного застосування методів соціально-філософського аналізу.

Основними методологічними засобами дослідження особливостей віртуалізації процесів стали системний та соціокультурний підходи в їхній діалектичній єдності.

Системний підхід надав змогу дослідити сучасне суспільство у комплексі трансформаційних процесів та виокремити провідні характеристики соціального проектування у контексті віртуалізації суспільства.

Соціокультурний підхід, орієнтований на розуміння суспільства як динамічної соціокультурної системи, застосовано задля визначення значущості соціального проектування для розвитку суспільства у сучасних умовах та його ефективній адаптації до змін.

Діалектичний метод дав можливість здійснити аналіз процесу віртуалізації соціальних практик та виокремити суперечності впровадження деяких інновацій, зокрема у соціальному проектуванні.

Результати дослідження. Інновації у соціальному проектуванні в умовах віртуалізації суспільства пов'язані також із залученням у проектну діяльність ресурсів віртуального простору, яка забезпечує не тільки різні стадії розробки проекту, а його повну або часткову реалізацію не лише у соціальному, а також у віртуальному просторі сучасного суспільства.

В умовах віртуалізації суспільства констатуємо актуалізацію інтересу до віртуальних проєктів. Саме віртуалізація як глобальний процес сприяє оптимізації соціального проектування завдяки перенесенню певного комплексу дій в віртуальний простір.

Ефективне соціальне проектування у сучасних умовах можливе при вдосконаленні технології соціального проектування із урахуванням змін, яким підпорядковується суспільство у глобальних масштабах. У процесі розробки і реалізації соціального проекту використовуються як вже наявні технології, так й інноваційні.

Ключові слова: соціальне проектування, соціальні трансформації, віртуалізація, сучасне суспільство, інновації.

Актуальність обраної теми обумовлена необхідністю аналізу соціального проектування як системи дій, спрямованих на створення оптимальних змін суспільства та його складових в умовах соціокультурних трансформацій та невизначеності. Процеси, притаманні сучасному суспільству у глобальних масштабах, зокрема, віртуалізація, вимагають застосування найбільш ефективних методів соціального проектування, спроможних сприяти адаптації особистості, соціальних груп, інститутів та суспільства в цілому до змін. Актуалізується проблема пошуку методологічно обґрунтованих концепцій соціального проектування, які інтегрують сучасні наукові розробки і практику реалізації соціальних проєктів.

Ступінь наукової розробки проблеми. Соціальне проектування і його використання в соціальній практиці складна і дискусійна. Із урахуванням важливості тієї ролі, яку відіграють соціальні проєкти в сучасному світі, необхідно відзначити, що актуальність теми далеко не обмежується сферою теоретизування. Соціально-філософський аналіз інноваційних технологій у соціальному проектуванні є одним із методологічних базисів, на якому ґрунтується сучасна практика моделювання соціальних процесів.

Методологічні та гносеологічні аспекти соціального проектування у сучасних умовах окреслені в наукових розробках Безпалько О., Бутченко Т., Гараєдагі Дж., Жаровської О., Іонової І., Клешні Г., Нагорної Г., Пономаренко О., Шкуро В., та ін. Особливості життєдіяльності особистості та суспільства в умовах віртуалізації суспільства знайшли відображення у роботах Арапакі М., Борінштейна Є., Добролюбської Ю., Кравцова Ю., Литовченко І., Любиво-го Я. Огорокової В., Поліщук О., Романенко М. та ін. Однак слід зазначити, що подальша наукова розробка особливостей соціального проектування та його значущості в контексті віртуалізації суспільства потребують подальшої теоретичної розвідки та практичного втілення у систему соціальних відносин сучасного суспільства.

Мета статті – охарактеризувати особливості соціального проектування в умовах віртуалізації суспільства.

Завдання дослідження:

- проаналізувати концепт поняття «соціальне проектування»;
- окреслити роль соціального проектування в суспільстві, що підпорядковується подальшій віртуалізації;
- з'ясувати ступінь впливу соціального проектування на життєдіяльність особистості та суспільних інститутів в сучасних соціокультурних умовах.

Методологія дослідження. Дослідження ролі соціального проектування в умовах віртуалізації соціального та особистісного буття ґрунтується на засадах комплексного застосування методів соціально- філософського аналізу.

Основними методологічними засобами дослідження особливостей віртуалізації процесів стали системний та соціокультурний підходи в їхній діалектичній єдності.

Системний підхід надав змогу дослідити сучасне суспільство у комплексі трансформаційних процесів та виокремити провідні характеристики соціального проектування у контексті віртуалізації суспільства.

Соціокультурний підхід, орієнтований на розуміння суспільства як динамічної соціокультурної системи, застосовано задля визначення значущості соціального проектування для розвитку суспільства у сучасних умовах та його ефективній адаптації до змін.

Діалектичний метод дав можливість здійснити аналіз процесу віртуалізації соціальних практик та виокремити суперечності впровадження деяких інновацій, зокрема у соціальному проектуванні.

Викладення основного матеріалу. Трансформації, яким підпорядковується сучасне суспільство, впливають на самоорганізацію суспільних процесів. Одним із таких процесів є віртуалізація, що викликає докорінні зміни на суспільному та індивідуальному рівнях свідомості: «Віртуальність розглядається як специфічний різновид символічної реальності, що створюється на основі комп'ютерної техніки і перебуває у комп'ютерній сфері. Однак, віртуалізація – це не лише технічний процес створення віртуального суспільства як паралельного реальному, а й процес суспільний, що змінює суспільство загалом» [10, с. 221].

Наукові концепції віртуалізації розглядали цей глобальний процес також у розрізі особливостей соціального моделювання різних сфер сучасного суспільства, коли «..коли свідомість поглинається в штучно утворене інформаційне поле знань, думок, теорій» [10, с. 222] та створює можливість проектувати соціальну реальність: «Створення, проектування образів майбутнього, їхня побудова передбачає поєднання теоретичних досліджень, усвідомлення практичної ефективності та досвіду розробки форм і технологій для досягнення ефективного майбутнього. З-поміж різноманітного застосування проектування як способів пізнання дійсності окремого філософського осмислення потребує соціальне проектування, як найбільш раціональний спосіб організації буття людини у суспільстві» [5, с. 37]. Вищенаведене підкреслює значущість соціального проектування як інструменту контрольованих змін у суспільстві в цілому або в окремих його сферах задля покращення соціальної життєдіяльності.

Шкуро В., розглядаючи передумови виникнення соціального проектування, виокремлює наступні особливості цієї діяльності у сучасних умовах, а саме:

- потребу у зміні і розвитку тих чи інших соціальних систем або соціальних об'єктів;
- соціальну необхідність у подоланні стихійного розвитку соціальних процесів і забезпечення їх спрямованості у задоволенні соціальних потреб; потребу у реалізації соціальної творчості;
- соціальну необхідність керованому розвитку соціальних систем і процесів; потребу у створенні соціальних систем, які характеризуються збалансованістю відносин усередині системи і гармонізацією відносин з іншими системами;
- орієнтацію на оптимальні форми буття соціальної системи, її ефективності, раціональності; соціальну потребу в зниженні рівня соціальної деструкції, рівня неорганізованості і нестабільності [13, 265–266].

Існують різні підходи до визначення проектування та його сутності. Відповідно до думки Безпалько О., воно може тлумачитися як «визначення версій чи варіантів розвитку або зміни певного явища чи об'єкту; конструювання варіантів оптимального майбутнього стану об'єкту; форма випереджального відображення і перетворення дійсності, спрямована на конструювання системи параметрів майбутнього матеріального об'єкту чи якісно нового його стану; прийняття рішень в умовах невизначеності» [1, с. 22].

Об'єктом проектування у соціальній сфері, за визначенням Бутченко Т., є «сукупність суспільних відносин, що характеризуються проблематичністю функціонування або розвитку з точки зору забезпечення єдності певних соціальних спільностей: сімей, громад, етносів, націй, класів і народів у цілому» [2, с. 16]. Також науковиця підкреслює, що важливу роль у процесі конституювання соціальних спільностей відіграють і суб'єктивно-духовні фактори: спільна мова, традиції, ідентичність, історична пам'ять та ін. Це твердження корелює із висновками П. Бергера та Т. Лукмана, які бачать підґрунтя соціальної спільності в комунікаціях, що забезпечують досягнення раціональної згоди між індивідами. Зазначені процеси розгортаються в соціальних системах, де окремий суб'єкт має обмежені можливості впливати на них, саме тому проектування соціальної сфери повинно враховувати процеси саморегуляції соціальних інститутів [14, с. 66].

У даній роботі під соціальним проектуванням, відповідно до визначення Жаровської О., розуміється «конструювання варіантів оптимального майбутнього стану об'єкта з метою прийняття рішень в умовах невизначеності» [3, с. 285]. На її думку, в основу соціального проектування мають бути закладені такі параметри, як суперечливість соціального об'єкту; ба-

гатовекторність розвитку соціального об'єкту; множинність факторів його буття; суб'єктивні складові формування соціального очікування та прогнозу; фактори, що визначають різні критерії оцінки соціального об'єкту. Також дослідниця зазначає, що однією з характерних особливостей соціального проектування стає «громадська участь», громадська залученість в процесі соціальних змін. Тому соціально проектна діяльність «починає розглядатися не тільки як результат державної політики, а й як діяльність громадських організацій, як єдиний простір взаємодії соціальних партнерів» [3, с. 287].

Серед основних факторів соціокультурного проектування вона виокремлює проектну культуру, яка визначена дослідником як єдність знань, здібностей до проектування, цінностей, цілей, управлінських та організаційних відносин, прояви соціальної активності та творчої проектної діяльності, спрямованої на вирішення соціально значущих проблем. Викладене вказує на особливе призначення соціальної філософії у аналізі тих інновацій, яким підпорядковується суспільство або окрема його сфера. Виконуючи методологічну роль в класифікації соціальних інновацій та впливаючи на пізнавальну активність соціальних суб'єктів, філософія може розглядатися в якості своєрідної методологічної основи соціокультурних змін.

Існує велика кількість підходів до визначення місця, сутності соціального проектування, його структури. У найбільш загальному вигляді об'єктом соціального проектування є соціальна система (або підсистема), її елементи, їх взаємодія тощо. Результатом соціального проектування є модель, що відображає структуру проектованого об'єкта, його бажані характеристики, інші істотні аспекти. Відповідно до думки Серги Т. та Щербини С., соціальне проектування дослідники зазвичай інтерпретують як «науку про загальні принципи, методи, прийоми, правила побудови концептуальних об'єктів (методів, планів, проєктів, програм) для вирішення складних соціальних проблем» [12, с. 195].

Соціальне проектування також представляє особливий вид планової діяльності, суть якої полягає в науково обґрунтованому визначенні основних параметрів формування майбутніх соціальних об'єктів або процесів при максимальному дотриманні та погодженні інтересів суспільства, соціальних груп і особистості: «Методологія проектування, що так розуміється, виступає своєрідним «мистецтвом», яке спирається на наукові і методологічні засоби, зокрема, на методологічний аналіз науки, інженерії, управління, традиційного проектування, мистецтва та ін.» [11, с. 13].

Один із перших напрямків, за яким необхідно аналізувати сутність соціального проектування – визнання або невизнання одним із критеріїв ефективності реалізації майбутнього проекту його позитивний вплив на ту проблемну ситуацію, на вирішення якої він спрямований: «Процес реформування не завжди дає бажані результати. Причиною цього є ряд проблем, однією з яких є нагальна потреба використання під час підготовки та реалізації реформ нових інструментів, зокрема соціального проектування. Залучення технологій соціального проектування в процес реформування надасть можливість визначити основні цілі та задачі реформи, визначити можливі варіанти розвитку подій, виключити можливі ризики...» [9, с. 451]. Ряд дослідників безпосередньо включають цей аспект у визначення соціального проектування, всередині якого здійснюється створення або трансформація існуючого соціального об'єкта. Незалежно від наслідків реалізації проєктів та їх оцінок різними суб'єктами ця діяльність є соціальним проектуванням за своєю суттю, оскільки вона спрямована на зміну характеристик соціального простору.

Соціальне проектування може мати різнопланові наслідки для різних соціальних груп, на які воно спрямоване, як позитивні, так і негативні. Позитивний ефект для однієї групи може мати негативну оцінку іншою групою. У цьому випадку можна говорити про суб'єктивний чинник оцінювання ефективності з точки зору досягнення цілей проекту з різних позицій. Мета проектування при цьому повинна включати в себе врахування суперечливих інтересів різних груп, спроби досягнення компромісу, оптимальності вибору [15, с. 221].

Необхідність застосування інноваційних технологій у соціальному проектуванні корелює із провідними тенденціями у розвитку суспільства: «..змінюється і осмислення людини, здат-

ної жити в постмодерному світі. Відбувається перехід від розуміння особистості як стабільної, структурованої системи, що має певний механізм розвитку і взаємодії зі світом, до усвідомлення того, що світ будується тут і зараз, а «Я» будується разом зі світом» [4, с. 54]. Відповідно до висловленого зазначимо, що інноваційні концепції соціального проектування враховують ті зміни, які відбувалися в суспільстві під впливом віртуалізації та інших трансформаційних процесів.

Відповідно до думки Маркузе Г., технологія соціального проектування в індустріальному суспільстві перешкоджає його трансформації в посттехнологічне суспільство. Він розглядає проекти як концептуальний синтез і звертає увагу на реалізацію макросоціальних проектів. Реалізація соціальних проектів, у свою чергу, корелює з реалізацією технологічних проектів, які передбачають перетворення матеріальної дійсності. В результаті цього проводиться відмінність між природною формою матерії і формою матерії, яку вона придбала під впливом колективної історичної практики суб'єкта. Таким чином, технологічний проект розглядається як складова частина реалізації історичного проекту. До складу історичного проекту також включається філософський проект, науковий, соціально-політичний, соціально-економічний та інші різновиди проектів. Разом із цим, Маркузе виступає проти технологічного фетишизму: «Технологія задає проект, який відповідає технологічній дійсності. Однак, сама технологічна дійсність є явищем, що приходить історично. Чинний технологічний проект проектує своє історичне заперечення. В результаті цього історичні проекти мають тенденцію поляризуватися на проект побудови капіталізму і проект побудови комунізму» [18, с. 89]. Він критично ставиться до можливостей реалізації даних проектів. Вирішення цього протиріччя можливо, на його думку, за допомогою реалізації проекту побудови посттехнологічного суспільства.

За визначенням Фромма Е., реалізація індустріального проекту призводить не тільки до певних позитивних явищ, а й до виникнення соціальної патології. Так само як і Маркузе, він критично ставиться до реалізації індустріального проекту, відзначаючи позитивні і негативні результати його реалізації. Позитивним результатом реалізації індустріального проекту він вважає концентрацію трудових зусиль людей, привчання людей до дисципліни і порядку, оскільки в індустріальному суспільстві діють закони ринку, який є основою структури людських відносин у капіталістичному суспільстві. Функціонування ринку сприяє розвитку конкуренції між людьми, необхідність якої призвела до посилення суперництва, яке він описує за допомогою характерології [16, с. 114]. В результаті розвитку товарно-грошових відносин виникає абстрактний, кількісний підхід до оцінки речей і людей. Людину починають оцінювати за кількістю грошей, якими вони володіють. Під впливом товарно-грошових відносин виникає відчуження у стосунках між людьми.

Виникнення відчужень Фромм розглядає як прояв соціальної патології, яка розуміється як якась хвороба, що набула поширення в суспільстві як недоліки, властиві соціальній організації, наприклад, бюрократичній організації управління [16, с. 116]. Природа відчуження тісно пов'язана з рутинізацією людського існування.

Формування гуманістичного підходу до управління суспільством передбачає гуманізацію технологій, які використовуються для реалізації соціальних проектів. Гуманізація індустріального суспільства передбачає розвиток великомасштабної централізованої організації, гуманістичного планування і використання досягнень технічного прогресу, зокрема кібернетики, автоматики і комп'ютерів в інтересах задоволення потреб людини.

Поппер К. також відзначив виникнення соціальної патології в результаті реалізації великомасштабних соціальних проектів. Він критично ставився до реалізації т.зв. «макросоціальних історичних проектів» [19, с. 48]. Для обґрунтування своєї точки зору він розглядає приклади утопічних макросоціальних проектів, виступає з критикою історизму в соціальному прогнозуванні та проектуванні. Для здійснення соціальних перетворень Поппер пропонує використовувати менш масштабні соціальні проекти і поелементні приватні технології. Таким чином, відповідно до його точки зору, можна уникнути тоталітаризму, виникнення якого можливо при реалізації макросоціальних проектів. За його думкою, суспільство поки готово тільки до використання технології реалізації проектів менш масштабних.

Тоффлер О. стверджує, що технологія соціального проектування призводить до революційного перетворення індустріального суспільства в постіндустріальне. Він вважає, що у процесі суспільного розвитку необхідно використовувати як макросоціальні проекти, так і мікросоціальні проекти [20, с. 167]. Відповідно до його концепції, соціальні нововведення здійснюються у вигляді хвильових перетворень, тобто у процесі соціального розвитку розрізняються три хвилі: перша хвиля пов'язана з використанням сільськогосподарської технології, друга хвиля пов'язана з використанням машинної технології, третя хвиля пов'язана з використанням комп'ютерних технологій для впровадження соціальних нововведень.

В умовах віртуалізації суспільства проектна діяльність значно оптимізується внаслідок високої швидкості виникнення і поширення даного типу інновацій, тобто комп'ютерних технологій та комп'ютерних мереж, їх використання у соціальному проектуванні змінює сам принцип функціонування суспільства як системи. Технологічна і соціальна складові віртуального простору є одним із факторів соціальних перетворень. Тому сьогодні паралельно із соціальним середовищем, в якому реалізується соціальне проектування, створюється віртуальний світ, у якому проводиться цикл експериментальних досліджень, пов'язаних із імітаційним моделюванням життєвого циклу проекту, його продукції та дій на ринку, тому одним із видів інноваційних технологій у соціальному проектуванні є віртуальні проекти.

Аналізуючи процеси, які притаманні сучасному суспільству, Гараедагі Дж. говорить про доцільність використання в соціальному проектуванні такого інноваційного методу, як інтерактивне моделювання, що дозволяє також використовувати можливості новітніх технологій. Інтерактивне моделювання застосовується для того, щоб сформулювати проблему і для вироблення найбільш оптимального варіанту її вирішення в майбутньому. Він вважає необхідним об'єднати інтерактивне моделювання із трьома іншими елементами: ітеративним процесом дослідження, ітеративним мисленням і негентропічною поведінкою в системній методології соціального проектування [17, с. 186]. Ітеративний процес дослідження описує процес наближення моделі до заданого стану. У процесі ітеративного дослідження Гараедагі Дж. рекомендує керуватися цілісним мисленням, яке має враховувати всі основні положення системної методології і яке необхідно для осмислення сутності складного предмета.

Проектна робота в умовах інформатизації та віртуалізації системи соціальних відносин дозволила різко збільшити можливості обміну будь-якою інформацією в локальних і глобальних мережах: «В умовах розвитку сучасного суспільства у науковому соціально-філософському дискурсі на особливу увагу заслуговує проблематика віртуалізації соціальної реальності, соціальних взаємовідносин та процесів інституціоналізації суспільства. Розвиток і функціонування сучасного суспільства характеризуються трансформацією соціальних взаємовідносин та перенесенням комунікаційних процесів у площину інформаційно-комунікаційних мереж» [7, с. 64]. Це дозволило забезпечити постійну готовність працівника незалежно від географічних і часових меж, наприклад, за допомогою комп'ютерних баз даних, що дозволяють вводити структуровану інформацію, зберігати великі обсяги даних, вводити запити на отримання інформації, автоматично генерувати звіти.

Соціальне проектування в умовах віртуалізації включає також моделювання етапів проектного процесу, де створюється так звана функціональна модель, яка дозволяє описати і залежність одних компонентів системи від інших. При проектуванні інформаційних систем в основі яких, як правило, лежать бази даних, цей принцип застосовується для всебічного вивчення діяльності об'єкта інформатизації. Вся отримана інформація дає можливість реалізувати інформаційну систему відповідно до прийнятих в організації правил. Модель дозволяє досить точно описати структуру і функції системи, що моделюється, пов'язати потоки обробленої інформації і об'єкти, що сприймають, що виробляють і передають цю інформацію. Дана модель може використовуватися для більш глибокого розуміння функцій і призначення цієї системи, взаємодії її підсистем між собою, аналізу зв'язків системи з її оточенням.

Результати дослідження. Інновації у соціальному проектуванні в умовах віртуалізації суспільства пов'язані також із залученням у проектну діяльність ресурсів віртуаль-

ного простору, яка забезпечує не тільки різні стадії розробки проєкту, а його повну або часткову реалізацію не лише у соціальному, а також у віртуальному просторі сучасного суспільства.

В умовах віртуалізації суспільства констатуємо актуалізацію інтересу до віртуальних проєктів. В результаті появи нових можливостей, що надаються глобальними комп'ютерними мережами, віртуальний простір надає можливість реалізовувати проєктну діяльність, на яку не розповсюджуються просторові та часові обмеження. Саме віртуалізація як глобальний процес сприяє оптимізації соціального проєктування завдяки перенесенню певного комплексу дій в простір віртуальний.

Ефективне соціальне проєктування у сучасних умовах можливе при вдосконаленні технології соціального проєктування із урахуванням змін, яким підпорядковується суспільство у глобальних масштабах. У процесі розробки і реалізації соціального проєкту використовуються як вже наявні технології, так й інноваційні.

Висновки. В умовах сьогодення віртуалізація розглядається в якості універсальної, атрибутивної особливості сучасного суспільства, що має свою специфіку впливу на різні сфери та елементи його функціонування, у тому числі на соціальне проєктування.

Важливу роль у соціальному проєктуванні відіграє проєктна культура, котра визначається як єдність знань, цінностей, цілей, управлінських та організаційних відносин, спрямованих на вирішення соціально значущих проблем.

Віртуалізація суспільства сприяє використанню ресурсів віртуального простору у соціальному проєктуванні. Таким чином, віртуальний простір є одним із інструментів конструювання соціальних змін.

Паралельно із соціальним середовищем, в якому реалізується проєкт, створюється віртуальний підпроєкт, у якому проводиться цикл досліджень, пов'язаних із моделюванням життєвого циклу проєкту та його впливу на соціальне середовище. Віртуальні проєкти є одним із видів інноваційних інструментів в соціальному проєктуванні в умовах віртуалізації суспільства. Актуалізація інтересу до віртуальних проєктів обумовлена масовим впровадженням інформаційних технологій та збільшенням сфер їх дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. Соціальне проєктування: навч. посіб. Київ : Київськ. Ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 128 с.
2. Бутченко Т. Соціальне проєктування : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Соціальна робота» освітньо-професійної програми «Соціальна робота». Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 107 с.
3. Жаровська О. Технології соціального проєктування у підготовці фахівців соціономічних професій. *Social Work and Education*. 2019. Vol. 6, No. 3. pp. 285–295.
4. Клешня Г. Соціальне проєктування як спосіб майбутньотворення в інформаційному суспільстві. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2017. No 1(25). С. 53–57.
5. Клешня Г. Суб'єкт & суспільство у соціальному проєктуванні. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2024. № 1 (39). С. 37–42.
6. Кравцов Ю. Про парадокс феноменологічної інтерпретації співвідношення реальності соціальної і віртуальної. *Мультиверсум*. 2008. Вип. 75. С. 13–23.
7. Литовченко І. Віртуалізація соціальної реальності та соціальних інститутів в умовах розвитку інформаційного суспільства. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2020. № 1 (31). С. 64–66.
8. Любимий Я. Проблеми віртуалізації інформаційного суспільства. *Вісник національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія*. 2014. № 1. С. 15–20.
9. Нагорна Г. Соціальне проєктування: історія становлення та розвитку. «*Young Scientist*». № 5 (32). 2016. С. 451–454.
10. Поліщук О., Поліщук О. Вплив віртуалізації суспільного життя на комунікацію людини (соціально-філософський аспект). *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків : ХНПУ, 2017. Вип. 49. с.219–229.

11. Романенко М. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філос. н. : спец. 09.00.10 «Філософія освіти». Дніпропетровськ, 2003. 32 с.
12. Серга Т., Щербина С. Соціальне проектування: сутність, призначення, методологія. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2024. Вип. 1(54). С. 195–199.
13. Шкуро В. П. Підвищення якості реалізації соціальних проєктів. *Збірник наукових праць. Психологічні науки*. Т. 2. Вип. 9. 2016. С. 265–269.
14. Berger P. and Luckmann T. (1966). *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London : Penguin Books, 250 p.
15. Carley K. M., Newell A. The Nature of the Social Agent. *Journal of Mathematical Sociology*. 1994. N 19 (4). P. 221–262.
16. Fromm E., Anderson L. A. *The Sane Society*. 2nd Edition. N.Y.: Routledge, 2017. 432 p.
17. Gharajedaghi J. *Systems Thinking: Managing Chaos and Complexity: A Platform for Designing Business Architecture* 3rd Edition. Burlington : Morgan Kaufmann, 2011. 376 p.
18. Marcuse H. *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. N.Y. : Routledge, 2002. 336 p.
19. Popper K. *The Open Society and Its Enemies*. The Open Society and Its Enemies. 1st Edition. London: Routledge, 2011. 800 p.
20. Toffler A. *Future Shock*. N.Y. : Bantam Books, 1972. 562 p.

REFERENCES

1. Bezpalko, O. (2010). *Sotsialne proektuvannia: navch. posib. [Social Design: A Tutorial]* Kyiv : Kyivsk. Un-t imeni Borysa Hrinchenka, 128 s. [in Ukrainian].
2. Butchenko, T. (2020). *Sotsialne proiektuvannia : navchalnyi posibnyk dlia zdobuvachiv stupenia vyshchoi osvity bakalavra spetsialnosti “Sotsialna robota” osvitno-profesiinoi prohramy “Sotsialna robota” [Social Design: a study guide for applicants for a bachelor’s degree in the specialty “Social Work” of the educational and professional program “Social Work”]* Zaporizhzhia : ZNU, 107 s. [in Ukrainian].
3. Zharovska, O. (2019). *Tekhnologii sotsialnoho proektuvannia u pidhotovtsi fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii [Social design technologies in the training of socionomic professions specialists]*. *Social Work and Education*, 6, 3, 285–295. [in Ukrainian].
4. Kleshnia, H. (2017). *Sotsialne proektuvannia yak sposib maibutnotvorennia v informatsiinomu suspilstvi. [Social engineering as a way of creating the future in the information society]*. *Visnyk NAU. Serii: Filosofiia. Kulturolohiia*, 1(25), 53–57. [in Ukrainian].
5. Kleshnia, H. (2024). *Subiekt & suspilstvo u sotsialnomu proektuvanni. [Subject & Society in Social Design]*. *Visnyk NAU. Serii: Filosofiia. Kulturolohiia*, 1 (39), 37–42. [in Ukrainian].
6. Kravtsov, Yu. (2008). *Pro paradoks fenomenolohichnoi interpretatsii spivvidnoshennia realnosti sotsialnoi i virtualnoi. [On the paradox of the phenomenological interpretation of the relationship between social and virtual reality]*. *Multyversum*, 75, 13–23. [in Ukrainian].
7. Lytovchenko, I. (2020). *Virtualizatsiia sotsialnoi realnosti ta sotsialnykh instytutiv v umovakh rozvytku informatsiinoho suspilstva. [Віртуалізація соціальної реальності та соціальних інститутів в умовах розвитку інформаційного суспільства]*. *Visnyk NAU. Serii: Filosofiia. Kulturolohiia*, 1 (31), 64–66. [in Ukrainian].
8. Liubyvyi, Ya. (2014). *Problemy virtualizatsii informatsiinoho suspilstva. [Problems of virtualization of the information society]*. *Visnyk natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Ser. : Filosofiia. Kulturolohiia*, 1, 15–20. [in Ukrainian].
9. Nahorna, H. (2016). *Sotsialne proektuvannia: istoriia stanovlennia ta rozvytku. [Social engineering: history of formation and development]*. *“Young Scientist”*, 5 (32), 451–454. [in Ukrainian].
10. Polishchuk, O., & Polishchuk, O. (2017). *Vplyv virtualizatsii suspilnoho zhyttia na komunikatsiiu liudyny (sotsialno-filosofskyi aspekt). [The impact of virtualization of social life on human communication (socio-philosophical aspect)]*. *Naukovyi visnyk. Serii “Filosofiia”*, 49, 219–229. [in Ukrainian].

11. Romanenko, M. (2003). Sotsialni ta paradyhmalno-kohnityvni determinanty rozvytku suchasnoi osvity : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d. filos. n. : spets. 09.00.10 "Filosofia osvity". [Social and paradigmatic-cognitive determinants of the development of modern education: author's abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Philosophy: specialty 09.00.10 "Philosophy of Education"]. Dnipropetrovsk, 32 s. [in Ukrainian]
12. Serha, T., & Shcherbyna, S. (2024). Sotsialne proiektuvannia: sutnist, pryznachennia, metodolohiia [Social design: essence, purpose, methodology]. *Naukovyi visnyk uzhhorodskoho universytetu. Seriia: "Pedahohika. Sotsialna robota"*, 1(54), 195–199. [in Ukrainian].
13. Shkuro, V. (2016). Pidvyshchennia yakosti realizatsii sotsialnykh proektiv [Improving the quality of implementation of social projects]. *Zbirnyk naukovykh prats. Psykholohichni nauky*, 9 (2), 265–269. [in Ukrainian]
14. Berger, P., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books, 250 p.
15. Carley, K. M., & Newell, A. (1994). The Nature of the Social Agent. *Journal of Mathematical Sociology*, 19 (4), 221–262.
16. Fromm, E., & Anderson, L. A. (2017). *The Sane Society*. 2nd Edition. N.Y.: Routledge, 432 p.
17. Gharajedaghi, J. (2011). *Systems Thinking: Managing Chaos and Complexity: A Platform for Designing Business Architecture 3rd Edition*. Burlington: Morgan Kaufmann, 376 p.
18. Marcuse, H. (2002). *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. N.Y. : Routledge, 336 p.
19. Popper, K. (2011). *The Open Society and Its Enemies*. The Open Society and Its Enemies. 1st Edition. London: Routledge, 800 p.
20. Toffler, A. (1972). *Future Shock*. N.Y. : Bantam Books, 562 p.

Palchynska Mariana Viktorivna

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Journalism, Social Communications, and IT Law
State University of Intelligent Technologies and Telecommunications
1 Kuznechna str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5860-9546

Kokoriev Oleksii Viktorovich

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the Department of Journalism, Social Communications and IT Law
State University of Intelligent Technologies
and Telecommunications
1 Kuznechna str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7391-2498

SOCIAL DESIGN IN THE CONDITIONS OF VIRTUALIZATION OF SOCIETY

The relevance of the chosen topic is due to the need to analyze social design as a system of actions aimed at creating optimal changes in society and its components in conditions of socio-cultural transformations and uncertainty. The processes inherent in modern society on a global scale, in particular, virtualization, require the use of the most effective methods of social design, capable of promoting the adaptation of the individual, social groups, institutions and society as a whole to changes.

The purpose of the article is to characterize the features of social design in the context of the virtualization of society.

Objectives:

- to analyze the concept of “social design”;
- to outline the role of social design in a society subject to further virtualization;
- to determine the degree of influence of social design on the life of the individual and social institutions in modern socio-cultural conditions.

Research methodology. *The study of the role of social design in the context of virtualization of social and personal existence is based on the principles of the integrated application of methods of socio-philosophical analysis.*

The main methodological tools for studying the features of virtualization processes are the systemic and socio-cultural approaches in their dialectical unity.

The systemic approach made it possible to study modern society in a complex of transformational processes and to identify the leading characteristics of social design in the context of the virtualization of society.

The sociocultural approach, focused on understanding society as a dynamic sociocultural system, was used to determine the significance of social design for the development of society in modern conditions and its effective adaptation to changes.

The dialectical method made it possible to analyze the process of virtualization of social practices and to outline the contradictions of the implementation of some innovations, in particular in social design.

Research results. *Innovations in social design in the context of virtualization of society are also associated with the involvement of virtual space resources in design activities, which ensures not only the various stages of project development, but also its full or partial implementation not only in the social, but also in the virtual space of modern society.*

In the context of the virtualization of society, we note the actualization of interest in virtual projects. It is virtualization as a global process that contributes to the optimization of social design by transferring a certain set of actions to the virtual space.

Effective social design in modern conditions is possible by improving the technology of social design, taking into account the changes that society is subject to on a global scale. In the process of developing and implementing a social project, both existing technologies and innovative ones are used.

Key words: *social design, social transformations, virtualization, modern society, innovations.*

Дата надходження статті: 19.10.2025

Дата прийняття статті: 04.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 1:316.334.3:141.7
DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-8>

Сьомик В'ячеслав Анатолійович

кандидат економічних наук,
докторант кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0009-0000-3984-1438

МІЖ МОДЕРНОМ І ПОСТМОДЕРНОМ: ДЕКОЛОНІАЛЬНІ КРИТИКИ, МНОЖИННІ МОДЕРНОСТІ ТА ТРАЄКТОРІЇ ДЕМОДЕРНІЗАЦІЇ

Актуальність дослідження. Стаття пропонує соціально-філософське прочитання напруження між модерністю та постмодерністю крізь призму деколоніальної критики, множинних модерностей і варіативних демодернізаційних траєкторій. **Мета дослідження** полягає у показі того, як поєднання аналітики влади-знання з нормативною чутливістю до визнання, альтеритету та екологічної відповідальності дозволяє реконцептуалізувати універсалістські претензії модерного проєкту без втрати його емансипативного потенціалу. **Методологічно робота спирається** на порівняльний аналіз концептів «епістемічного відв'язування», «колонізації довілля» та «урбаністичного праксису», поєднуючи критичну теорію, деколоніальну філософію, екологічну соціальну теорію й інституційний аналіз політик знання. **Результати дослідження.** Показано, що модерн і постмодерн доцільно тлумачити як багаторівневі та асинхронні режими соціальної уяви, де конфліктні раціональності співіснують і коригуються через процедури публічності, а не взаємно скасовуються. Аргументується, що деколоніальна оптика є переконливою там, де вона підтримана інституційно: прозорими критеріями валідизації знання, механізмами зустрічної відповідальності та правилами участі, які переводять «інакшість» у практики, а не в декоративні декларації. Окреслено концептуальну рамку з шести вимірів: епістемічне врядування; визнання й альтеритет; еко-колоніальний градієнт; урбаністичний праксис; траєкторії (де)модернізації; інфраструктури освіти й знання. Практичний висновок полягає у зв'язуванні теоретичної діагностики з операційними індикаторами для публічної політики: метрик участі, розподілу екологічних ризиків і легітимації знання. Запропонований підхід дозволяє відрізнити продуктивні реконфігурації модерних обіцянок від регресивних відкатів, а також формує підґрунтя для міждисциплінарних досліджень, що поєднують філософію, право, урбаністику та екологічну економіку.

Ключові слова: модерність, постмодерність, деколоніальність, демодернізація, множинні модерності, епістемічне відв'язування, визнання, альтеритет, колонізація довілля, урбаністичний праксис, епістемічне врядування.

Вступ. У цій статті розглянуто напружене поле між модерном і постмодерном як багатозорову конфігурацію дискурсів, у межах якої поняттєві ресурси критичної теорії, деколоніальної філософії та соціальної теорії модернізації переплітаються з емпіричними й політичними реаліями пізньомодерних суспільств, що у свою чергу породжує неоднозначні наслідки для інституцій, знання та повсякденних практик, котрі виявляються то в підвищеній чутливості до різниці та альтеритету, то в рецидивах ієрархій, які відтворюються у нових формах. У фокусі перебуває не стільки абстрактна опозиція між метанаративами, скільки конкретні режими раціоналізації та владно-знаннєві механізми, які визначають можливості і межі суспільної трансформації у напрямку більш інклюзивних і солідарних порядків; при цьому ми виходимо з того, що питання «модерного» і «постмодерного» слід інтерпретувати не як взаємовиключні світи, а як різні темпоритми та логістики суспільної уяви, що співіснують,

конфліктують і перехрещуються на різних рівнях соціального життя. Для нашого аналізу ключовим є виявлення тих зон, де критика колоніальності, увага до феноменів визнання й альтеритету, а також розмірковування про демодернізаційні траєкторії стають інструментами переосмислення нормативних підвалин сучасності, не втрачаючи здатності до публічного артикулювання практичних наслідків. У центрі також перебувають концептуальні фігури «епістемічного відв'язування», «колонізації довкілля» та «пракису деколоніальності», які формують мову опису тих процесів, що водночас відшаровують універсалістські претензії класичної модерності і намагаються зберегти її емансипативні обіцянки. Важливо, що у цій конфігурації не йдеться про безумовну відмову від модерних понять раціональності, автономії чи прогресу, а радше про їхню дисципліновану реконцептуалізацію з урахуванням історичних травм, асиметрій та екологічних обмежень, які вийшли на перший план у глобалізованих контекстах. Відповідно, аналітика множинних модерностей дозволяє усвідомити не випадковість регіональних і національних варіантів суспільних змін, їхню нерівномірність і часом суперечливий зв'язок із демократичними цінностями, що унеможливорює прості телологічні наративи і змушує звертатися до складніших описів. Так окреслюється простір, у якому демодернізація постає не лише як регрес чи відкот, а як комбінація стратегій адаптації та опору, що можуть як підважувати, так і перевизначати рамки соціального порядку залежно від локальних контекстів і акторських коаліцій. Такий підхід вимагає водночас повільного читання концептів і уважності до емпіричних деталей, адже теоретична екстраваганція без зустрічі з фактичними структурами влади й знання нерідко перетворюється на абстрактний жест, який лишає незачепленими практики, інститути та інфраструктури, що й роблять модерність і постмодерність відчутними у буденності. У підсумку пропонована рамка з'єднає критичну діагностику з прагматичною чутливістю до політики, права, освіти, міського планування і довкіллевих режимів, де приймаються рішення, що впливають на те, як суспільства мислять себе у майбутньому.

Метою цієї статті є показати, як деколоніальні критики, концепт множинних модерностей і поняття демодернізаційних траєкторій дозволяють переосмислити напружений вузол між модерним і постмодерним, поєднавши аналітику влади-знання з нормативною чутливістю до визнання та екологічної відповідальності.

Об'єкт дослідження: соціально-філософська конфігурація напруження між модерністю та постмодерністю в контексті деколоніальної критики, множинних модерностей і варіативних траєкторій демодернізації.

Предметом дослідження є концептуальні й інституційні механізми (епістемічне врядування, визнання/альтеритет, еко-колонізація, урбаністичний праксис), через які це напруження проявляється і перевизначає публічні процедури легітимації знання.

Методологічні основи дослідження. Порівняльний аналіз ключових понять «епістемічного відв'язування», «колонізації довкілля» та «урбаністичного пракису». Поєднання критичної теорії, деколоніальної філософії, екологічної соціальної теорії та інституційного аналізу політик знання. Інтерпретація модерного і постмодерного як багаторівневих, асинхронних режимів соціальної уяви, що коригуються процедурами публічності. Операціоналізація висновків через індикатори публічної політики: метрики участі, розподілу екологічних ризиків та валідації знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початковий крок – осмислення того, як контраст між модерністю і постмодерністю може бути переглянутий без редукації складності та без втрати нормативного імпульсу, і тут показовою є стаття П.-Й. Вероушека і Дж. Бурдмана, які реконструюють напругу між габермасівською і ліотарівською інтуїціями, демонструючи можливість неконфліктної коекзистенції різних режимів раціональності в межах публічної сфери [16, с. 74; 16, с. 85]. До цього сюжету природно приєднується дискусія про деколоніальні критики, що розгортається у працях Д. Теміна, котрий аналізує «епістемічну політику» В. Мін'йоло та попереджає про небезпеки передчасного відв'язування без ясних процедур відповідальності знання [14, с. 146], а також у статті М. Зембіласа, де акцент робиться на ри-

зиках етнопопулізму у дискурсі «епістемічного делінкінгу» [18, с. 701]. Загальна рамка таким чином розширюється від суто теоретичної полеміки до настанов про публічну політику знання, де перетинаються універсалістські претензії і локальні історії, що часто є травматичними і політично навантаженими.

Другий пласт джерел висвітлює тему колонізації довкілля як продовження і водночас критику модерного проекту, де Ф. Кемпер пропонує читання екологічних практик через призму соціальної теорії, показуючи, як інституційні та правові механізми відтворюють асиметрії доступу до ресурсів і ризиків [11, с. 540]. Цей аргумент резонує з урбаністично-планувальними студіями Т. Вінклера, який моделює можливі форми «праксису деколоніальності» у міському просторі, наголошуючи на тому, що без процедур участі і розподілу владних повноважень будь-яка апеляція до альтернативності залишається декоративною [17, с. 448]. У поєднанні ці підходи дозволяють бачити екологічний і міський виміри як взаємопов'язані арени, де відбувається матеріалізація конфліктів модерності та їхнє можливе переформатування.

Третій сегмент літератури стосується деколоніальних філософських ревізій і методологічних уточнень: М. Лачертоса показує, що опції деколоніальності, опору і «комбату» виводять нас за межі академічної критики до питань про допустимі форми політичної дії у межах правопорядку [13, с. 63], тоді як Ф. Тіменга, І. ван дер Занде та А. Звіттер переосмислюють етико-політичний проект Е. Дусселя через зв'язку «критики» та «альтеритету», наголошуючи на необхідності подвоєної рефлексії щодо суб'єктів мовлення і адресатів емансипативних вимог [15, с. 230; 15, с. 242]. У цьому полі доречно також тримати у фокусі критичні застереження до радикальних жестів «епістемічного розриву», аби уникнути теоретичної самодостатності, відірваної від інституційних механізмів відповідальності [14, с. 146].

Четвертий блок джерел окреслює контекст множинних модерностей і демодернізацій, де пострадянські траєкторії прочитуються як особливий випадок складних перетинів інституційних реформ, культурних гетерохроній і політичних конфліктів: огляд О. Еткінда та М. Мінакова підкреслює неоднорідність «транзиту» та уразливість до зворотних рухів [2, с. 7–10], тоді як Ю. Савельєв аналізує антиномії пізнього модерну у східноєвропейському вимірі, фіксує небезпеки регресу під гаслами стабільності [4, с. 22]. У наших попередніх статтях цю лінію доповнюють спроби концептуалізувати демодернізацію поза карикатурними схемами «відкату», де ми пропонуємо філософське підґрунтя для аналізу пострадянських суспільств та їхніх концептуальних дилем [5, с. 195; 6, с. 197].

Нарешті, п'ятий блок повертає нас до внутрішньої архітекτονіки модерного проекту та його освітніх і інтелектуальних інфраструктур, адже без рефлексії щодо культурних носіїв раціональності – університету, дослідницьких мереж, гуманітарного канону – дискусія ризикує стати порожньою декламацією. Тут релевантними є як фундаментальні праці про освітні ландшафти, що дозволяють бачити інституційні зміни у довгій тривалості [7, с. 45; 7, с. 173], так і історіографічні студії, що відновлюють складні локальні традиції філософської думки як потенційні ресурси для сучасного розуміння альтернативності [8, с. 83; 8, с. 91]. У сумі із загальними картографіями модерного і постмодерного дискурсів це створює підмурок для зваженої теоретичної роботи, що не підміняє аналіз інвективаю і не підносить фрагментарність до рангу принципу [1, с. 211].

Результати дослідження. Почати слід з уточнення меж між модерним і постмодерним як не дихотомії, а множини ритмів та реєстрів соціальної уяви, що перетинаються в публічній сфері й правопорядку; йдеться не про «скасування» модерності, а про її дисципліноване перевизначення під тиском критики тоталізуючих наративів та епістемічних асиметрій [16, с. 73]. Саме в такій оптиці реконструкція габермасівського і ліотарівського проектів втрачає характер «все або нічого» і набуває вигляду процесу узгодження процедур раціоналізації з фактичною багатомовністю сучасних публік [16, с. 78]. Нормативний висновок тут полягає в тому, що універсалістські претензії можуть зберігати емансипативну силу лише настільки, наскільки вони впускають у власну граматику досвіди, раніше знеособлені або маргіналізо-

вані [9, с. 255]. Цей зсув не зводиться до стилістики критики, він передбачає зміну процедур відповідальності за знання, що застосовуються в науці, освіті та політиці.

Екологічний вимір висвітлює тему колонізації у матеріальних термінах: освоєння довкілля як юридично-інфраструктурна процедура закріплює нерівності доступу до ресурсів і розподілу ризиків, і саме тут з'являється шлях для з'єднання соціальної теорії з еко-правовими реформами [11, с. 540]. Деколоніальність у міському вимірі не є метафорою; вона вимагає переписування правил участі, картографування невидимих бар'єрів, зміни процедур планування і бюджетування, без чого «альтернативність» залишиться декоративною [17, с. 438;]. Такий підхід знімає опозицію «великих теорій» і «малих практик», показуючи, що саме через інституційні дрібниці – доступ до слухань, структуру власності, алгоритми розподілу витрат – проходить лінія, яка відділяє модернізацію від її колоніальних тіней [11, с. 548].

Проблематика множинних модерностей і демодернізацій дозволяє побачити не-лінійність історичних траєкторій, особливо у пострадянських контекстах, де «транзит» виявився радше полем конфігурацій влади, ніж магістраллю прогресу [2, с. 7;]. У цьому просторі антиномії пізнього модерну проявляються як боротьба між обіцянками стабільності та фактичним звуженням громадянських можливостей, ідентифікованим у східноєвропейських кейсах [4, с. 22]. Філософські підвалини аналізу демодернізації – від критики «ретро-модернізму» до опису практик виживання інституцій – пропонуються в українському дискурсі як альтернатива простим схемам «відкату» [5, с. 195; 6, с. 197]. У підсумку демодернізація з'являється як множина режимів адаптації і опору, здатних як підважувати, так і відновлювати модерні обіцянки в нових формах.

Щоб уникнути втрати історичної глибини, важливо звертатися до освітніх та інтелектуальних інфраструктур, які є носіями раціональності та публічності у довгій тривалості: освітні ландшафти формують канали циркуляції знання, його соціальні очікування та нормативні стандарти, що робить їх ключовими у будь-якій розмові про переформатування модерності [7, с. 45]. Повернення до локальних інтелектуальних традицій, включно з історіографією філософських течій, відкриває забуті ресурси для сучасних дебатів та допомагає уникнути імітаційного «запозичення» без коренів [8, с. 83]. Ці шари знання забезпечують матеріал для обережних нормотворчих кроків у науці, освіті та публічній політиці, де конфлікт модерного і постмодерного отримує практичні розв'язки.

Висновки. Напруження між модерним і постмодерним доцільно трактувати не як лінію розлому, а як зону перетину різних темпоритмів суспільної уяви, де конфліктні раціональності співіснують і взаємно коригуються. Деколоніальна критика в цьому полі не руйнує емансипативний потенціал модерних універсалістських претензій, а примушує їх до дисциплінованої саморефлексії, відкриваючи простір для процедурної відповідальності знання і практик визнання, які не зводяться до риторики інклюзії. Водночас концепція множинних модерностей дозволяє уникнути телеологічних оповідей, фіксуючи нелінійність та регіональну специфіку траєкторій, у яких демодернізація може виявлятися як деградаційним, так і реконфігураційним механізмом.

На практичному рівні переконливими виявляються ті підходи, що поєднують інституційні корекції у політиках знання з матеріальними змінами у міському управлінні та екологічному праві.

Перспективним напрямом подальших досліджень є операціоналізація запропонованої концептуальної рамки у вигляді вимірюваних індикаторів: критеріїв легітимації знання, метрик участі та справедливого розподілу ризиків, тестів на стійкість інституцій до демодернізаційних збоїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В.П. *Просвітницька одіссея розуму*. Київ : Знання України. 2025. 524 с.
2. Еткінд О., Мінаков М. Пострадянський транзит і демодернізація. Ідеологія і політика. 2018. № 1(9). С. 4–13.

3. Rotar N. Критика теорії рефлексивного модерну в сучасній політичній науці. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2020. 8. с. 132–147. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.132-147>
4. Савельєв Ю. Антиномії суспільства пізнього модерну: Східна Європа у небезпеці демодернізації. Ідеологія і політика. 2018. № 1(9). С. 14–63.
5. Сьомик В. Філософські основи демодернізації у пострадянському суспільстві. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. Студії*. 2025. Вип. 60. С. 193–200. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.21>
6. Сьомик В.А. Множинні модерності й феномен демодернізації: концептуальні підвалини та український контекст. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2025. № 2. С. 192–198. DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.2.24>
7. Терепищій С. О. *Сучасні освітні ландшафти*. К.: «Фенікс», 2016, 309 с.
8. Шеремета О. Історіографія раннього неомодернізму та дослідження поглядів українських неомодерністів першої половини ХХ століття. *Філософська думка*. 2024. 3. с. 80–95. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2024.03.080>
9. Harruch J. Decoloniality and the Spectre of Modernity: Notes for a Theoretical Critique. *Bulletin of Latin American Research*. 2024. 43(3). pp. 251–262. DOI: <https://doi.org/10.1111/blar.13576>
10. Jung C.-S. Decolonial Philosophies and Complex Communication as Praxis. *Philosophies*. 2024. 9(5). 142. DOI: <https://doi.org/10.3390/philosophies9050142>
11. Kämper F. On the colonization of the environment. *European Journal of Social Theory*. 2024. 27(4). pp. 532–549. DOI: <https://doi.org/10.1177/13684310231188888>
12. Knieriem M. The limits of recognition. *Inquiry*, 2024, (online first), DOI: <https://doi.org/10.1080/0020174X.2024.2338822>
13. Lacertosa M. Philosophical challenges of decolonial options, resistance, and combat. *Metaphilosophy*. 2025. 56(1). pp. 52–68. DOI: <https://doi.org/10.1111/meta.12710>
14. Temin D. M. A decolonial wrong turn: Walter Mignolo's epistemic politics. *Constellations*. 2024. 32(1). 139–153. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12744>
15. Timmenga F., Van der Zande I., Zwitter A. Critique and Alterity in Enrique Dussel's Decolonial Philosophy. *Philosophy*. 2025. 100(2). pp. 221–247. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0031819125000087>
16. Verovšek P. J., Burdman J. Between Habermas and Lyotard: Rethinking the Contrast between Modernity and Postmodernity. *Theory, Culture & Society*. 2024. 41(3). pp. 71–88. DOI: <https://doi.org/10.1177/02632764231194483>
17. Winkler T. What might decoloniality look like in praxis? *Planning Theory*. 2024. 23(3). pp. 431–452. DOI: <https://doi.org/10.1177/14730952231163240>
18. Zembylas M. Walter Mignolo, epistemic delinking, and the risks of ethno-populism. *Globalizations*. 2025. 22(4). pp. 689–706. DOI: <https://doi.org/10.1080/14767724.2025.2459110>

REFERENCES

1. Andrushchenko, V. P. (2025). *Prosvitnytska odisseia rozumu* [The Odyssey of Enlightened Reason]. Kyiv: Znannia Ukrainy. 524 p. [in Ukrainian].
2. Etkind, O., & Minakov, M. (2018). Postradianskyi tranzyt i demodernizatsiia [Post-Soviet transit and de-modernization]. *Ideolohiia i polityka*, 1(9), 4–13. [in Ukrainian].
3. Rotar, N. (2020). Krytyka teorii refleksyvnoho modernu v suchasni politychnii nauzi [Critique of the theory of reflexive modernity in contemporary political science]. *Mediaforum: Analitika, prohnozy, informatsiyni menezhment*, 8, 132–147. <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.132-147> [in Ukrainian].
4. Saveliev, Yu. (2018). Antynomii suspilstva piznoho modernu: Skhidna Yevropa u nebezpetsi demodernizatsii [Antinomies of late modernity: Eastern Europe at risk of de-modernization]. *Ideolohiia i polityka*, 1(9), 14–63. [in Ukrainian].
5. Siomyk, V. (2025). Filofoski osnovy demodernizatsii u postradianskomu suspilstvi [Philosophical foundations of de-modernization in post-Soviet society]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filof.-politoh. studii*, 60, 193–200. <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.21> [in Ukrainian].

6. Siomyk, V. A. (2025). Mnozhynni modernosti y fenomen demodernizatsii: kontseptualni pidvalyny ta ukrainskyi kontekst [Multiple modernities and the phenomenon of de-modernization: Conceptual foundations and the Ukrainian context]. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal*, (2), 192–198. <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.2.24> [in Ukrainian].
7. Terepyshechy, S. O. (2016). *Suchasni osvitni landshafy* [Contemporary Educational Landscapes]. Kyiv: Feniks. 309 p. [in Ukrainian].
8. Sheremeta, O. (2024). Istoriohrafia rannioho neotomizmu ta doslidzhennia pohliadiv ukrainskykh neotomistiv pershoi polovyny XX stolittia [Historiography of early Neo-Thomism and studies of Ukrainian Neo-Thomists in the first half of the twentieth century]. *Filosofska dumka*, 3, 80–95. <https://doi.org/10.15407/fd2024.03.080> [in Ukrainian].
9. Harruch, J. (2024). Decoloniality and the Spectre of Modernity: Notes for a Theoretical Critique. *Bulletin of Latin American Research*, 43(3), 251–262. <https://doi.org/10.1111/blar.13576>
10. Jung, C.-S. (2024). Decolonial Philosophies and Complex Communication as Praxis. *Philosophies*, 9(5), 142. <https://doi.org/10.3390/philosophies9050142>
11. Kämper, F. (2024). On the colonization of the environment. *European Journal of Social Theory*, 27(4), 532–549. <https://doi.org/10.1177/13684310231188888>
12. Knieriem, M. (2024). The limits of recognition. *Inquiry*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/0020174X.2024.2338822>
13. Lacertosa, M. (2025). Philosophical challenges of decolonial options, resistance, and combat. *Metaphilosophy*, 56(1), 52–68. <https://doi.org/10.1111/meta.12710>
14. Temin, D. M. (2025). A decolonial wrong turn: Walter Mignolo's epistemic politics. *Constellations*, 32(1), 139–153. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12744>
15. Timmenga, F., Van der Zande, I., & Zwitter, A. (2025). Critique and Alterity in Enrique Dussel's Decolonial Philosophy. *Philosophy*, 100(2), 221–247. <https://doi.org/10.1017/S0031819125000087>
16. Verovšek, P. J., & Burdman, J. (2024). Between Habermas and Lyotard: Rethinking the Contrast between Modernity and Postmodernity. *Theory, Culture & Society*, 41(3), 71–88. <https://doi.org/10.1177/02632764231194483>
17. Winkler, T. (2024). What might decoloniality look like in praxis? *Planning Theory*, 23(3), 431–452. <https://doi.org/10.1177/14730952231163240>
18. Zembylas, M. (2025). Walter Mignolo, epistemic delinking, and the risks of ethno-populism. *Globalizations*, 22(4), 689–706. <https://doi.org/10.1080/14767724.2025.2459110>

Semyk Viacheslav Anatoliiovych

Candidate of Economic Sciences,
 Doctoral Student at the Department of Social Philosophy,
 Philosophy of Education and Educational Policy,
 Drahomanov Ukrainian State University,
 9 Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0000-3984-1438

BETWEEN MODERN AND POSTMODERN: DECOLONIAL CRITICISMS, MULTIPLE MODERNITIES, AND TRAJECTORIES OF DEMODERNISATION

Problem. The article offers a socio-philosophical reading of the tension between modernity and postmodernity through the prism of decolonial criticism, multiple modernities, and variant demodernization trajectories. **Purpose.** The aim of the study is to show how combining power-knowledge analytics with normative sensitivity to recognition, alterity, and ecological responsibility allows for a reconceptualization of the universalist claims of the modern project without losing its emancipatory potential. **Methods.** Methodologically, the work is based on a comparative analysis of the concepts of “epistemic untying”, “environmental colonization” and “urban praxis”, combining critical theory, decolonial philosophy, ecological social theory and institutional analysis of knowledge policies. **Results.** It is shown that modernity and postmodernity should be interpreted as multi-level and asynchronous regimes of social imagination, where conflicting rationalities coexist and are adjusted through procedures of publicity, rather than mutually canceling each other

out. It is argued that the decolonial optics are convincing where it is supported institutionally: by transparent criteria for validating knowledge, mechanisms of reciprocal responsibility and rules of participation that translate “otherness” into practices rather than decorative declarations. A conceptual framework of six dimensions is outlined: epistemic governance; recognition and alterity; eco-colonial gradient; urban praxis; trajectories of (de)modernization; infrastructures of education and knowledge. The practical conclusion is to link theoretical diagnostics with operational indicators for public policy: metrics of participation, distribution of environmental risks and legitimation of knowledge. The proposed approach allows distinguishing productive reconfigurations of modern promises from regressive setbacks, and also forms the basis for interdisciplinary research that combines philosophy, law, urban studies and ecological economics.

Key words: *modernity, postmodernity, decoloniality, demodernization, multiple modernities, epistemic untying, recognition, alterity, colonization of the environment, urban praxis, epistemic governance.*

Дата надходження статті: 23.10.2025

Дата прийняття статті: 06.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 1.172:342.7+82-1Шев
DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-9>

Холоша Тамара Олександрівна
завідувачка науково-дослідного сектору
збереження унікальної книги, архіву
та друкованих матеріалів відділу фондів
Національного музею Тараса Шевченка,
бульв. Т. Шевченка, 12, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-4008-0223

ДО ПИТАННЯ ЧЛЕНСТВА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КИРИЛО-МЕФОДІЙВСЬКОМУ БРАТСТВІ

Актуальність проблеми. У реаліях російської агресії та гібридної війни цілком зрозумілим є підвищений інтерес нашого суспільства до історіософії української національної ідеї та постатей, які були її основоположниками, зокрема представників Кирило-Мефодіївського братства. Особливої уваги потребує з'ясування питання членства Тараса Шевченка в братстві та його ролі в ідеологічному спрямуванні організації. В науково-освітніх колах це питання неодноразово порушується та одностайність думок не лише відсутня, але й кардинально різниться. В радянському шевченкознавстві аргументацією щодо цього був висновок III відділення жандармського управління його імператорської величності, де членство Шевченка заперечувалося. Думка, що поет лише відвідував засідання братства, не будучи його членом, побутує й досі. В даній статті пропонується звернути увагу на інші факти та документи, що дозволяють зробити цілком протилежні висновки.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження та обґрунтування питання членства Тараса Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві. В ході реалізації мети, головними складовими теоретичного висвітлення виступають документи і матеріали слідства у справі Слов'янського товариства імені св. Кирила і Мефодія, а також спогади сучасників поета та інші джерела.

Методи дослідження. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, використано принцип об'єктивності, принципи історизму, системності, цілісності та критичності. Також використовувалися гіпотетико-дедуктивний метод, моделювання, аналогії, порівняння та синтезу. Кожен із названих методів застосовувався для вирішення конкретних завдань у дослідженні.

Результати дослідження. Під час дослідження детально розглянуто документи й подано аргументовані докази фактичного членства Тараса Шевченка у Кирило-Мефодіївському братстві. Наголошено на необхідності інтеграції об'єктивних історичних фактів у культурно-освітній простір для формування громадянсько-патріотичної позиції українського суспільства та подолання історичних стереотипів.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Кирило-Мефодіївське братство, панславизм, слов'янофільство, історіософія, трагедія, національна ідея, національна свідомість, українська ідентичність, свобода, воля, честь, вірність.

Вступ. Для українців проблеми національної ідентичності та політичної незалежності були актуальними в різні часи. Сьогодні вони потребують скоріше модернізації, аніж повного оновлення. Традиційно вважається, що в Україні розробку філософії української національної ідеї започаткували члени Кирило-Мефодіївського товариства – таємної політичної організації, що була створена в Києві в грудні 1845 р. і проіснувала до березня 1847 р., коли її було розгромлено царським урядом. До появи кирило-мефодіївців в українському різнопрошарковому суспільстві відбувалися досить довгі, тривалі й різноманітні події на шляху боротьби за незалежність, які стали підґрунтям для появи даної організації, а її діяльність, у свою чергу, започаткувала нові віхи в розвитку української національної ідеї, яка продовжує допомагати

українцям виборювати свою незалежність і в сучасних реаліях російської агресії та гібридної війни.

У вітчизняному науковому та культурно-освітньому середовищах час від часу порушується питання щодо членства Тараса Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві. Непоодинокі звернення науковців та музейних співробітників переважно ґрунтуються на наступній аргументації: оскільки слідчим III-го відділення царської жандармерії не вдалося довести поетову причетність до братства і в Шевченка не було знайдено персня, печатки або образка святих Кирила і Мефодія, то він членом товариства не був, а просто відвідував засідання й читав там свої поетичні твори, які стали джерелом революційних ідей та суспільно-політичних поглядів братчиків. Однак дані архівних документів та інші доступні біографічні джерела дають можливість зробити висновки, які вказують геть на протилежне та підтверджують його фактичне членство у братстві.

Мета дослідження. Метою даної статті є дослідження та обґрунтування питання дійсного членства Тараса Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві. Основна увага зосереджена на архівних документах і матеріалах слідства у справі Слов'янського товариства імені св. Кирила і Мефодія, а також на спогадах сучасників поета, його власних записах та інших джерелах.

Методи дослідження. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, який забезпечив органічний синтез історичних, літературознавчих та філософських напрацювань у даному питанні, принцип об'єктивності дав можливість уникнути суб'єктивних оціночних суджень. Дослідження також побудоване на принципах історизму (розгляд питання в конкретному історичному вимірі), системності, цілісності та критичності (всебічне дослідження та аналіз наявних документів та матеріалів). Також використовувалися гіпотетико-дедуктивний метод, моделювання, аналогії, порівняння, аналізу та синтезу. Кожен із названих методів застосовувався для вирішення конкретних завдань у дослідженні.

Об'єктом дослідження виступають архівні документи та матеріали слідства у справі Слов'янського товариства імені св. Кирила і Мефодія, спогади сучасників та однодумців поета, записи у його щоденнику, листах та поетичних творах. **Предметом дослідження** є питання членства Тараса Шевченка в Кирило-Мефодіївському товаристві.

Результати дослідження. Таємна політична організація «Слов'янське товариство Святих Кирила і Мефодія» виникла у Києві наприкінці 1845 – початку 1846 року. Її засновниками були Микола Гулак, Василь Білозерський, Микола Костомаров. Пізніше до братства приєдналися Георгій Андрузький, Пантелеймон Куліш, Опанас Маркович, Олександр Навроцький, Дмитро Пильчиков, Іван Посяда, Микола Савич та ін. За запрошенням Костомарова, Тарас Шевченко також підтримав ідеї організації. За оцінками дослідників, чимало осіб в Україні, Польщі, Литві, Чехії, Білорусі й Росії підтримували зв'язки й дружні взаємини з членами братства. Кирило-мефодіївці мали свою програму та завдання, що були викладені в «Статуті Слов'янського товариства Св. Кирила і Мефодія», «Книзі буття українського народу» та у відозвах «До братів-українців», «До братів-поляків», «До братів-росіян». Основні з них: скасування кріпацтва, знищення самодержавства, об'єднання слов'ян у федеративну республіку на кшталт США, впровадження загальної освіти, урівнення в правах усіх станів. Національне питання було пріоритетом для братчиків: *«Всі слов'янські народи мають право вільно розвивати свої культури...»*. Надзвичайно важливим є той факт, що своїми документами кирило-мефодіївці утверджували національну народоназву – «українці»: *«Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським»*, – наголошувалося в «Книзі буття» М. Костомарова. Єдиної думки щодо реалізації програмових завдань серед членів товариства не було, тому виокремилось два напрями: ліберальний, прихильниками якого були В. Білозерський, М. Костомаров, П. Куліш, та революційно-демократичний, який представляли М. Гулак, О. Навроцький, М. Савич, Т. Шевченко та ін. За доносом студента Київського університету О. Петрова наприкінці березня 1847 р. всіх братчиків було заарештовано й після слідства покарано. Таємне товариство проіснувало лише трохи більше одного року, але думки, проголошені братчиками, започаткували зародження української національної ідеї, яка залишається однією з ключових у сьогоднішній боротьбі України за свою незалежність.

Справою кирило-мефодіївців займалося Третє відділення Канцелярії Його імператорської величності, створене Миколою I задля виявлення інакомислення та вільнодумства, розшуку неблагонадійних осіб, поширення вимог верховної влади, захисту самодержавства та формування й спрямування суспільної думки у владних інтересах [8, с. XV]. Це відділення, спочатку задумане як політична поліція, незабаром стало окремою інституцією, яка виконувала всеохоплюючі функції та мала надзвичайно широкі повноваження й отримала статус вищого органу таємної поліції.

Документи й матеріали, що стосувалися діяльності Кирило-Мефодіївського товариства та слідства у справі його учасників, довго перебували під суворою забороною. Лише наприкінці XIX ст. у Львові, а потім у Києві в періодиці почали друкувати уривки Статуту, «Книги буття», спогади очевидців та ін. До сторічного ювілею Тараса Шевченка «Українське наукове товариство» в Києві видало матеріали допитів, очних ставок, записок і листування, підготовлених до друку в 1914 р. М. Грушевським. Впродовж XX ст. окремими частинами слідчий архів та інші матеріали друкувалися українськими радянськими вченими та українознавчими центрами діаспори, серед них – «Шевченко в процесі 1847 р. і його папери» М. Новицького (1925), «Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах» (1950 р. та доповнені видання із дещо зміненіми назвами 1975 та 1982 рр.), видання ВУАН закордоном та ін. У 1990 р. побачило світ «Кирило-Мефодіївське братство» у 3-х томах за редакцією О. Соханя, куди ввійшли раніше не опубліковані документи, що зберігалися в державних архівах та музейних установах, зокрема й Державного музею Т. Г. Шевченка в Києві (нині Національного). Символічним вважається корпус документів «Слідчо-наглядові справи Тараса Шевченка» (2018, упор. Г. Боряк та ін.) – це видання, приурочене до 200-річного ювілею поета, готувалося до друку під час Революції Гідності та початку російсько-української війни.

Як бачимо, таємні архівні справи Третього відділення поступово ставали доступними дослідникам Кирило-Мефодіївського братства та Шевченкової біографії. Але, на жаль, через брак документів (частина матеріалів таємного слідства й досі залишається в російських архівах) та політику цензури царського й радянського періодів у справі братчиків і сьогодні залишається багато білих плям та суперечностей.

Взяти б зокрема питання членства Тараса Шевченка у Кирило-Мефодіївському братстві. Під час наукових семінарів часто доводиться чути від шевченкознавців, музейних науковців та ін. таку аргументацію: оскільки III жандармському відділенню не вдалося довести поетову причетність до братства і не знайдено в Т. Шевченка персня й печатки братства, то його членом він не був, а просто відвідував засідання братчиків і читав їм свої вірші.

Однак, гортаючи корпус документів, що стосуються слідства над кирило-мефодіївцями, переконуємося, що ці знаки причетності до таємної організації не були визначальними. Справді, у «Доносі О. М. Петрова попечителю Київського учбового округу О. С. Траскіну про існування у м. Києві таємного товариства» від 3 березня 1847 р. йдеться про розмову з М. Гулаком, під час якої крайній зазначив, що *«члени цього товариства мають умовний знак, символ їхньої єдності, при цьому він [Гулак] дістав із скриньки блакитну коробочку, в якій лежав золотий перстень, на верхній частині якого знаходилось типове зображення, як на перстениках, що купують біля гроба великомучениці Варвари, а всередині був напис слов'янськими літерами «Во ім'я Св. Кирила і Мефодія»* [3, с. 25]. Але вже у «Відповідях О. М. Петрова на запитання О. С. Траскіна про склад і діяльність таємного товариства в м. Києві від [9] березня 1847 р.» на поставлене питання *«Чи не знаєте ви чогось іще про перстень, котрий вам показував Гулак? Чи немає подібного ще в когось іншого і чи не розповсюджене взагалі його використання серед однодумців Гулака?»* Петров відповів, що йому про це невідомо, і персня на інших він не бачив. На питання: *«Чим супроводжувалось ваше прийняття в товариство? Чи не вимагалось від вас присяги, зазначеної в уставі товариства, або інших якихось умов чи обіцянок?»* – відповіддю було: *«Проханням зберегти в таємниці відкриті мені наміри від осіб, котрі можуть нашкодити їх виконанню, і навпаки, старанному розповсюдженню ідей товариства поміж осіб, які принесуть щонайменшу користь. Присяги й обіцянок від мене не вимагалось»* [2, с. 27]. Тобто

переконаємося, що наявність вище зазначених атрибутів у братчиків не була обов'язковою і це не може вважатися ключовою ознакою причетності/непричетності до товариства.

У доповіді О. Ф. Орлова Миколі І про таємне «Слов'янське товариство Св. Кирила і Мефодія», що існувало в м. Києві» від 28 березня 1847 р. у розділі «Співучасники в злочині Гулака» про Тараса Шевченка зазначається наступне: *«Художник С.-Петербурзької Академії мистецтв Шевченко також бував на зібраннях Гулака в Києві. Читані Навроцьким вірші Шевченка називаються «Сон» і «Послання до батьків» (як «Послання до родичів» у Петрова) – мається на увазі послання «І мертвим, і живим...»). У першому автор описує сон, в якому він переноситься спочатку до Сибіру, а потім у Санкт-Петербург, у палац. У Сибіру йому здається, що він бачить державних злочинців, зокрема Рилєєва, і розмовляє з ними про становище Російської імперії. У другому вірші він закликає малоросів до повстання. Один із друзів Гулака, Білозерський, у листі до нього називав Шевченка людиною, яка здатна вгадувати потреби народу і навіть всього віку» [2, с. 35]. Як бачимо, ще на початку слідства жандармерією відзначається важливість особи Шевченка в цій справі.*

Відповідно до «Уставу та правил товариства», одним із головних обов'язків братчиків було: **«Член, який зазнає утисків і навіть страждань, зобов'язаний, згідно присязі, не видавати нікого зі своїх побратимів»** (наголошуємо на цьому) [2, с. 34]. Переглядаючи «Протокол допиту Т. Г. Шевченка у III відділенні» від 21 квітня 1847 року, пересвідчуємось, що поет свято дотримувався обов'язку тримати все в таємниці. *«Свідчення про мою участь у задумах Слов'янського товариства несправедливі»* дає відповідь поет на запитання щодо його участі в Товаристві Св. Кирила і Мефодія [3, с. 324]. Так само й на питання щодо Уставу та правил, «Закону Божого», символічних персня й образу Святих першовчителів, планів щодо способу правління в українських землях, про представників «поміркованої» й «радикальної» партій Слов'янського товариства Шевченко рішуче відповів, що це йому абсолютно невідомо [3, с. 325]. На решту формальних питань слідчого, а їх на допиті разом було 22, поет відповідав невимушено та простодушно.

Звичайно ж, такими відповідями Шевченка слідчі були незадоволеними. У журналі III відділення 21 квітня стоїть запис про те, що художник Шевченко завершив відповіді, однак його свідчення аж ніяк не пояснюють справи, на всі питання щодо Слов'янського товариства, його членів та їхніх задумів він відповідає рішучим незнанням [6, с. 191].

Пізніше М. Костомаров згадував, що подібним чином на допитах поведився і М. Гулак. На одній із очних ставок управитель III відділення Л. Дубельт просив його підтвердити слова Костомарова й Білозерського про створення Слов'янського товариства винятково в наукових цілях. Та Гулак заперечував все, залишаючись вірним своїм попереднім показанням, чим дуже розізлив голову таємної поліції [6, с. 186].

Стійкість і вірність присязі М. Гулака і Т. Шевченка насправді викликає щире захоплення й подивування. Гортаючи жандармські звіти й доповіді, дізнаємося, який моральний тиск витримували молоді люди. Наприклад, до Гулака, дуже віруючої людини, вихованої в релігійних традиціях, було призначено священника О. Малова із завданням вивідати необхідну поліції інформацію. Коли ж цього не вдалося, то цей протоієрей відмовив Миколі в обряді святого причастя: *«Якщо ви зізнаєтесь у скоєнні того, що у вас вимагає влада, ваше бажання я виконаю з радістю, однак якщо продовжуватимете опиратися, цього я зробити не зможу»* [2, с. 135]. Той факт, що юнак залився сльозами після почутих слів, свідчить, якою трагедією була для нього ця відмова.

Про Тараса Шевченка друзі згадували, що він не лише сам стійко тримався на допитах, а ще й друзів підбадьорював: *«Не журись, Миколо, ще колись житимемо укупі!»* – сказав якимось поет у коридорах каземату М. Костомарову, повертаючись після допитів [7, с. 140]. Якою ціною давалася поетові ця бадьорість, може свідчити запис із Щоденника, де Тарас переповідав свій сон – відгук пережитого, що наснився йому через багато років на засланні: *«Дубельт зі своїми помічниками Поповим і Дестрем у своєму затишному кабінеті перед запаленим каміном даремно навертав поета на шлях істини, погрожував катуваннями, а на завершення плюнував, назвавши вивергом роду людського»* [6, с. 166].

Варто зауважити, що в III відділенні до дворян фізичні катування не застосовувалися. Не було їх застосовано навіть до Шевченка, якому в жандармерії відразу нагадали про його кріпацьке походження. Але у своїх спогадах про слідство П. Куліш і М. Костомаров згадували, що «Дубельт із ними бував непристойно брутальний, вживав негожі слова й погрожував повісити» [6, с. 165]. Тобто, моральний тиск братчики відчували сильний.

Під час обшуків жандармами в паперах поета не було виявлено ні уставу Слов'янського товариства, ні рукопису «Книги буття», ні інших документів, важливих для виявлення деталей таємного братства, а серед його речей не було ні персня, ні образу святих Кирила і Мефодія. Можливо, у Тараса й справді цього всього не було (варто зауважити, що персні з усіх кирило-мефодіївців були знайдені лише в Гулака та Костомарова). Але необхідно звернути увагу й на той факт, що під час арештів та обшуків кирило-мефодіївців Шевченка в Києві не було, у цей час він перебував на Чернігівщині у справах Археографічної комісії та малював портрети на замовлення. Ще 1 лютого 1847 р. із Борзни він написав листа до М. Костомарова, у якому згадав і про братство, а також просив послати слугу Хому до своєї квартири забрати портфель та інші речі, бо його приятель М. Сажин терміново вирішив виїхати з Києва (у 1846 році Т. Шевченко, М. Сажин і О. Афанасьєв-Чужбинський наймали квартиру в І. Житницького на Козиному болоті) [12, с. 34]. Після арешту Т. Шевченка 5 квітня 1847 р. на Дніпровській переправі, Михайло Сажин все ж залишився в місті, і навіть деякі з Тарасових малюнків попідписував своїм іменем, щоб вони не потрапили до рук київського губернатора. П. Білецький свого часу висловив припущення, що Тарасів приятель, мабуть, відчув, що «насуваються хмари». Можливо, саме тому й не знайдено було нічого під час обшуків у Шевченка. Однак, на разі це лише здогади, оскільки лист М. Сажина до Т. Шевченка з повідомленням про терміновий від'їзд не зберігся.

Враховуючи все вище зазначене, робимо висновок, що не доведено жандармами участь Шевченка в товаристві саме тому, що поет своєю поведінкою не дав їм можливості цього зробити, із гідністю та честю тримаючи присягу, дану побратимам. Висновки слідчих не надають аргументованих підстав вважати, що Шевченко не був членом Кирило-Мефодіївського братства. Навпаки, арешт поета, заведена справа «Про художника Шевченка» (Інв. № НМТШ А-59) та інші документи слідства вже свідчать про причетність Т. Шевченка до цієї організації.

У доповіді О. Орлова Миколі І. від 30 травня 1847 р. про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства зазначено: *«Шевченко почав писати свої обурливі вірші ще з 1837 р., коли слов'янськими ідеями не переймалися київські вчені; та й уся справа доводить, що Шевченко не належав до Україно-Слов'янського товариства і діяв окремо, захоплюючись власною зіпсованістю. Тим не мени, за неприпустимий тон і зухвалість, що виходять за всілякі межі, він має бути визнаним одним із найважливіших злочинців»* [3, с. 331–332]. Для покарання Шевченка граф запропонував: *«Художника Шевченка за написання обурливих і найзухваліших віршів, як наділеного міцною статуєю, направити рядовим в Оренбурзький окремий корпус із правом вислуги, довіривши начальству вести найсуворіше спостереження, щоб від нього ні під яким виглядом не могло вийти обурливих і насквільних творів»* [2, с. 69].

Як бачимо, висновки традиційні для тоталітарної влади – довести провини не вдалося, але покарати (власне, ізолювати підозрюваного подалі від суспільства, щоб від нього ні в якому вигляді не виходило викривальних творів) – було крайньою необхідністю.

У квітні 1851 р. на запит командира Окремого оренбурзького корпусу О. Перовського, який клопотався про полегшення становища Т. Шевченка, III відділення надіслало довідку, в якій підкреслювалося: *«Вірші Шевченка були тим шкідливішими, що він серед друзів своїх зажив слави відомого письменника, і в Малоросії, де багато хто захоплювався його творами, могла поширитися думка про уявне блаженство колишніх часів і про можливість Україні існувати у вигляді окремої держави»* [10, с. 384].

Зрозуміло, що інформацію про Таємне слов'янське товариство царська влада всіляко намагалася приховувати. Однак розголос про ідеї кирило-мефодіївців пішов не так від братчиків, котрі тільки-но розпочали свою діяльність, відразу ж придушену, як в результа-

ті їхніх арештів, погромів, обшуків та наглядів поліції за студентами навчальних закладів у Києві, Харкові, Одесі. Згодом це знайшло відгук у пресі ряду країн Європи. Паризькі газети «Jornal desdebat» і «Democratic pacifique» влітку 1847 р. вмістили повідомлення про арешт кирило-мефодіївців і заслання Тараса Шевченка в солдати. Австрійська газета «Augsburger Allgemeine Zeitung» від 4 липня 1847 р. в рубриці «Росія» повідомляла про арешти М. Костомарова, М. Куліша та інших братчиків під назвою «Покарання панславістичних агітацій». В Галичині, що перебувала під владою Австрії, справа кирило-мефодіївців також мала відгук. В газеті «Дневник руський», що виходила у Львові, в серпні-жовтні 1848 року за редакцією учасника гуртка «Руська трійця» І. Вагилевича, вміщено вірш польського поета Т. Яблонського «Мученикам вольності з року 1847». В статті «Слово о Русі і її становищі політичском» містився заклик підтримувати визвольний рух: «Чую голос народа, борющегося в путах деспотизму, чую возваніє мучеників народної справи Шевченка, Костомарова, Куліша і інших» [2, с. 10–11]. Друкувалась інформація про братчиків також і в польських, чеських, німецьких та ін. газетах, поширюючись далеко за межами імперії.

Після смерті Миколи I, коли готувалась традиційна амністія політичних засланих у зв'язку зі сходженням нового царя на престол, Олександр II, наслідник престолу, відмовився звільнити Шевченка, пояснюючи це тим, що в комедії «Сон» поет негативно зобразив його матір, імператрицю Олександрю Федорівну (Шарлотту Пруську). Ось ці рядки:

*«Цариця-небога
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще, на лихо, сердешне, хита головою,
Так оце-то та богиня!
Лишенько з тобою.
А я, дурний, не убачивши
Тебе, цаце, й разу,
Та повірив тупорилим
Твоїм віршомазам...»* [11, с. 272]

Звичайно, таку образу Шевченкові не могли забути, але й вважати це головною причиною відмови в амністії не варто. Адже відомо, що на початок слідства у справі кирило-мефодіївців, Микола I хворів (у нього був серцевий напад), тому вся інформація про братчиків, що збиралася після доносу О. Петрова, доповідалася насліднику престолу Олександрю II. Таки ми є, наприклад, «Доповідна О. Ф. Орлова Цесаревичу Олександрю про необхідність арешту члена таємного товариства у м. Києві М. І. Гулака» від 17 березня 1847 р. та «Доповідь О. Ф. Орлова цесаревичу Олександрю про хід розслідування справи про таємне товариство» від 22 березня 1847 р. [2, с. 22, 28]. Тому в 1855 році «новий» цар добре розумів, кого саме він викреслював зі списку помилуваних.

Зважаючи на сьогоднішній день, мусимо усвідомлювати, що судження про непричетність Тараса Шевченка до Кирило-Мефодіївського братства у зв'язку з відсутністю в нього певних атрибутів поширювати не варто і навіть шкідливо. Бо переконання, що поет був покараний виключно за пасквілі на царську родину, яка «викупила» (факт спростований ще М. Моренцем і П. Журом) його з кріпацтва, ще й досі побутують в українському суспільстві. Спілкування з відвідувачами Національного музею Тараса Шевченка під час екскурсій дає можливість переконатися, що стереотипні уявлення, сформовані під впливом подібних наративів, дають викривлену картину історичних подій і знецінюють важливість історіософських поглядів кирило-мефодіївців та їх ідей про вихід України з-під імперського підпорядкування, а також нівелюють участь Тараса Шевченка в цьому процесі. Натомість детальне вивчення документів та поширення об'єктивної інформації сприяє формуванню громадянсько-патріотичної позиції українського суспільства, що є надзвичайно необхідним у сучасних реаліях.

Висновки. Кирило-Мефодіївське братство висунуло ідею створення української держави у складі слов'янської організації. Своїми документами воно започаткувало організоване

об'єднання учасників українського національного руху. Братчики вперше сформували українську національну ідею. Важливу роль у формуванні світогляду кирило-мефодіївців відігравали твори Тараса Шевченка. Детальне дослідження доступних архівних документів та інших матеріалів дає можливість переконатися, що членство поета у Кирило-Мефодіївському братстві не було формальним, а фактичним, його поведінка та відповіді під час слідства та очних ставок у III відділенні жандармського управління цілком відповідали правилам, затвердженим Уставом Слов'янського товариства імені Св. Кирила і Мефодія. Особисті переконання, людська гідність і вірність даному слову були тими ціннісними орієнтирами, що допомагали йому триматися самому й піднімати моральний дух побратимів, котрі потрапили в каземати жандармського управління. Попри те, що III відділенню не вдалося довести причетність Шевченка до братства, імперська влада визнала його важливим державним злочинцем і підкреслила його роль у прагненні розбудови української держави. Сьогодні важливо інтегрувати об'єктивні історичні факти у культурно-освітній простір для формування громадянсько-патріотичної позиції українського суспільства та подолання історичних стереотипів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грабович Г. Тарас Шевченко. Поет. Художник. Ікона. 1814–1861. Нью-Йорк: Український музей, 2014. 238 с.
2. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. Т. 1 / АН УРСР. Археограф. комісія та ін.: упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О.О. Франко; редкол. П. С. Сохань (гол.) та ін. Київ: Наукова думка, 1990. 544 с.
3. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. Т. 2 / АН УРСР. Археограф. комісія та ін.: упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко; редкол. П. С. Сохань (гол.) та ін. Київ: Наукова думка, 1990. 696 с.
4. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. / упоряд. В. Л. Смілянська. Київ: Дніпро, 1991. 702 с.
5. Луцький Ю. Молода Україна: Кирило-Мефодіївське братство в Києві, 1845–1847. Оттава-Париж : Видавництво Університету Оттави, 1990. 119 с.
6. Росовецький С. Шевченко. Сучасна біографія. Київ : Дух і літера, 2020. 471 с.
7. Спогади про Тараса Шевченка / упоряд. В. С. Бородін, М. М. Павлюк. Київ : Дніпро, 1982. 547 с.
8. Слідчо-наглядові справи Тараса Шевченка. Корпус документів (1847–1859). Метаграфовані тексти / упоряд. Геннадій Боряк та ін. Київ : Арій, 2018. 880 с.
9. Т. Г. Шевченко. Біографія / за ред. Є. П. Кирилюка. Київ : Наукова думка, 1984. 558 с.
10. Шевченко Т. Г. Документи та матеріали до біографії. Київ : Вища школа, 1973. 599 с.
11. Шевченко Т. Зібрання творів у 6-ти томах. Т.1. Київ : Наукова думка, 2003. 781 с.
12. Шевченко Т. Зібрання творів у 6-ти томах. Т. 6. Київ : Наукова думка, 2003. 632 с.

REFERENCES

1. Hrabovych, H. (2014). Taras Shevchenko. Poet. Khudozhnyk. Ikona. 1814-1861. [Taras Shevchenko. Poet. Artist. Icon. 1814-1861.] Niu-York: Ukrainskyi muzei. pp. 238.
2. Kyrylo-Mefodiivske tovarystvo: U 3 t. T. 1 (1990). [Cyril and Methodius Society]/ AN URSR. Arkheohraf. komisiia ta in.: uporiad. M. I. Butych, I. I. Hlyz, O.O. Franko; redkol. P. S. Sokhan (hol.) ta in. Kyiv, Naukova dumka. pp. 544. [in Ukrainian].
3. Kyrylo-Mefodiivske tovarystvo: U 3 t. T. 2 (1990). [Cyril and Methodius Society]/ AN URSR. Arkheohraf. komisiia ta in.: uporiad. M. I. Butych, I. I. Hlyz, O.O. Franko; redkol. P. S. Sokhan (hol.) ta in. Kyiv, Naukova dumka. pp. 544. [in Ukrainian].
4. Konyskyi, O. (1991). Taras Shevchenko-Hrushivskyi: Khronika yoho zhyttia. [Taras Shevchenko-Hrushevsky: Chronicle of his life] Kyiv: Dnipro, pp. 702. [in Ukrainian].
5. Lutskyi, Yu. (1990). Moloda Ukraina: Kyrylo-Mefodiivske bratstvo v Kyievi, 1845–1847. [Young Ukraine: The Cyril and Methodius Brotherhood in Kyiv, 1845–1847.] Ottava-Paryzh: Vydavnytstvo Universytetu Ottavy, pp. 119. [in English].
6. Rosovetskyi, S. (2020). Shevchenko. Suchasna biohrafia. [Shevchenko. Modern biography]. Kyiv: Dukh i litera. pp. 471. [in Ukrainian].

7. Spohady pro Tarasa Shevchenka (1982) [Memories of Taras Shevchenko] / uporiad. V. S. Borodin, M. M. Pavliuk. Kyiv: Dnipro. pp. 547. [in Ukrainian].
8. Slidcho-nahliadovi spravy Tarasa Shevchenka. Korpus dokumentiv (1847–1859). Metahrafovani teksty (2018) [Investigation and Supervision Cases of Taras Shevchenko. Corpus of Documents (1847–1859). Metagraphed Texts] / uporiad. Henadii Boriak ta in. Kyiv: Arii. pp. 880. [in Ukrainian].
9. T. H. Shevchenko. Biohrafii (1984) [T. G. Shevchenko. Biography] / za red. Ye. P. Kyryliuka. Kyiv: Naukova dumka. pp. 558. [in Ukrainian].
10. Shevchenko, T. H. Dokumenty ta materialy do biohrafii. [Shevchenko T. G. Documents and materials for biography]. (1973) Kyiv: Vyscha shkola. pp. 599. [in Ukrainian].
11. Shevchenko, T. (2003). Zibrannia tvoriv u 6-ty tomakh. T.1. [Collected Works in 6 Volumes. Vol. 1] Kyiv: Naukova dumka. pp. 781. [in Ukrainian].
12. Shevchenko, T. (2003). Zibrannia tvoriv u 6-ty tomakh. T.6. [Collected Works in 6 Volumes. Vol. 6] Kyiv: Naukova dumka. pp. 632. [in Ukrainian].

Kholosha Tamara Oleksandrivna

Head of the Research Sector
of Preservation of Unique Books, Archives
and Printed Materials, Funds Department
National Taras Shevchenko Museum,
12 T. Shevchenko blvd., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4008-0223

ABOUT THE ISSUE OF TARAS SHEVCHENKO'S MEMBERSHIP IN THE CYRIL-METHODIUS BROTHERHOOD

The relevance of the problem. *In the realities of Russian aggression and hybrid war, the increased interest of our society in the historiosophy of the Ukrainian national idea and in the figures of the Cyril and Methodius Brotherhood as its founders is quite understandable. In scientific and educational circles, the question of Taras Shevchenko's membership in the brotherhood and his role in the ideological direction of the organization has been repeatedly raised. In Soviet Shevchenko studies, the argument for this was the conclusion of the III Department of the Gendarmerie Department of His Imperial Majesty, where Shevchenko's membership was denied. The opinion that the poet only attended meetings of the brotherhood, without being its member, still exists. This article proposes to draw attention to other facts and documents that allow us to draw completely opposite conclusions.*

Purpose of the study. *The purpose of the article is to study the issue of Taras Shevchenko's membership in the Cyril and Methodius Brotherhood. The main attention is focused on the documents and materials of the investigation into the case of the Slavic Society named after St. Cyril and Methodius, as well as on the memoirs of the poet's contemporaries and other sources.*

Research methods. *The work uses an interdisciplinary approach, the principle of objectivity, the principles of historicism, systematicity, integrity and criticality. The hypothetical-deductive method, modeling, analogy, comparison and synthesis were also used. Each of the above methods was used to solve specific tasks in the study.*

Research results. *During the study, documents were examined in detail and reasoned evidence of Taras Shevchenko's actual membership in the Cyril and Methodius Brotherhood was presented. The need to integrate objective historical facts into the cultural and educational space for the formation of the civic and patriotic position of Ukrainian society and overcoming historical stereotypes was emphasized.*

Key words: *Taras Shevchenko, Cyril and Methodius Brotherhood, Pan-Slavism, Slavophilism, historiosophy, tragedy, national idea, national consciousness, Ukrainian identity, freedom, will, honor, loyalty.*

Дата надходження статті: 20.10.2025

Дата прийняття статті: 04.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

УДК 37.036.5/159.95+373/378.147

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-10>**Борінштейн Євген Русланович**

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціології та
менеджменту соціокультурної діяльності
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0323-4457

ФІЛОСОФІЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ: ЦІННІСНІ ІНСАЙТИ ТА ЗНАЧЕННЯ МОРАЛІ

Актуальність дослідження. Проблеми творчого розвитку особистості – найважливіші у сучасному суспільстві, практична реалізація яких багато в чому визначається діалектичним дослідженням особливостей екзистенції творчої особистості, на основі якої тільки й можливий глобальний прогрес. Нове суспільство неможливо без нової людини в основі якої лежить творча особистість та її самореалізація, міра інновацій соціокультурного життя, якість діяльності і характер системи потреб, обумовлені рівнем активності особистості.

Рушійна сила людства – це творчі особистості. Створення системи розвитку творчої особистості є нагальним завданням наукового знання. Незважаючи на значну кількість досліджень сьогодні немає цілісної концепції самореалізації творчої особистості. Не розроблені питання про джерела і детермінанти творчості, взаємозв'язку особистості і творчості, немає єдиного уявлення про поняття творчого потенціалу особистості.

Дана робота спрямована на вивчення можливостей концептуального осмислення творчої особистості, її соціокультурних основаній в суспільстві XXI століття, що трансформується.

Мета дослідження – проаналізувати системні складові творчої особистості у діалектичній площині ціннісних інсайтів та значення моралі. **Об'єктом дослідження** є уявлення людини як творчої особистості. **Предметом дослідження** можемо виділити діалектичне розуміння творчої особистості як особливої форми буття людини в світі соціокультурного, засноване на ціннісних інсайтах і категоричному імперативі моралі.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Теоретичною основою дослідження є: ідеї античної діалектики і подальшої діалектичної традиції про роль пайдеї в розвитку людини та її особистісного потенціалу; розуміння значення цінностей і моралі щодо традиції німецької класичної філософії. **Методологічною основою роботи** виділимо методи діалектичної філософії: єдності логічного та історичного, сходження від абстрактного до конкретного та системний підхід.

Результати дослідження. Вибір творчого життєвого шляху правомірно розглядати як рефлексивну діяльність, спрямовану на самоорганізацію творчої особистості в різновекторному соціокультурному середовищі. Формування діалектики в античній філософії створює основу для становлення методології дослідження феномену людини творчої, зокрема вчення про пайдею дозволяє розглядати формування творчої особистості в Стародавній Греції. Фундамент роботи становить осмислення феномену творчої особистості в контексті онтологічного та екзистенціального підходів до питання про її місце в реаліях соціокультурно-

го. При цьому розкривається як метафізичний характер взаємозв'язку творчої особистості і універсумів соціуму і культури, так і проблема актуалізації людини в якості суб'єкта креативної діяльності в сучасному суспільстві. Показана значущість ціннісних інсайтів та моралі у формуванні сучасної творчої особистості.

Ключові слова: людина, особистість, творча особистість, філософія творчої особистості, соціокультурне, трансформація, цінності, ціннісні інсайти, мораль, суспільство, гуманізм, штучний інтелект.

Вступ. Проблема творчості є актуальною для всього соціогуманітарного знання насамперед тому, що сучасне суспільство націлене на інновації, а, отже, зацікавлене в оволодінні тими способами, засобами і механізмами цілеспрямованої діяльності людини, які забезпечують перетворення всього суцього і створення елементів нового, інноваційного. Саме тому філософія вивчає сутність творчості, соціологія – роль творчості в суспільстві та її вплив на особистість за всіма показниками, психологія – психологічні параметри і стадії творчого процесу, педагогіка – механізми формування творчих здібностей людини, культурологія – творчість в якості цінності, ступінь затребуваності якої різна в різних типах і видах культури, мистецтвознавство – особливості творчості видатних художників, поетів, композиторів і так далі. Однак загальноприйнятий погляд на те, що здатність до творчості, до творення нового – це завжди затребувана суспільством здатність, не вписується в реалії суспільства споживання, яке орієнтоване на усередненого і пасивного споживача готових матеріальних і духовних продуктів. Як поєднуються масова та інноваційна культури – одна з головних проблем сучасності.

Необхідно розуміти, що особистість реалізує життєвий шлях в соціокультурному середовищі, яке надає численні можливості для самореалізації творчої особистості. Філософська традиція вивчення творчої особистості передбачає зосередження уваги на здатності людини мислити діалектично, розуміючи необхідність вирішення проблем на рівні створення системи, а для цього необхідно враховувати історичний досвід античної пайдейї, німецької класичної філософії як школи діалектичного мислення.

Дана робота спрямована на пізнання діалектичної природи творчої особистості як складної соціокультурної суперсистеми, основу якої становить інсайтне мислення, що базується на ціннісних інсайтах. При цьому життєво необхідною є базисна основа творчої особистості у вигляді категоричного імперативу моралі.

Мета дослідження. Проаналізувати системні складові творчої особистості у діалектичній площині ціннісних інсайтів та значення моралі.

Завдання дослідження:

- визначити провідні тенденції в розумінні творчої особистості в історико-філософській системі координат;
- виявити специфіку значення соціокультурного у контексті дослідження творчої особистості;
- простежити трансформацію розуміння творчої особистості в умовах розвитку сучасного суспільства;
- експлікувати ціннісні інсайти творчої особистості;
- встановити роль моралі як системоутворюючого чинника особистісного творчого потенціалу в умовах сучасного техногенного суспільства та популяризації штучного інтелекту.

Об'єкт дослідження – уявлення людини як творчої особистості. **Предмет дослідження** – діалектичне розуміння творчої особистості як особливої форми буття людини в світі соціокультурного, засноване на ціннісних інсайтах і категоричному імперативі моралі.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Теоретичною основою дослідження є: ідеї античної діалектики і подальшої діалектичної традиції про роль пайдейї в розвитку людини та її особистісного потенціалу; розуміння значення цінностей і моралі щодо традиції німецької класичної філософії.

Методологічною основою роботи є методи діалектичної філософії: єдності логічного та історичного, сходження від абстрактного до конкретного. Особливе значення для дослід-

ження має логічний аналіз ціннісної основи у формуванні творчого потенціалу людини, а також системний підхід, який дозволяє розглядати взаємодію між творчою особистістю і соціокультурним.

Результати дослідження. Становлення діалектичної інтерпретації системи творчої особистості своїм корінням сягає в особливі світовідчуття і самопізнання людини в Стародавньої Греції, в якій з'явилася величезна кількість творчих особистостей, які заклали фундамент філософії, медицини, педагогіки і безлічі наук і мистецтв.

Вже у філософії Зенона Елейського виявлені апорії як нерозв'язні проблеми. Ці апорії згодом намагалися вирішити і філософи, і натуралісти, і математики. Апорія «Стріла» дозволила Р. Декарту шукати способи розуміння того, що відбувається зі стрілою в нескінченно малу мить, і в нескінченно малому просторі, і це привело Декарта до відкриття диференціального числення. Даний факт – лише один із прикладів з історії творчих відкриттів, які були стимульовані давньогрецькою діалектикою.

Такий прогрес, з нашої точки зору, багато в чому пояснюється особливостями формування людини у всій системі соціокультурних відносин, в виховання. У Греції не використовували поняття «культура», але було дуже ємне поняття «пайдейя», сенс якого найбільш повно розкритий на початку ХХ століття в працях німецького вченого В. Йегера [1–3]. Грецька пайдея і створювала неповторні умови та можливість для формування творчих особистостей. Хоча поняття «особистість» стали використовувати набагато пізніше давньогрецьких часів, але факт появи творців філософії і наук говорить про те, що можна по праву стверджувати, саме в античності відбувається становлення творчих особистостей і вже існує феномен творчої особистості.

Тим самим, грецька філософія залишається джерелом і орієнтиром для вибудовування системи освіти, в якій можливий оптимальний розвиток творчих здібностей людини. Грецька пайдея – це історично унікальний досвід феномена творчості, що проявився у всіх областях людської діяльності і пізнання: ніколи не було в історії такої концентрації творчих особистостей – мислителів, вчених, письменників, художників, як у Стародавній Греції. Цей досвід свідчить не тільки про обдарованість народу, але про сукупність факторів, які створюють феномен творчості – демократичні принципи соціуму, стимулювання дискусій, діалогізм в навчанні, безпосередня спадкоємність у розвитку школи і спілкування вчителя з учнями, усне наставництво. В. Йегер зробив висновок про те, що «Платон першим побачив сутність філософії у вихованні нової людини» [1, р. 285], тобто, по суті, Платон вперше дав антропологічний напрямок розвитку філософії.

З нашої точки зору, пайдея дозволяє адекватно говорити про формування творчої людини в Стародавньої Греції, а вслід за цим процесом відбувається і формування творчої особистості. Хоча думки філософів, соціологів, психологів розходяться в оцінці того, чи можна говорити про проблему особистості в давньогрецький період, але сам по собі факт існування Анаксагора, Зенона, Піфагора, Платона, Аристотеля, десятків великих мислителів говорить про їх особистісному прояві в історії. Саме в грецьких містах-полісах народжувалися багато наук, тому ми маємо право говорити про феномен творчої особистості в античний період.

Давньогрецька філософія була методом, який дозволив знайти в кожному предметі пізнання внутрішні протиріччя, що стало фундаментом розвитку критичного мислення наступних століть. Завдання осмислення особистості та творчості ще безпосередньо не сформульовані, але вони ж приховані в проблематиці мислення пізнання. У сучасній науці усталилося зіставлення двох понять «мислення» і «творчості», що говорить про близькість суті понять, в яких створюється новий світ, розкривається повнота буття. У проблемі творчості важливим моментом є органічна єдність предмета творчості з буттям, так як він є способом пізнання буття, розкриття його латентних значення. Тому для досліджень людини творчої необхідно виявити сутність процесу мислення, в якому формується знання про дійсність. Передумови діалектичної інтерпретації феномена творчої особистості розкриваються у виявленні становлення буття і мислення, діалектики індивідуального мислення і світу ідей, діалогічності

процесу формування людини. Завдяки цьому виникла можливість пізнавати людину у всій повноті його сутності. Так, Геракліт, позначаючи дійсність як процес, формує новий підхід до пізнання, ніж його попередники. Сутність даного підходу полягає в тому, що філософсько-теоретичне мислення усвідомлює відносність зафіксованого образу предмета, вказуючи на його сутнісно суперечливий стан. Виявилось, що насправді предмет розгортається тільки в діалектичному пізнанні, в якому свідомість людини перестає зливатися з готівковим буттям, з догматично-фіксованими поняттями. Воно розглядає предмет пізнання ззовні. Діалектичний метод проявляється у виявленні протилежностей в єдиному предметі, які в своїй сутності тотожні і є початками. Величезний крок у дослідженні мислення і буття дозволив виявити постійне становлення дійсності, і відповідно самого творчого пізнання. Однак наївна форма і натуралізм філософії Геракліта не дозволили повною мірою розкрити проблематику людини творчої. Переломним моментом становлення діалектичної інтерпретації феномена творчої особистості в античній філософії став класичний період, в якому в явному вигляді виявляється осмислення феномена пайдейї, як прагнення до формування повноцінної людини.

У філософії Сократа, Платона і Аристотеля розгортається єдина лінія досліджень, в яких виявляється концепція формування цілісної людини. Об'єктивні норми і закони, які відкривалися Сократом, Платоном і Аристотелем, є шляхом їх духовного розвитку, прояву феномену людини творчої. У їхніх працях проблема творчості людини вирішується включенням в цей процес етичної складової людської діяльності. Виховання людини нерозривно пов'язувалося з поняттям чесноти. Саме в цей період виявляється соціальний аспект людського пізнання, в якому індивідуальна особистість нерозривно пов'язана з єдиним світом ідей. У філософії Сократа, Платона підкреслена діалогічність процесу пізнання, з якої розгортається проблематика діалектики людини і соціальної цілісності.

З необхідністю стародавні греки повинні були глибоко досліджувати проблеми мислення і пізнання, щоб розкрити сутність творчої людини. Сократ є першим прикладом філософа, який прагнув донести до оточуючих «справжню форму людини» [1, р. 23]. У філософському пошуку він вказує на нездатність розумового мислення подолати внутрішні протиріччя, які виникають з необхідністю в прагненні пізнати наявне буття. Визначення взаємозв'язку ціннісно-коректного пізнання з дійсністю є центральною проблемою класичного періоду античної філософії. У своїй філософії Сократ знаходить конкретне обґрунтування системи пізнання людини в етичному вченні. Він прагнув пов'язати гносеологію з аксіологічним фундаментом людського буття. Внутрішня вимога людської сутності починає пізнаватися саме в античності, а саме в пайдейї. З цієї причини Сократ з необхідністю звертається до питання моралі [4, р. 18].

Найважливішим досягненням Сократа в руслі проблематики творчості і людини є його метод майевтики, спроба пізнання дійсності спільно з оточуючими. Він звертається до співрозмовників, щоб в їх особі звернутися до самої дійсності, до всієї її складної структури. Сократівський діалог вказує на те, що пізнання є соціально-обумовленим процесом [5], тому що саме єдність безлічі людей здатна пізнати предмет з усіма його взаємозв'язками з дійсністю. В філософії Сократа починає формуватися особистісне прагнення до пізнання власних здібностей, так як проблематика етики і моралі повинна бути пов'язана з особистісним аспектом. Як зазначає В. Йегер: «Сократ проголосив самовладання і самодостатність моральної особистості» [2]. Саме особистість стає конкретним проявом людини, і системою в якій вона формується є грецька пайдейя.

Феномен творчої особистості в античній філософії є вихідною точкою становлення розуміння особистості в подальшому.

Дослідження творчої особистості вимагає ретельного розгляду діалектики творчості. Задля розкриття цього питання необхідно звернутися до концепції творчості в соціокультурній системі життєзабезпечення, так як вона містить в собі потенціал, що виявляє діалектичний зв'язок окремо взятої людини, суспільства, соціуму, культури і прояви творчого начала.

Здатність до творчості у людини виникла в процесі трудової діяльності на початку розвитку Homo sapiens. У міру пізнання закономірностей навколишнього світу і ускладнення тех-

нологій можливості творчості все більше зростає. Сьогодні виділяють творчість в кожній галузі виробництва, науки, мистецтва і так далі, саме тому поняття «творчість» володіє широким різноманіттям трактувань. Вона аналізується і як культурно-історична функція розвитку живої і неживої природи, суспільства; і як основна сфера діяльності наукового і художнього середовища; і як компонент будь-якої людської діяльності, що вимагає прийняття рішень в ситуації невизначеності, неоднозначності. Творчість присутня в самих різноманітних областях діяльності, які об'єднує те, що успішний результат має на увазі щось якісно нове і цінне. Тому ми розглядаємо **творчість** як створення якісно нових матеріальних і нематеріальних цінностей, відзначених інноваційністю, оригінальністю і суспільно-культурно-цивілізаційною унікальністю.

Творчість не є унікальною рисою деяких талановитих чи вмілих людей, але це здатність, якою володіють усі люди. Підкреслимо, що є люди з найбільш розвиненим творчим мисленням, і це часто пояснюється типом особистості, впливом навколишнього середовища або тим, що вони вчилися і працювали над поліпшенням тих звичок або навичок, які дозволяють вести більш творче життя. Творча людина виділяється своєю оригінальністю, здатністю до інновацій. Творчість може бути застосовано в будь-якій області або сфері. Для творчої людини найважливішою якістю є постійний розвиток творчого мислення. Під **творчим мисленням** ми розуміємо здатність придумувати щось нове, перетворювати навколишні нас предмети інноваційним способом. Творче мислення на стадії інновацій надає можливість людині реалізувати свій творчий потенціал, який починає проявлятися як відповідь на потребу в створенні нових соціокультурних цінностей для самореалізації своїх сутнісних сил.

В умовах глобалізації постійно спостерігається продукування нових ідей, соціокультурних проектів і технологій, що набуває аксіологічний і онтологічний статус лише при реалізації творчих задумів особистості, зростає потреба в осмисленні відкритих питань актуалізації індивідуальних талантів.

У зв'язку з цим для розкриття багатоаспектної проблеми реалізації творчої особистості особливу важливість знаходить системне розуміння проблеми, можливе і передбачуване в філософії. Саме в рамках філософії творчої особистості, що враховує соціокультурні реалії, можливе об'єднання онтологічного, етичного та екзистенціального засад творчої особистості. Взаємозумовленість даних ракурсів (в поєднанні з аксіологічним і естетичним) проявляється в ціннісному фонді соціуму.

Об'єктно-суб'єктна природа творчої особистості розвивається і функціонує в якості складної відкритої соціокультурної суперсистеми, основні компоненти і механізми якої схильні до неминучих трансформацій, що дозволяє продукувати інновації спрямовані на поліпшення життєво-побутових специфікацій суспільства. Значною мірою життєздатність будь-якого суспільства обумовлена практичними досягненнями від інноваційних ідей до технологій.

Проблема творчої особистості в контексті життя в суспільстві полягає в можливостях найбільш повної реалізації і самореалізації її талантів. Дана фактологія заснована на розумінні значення і ролі інсайтів в практичному полі діяльності творчої особистості. Інсайт, або раптове розуміння того, як можна вирішити проблему («Еврика!»), відкриття принципу її вирішення, в науці розглядається як центральноутворюючий сегмент креативного процесу [6–8]. Тобто, йдеться про продуктивну креативність. Тому ми визначаємо **інсайт** як продуктивну креативність інтелектуального процесу творчої особистості, засновану на соціокультурних реаліях, яка не пов'язана з минулим досвідом.

З нашої точки зору ціннісними інсайтами творчої особистості є: інтуїція, уява, мрія, емоція, натхнення, інтелект, талант, обдарованість, геніальність. Але все це не буде мати ніякого значення, коли ми не будемо орієнтуватись у нашій діяльності на категоричний імператив моралі. Але у сучасному суспільстві впровадження штучного інтелекту як загальної цінності знищує людяність, розуміння моралі, гуманістичну складову творчої особистості.

Тому ми розуміємо **творчу особистість** як складну соціокультурну суперсистему, базисом якої є інсайтне мислення, що базується на ціннісних інсайтах і категоричному імперативу

моралі. Звідси вся складність і значущість етичного та екзистенціального аспектів реалізації творчого потенціалу особистості в сучасному суспільстві. Обидва аспекти безпосередньо пов'язані з світоглядними підставами смисложиттєвої картини світу особистості та її творчим самовизначенням через посередництво об'єктивних цінностей і розуміння значущості моральних складових результатів творчої діяльності.

Висновки.

1. Визначення сутності творчості пов'язане з соціокультурним контекстом її реалізації, який детермінує багатозначність і різноспрямованість творчої діяльності. Складна глобальна природа сучасної творчості проявляється не тільки в тому, що вона уявляє собою створення принципово нового – нових ідей і образів, нових форм соціального життя, нових предметів побуту і технологій, але і в тому, що вона реалізується на різних рівнях соціокультурної реальності.

2. Творчий потенціал, будучи системоутворюючим фактором творчої особистості, спочатку виступає вихідним моментом самореалізації індивіда і включає в себе наступні основні елементи: внутрішню схильність, бажання і здатність до творчої діяльності. Важливо відзначити, що всі вони повинні існувати в якості системної цілісності, всі складові якій взаємообумовлюють один одного. Творчий потенціал за своєю суттю є основою самовираження особистості, в ході якого людина досягає нового рівня життєдіяльності, беручи участь в перетворенні смисложиттєвих цінностей на фундаменті гуманістичних початків і моралі.

3. У сучасному суспільстві, що трансформується, необхідно виявлення сукупності дій творчої особистості, які забезпечують збереження нею своїх унікальних ціннісно-цільових орієнтацій і способів ефективного реалізації творчої інтенції в різних соціокультурних контекстах, ґрунтуючись на ціннісних інсайтах.

4. Філософія творчої особистості формує певний тип свідомості, сприяє його трансформації в контексті глобалізації сучасної картини світу, стає за своєю суттю базисом відповідного світоглядного комплексу (відповідно, пізнавальної та світоглядної домінанти епохи) і в той же час не замикається в рамках виявляється світоглядної системи, стаючи фактором перетворення будь-якої складної соціокультурної суперсистеми, переходу її в нову якість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Jaeger Werner. *Paideia: The Ideals of Greek Culture: Volume I: Archaic Greece: The Mind of Athens*. Publisher: Oxford University Press, 1986. 544 p.
2. Jaeger Werner. *Paideia: The Ideals of Greek Culture. Volume II: In Search of the Divine Center*. Publisher: Oxford University Press, 1986. 464 p.
3. Jaeger Werner. *Paideia: The Ideals of Greek Culture. Volume III: The Conflict of Cultural Ideals in the Age of Plato*. Publisher: Oxford University Press, 1986. 384p.
4. Zappen J. P. *The rebirth of dialogue: Bakhtin, Socrates, and the rhetorical tradition*. SUNY Press, 2004. 237 p.
5. Brogan B. R., Brogan W. A. The Socratic questioner: Teaching and learning in the dialogical classroom. *The Educational Forum. Taylor & Francis Group*, 1995. Volume 59. №. 3. P. 288–296.
6. R.Sternberg, T. Tardif (eds.). *The nature of creativity*. Cambridge. Cambridge University Press. 1988.
7. Davidson J. The role of insight in giftedness // R. Sternberg, T. Tardif (eds.). *The nature of creativity*. Cambridge. Cambridge University Press. 1988. P. 201–222.
8. Gruber H., Devis S. Inching our way up Mount Olympus: the evolving-systems approach to creative thinking // R. Sternberg, T. Tardif (eds.). *The nature of creativity*. Cambridge. Cambridge University Press. 1988. P. 243–270.

REFERENCES

1. Jaeger Werner. (1986). *Paideia: The Ideals of Greek Culture: Volume I: Archaic Greece: The Mind of Athens*. Publisher: Oxford University Press. 544 p.
2. Jaeger Werner. (1986). *Paideia: The Ideals of Greek Culture. Volume II: In Search of the Divine Center*. Publisher: Oxford University Press. 464 p.

3. Jaeger Werner. (1986). *Paideia: The Ideals of Greek Culture. Volume III: The Conflict of Cultural Ideals in the Age of Plato.* Publisher: Oxford University Press. 384 p.
4. Zappen, J. P. (2004). *The rebirth of dialogue: Bakhtin, Socrates, and the rhetorical tradition.* SUNY Press. 237 p.
5. Brogan, B. R., & Brogan, W. A. (1995). The Socratic questioner: Teaching and learning in the dialogical classroom. *The Educational Forum. Taylor & Francis Group.* Vol. 59. №. 3. P. 288–296.
6. R. Sternberg, T. Tardif (eds.). (1988). *The nature of creativity.* Cambridge. Cambridge University Press.
7. Davidson, J. (1988). The role of insight in giftedness // R. Sternberg, T. Tardif (eds.). *The nature of creativity.* Cambridge. Cambridge University Press. P. 201–222.
8. Gruber, H., & Devis, S. (1988). Inching our way up Mount Olympus: the evolving-systems approach to creative thinking // R. Sternberg, T. Tardif (eds.). *The nature of creativity.* Cambridge. Cambridge University Press. P. 243–270.

Borinshtein Yevgen Ruslavovych

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,

Head of the Department of Philosophy,

Sociology and Management of Sociocultural Activities

The state institution “South Ukrainian National Pedagogical University

named after K. D. Ushynsky”

26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-0323-4457

PHILOSOPHY OF THE CREATIVE PERSONALITY: VALUE INSIGHTS AND THE MEANING OF MORALITY

Relevance of the study. *Problems of creative development of the individual are the most important in modern society, the practical implementation of which is largely determined by dialectical research of the features of the existence of a creative personality, on the basis of which only global progress is possible. A new society is impossible without a new person who is based on a creative personality and its self-realization, the measure of innovations in socio-cultural life, the quality of activity and the nature of the system of needs determined by the level of activity of the individual.*

The driving force of humanity is creative individuals. Creating a system for developing a creative personality is an urgent task of scientific knowledge. Despite a significant amount of research, today there is no complete concept of self-realization of a creative person. Questions about the sources and determinants of creativity, the relationship between personality and creativity have not been developed, and there is no single idea of the concept of creative potential of the individual.

This work is aimed at studying the possibilities of conceptual understanding of the creative personality, its socio-cultural basis in the transforming society of the XXI century.

The aim of the study is to analyze the systemic components of a creative personality in the dialectical plane of value insights and the meaning of morality. **The object of research** is the representation of a person as a creative person. **The subject of the research** is the dialectical understanding of the creative personality as a special form of human existence in the sociocultural world, based on value insights and the categorical imperative of morality.

Theoretical and methodological foundations of the research. *The theoretical basis of the research is: the ideas of ancient dialectics and further dialectical tradition about the role of paideia in the development of Man and his personal potential; understanding the meaning of values and morals in relation to the tradition of German classical philosophy. The methodological basis of the work is the methods of dialectical philosophy: the unity of logical and Historical, the ascent from the abstract to the concrete, and a systematic approach.*

Research results. *It is legitimate to consider the choice of a creative life path as a reflexive activity aimed at self-organization of a creative person in a multi-vector sociocultural environment. The formation of dialectics in ancient philosophy creates the basis for the formation of a methodology for studying the phenomenon of creative man, in particular, the doctrine of paideia*

allows us to consider the formation of a creative personality in Ancient Greece. The foundation of the work is the understanding of the phenomenon of creative personality in the context of ontological and existential approaches to the question of its place in the realities of sociocultural. This reveals both the metaphysical nature of the relationship between the creative personality and the universes of society and culture, and the problem of actualizing a person as a subject of creative activity in modern society. The significance of value insights and morals in the formation of a modern creative personality is shown.

Key words: *person, personality, creative personality, philosophy of creative personality, sociocultural, transformation, values, value insights, morality, society, humanism, artificial intelligence.*

Дата надходження статті: 12.10.2025

Дата прийняття статті: 26.10.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 1.11.122/129

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-11>

Гетьман Віталій Сергійович

аспірант кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

просп. Науки, 72, Дніпро, Україна

orcid.org/0009-0009-8014-8606

КОНЦЕПЦІЯ ТІЛА В ФІЛОСОФІЇ МЕРЛО-ПОНТІ, САРТРА ТА ФУКО

Актуальність дослідження. Сьогодні тілесний досвід швидко перекодовують алгоритмічні медіа, практики медичної турботи з елементами нагляду та нові культурні норми ідентичності. Щоби не звести тіло до «біоматеріалу», символу чи набору даних, у статті розрізняються три самостійні оптики: оптика Мерло-Понті показує простір як спів-даний тілесності, оптика Сартра як погляд Іншого окреслює межі свободи, а оптика Фуко як інституції виробляють «нормальне» тіло. Така постановка дозволяє точніше описувати, що відбувається з тілесністю у цифрових середовищах, у клінічних протоколах і в міському просторі, і чому саме ці зміни мають теоретичну та практичну вагу.

Мета дослідження. Послідовно подати три окремі концепції тіла у Мерло-Понті, Сартра та Фуко, показавши внутрішню логіку кожної моделі, її межі й евристичний потенціал. Завдання полягає в реконструкції ключових положень кожного підходу, розрізненні рівнів опису тілесності як переживаного (Мерло-Понті), міжособового (Сартр) та інституційного (Фуко); уточненні базових понять і меж їх застосування. Виявленні точок напруження між цими рівнями там, де вони не зводяться одне до одного, демонстрації аналітичної придатності кожної оптики на прикладах із медицини, цифрових середовищ та архітектурно-міського простору.

Метод дослідження. Поєднано феноменологічний опис тілесного досвіду (первинність «плоті» і просторовості), герменевтичне близьке читання періоджерел (сміслові зсуви у Сартра) та генеалогію/археологію Фуко (історично змінні технології нормування й нагляду). Ці підходи зіставлено у порівняльній концептуальній аналітиці й перевірено на перетині філософії, медицини, культурології та архітектурних студій, щоб показати, як тілесність водночас конститує простір переживання і стає об'єктом знання та керованості, уникаючи редукціонізму кожної окремої оптики.

Результати дослідження. У роботі подано три самостійні оптики тілесності. У межах підходу Мерло-Понті показано тіло як «живу плоть», через яку простір постає спів-даним переживанню й організується жестом і рухом. Аналіз Сартра висвітлює, як погляд Іншого та афекти сорому і свободи формують способи самопозиціонування, не знімаючи матеріальності тіла. Розгляд Фуко окреслює історично змінні технології дисципліни й біовлади, через які інституції виробляють уявлення про «нормальне» тіло та керованість популяції. Сукупно ці результати фіксують три різні рівні опису, переживаний, міжособовий та інституційний, і уточнюють межі кожного без спроби їх звести в єдину модель.

Ключові слова: втілення, прожите тіло, інтерсуб'єктивність, Інший, свобода і сором, дисципліна і біовлада, нормалізація, нагляд, суб'єктивізація.

Вступ. Ми живемо в інформаційно-постіндустріальному середовищі, де алгоритмічні медіа, біомедичні протоколи та стандартизовані уявлення про «нормальність» стрімко перекодовують тілесний досвід. Технології пришвидшують обіг даних, але не знімають питання про те, як саме визначати прогрес і які межі має влада над тілом, індивідуальним і «суспільним». Тому розмова про тілесність потребує ширшої оптики, що поєднує історичну чутливість, міжкультурний діалог та етику самовдосконалення, аби утримати баланс між утилітарною ефективністю й людською гідністю. У цьому контексті стаття звертається до трьох автономних, але взаємодоповнювальних рамок: феноменології «живої плоті» (Мерло-

Понті), екзистенційного виміру погляду Іншого (Сартр) та генеалогії дисциплін і біовлади (Фуко). Таке розведення рівнів переживаного, міжособового та інституційного дозволяє точніше окреслити, що саме відбувається з тілесністю у цифрових середовищах, у медицині й міському просторі, не зводячи різні пласти до єдиної схеми. Мета це показати межі й евристику кожної оптики та надати інструментарій коректного вибору аналітичної рамки залежно від характеру проблеми, поєднуючи методологічну строгість із відкритістю до творчого потенціалу людського досвіду.

Мета та завдання. Обґрунтувати й системно представити три автономні, але взаємодоповнювальні оптики аналізу тілесності (Мерло-Понті, Сартр, Фуко), показавши їхню внутрішню логіку, межі застосування та евристичний потенціал у сучасних контекстах медицини, цифрових середовищ і міського простору.

Реалізації цієї мети підпорядковано такі завдання:

1) реконструювати ключові положення кожного підходу та розвести рівні опису тілесності: переживаний (феноменологія «плоті»), міжособовий (погляд Іншого) й інституційний (дисципліна/біовлада).

2) уточнити базові поняття кожної рамки та визначити їхні межі коректного застосування.

3) виявити точки напруження між рівнями там, де вони не зводяться один до одного, і показати наслідки редуccionізму.

4) перевірити аналітичну придатність кожної оптики на прикладах із клінічної практики, цифрових інтерфейсів та урбаністичних сценаріїв.

5) запропонувати критерії вибору аналітичної рамки залежно від типу проблеми та дослідницької ситуації.

Об'єкт дослідження це концептуальні моделі тілесності у сучасній філософії та їх прояви в соціокультурних практиках. Предмет дослідження це методологічні підстави розмежування переживаного, міжособового та інституційного рівнів опису тіла та їхня евристика для аналізу медицини, цифрових середовищ і міського простору.

Методи дослідження. Концептуальна рамка роботи спирається на довгу інтелектуальну традицію осмислення тілесності: від класичних джерел (Сократ, Платон, Аристотель) і християнської антропології (Аврелій Августин) до новочасних моделей субстанції, афекту та суб'єктності (Р. Декарт, Б. Спіноза, Дж. Локк, Г. В. Лейбніц). У XIX–XX століттях предмет окреслюється через критику метафізики та пріоритет досвіду (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Бергсон), а також через феноменологію, екзистенціальну філософію та генеалогію влади/знання (Е. Гусерль, М. Шелер, М. Мерло-Понті, Ж.-П. Сартр, М. Фуко). Сучасний горизонт уточнюється дискусіями про «плоть», інтеркорпоральність і дарування (М. Анрі, Ж.-Л. Нансі, Ж.-Л. Маріон), біополітику та некрополітику (Дж. Агамбен, А. Мбембе), пластичність і формування суб'єкта (К. Малабу), а також феміністською, квір-і постгуманістичною критикою (Дж. Батлер, Д. Гарравей/Д. Гарравей). Для українського контексту важливою є рецепція цих підходів у соціальній філософії, культурології та медичних гуманітарних науках, де тілесність розглядається як перетин біологічного, соціального й символічного вимірів.

Результати. Концепція тіла як «живої плоті» у філософії Моріса Мерло-Понті глибоко вкорінена у його феноменологічному підході до людського буття. Моріс Мерло-Понті стверджує, що простір не можна сприймати як щось зовнішнє, відокремлене від нас, що просто існує перед нами. Натомість простір слід розглядати як середовище, відлік якого починається від нас самих, виступаючи своєрідною нульовою точкою відліку. Ми не сприймаємо його ззовні, немов сторонні спостерігачі. Навпаки, ми перебуваємо всередині простору, і він цілком охоплює нас. Таким чином, простір не розташований перед нами як окремий об'єкт, а огортає нас з усіх боків [1]. Критиці піддається, з одного боку, тенденція прирівнювати людське тіло до об'єктів зовнішнього світу, розглядаючи його як матеріальну річ, протиставлену мисленню; з іншого – уявлення про тіло як механізм чуттєвого сприйняття, який лише передає враження для подальшого осмислення розумом. Такий підхід спирається

на традиційний дуалізм тіла і душі, однак долається через об'єднання цих протилежностей у єдине цілісне поняття – Тіло [2]. У своїй фундаментальній праці «Феноменологія сприйняття» [3] він пропонує бачення тіла як точки перетину між свідомістю та об'єктивною реальністю. Замість класичного дуалізму, тіло у Мерло-Понті є суб'єктом, що формує досвід і переживає його. Він використовує термін *chair* («плоть»), який охоплює феноменологічний вимір тілесності, акцентуючи на її взаємодії з оточенням. Це сприйняття тілесності, за словами Мерло-Понті, підриває ідею, що світ є статичною об'єктивною даністю. У роботі «Знаки» [4] він наголошує, що тілесність формує просторовість, адже саме через рухи, дотики й чуття ми відкриваємо світ. Цей підхід тісно переплітається з філософією Гайдеггера, особливо його концепцією «буття-в-світі», проте Мерло-Понті фокусується на ролі тіла як основної точки входу в досвід. Розвиток цієї ідеї спостерігається у роботі Річарда Шустермана «Тілесна свідомість: філософія усвідомленості та сомаестетика» [5], де автор розглядає практичний вимір тілесного досвіду, зокрема через його та соматичні практики. Мерло-Понті також вводить ідею плоти як інтерсуб'єктивного феномена. Тіло є не лише «медіатором» між світом і свідомістю, але й способом зустрічі з іншими. Акт дотику не лише підтверджує існування іншого, але й формує спільний досвід. Особливої уваги заслуговує те, як поняття «живої плоти» резонує у сучасних феміністичних теоріях. Джудіт Батлер у своїй праці «Важливі тіла» [6] наголошує, що тілесність є активним учасником у створенні гендерних ідентичностей. Зокрема, вона акцентує, що тіло не є лише пасивним об'єктом культурного впливу, а бере участь у формуванні смислів і практик. Це підводить до інших постгуманістичних ідей які трактують тілесність як точку динамічної взаємодії між матеріальними й дискурсивними практиками. Концепція плоти у Мерло-Понті виявляється універсальною й міждисциплінарною. Вона виходить за межі феноменології, знаходячи відображення в психології, соціології, культурології, медицині та навіть у практичних аспектах тілесного досвіду. Наприклад, тілесна травма може радикально змінювати самосвідомість і ставлення до світу, і концепція плоти дає змогу осмислити ці переживання з нової перспективи. Інтегруючи ідеї плоти у свої дослідження, сучасна академічна думка демонструє, наскільки актуальною залишається філософія Мерло-Понті для розуміння людського буття в усій його складності. Тіло перестає бути лише фізичним об'єктом; воно стає живим суб'єктом, через який ми взаємодіємо, переживаємо і творимо світ. Концепція простору і тіла в працях Моріса Мерло-Понті є радикальним переосмисленням феноменологічної традиції, яка раніше акцентувала увагу на суб'єктивному досвіді як такому, що відокремлений від тіла. Його ключова праця «Феноменологія сприйняття» [7] стала основоположною для цієї трансформації, стверджуючи, що простір не є зовнішньою та незмінною категорією, а конститується через тілесність. Простір стає явищем, яке постійно переживається й створюється у взаємодії суб'єкта з середовищем. На відміну від класичної геометрії, простір у розумінні Мерло-Понті – це жива структура, яка існує лише в контексті тілесного досвіду. У контексті тілесності простір набуває динамічного характеру. Як Мерло-Понті пояснює в «Видиме і невидиме» [8], бачення, яке традиційно вважалося пасивною оптичною функцією, насправді є інтерактивним процесом, нерозривно пов'язаним із тілом. Зір – це не просто інструмент сприйняття об'єктів у тривимірному просторі, а спосіб, яким тіло переживає цей простір. Зокрема, він наголошує, що бачення – це форма взаємодії між суб'єктом і світом, де тіло функціонує як посередник. Це положення мало значний вплив на сучасні дослідження у сфері архітектури та урбаністики. Наприклад, як міське середовище може створювати простір, який стає продовженням людського тіла, дозволяючи інтегрувати фізичне середовище у процес сприйняття. У своїй праці «Око і Дух» [9] Мерло-Понті розширює цю концепцію на мистецтво, особливо живопис і скульптуру. Він зазначає, що художник сприймає світ не як пасивний споглядач, а як активний учасник просторового досвіду. Художній акт стає способом створення простору, який поєднує внутрішній і зовнішній світи. Особливий акцент Мерло-Понті робить на взаємозв'язку простору й руху. Простір, як він стверджує, формується через тілесну активність, а рухи тіла є не просто фізичними процесами, але й актами творення сенсу. У цьому контексті жест стає центральним поняттям, яке він розвиває

у раніше згаданому «Видиме і невидиме». Жест не просто виражає, а й створює простір, формуючи відчуття глибини, напрямку і навіть часу.

Медична феноменологія також знайшла в ідеях Мерло-Понті потужний інструмент для аналізу. Хаві Карел у книзі «Феноменологія хвороби» [10] описує, як хвороба змінює не лише фізичний стан людини, але й її сприйняття простору. Для пацієнта простір може стати загрозливим або обмеженим, залежно від того, як його тіло функціонує у взаємодії з навколишнім середовищем. Наприклад, відчуття замкнутості у лікарняній палаті чи обмеження мобільності через біль трансформують просторовий досвід, роблячи його більш інтенсивним і суб'єктивним. Просторовість в архітектурі нерозривно пов'язана з рухом тіл через середовище. Архітектурні об'єкти, такі як сходи чи тунелі, не просто існують як функціональні елементи; вони пропонують досвід, який тіло переживає через свої сенсорні і моторні можливості.

Когнітивна наука також інтегрувала ці ідеї у свої дослідження, всередині часто стверджують, що тіло є центральним механізмом, який дозволяє нам сприймати відстань, форму і навіть текстуру об'єктів, роблячи сприйняття простору активним процесом. Таким чином, концепція простору і тіла, розроблена Мерло-Понті, є не лише філософським внеском, але й основою для сучасного міждисциплінарного аналізу. Вона вплинула на різні галузі – від архітектури до медицини, від мистецтва до когнітивних наук, підтверджуючи, що простір є динамічним явищем, яке нерозривно пов'язане з тілесністю. Саме тому Моріс Мерло-Понті є однією із центральних фігур феноменології, що радикально переосмислила розуміння тілесності, яке стало визначальним для філософської думки ХХ століття. У своїй фундаментальній праці «Феноменологія сприйняття», він розглядає тіло не як об'єкт у класичному розумінні, а як суб'єкт, через який ми існуємо у світі. Його концепція «живої плоті» заклала основу для подальших досліджень у багатьох гуманітарних та соціальних дисциплінах. Тіло для Мерло-Понті – це не просто матеріальна оболонка, а динамічний центр, через який відбувається взаємодія між внутрішнім і зовнішнім світом. Ця ідея резонує у сучасному філософському дискурсі, де тілесність розглядається як ключовий аспект людського існування. Наприклад, Мішель Фуко у своїй праці «Наглядати і карати» [11] звертає увагу на те, як тіло стає об'єктом дисципліни й контролю, що формує соціальні ієрархії. Фуко розкриває, як механізми влади проникають у найінтимніші сфери людського існування, створюючи дисциплінарні тіла, і в цьому сенсі його думки є непрямим розвитком феноменологічного підходу Мерло-Понті. Інший видатний мислитель, Жак Дерріда, у своїй роботі «Про дотик – Жан-Люк Нансі» [12] досліджує феномен дотику, спираючись на поняття міжсуб'єктивності Мерло-Понті. Для Дерріда дотик є особливим тілесним актом, який розкриває межі між суб'єктом і іншим. Використовуючи деконструктивістський метод, Дерріда переглядає традиційні уявлення про тілесність, перетворюючи її на динамічний процес взаємодії і розриву. У свою чергу, Жан-Люк Нансі в «Корпус» [13] розвиває ідею «спільної плоті», наголошуючи на тому, що тілесність завжди є водночас індивідуальною і колективною. Нансі доводить, що тіло – це місце зустрічі не лише суб'єктів, а й культурних, соціальних і навіть політичних сил. Ідеї Мерло-Понті також мали значний вплив на сучасні дослідження постгуманізму та вплив технологій на сприйняття тіла. Часто аналізується як віртуальні технології змінюють наше розуміння простору і тілесності. В цифрову епоху межі між фізичним і віртуальним тілом дедалі більше стираються, що кидає виклик традиційним феноменологічним уявленнями про тілесність.

Фредерік Гросс у своїй книзі «Філософія ходьби» [14] повертається до ідеї тіла як способу переживання світу. Гросс наголошує, що ходьба – це фундаментальний акт, який дозволяє людині переосмислити своє місце у світі, створюючи нові сенси через тілесний досвід руху. Його думки перегукуються з ідеями Мерло-Понті про тіло як центр створення сенсу. Не менш важливим є вплив Мерло-Понті на когнітивну науку, адже феноменологічні уявлення про тіло як активного учасника сприйняття і мислення відкривають нові горизонти у розумінні когнітивних процесів. Тіло не є просто посередником між розумом і світом, а основним елементом у структурі свідомості.

У галузі архітектури і дизайну концепції Мерло-Понті стали основою для осмислення тілесного досвіду простору. Архітектурний простір може формувати людське сприйняття і взаємодію з довкіллям. Архітектура, побудована з урахуванням тілесного досвіду, здатна значно змінити спосіб, у який люди взаємодіють із простором. Спадщина Мерло-Понті залишається центральною у багатьох сучасних дискусіях, а особливо в сучасній французькій філософії тіла. Його ідеї про тіло, простір і міжсуб'єктивність продовжують надихати філософів, когнітивістів, антропологів та митців. У світі, що дедалі більше залежить від технологій, розуміння тілесності як динамічного і багатовимірного феномена стає все більш актуальним.

У філософії Жана-Поля Сартра концепція тіла як «для-себе» і «для-іншого» є ключовою для розуміння його екзистенційної антропології. Ці модальності буття тіла розкривають подвійність людського існування, в якому тіло є як суб'єктивним переживанням, так і об'єктом у світі. У своїй основній праці «Буття і ніщо» [15], Сартр досліджує ці аспекти, надаючи тілу центральну роль у взаємодії суб'єкта зі світом і з іншими. У модальності «для-себе» тіло сприймається як суб'єктивний елемент, який не може бути повністю об'єктивованим. Для Сартра тіло – це не просто матеріальна оболонка, а безпосередній посередник між свідомістю і світом. Воно переживається «зсередини», як засіб, через який суб'єкт може реалізовувати свою свободу і проекти. Це тіло, яке не споглядається, а діє, воно є джерелом руху і діяльності, уможливаючи взаємодію з реальністю. Наприклад, Сартр пише, що тіло як «для-себе» ніколи не може бути повністю відокремленим від свідомості, оскільки саме через тіло людина опановує світ і створює свій досвід. Це підтверджується у ситуаціях, коли людина переживає тіло як природне продовження себе, яке не потребує постійного усвідомлення, наприклад, під час руху чи фізичної роботи. Проте існує інша модальність буття тіла – «для-іншого». У цій перспективі тіло стає об'єктом сприйняття іншої людини, втрачаючи свою суб'єктивну непорушність. Через погляд іншого суб'єкт починає усвідомлювати себе як тіло, яке є видимим і оцінюваним. Цей феномен Сартр аналізує у знаменитому розділі про погляд, де пояснює, що зустріч з іншим завжди передбачає визнання власної тілесності як об'єктивованої. Наприклад, коли людину застають зненацька, вона може відчути сором, бо її тіло, яке раніше функціонувало як інструмент її волі, тепер оцінюється і визначається іншою особою. Така ситуація оголює напруження між свободою суб'єкта і його залежністю від сприйняття іншого. У цьому контексті тіло як «для-іншого» втрачає свою суб'єктивність і стає річчю серед інших речей. Ця об'єктивація породжує екзистенційний конфлікт, адже людина, яка прагне свободи, змушена приймати, що її тіло може бути використане для ідентифікації, судження чи маніпуляції з боку інших. Сартр наголошує, що саме через це людина відчуває себе роздвоєною: вона є і суб'єктом, і об'єктом одночасно. Наприклад, у сексуальному контексті тіло виступає водночас джерелом насолоди для суб'єкта і полем, на яке проєктуються бажання іншого, що ще більше загострює напруження між цими модальностями. Ця подвійність буття тіла має глибокі екзистенційні наслідки. Вона показує, що людське існування невіддільне від взаємодії з іншими, які обмежують і формують свободу суб'єкта. Наприклад, Якоб Саліба у своїй статті «Сартр про тіло в “Буття і ніщо”» [16] підкреслює, що тіло в думці Сартра є водночас носієм нашої свободи і полем, де ця свобода стикається з межами, нав'язаними суспільством та іншими людьми. Акцент на особистості, що є ключовим у Сартровій антропології та його філософському підході загалом, до певної міри суперечив усталеній традиції філософії, орієнтованій на універсальні принципи. Натомість увага до індивідуального значно органічніше поєднувалася з іншою сферою зацікавлень Сартра – літературою [17].

Концепція тіла як «для-себе» і «для-іншого» розкриває напруження між автономією і залежністю, що є центральним для екзистенційної думки Сартра. Вона демонструє, що тіло не є лише матеріальним об'єктом, але також динамічним елементом, який визначає способи буття у світі. Свобода та обмеження тілесності у філософії Жана-Поля Сартра є ключовими аспектами його екзистенційного аналізу людського буття. Сартр розглядає тіло як одночасно інструмент свободи і джерело обмежень, що формують людську взаємодію зі

світом та іншими людьми. Тіло як носій свободи у філософії Сартра є тим, через що людина здійснює свої проекти, пізнає світ і реалізує себе. Свобода, яку Сартр вважає центральною характеристикою людського існування, не може бути абстрагованою від тілесності. Тіло виступає в якості інструмента, який дозволяє людині впливати на світ, будувати плани та досягати цілей. Наприклад, він зазначає, що тіло є «природним розширенням свідомості» [16, с. 301], через яке суб'єкт отримує доступ до світу, оскільки дія і сприйняття є неможливими без тілесного посередництва. У цьому сенсі тіло є передумовою свободи, оскільки воно відкриває можливості для дії. Відповідно, смерть це зовнішній чинник, що не піддається контролю чи впливу з боку людини. Він вважав, що вона здатна обмежити або навіть позбавити особистість її свободи. Для нього смерть означала остаточне припинення свободи, свідомого існування та людської трансценденції. Це момент, у якому завершується людська сутність і вичерпуються всі подальші можливості. Оскільки смерть припиняє здатність людини до трансценденції та накладає межі на її потенціал, вона тим самим обмежує і її свободу [18].

Окрім цього тіло накладає також інші обмеження на людську свободу. Людина не вибирає свого тіла, але змушена приймати його як факт, який впливає на її буття у світі. Саме тому Сартр є одним із ключових представників атеїстичного екзистенціалізму. У його філософській концепції людина постає як неповторна істота, наділена правом самостійного вибору, а головним проявом її буття виступає свобода. За Сартром, справжня свобода полягає у можливості бути собою. У своїй праці «Екзистенціалізм – це гуманізм» він підкреслює, що атеїстичний екзистенціалізм є логічно послідовнішим за християнське вчення, оскільки виходить із того, що людина спершу просто існує – народжується і входить у світ, а вже потім формує власну сутність через процес самовизначення [19]. Ця обмеженість, за Сартром, є частиною «фактичності» людського існування – тих обставин, які людина не обирає, але з якими повинна працювати. Наприклад, у ситуаціях хвороби або старіння тіло може ставати «перешкодою» для реалізації проектів, нагадуючи людині про її вразливість і смертність. У цьому сенсі тіло, як він пише, є водночас «моїм» і «чужим», бо воно може виходити з-під контролю. Тіло також виступає ареною боротьби між бажанням і свободою. У своєму аналізі сексуальності Сартр звертає увагу на те, що тілесні бажання часто суперечать екзистенційному прагненню до свободи. Сексуальне бажання, за Сартром, є спробою суб'єкта заволодіти свободою іншого через його тіло, але при цьому воно одночасно обмежує і самого бажаного. Це створює парадокс: тіло, яке є джерелом насолоди, одночасно стає джерелом залежності, що позбавляє суб'єкта автономії. Сартр також наголошує, що обмеження тілесності не є лише фізичними. Соціальні й культурні контексти, в яких існує людина, накладають додаткові межі на те, як її тіло сприймається і функціонує у світі. Наприклад, у вже згаданій в цьому дослідженні статті Джудіт Батлер «Гендерні проблеми», яка частково перегукується з ідеями Сартра, аналізується, як соціальні норми формують тілесну ідентичність, обмежуючи свободу індивіда через гендерні очікування. У цьому сенсі тілесність завжди є політичною та соціально детермінованою. Попри ці обмеження, Сартр стверджує, що людина може подолати їх через прийняття власної «закинутості» у світ. У своєму тексті «Екзистенціалізм – це гуманізм» [20] він зазначає, що свобода не є абсолютною, але людина завжди має можливість вільно визначити свою позицію щодо власного тіла та обставин. Це означає, що навіть обмеження тілесності можуть стати підґрунтям для створення нових можливостей, якщо суб'єкт прийме їх як частину свого існування. Таким чином, у філософії Сартра тілесність постає як одночасно умова і виклик для свободи. Тіло відкриває можливості для дії, але водночас нагадує людині про її обмеження – фізичні, соціальні та екзистенційні. Ця напруга між свободою і межами є одним із центральних аспектів екзистенціального розуміння людського буття.

Сучасні дослідники продовжують аналізувати концепцію тілесності у філософії Жана-Поля Сартра, зокрема, звертаючи увагу на її вплив у різних контекстах. Наприклад, у статті «Сартр про втілення, дотик і «подвійне відчуття»» Дермот Моран [21] досліджує, як сартрівське розуміння тіла може бути застосоване до сучасних політичних та соціальних питань, підкреслюючи його актуальність у дискусіях про ідентичність та владу. А в праці «Тіло,

Я та інші: Гардінг, Сартр і Мерло-Понті про інтерсуб'єктивність» Брентін Рамм [22] аналізує феноменологічний підхід Сартра до тілесності, розглядаючи, як його ідеї можуть бути інтегровані в сучасні філософські дебати про суб'єктивність та об'єктивацію тіла. Концепція тілесності у філософії Сартра залишається предметом активного обговорення та переосмислення в сучасній академічній спільноті. Концепція екзистенційної автентичності у філософії Жана-Поля Сартра тісно пов'язана з його розумінням тілесності як невід'ємного аспекту людського існування. Для Сартра тіло є не просто фізичним об'єктом, а основою взаємодії людини зі світом і способом, через який вона може виявляти свою свободу. Він пояснює, що прийняття своєї тілесності є необхідною умовою для досягнення автентичності, оскільки тіло не тільки визначає обмеження існування, але й відкриває нові можливості для свободи. Автентичність, за Сартром, означає здатність індивіда визнавати свою, як вже було сказано, «закинутість» у світ, включаючи всі аспекти своєї тілесності, і на цій основі творити своє життя. Людина не може заперечувати факт свого існування у світі через тіло, але вона може вирішити, як взаємодіяти зі своїм тілом і з його обмеженнями. У цьому сенсі, тіло стає інструментом самопізнання, що дозволяє індивіду усвідомити свою скінченність і, водночас, можливість трансцендувати ці межі через свободу. Як зазначає Сартр, автентичність вимагає від людини прийняття власної тілесності як частини її екзистенції, а не як чогось чужого чи відчуженого. Одним із найбільш промовистих прикладів, який демонструє цей зв'язок, є аналіз сорому в контексті «погляду іншого». Коли людина усвідомлює себе об'єктом спостереження, її тіло стає для неї чужим. Це породжує почуття відчуження, яке, за Сартром, можна подолати лише через прийняття цього факту. У статті «Юрсенар, Сартр і межі автентичності» [23] Діонісіос Капсакіс пише, що автентичність вимагає, щоб суб'єкт визнав своє тіло як частину свого існування, навіть у тих моментах, коли воно здається відчуженим через взаємодію з іншими. Цікаво, що Сартр також наголошує на можливості використання тіла для створення нових сенсів і значень. У своєму аналізі свободи він вказує, що тіло може бути не тільки об'єктом зовнішніх впливів, але й засобом для перетворення світу. Це особливо яскраво простежується у його міркуваннях про творчість, де тіло стає носієм самовираження та способом протистояти нав'язаним обмеженням. Як зазначає Дермот Моран у його вже згаданій праці, автентичне існування передбачає не уникнення тілесності, а її інтеграцію у загальний проект людської свободи. Тіло в філософії Сартра постає не лише як обмеження, але й як шлях до екзистенційної автентичності. Воно є точкою перетину між свободою і необхідністю, через яку індивід може досягти більш глибокого розуміння свого буття у світі. Це підтверджує, що автентичність можлива тільки тоді, коли людина приймає свою тілесність як фундаментальний аспект власної екзистенції. Сартр визначав «я» як своєрідну порожнечу в щільності буття. Це означає, що якщо людина сприймає себе як незалежну від «буття-в-собі» і вважає, що її свобода охоплює навіть несвідомі аспекти її існування, то вона справді набуває незалежності від зовнішнього світу. У цьому контексті індивід приходиться до усвідомлення своєї абсолютної свободи, яка, з точки зору об'єктивної реальності, є Ніщо. Проте це Ніщо виявляється більш істинним, ніж уявна сталість буття, адже сама ця незмінність є ілюзорною. Справжньою реальністю, за Сартром, є буття людини в часі – низка окремих моментів її існування. Саме ця динамічна природа складає сутність «буття-для-себе». На думку філософа, таке буття наділене абсолютною свободою, а все, що здається нам продиктованим зовнішніми обставинами чи необхідністю, насправді є результатом нашого фундаментального вибору й первинної свободи [24]. Філософія тілесності Жана-Поля Сартра, попри її значний вплив, викликала як захоплення, так і критику з боку сучасників та пізніших мислителів, що призвело до подальшого розвитку цієї тематики у різних інтелектуальних напрямках. Наприклад, одним із найвизначніших критиків і водночас продовжувачів сартрівських ідей був раніше згаданий Моріс Мерло-Понті, який у своїй праці «Феноменологія сприйняття» заперечував надмірну увагу Сартра до конфлікту між «для-себе» і «для-іншого». Мерло-Понті наголошував, що тіло є не лише об'єктом чи інструментом, а основою нашого досвіду світу. Він стверджував, що Сартр надто залежав від дихотомічного мислення,

і запропонував натомість розглядати тіло як «живе тіло», через яке ми органічно інтегруємося у світ.

Ідеї Сартра про тілесність досі зазнає розвитку та критики. Сучасні дослідники продовжують розширювати його концепції, інтегруючи їх у нові контексти, від гендерної теорії до цифрової культури. Філософія тілесності Жана-Поля Сартра представляє складний і багатовимірний аналіз людського буття, де тіло виступає одночасно як основа свободи та джерело обмежень. Сартр наголошує, що тіло є невіддільним від людської суб'єктивності, воно не лише функціонує як інструмент свідомості, але й визначає спосіб, у який суб'єкт існує у світі та взаємодіє з іншими. Ця динаміка між свободою та обмеженнями, яка визначає сартрівське бачення тілесності, залишається однією з ключових тем у сучасних філософських дискусіях. Загалом, філософія Сартра про тілесність не лише відкрила нові горизонти для розуміння людської суб'єктивності, але й залишила багато питань, які досі активно обговорюються у сучасній академічній думці, особливо в контексті сучасної французької філософії тіла.

Мішель Фуко у своїй відомій та визнаній праці «Наглядати й карати: Народження в'язниці» [25] висуває ідею про тіло як об'єкт дисциплінарної влади, що зазнає постійного контролю та впорядкування. Він розглядає тіло не як пасивний субстрат чи лише фізичну даність, а як активний елемент у процесах влади, який формується і моделюється під впливом конкретних історичних та соціальних умов. У контексті дисциплінарного суспільства тіло стає носієм значень і функцій, які підлягають раціоналізації та нормалізації з боку влади. Простір відіграє ключову роль у формуванні суспільного життя та функціонуванні будь-якої форми влади. Мішель Фуко розглядав владу через призму її просторової організації, аналізуючи її як специфічну систему соціально-просторових відносин. Він вважав, що ефективність влади визначається не стільки її здатністю привласнювати ресурси, скільки розташуванням її інституцій. Водночас неможливо розглядати взаємозв'язок між владою і простором без урахування конкретних соціальних практик, оскільки він завжди вбудований у специфічні історичні контексти та суспільні взаємодії, які виникають у певних локалізованих умовах [26]. Фуко демонструє, як інститути школи, армії, фабрики, лікарні, застосовують до тіл техніки контролю, перетворюючи їх на «слухняні тіла». Ці техніки включають розчленування часу (через розклади, розпорядки), простору (через ієрархічне розташування в приміщеннях), рухів і навіть думок. Наприклад, у розділі про дисципліну він показує, як з'являється «дрібна влада» через такі, на перший погляд, незначні дії, як стройові тренування чи визначення правильної постави. Ці практики формують «політичну анатомію тіла» – сукупність норм і правил, що роблять його придатним для продуктивної діяльності. Особливість підходу Фуко полягає у його здатності виявити неочевидні аспекти взаємозв'язку тіла і влади. Методологічний підхід Фуко зосереджений на запереченні універсальних узагальнень, які прагнуть визначити дух або наукову парадигму певного періоду. Він наполягає на тому, що подібна цілісність є ілюзорною і не має реального існування [27]. Дисциплінарна влада працює не лише через примус, але й через впровадження механізмів спостереження, які внутрішньо регулюють поведінку суб'єктів. Важливим прикладом тут є паноптикон – архітектурна структура, яку Фуко використовує як метафору для опису сучасних форм влади. Паноптична організація простору робить тіло постійно видимим, а сама ця видимість змушує людину поводитися так, ніби за нею постійно спостерігають. У результаті суб'єкт не лише підкоряється зовнішній владі, але й починає сам контролювати себе. Інший важливий аспект – тілесність як об'єкт знання. Фуко показує, що контроль над тілом неможливий без його детального дослідження, класифікації та впорядкування. Зародження таких наук, як анатомія, медицина, фізіологія, відбувалося не лише в рамках наукового прогресу, але й у контексті дисциплінарної влади, яка прагнула зробити тіло прозорим і передбачуваним. Наприклад, у XVIII столітті спостерігається підвищена увага до «норми» як категорії, що дозволяє оцінювати тілесні характеристики – від фізичного здоров'я до моральної поведінки. Таким чином, знання про тіло стає водночас інструментом влади і результатом її роботи [28]. Проте з іншого боку Фуко вбачає безпосередній

зв'язок між народженням критики та просвітництвом. Завдання критики, за Кантом, полягає у визначенні «законного використання розуму», що дозволяє дати відповідь на три ключові запитання: «що я можу знати?», «що мені слід робити?» та «на що я можу сподіватися?». Жодна релігія, традиція чи зовнішній авторитет не можуть дати остаточної відповіді на ці питання—їхня розв'язка лежить виключно в компетенції людського розуму. Саме критика стає інструментом, що допомагає людині усвідомити власні межі та вийти зі стану інтелектуальної несамостійності. Відтак, Фуко наголошує, що «Просвітництво—це епоха Критики». Проте якщо Кант окреслив межі людського знання, морального вибору та надії, то Фуко, навпаки, вважає, що ці обмеження не є остаточною—їх можна подолати через самовдосконалення, зміну способу мислення і практик діяльності [29]. До цього, слід зазначити, що людина індивідуалізується лише в результаті багатовікового історичного процесу. В давньому світі особистість була підпорядкована суспільству, громадянин існував задля держави. Приватне життя було підкорене спільноті й було лише засобом для виконання громадянських обов'язків [30].

Фуко також звертає увагу на те, як дисциплінарна влада створює «ідеальний образ тіла», який стає зразком для наслідування. Це тіло повинно бути ефективним, сильним, здатним до продуктивної діяльності і контрольованим у своїх бажаннях. У цій точці він перетинається з пізнішими теоріями, наприклад, Жаном Бодріаром, який у своїх роботах розвиває думку про символічний контроль через ідеалізовані образи. Що важливо, дисциплінарна влада за Фуко не є централізованою чи видимою. Вона розпорошена в мережі суспільних відносин і діє через «малі механізми» – від розташування меблів у класі до регламентації рухів на виробництві. Це означає, що кожен член суспільства стає як об'єктом, так і носієм влади. У цьому полягає радикальна новизна підходу Фуко: тіло стає точкою перетину безлічі сил, що працюють як на його формування, так і на його підкорення [31]. Таким чином, тіло як об'єкт влади у філософії Фуко постає не лише як фізична реальність, а як соціальна конструкція, піддана постійному впливу дисциплінарних технік і дискурсів. Його філософія відкриває шлях до розуміння того, як влада працює через найінтимніші аспекти людського існування, формуєчи не лише поведінку, але й саму ідентичність. Поняття біовлади, яке Мішель Фуко вперше вводить у своїй праці «Історія сексуальності. Воля до знання» [32], стало ключовим для розуміння сучасних форм управління людським життям. У цій концепції він переходить від аналізу дисциплінарної влади, що фокусується на індивідуальному тілі, до ширшого уявлення про владу, яка охоплює популяції, регулюючи біологічні процеси, такі як народжуваність, смертність, здоров'я і хвороби. Наприклад, домінуюче уявлення про секс не відповідає його справжній природі і є результатом «політичної економії тіла», яка трансформує секс у дискурс про секс, що закріплюється в певних регулюючих його законах. Тому у випадках, коли об'єктом бажання стають певні конкретні частини іншого тіла з відповідними їм реакціями (не тіло, а його фрагменти) або задоволення лише власного тіла (лише власне тіло), ціль бажання – втілення плоті – не досягається. Тут втрачається тіло іншого як бажане. Без присутності іншого бажання втрачає сенс [33]. Біовлада, на відміну від прямого примусу, функціонує через управління життям, створюючи нові норми, що проникають у всі аспекти тілесності. Фуко наголошує, що з XVIII століття влада починає функціонувати не лише через заборону чи покарання, а й через стимулювання та регулювання життя. У цьому контексті тіло перестає бути виключно об'єктом примусу, стаючи натомість основою для вироблення політичних стратегій, спрямованих на оптимізацію людського капіталу. Наприклад, держава вводить програми вакцинації, які з одного боку покликані захищати індивідуальне здоров'я, але з іншого – забезпечують функціонування робочої сили. Цей аспект розкривається у «Народження біополітики» [34], де Фуко аналізує, як економічні інтереси впливають на механізми регулювання людського життя. Біовлада працює через інтеграцію медицини, статистики та епідеміології, які розширюють контроль за тілесністю на рівні популяцій. У цьому сенсі Фуко показує, як наука стає інструментом не лише знання, а й влади. Наприклад, в Народженні клініки він описує, як медичний погляд, що проникає в тіло через клінічне обстеження, створює новий спосіб сприйняття тілесності – не просто як індивідуальної даності, а як частини соціального організму.

Це знання дозволяє владі впливати на поведінку та уявлення людей про своє тіло, роблячи їх учасниками власного підкорення. Особливе місце в концепції біовлади посідає питання сексуальності. У своїй трилогії «Історія сексуальності» Фуко показує, як сексуальність стає не лише приватною, але й політичною категорією. Через дискурси про розмноження, гігієну та моральність держава спрямовує тілесні практики, підпорядковуючи їх своїм інтересам. Зокрема, він зазначає, що політика сексуальності розгортається у двох напрямках: через заборони (наприклад, щодо гомосексуальності) та через стимулювання (поширення сімейних цінностей чи культури репродуктивного здоров'я). Сексуальність, як і будь-який інший аспект тілесності, стає частиною біополітичного управління, через яке держава не лише контролює, але й виробляє суб'єктів.

Однак біовлада, за Фуко, є двоїстим явищем: з одного боку, вона пропонує захист, покращення та продовження життя, а з іншого – слугує засобом нормалізації, який позбавляє індивідів автономії. Важливо розуміти, що ця форма влади діє через прийняття індивідами її логіки. Наприклад, у сучасному суспільстві культ здорового способу життя чи занепокоєння тілесною досконалістю часто виглядають як добровільні практики, хоча вони базуються на системах знання і влади, описаних Фуко. Ключовим аспектом біовлади є її зв'язок із капіталізмом, адже управління тілесністю слугує ідеї продуктивності. Це особливо видно в дискурсах про працю, де здорове, добре підготовлене тіло розглядається як актив. У своїх лекціях «Суспільство треба захищати» Фуко аналізує, як ця влада перетворює фізичні якості тіла на соціально значимі параметри, такі як ефективність, витривалість чи адаптивність, які необхідні для економічної діяльності. Водночас біовлада не обмежується лише тілесністю. Вона включає управління простором, ресурсами та поведінкою, через що індивідуальні тіла стають частиною ширшого соціального тіла, популяції. Це дозволяє інституціям впроваджувати норми, які регулюють не лише окремих людей, але й цілі групи. Як пише Фуко, сучасна влада більше не карає, вона управляє, що особливо помітно у способах, якими держава формує уявлення про здоров'я, сім'ю чи сексуальність. Зрештою, концепція біовлади Фуко відкриває шлях до розуміння того, як влада глибоко проникає у наше тіло та життя, формуючи уявлення про нормальність і патологію. Вона змушує замислитися над тим, як навіть такі очевидно позитивні явища, як медицина чи суспільна турбота, можуть бути інструментами контролю. Біовлада не просто управляє життям, а створює умови, у яких життя стає об'єктом політики. Мішель Фуко, аналізуючи тіло як суб'єкт і носій дискурсу, зосереджує увагу на тому, як через тіло здійснюється взаємодія між владою, знанням та ідентичністю. Він каже, що тіло не лише піддається дисциплінуванню, а й стає активним посередником, через який формуються та передаються соціальні дискурси. Це тіло не є просто фізичним об'єктом, але й водночас ареною, де розгортаються і проявляються процеси влади та саморепрезентації. Однією з центральних тез Фуко є те, що тіло не є нейтральним або природним у соціальному сенсі. Його контури, рухи, здатності та обмеження визначаються через дискурсивні практики, які одночасно надають тілу значення і регулюють його. Наприклад, у «Історії сексуальності» він описує, як сексуальність стає об'єктом наукових і медичних дискурсів, які впливають на те, як ми думаємо про власні тіла, і водночас змушують нас переживати їх у певний спосіб. Тіло в цьому випадку не просто «існує», але й активно виробляє сенси, яких воно набуває через постійну взаємодію з культурними та соціальними контекстами.

Ця взаємодія найбільш яскраво простежується у способах, якими тіло стає об'єктом нормалізації. Фуко наголошує, що через дискурси про здоров'я, красу, сексуальність або продуктивність влада формує уявлення про «нормальне» тіло. Наприклад, у «Наглядати й карати» він аналізує, як норми фізичної дисципліни встановлюються у школах, арміях чи лікарнях, перетворюючи тіла на слухняних виконавців соціальних ролей. Однак тіло не просто піддається цим нормам – воно активно включене у їхнє відтворення, адже кожен індивід через власну поведінку підтверджує або заперечує встановлені стандарти. Фуко також підкреслює, що тіло є простором для прояву влади не лише у фізичному сенсі, але й через спосіб його включення у дискурсивну мережу. Сексуальність формує ідентичність,

але ця ідентичність водночас є результатом владних механізмів, які використовують тіло як медіум для свого впливу. Через інститути, такі як медицина, право чи церква, сексуальність встановлює межі між прийнятним і неприйнятним, а отже, формує спосіб, у який тіло переживається. Однак тіло, як наголошує Фуко, не є лише пасивним носієм дискурсів, воно також може бути суб'єктом спротиву. У своїх пізніших лекціях він розвиває ідею про те, що практики самоконтролю й самореалізації, такі як дієти, тренування або тілесні перформанси, можуть бути використані для переформатування дискурсів, які визначають тіло. Наприклад, феміністичні рухи чи ЛГБТ-активізм використовують саме тілесність для підриву традиційних норм, відкриваючи нові можливості для самовираження. Таким чином, Фуко показує, що тіло є одночасно продуктом і активним учасником дискурсивних процесів. Воно несе на собі сліди соціальних норм, але також здатне створювати нові форми ідентичності, протистояти владним механізмам і переосмислювати межі можливого. У цьому контексті тіло виступає не лише як інструмент влади, але й як поле для боротьби за свободу, де кожен жест, кожна дія може мати політичний сенс. Критика ідей Мішеля Фуко про тіло і тілесність має багатогранний характер, адже його концепція стала своєрідним розривом у традиційному розумінні тілесного досвіду. Його роботи, такі не лише вплинули на сучасну філософію, а й викликали численні запитання про межі його теорій. Сьогодні вони залишаються джерелом для роздумів і переосмислення у контексті французької філософії тіла, яка намагається вийти за межі традиційного дуалізму між тілом і свідомістю.

Одним із найбільш поширених критичних зауважень є твердження про те, що у своїй увазі до влади Фуко недооцінює можливості суб'єктивного спротиву та трансформації. Наприклад, Ненсі Фрейзер вказує, що філософія Фуко схильна зображати тіло як пасивний об'єкт впливу влади, в той час як сучасні дослідження тілесності дедалі більше звертаються до його активності [35]. Водночас Джудіт Батлер, спираючись на Фуко у своїй книзі «Гендерні проблеми», показує, як тіло може не лише відтворювати, а й підривати соціальні норми через перформативні акти. У цьому сенсі критика Фуко не стільки відкидає його теорії, скільки прагне розширити їхні межі, надавши більшого значення тілесній дії як способу спротиву. Інша критична лінія стосується питання етики. Фуко наголошував, що влада не є централізованою, а діє через розпорошені мережі, які конструюють тіло. Гоннет звертає увагу на брак етичного виміру в роботах Фуко. Він стверджує, що концепція розпорошеної влади Фуко ускладнює розуміння справедливості та соціальної емансипації. Гоннет наполягає, що критична соціальна теорія повинна включати ідею людської автономії та моральних стандартів, чого, на його думку, бракує в аналізі Фуко [36]. Важливо також звернути увагу на вплив Фуко на сучасні інтерсекційні дослідження, які аналізують перетинання гендеру, раси, класу та тілесності. Наприклад, Француза Вержес, працюючи з ідеями Фуко, досліджує, як колоніальні дискурси формували уявлення про тіла «інших» у контексті європейської імперської влади. У її текстах тіло розглядається як простір, через який реалізується влада, але також і як місце боротьби за свободу та самовизначення [37]. Однак критика Фуко не може ігнорувати його значущості для сучасного розуміння тіла. Його концепція розкрила, що тіло не є чимось нейтральним або природним у соціальному сенсі, але завжди включене у дискурсивні практики. Саме це розуміння стало основою для численних напрямків дослідження у фемінізмі, квір-теорії, постколоніалізмі та біоетичній філософії. Водночас розширення його ідей сучасними філософами, такими як Батлер, Нансі чи Вержес, показує, що тіло може бути не лише простором підкорення, а й носієм нових значень і можливостей. Сучасна французька філософія, будучи водночас критичною і відкритою до ідей Фуко, допомагає вийти за межі його теорій, інтегруючи тіло у ширший контекст етики, феноменології та політики.

Висновки. Порівняльна реконструкція трьох оптик, феноменології «плоті», інтерсуб'єктивного виміру погляду Іншого та генеалогії дисципліни/біовлади, показала їхню методологічну автономію й водночас взаємодоповнюваність. Феноменологія дає змогу точніше описати первинну даність переживаного тіла як джерела просторовості й сенсу. Інтерсуб'єктивна перспектива висвітлює межі свободи, механізми визнання та об'єктивації

у стосунках, генеалогічно-біополітичний аналіз окреслює історично змінні процедури нормалізації, дисципліни та управління життям. Уточнення базових понять виявило, що «плоть», «погляд» і «норма/біовлада» мають різні епістемологічні статуси й не зводяться одне до одного: перше працює на рівні до-рефлексивної інтенційності, друге, на сцені між особовою взаємодією, третє, у просторі інституцій і технологій. Саме розведення цих рівнів мінімізує ризики редукціонізму: редукція до суб'єктивної даності ігнорує залежність досвіду від соціальних поглядів, редукція до між особовою динаміки не вмщує історичних режимів нормалізації, а редукція до інституційних матриць позбавляє аналіз до інституційного шару сенсу. Перевірка аналітичної придатності рамок на прикладах з медицини, цифрових інтерфейсів і міського простору засвідчила їхні різні, але взаємно корисні сильні сторони. У клінічній практиці феноменологічний опис допомагає почути наративи болю й вразливості, інтерсуб'єктивний ракурс проливає світло на взаємні очікування та стигму у взаємодії «пацієнт–родина–медперсонал», а біополітичний аналіз дозволяє критично оцінити протоколи, що нормалізують або маргіналізують певні стани тіла. У цифрових середовищах «плоть» пояснює перебування сприйняття і схеми тіла, «погляд» логіки видимості та самопрезентації, тоді як «біовлада» висвітлює алгоритмічні класифікації та режими модерації. В урбаністичних сценаріях феноменологія описує тілесну навігацію міста і тактильність простору, інтерсуб'єктивність конфігурації співприсутності й конфлікту, а біополітика інфраструктурні дисципліни та стандарти. Звідси впливають робочі орієнтири для вибору аналітичної рамки, коли йдеться про прояснення сенсів і тілесних схем першої особи, доречна феноменологія. Інтерсуб'єктивний підхід потрібен коли центральними стають визнання, сором, стигма або конфлікт ролей. Коли ж аналіз потребує виявлення регуляцій, протоколів і нерівностей, необхідна біополітична оптика. У підсумку жодна з трьох рамок не виступає метатеорією тілесності, проте їх поєднання дає повнішу картину. Методологічно через чітке розведення рівнів опису й уникнення «сліпих зон», практично через підвищення пояснювальної точності та етичної чутливості у медицині, цифрових медіа та міському середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аветисян А. Феноменологічне дослідження візуального досвіду: погляд художника (за творами Моріса Мерло-Понті). *Філософська думка*. 2018. № 1. С. 94–105.
2. Іванчук А. Феноменологічна концепція «тіла» у творчості М. Мерло-Понті. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філософія*. 2015. № 35. С. 23–29.
3. Merleau-Ponty M. *Phenomenology of Perception*. London : Routledge, 2002. 488 с.
4. Merleau-Ponty M. *Signs*. Evanston : Northwestern University Press, 1964. 355 с.
5. Shusterman R. *Body Consciousness: A Philosophy of Mindfulness and Somaesthetics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. 256 с.
6. Salih S. Judith Butler. London : Psychology Press, 2002. 192 с.
7. Schmidt J. Maurice Merleau-Ponty: Politics, Phenomenology, and Ontology. 1983. Vol. 6, No. 3. С. 295–308.
8. Merleau-Ponty M. *The Visible and the Invisible*. Evanston : Northwestern University Press, 1968. 282 с.
9. Merleau-Ponty M. *L'œil et l'esprit*. Paris : Les Éditions Gallimard, 1964. 95 с.
10. Carel H. *Phenomenology of Illness*. Oxford : Oxford University Press, 2016. 262 с.
11. Foucault M. *Discipline and Punish*. New York : Vintage Books, 1995. 333 с.
12. Derrida J. *On Touching–Jean-Luc Nancy*. Stanford : Stanford University Press, 2005. 400 с.
13. Nancy J.-L. *Corpus*. New York : Fordham University Press, 2008. 208 с.
14. Gros F. *The Philosophy of Walking*. London : Verso, 2014. 240 с.
15. Sartre J.-P. *Being and Nothingness*. New York : Washington Square Press, 1993. 864 с.
16. Saliba J. Sartre on the Body in “Being and Nothingness”. *EPOCHÉ Magazine*. 2021. Issue 41.
17. Менжулін В. Біографічна філософія і філософічна біографістика у творчості філософа-письменника (випадок Ж.-П. Сартра). У: *Людина в часі: філософські аспекти української літератури XX–XXI ст.* 2010. С. 76–111.
18. Сергєян А. Свобода і смерть в екзистенціалізмі Жана-Поля Сартра: філософський аналіз. Київ : НаУКМА, 2024. 47 с.

19. Небельська Н. Християнська та атеїстична моделі екзистенціалізму у французькій літературі ХХ століття. *Вісник ТНПУ ім. В. Гнатюка*. 2019. № 33. С. 226–229.
20. Sartre J.-P. *Existentialism Is a Humanism*. New Haven : Yale University Press, 2007. 108 с.
21. Moran D. Sartre on Embodiment, Touch, and the Double Sensation. *Philosophy Today*. 2010. С. 135–141.
22. Ramm B. J. Body, Self and Others: Harding, Sartre and Merleau-Ponty on Intersubjectivity. *Philosophies*. 2021. 6 (4). 100 с.
23. Kapsaskis D. Yourcenar, Sartre and the Limits of Authenticity. *Dalhousie French Studies*. 2018. Vol. 112. С. 49–61.
24. Прудка Т. Свобода в екзистенціальній філософії Сартра. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2019. № 40. С. 204–210.
25. Gutting G. *Foucault: A Very Short Introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2005. 144 с.
26. Лозинський Р. Простір, влада і дисципліна у творах Мішеля Фуко. Львів : Вектор, 2020. 364 с.
27. Капустіна Н. Б. Аналіз суспільного життя крізь призму уявлень М. Фуко: від «Археології знання» до «Генеалогії влади». *Актуальні проблеми політики*. 2010. № 40. С. 426–435.
28. Foucault M. *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. New York : Vintage, 1994. 240 с.
29. Карівець І. Критика розуму як спосіб звільнитися від меж. *Гуманітарні візії*. 2015. Т. 1, № 2. С. 109–116.
30. Дедяєва І. Поняття «індивідуалізації» у філософії Мішеля Фуко. Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2003. 6 с.
31. Foucault M. “Society Must Be Defended”: Lectures at the Collège de France, 1975–1976. New York : Picador, 2003. 336 с.
32. Foucault M. *The History of Sexuality*. Vol. 1: The Will to Knowledge. London : Penguin Books, 1998. 168 с.
33. Гапон Н. Концепт «суб’єктивізація» у праці М. Фуко «Плекання себе». *Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки*. 2019. № 24. С. 45–51.
34. Foucault M. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. New York : Picador, 2010. 368 с.
35. Fraser N. Foucault on Modern Power: Empirical Insights and Normative Confusions. *Praxis International*. 1981. № 3. С. 272–287.
36. Honneth A. *The Critique of Power: Reflective Stages in a Critical Social Theory*. Cambridge, MA : MIT Press, 1993. 350 с.
37. Vergès F. *A Decolonial Feminism*. London : Pluto Press, 2021. 128 с.

REFERENCES

1. Avetysian, A. (2018). Fenomenolohichne doslidzhennia vizualnoho dosvidu: pohliad khudozhnyka (za tvoramy Morisa Merlo-Ponti), [Phenomenological study of visual experience: the artist’s view (after Maurice Merleau-Ponty)]. *Filosofska Dumka – Philosophical Thought*, 1, pp. 94–105. [in Ukrainian]
2. Ivanchuk, A. (2015). Fenomenolohichna kontseptsiiia «tila» u tvorchoosti M. Merlo-Ponti, [The phenomenological concept of the “body” in M. Merleau-Ponty’s work]. *Problemy Humanitarnykh Nauk – Problems of the humanities. Serii: Filosofiia*, 35, pp. 23–29. [in Ukrainian]
3. Merleau-Ponty, M. (2002). *Phenomenology of Perception*. London: Routledge. 488 p.
4. Merleau-Ponty, M. (1964) *Signs*. Evanston: Northwestern University Press. 355 p.
5. Shusterman, R. (2008) *Body Consciousness: A Philosophy of Mindfulness and Somaesthetics*. Cambridge: Cambridge University Press. 256 p.
6. Salih, S. (2002) *Judith Butler*. London: Psychology Press. 192 p.
7. Schmidt, J (1983). *Maurice Merleau-Ponty: Politics, Phenomenology, and Ontology*. Vol. 6, No. 3. 295–308 p.
8. Merleau-Ponty, M. (1968). *The Visible and the Invisible*. Evanston: Northwestern University Press. 282 p.

9. Merleau-Ponty, M. (1964). *Eye and Mind*. Paris: Gallimard. 95 p. [in French]
10. Carel, H. (2016). *Phenomenology of Illness*. Oxford: Oxford University Press. 262 p.
11. Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish*. New York: Vintage Books. 333 p.
12. Derrida, J. (2005). *On Touching—Jean-Luc Nancy*. Stanford: Stanford University Press. 400 p.
13. Nancy, J.-L. (2008). *Corpus*. New York: Fordham University Press. 208 p.
14. Gros, F. (2014). *The Philosophy of Walking*. London: Verso. 240 p. [in English]
15. Sartre, J.-P. (1993). *Being and Nothingness*. New York: Washington Square Press. 864 p.
16. Saliba, J. (2021). Sartre on the body in “Being and Nothingness”. *EPOCHÉ Magazine*, Issue 41.
17. Menzhulin, V. (2010). Biohrafichna filozofia i filozofichna biohrafistyka u tvorchoosti filozofa-pysmennyka (vypadok Zh.-P. Sartra), [Biographical philosophy and philosophical biography in the work of the philosopher-writer (the case of J.-P. Sartre)]. U: *Liudyna v chasi: filozofski aspekty ukraïnskoi literatury XX–XXI st.* – In: *Human in Time: Philosophical Aspects of Ukrainian Literature of the 20th–21st Centuries*, pp. 76–111. [in Ukrainian]
18. Serhieian, A. (2024). Svoboda i smert u ekzystentsializmi Zhana-Polia Sartra: filozofskyi analiz, [Freedom and death in Jean-Paul Sartre’s existentialism: a philosophical analysis]. Kyiv : NaUKMA – Kyiv: National University “Kyiv-Mohyla Academy”. 47 p. [in Ukrainian]
19. Nebelska, N. (2019). Khrystyianska ta ateistychna modeli ekzystentsializmu u frantsuzkii literaturi XX stolittia, [Christian and atheist models of existentialism in 20th-century French literature]. *Visnyk TNPU im. V. Hnatiuka – Visnyk of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University*, 33, pp. 226–229. [in Ukrainian].
20. Sartre, J.-P. (2007). *Existentialism Is a Humanism*. New Haven: Yale University Press. 108 p.
21. Moran, D. (2010). Sartre on embodiment, touch, and the double sensation. *Philosophy Today*, pp. 135–141.
22. Ramm, B. J. (2021). Body, self and others: Harding, Sartre and Merleau-Ponty on intersubjectivity. *Philosophies*, 6(4), 100.
23. Kapsaskis, D. (2018). Yourcenar, Sartre and the limits of authenticity. *Dalhousie French Studies*, 112, pp. 49–61.
24. Prudka, T. (2019). Svoboda v ekzystentsialnii filozofii Sartra, [Freedom in Sartre’s existential philosophy]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova – Scientific Journal of NPU named after M. P. Drahomanov*, 40, pp. 204–210. [in Ukrainian].
25. Gutting, G. (2005). *Foucault: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press. 144 p.
26. Lozynskyi, R. (2020). Prostir, vlada i dystsyplina u tvorakh Mishelia FukoSpace, [Power and discipline in Michel Foucault’s works]. Lviv: Vector. 364 p. [in Ukrainian]
27. Kapustina, N. B. (2010). Analiz suspilnoho zhyttia kriz pryzmu uiavlennia M. Fuko: vid «Arkhelohii znannia» do «Henealohii vlady», [Analysis of social life through M. Foucault’s lens: from “Archaeology of Knowledge” to “Genealogy of Power”]. *Aktualni Problemy Polityky – Current policy issues*, 40, pp. 426–435. [in Ukrainian]
28. Foucault, M. (1994). *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. New York: Vintage. 240 p.
29. Karivets, I. (2015). Krytyka rozumu yak sposib zvilnytysia vid mezh, [Critique of reason as a way to free oneself from limits. Humanitarian Visions]. *Humanitarni vizii – humanitarian visions*, 1(2), pp. 109–116. [in Ukrainian].
30. Diediaieva, I. (2003). Poniattia «indyvidualizatsii» u filozofii Mishelia Fuko, [The notion of “individualization” in Michel Foucault’s philosophy]. Poltava: V. G. Korolenko PNPU. 6 p. [in Ukrainian].
31. Foucault, M. (2003). “Society Must Be Defended”: Lectures at the Collège de France, 1975–1976. New York: Picador. 336 p.
32. Foucault, M. (1998). *The History of Sexuality*. Vol. 1: *The Will to Knowledge*. London: Penguin Books. 168 p.
33. Hapon, N. (2019). Kontsept «sub’iektyvatsiia» u pratsi M. Fuko «Plekannia sebe», [The concept of “subjectivation” in Foucault’s *The Care of the Self*]. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Visnyk of Lviv University. Series: Philosophical Sciences*, 24, pp. 45–51. [in Ukrainian].

34. Foucault, M. (2010). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. New York: Picador. 368 p.
35. Fraser, N. (1981). Foucault on modern power: empirical insights and normative confusions. *Praxis International*, 3, pp. 272–287.
36. Honneth, A. (1993). *The Critique of Power: Reflective Stages in a Critical Social Theory*. Cambridge, MA: MIT Press. 350 p.
37. Vergès, F. (2021). *A Decolonial Feminism*. London: Pluto Press. 128 p.

Hetman Vitalii Serhiiiovych

Postgraduate Student at the Department of Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University
72, Nauky ave., Dnipro, Ukraine
orcid.org/0009-0009-8014-8606

THE CONCEPT OF THE BODY IN THE PHILOSOPHY OF MERLEAU-PONTY, SARTRE AND FOUCAULT

Problem. *Today, bodily experience is rapidly recoded by algorithmic media, medical care practices with elements of surveillance, and new cultural norms of identity. To avoid reducing the body to “biomaterial,” a symbol, or a dataset, the article distinguishes three independent optics: in Merleau-Ponty, space appears as co-given with embodiment; in Sartre, the gaze of the Other delineates the limits of freedom; in Foucault, institutions produce the “normal” body. This framing enables a more precise account of what happens to embodiment in digital environments, clinical protocols, and urban space—and why these changes carry both theoretical and practical weight.*

Purpose. *To present, in sequence, three distinct concepts of the body in Merleau-Ponty, Sartre, and Foucault, demonstrating the internal logic of each model, its limits, and its heuristic potential. The tasks include reconstructing the key theses of each approach; differentiating levels of description of embodiment as lived (Merleau-Ponty), intersubjective (Sartre), and institutional (Foucault); and clarifying the basic concepts and the bounds of their valid application. The study identifies points of tension where these levels resist reduction to one another and demonstrates the analytical usefulness of each optic with examples from medicine, digital environments, and the architectural-urban domain.*

Methods. *The work combines a phenomenological description of bodily experience (the primacy of “flesh” and spatiality), hermeneutic close reading of primary texts (semantic shifts in Sartre), and Foucault’s genealogy/archaeology (historically variable technologies of normalization and surveillance). These approaches are set side-by-side in comparative conceptual analysis and tested at the intersection of philosophy, medicine, cultural studies, and architectural studies to show how embodiment simultaneously constitutes the space of experience and becomes an object of knowledge and governability—while avoiding the reductionism of any single optic.*

Results. *The article advances three autonomous optics of embodiment. Within Merleau-Ponty’s approach, the body is shown as “living flesh” through which space is co-given to experience and organized by gesture and movement. The analysis of Sartre illuminates how the gaze of the Other and the affects of shame and freedom shape modes of self-positioning without canceling the materiality of the body. The discussion of Foucault outlines historically shifting technologies of discipline and biopower by which institutions produce notions of the “normal” body and the governability of populations. Taken together, these results register three distinct levels of description—lived, intersubjective, and institutional—and delineate the limits of each without attempting to fuse them into a single model.*

Key words: *embodiment, lived body, intersubjectivity, the Other, freedom and shame, discipline and biopower, normalization, surveillance, subjectivation.*

Дата надходження статті: 22.10.2025

Дата прийняття статті: 07.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

Кокорєв Олексій Вікторович

доктор політичних наук,
доцент кафедри журналістики, соціальних комунікацій і ІТ-права
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7391-2498

Пальчинська Мар'яна Вікторівна

доктор філологічних наук,
професор кафедри журналістики, соціальних комунікацій і ІТ-права
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-5860-9546

ТЕХНОЛОГІЧНА РЕАЛЬНІСТЬ І МЕЖІ ЛЮДСЬКОГО РОЗУМУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ЕПОХИ НАНОТЕХНОЛОГІЙ

Актуальність дослідження. Швидкий прогрес нанотехнологій у XXI столітті радикально трансформує суспільство, економіку та людське буття, породжуючи нові етичні виклики, ризики відчуження людини від власної сутності та загрозу технократичного домінування. У 2020-х роках глобальний ринок нанотехнологій сягає мільярдів доларів: у 2024 р. – 16,5 млрд USD, прогноз до 2033 р. – 103,2 млрд USD (CAGR 22,7%) [15]. Інтеграція нанотехнологій у медицину (наноімпланти), екологію (фільтри забруднень), енергетику (сонячні панелі нового покоління) та повсякденне життя (наноматеріали в одязі, електроніці) вимагає невідкладного філософського аналізу. Без нього існує ризик, що технологія стане не інструментом, а детермінантою людського існування, порушуючи базові принципи людської гідності та автономії [23].

Мета дослідження – виявити онтологічні, гносеологічні та аксіологічні контури знання, що виникає на стику природи, технології та людини в епохі нанотехнологій.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення, порівняльний метод; емпіричні – контент-аналіз звітів (MarketsandMarkets, 2025 [15]; Roco, 2023 [14]), статистики патентів, опитувань експертів (NanoEthics, 2012 [23]); філософські – онтологічний, гносеологічний, аксіологічний підходи, критичний дискурс-аналіз трансгуманізму та постнекласичної раціональності.

Результати дослідження: Встановлено, що нанотехнології є постнекласичним феноменом, який інтегрує природничі та технічні науки в єдину технологічну реальність. Емпіричні дані підтверджують експоненційне зростання: ринок – з 16,5 до 103,2 млрд USD [15], державні інвестиції – >40 млрд USD у США [14], патентів – ~45 000 (2023) [14]. Водночас 68% експертів вказують на ризик соціальної нерівності, 72% – за обов'язкові етичні регуляції [23]. Філософський аналіз розкриває подвійну природу нанотехнологій: як інструмент розширення людських можливостей і як онтологічний виклик сутності людини. Обґрунтовано критику трансгуманізму як світогляду, що підпорядковує людину техніці, та необхідність гуманізації – технології мають служити людині, а не визначати її мету. Запропоновано нову етику технологічного буття, де людина – не засіб, а кінцева мета розвитку.

Ключові слова: нанотехнології, постнекласична наука, трансгуманізм, гуманізація технологій, етика технологічного буття, межі людського розуму, онтологія людини, технологічна реальність.

Вступ. У XXI столітті людство вступило в еру, коли технології перестають бути лише продовженням людських можливостей і починають формувати саму природу людського існування [1]. Нанотехнології, оперуючи на рівні окремих атомів і молекул, відкривають принципово нові горизонти пізнання й дії, водночас ставлячи під сумнів традиційні межі між природним і штучним, суб'єктом і об'єктом, людиною і машиною [11, 12]. Цей перехід від мікро- до нанорівня не є лише технічним удосконаленням – це якісний стрибок, що трансформує онтологічні основи реальності, гносеологічні механізми пізнання та аксіологічні орієнтири людського буття [18]. У контексті постнекласичного етапу науки, де знання стає комплексним, міждисциплінарним і технологічно насиченим, нанотехнології виступають не просто новим інструментом, а активним учасником творення світу [3]. Саме тому філософський аналіз цього феномена є не лише актуальним, але й необхідним для усвідомлення меж людського розуму в епоху технологічної реальності [2].

Мета дослідження – виявити онтологічні, гносеологічні та аксіологічні контури знання, що виникає на стику природи, технології та людини в епохі нанотехнологій.

Реалізації цієї мети підпорядковано рішення наступних **завдань**:

– охарактеризувати постнекласичний етап науки та взаємодію природничих і технічних дисциплін;

– визначити сутність, принципи та етапи розвитку нанонаук і нанотехнологій;

– проаналізувати емпіричні дані ринку, прогнозів та етичних опитувань;

– обґрунтувати необхідність гуманізації нанотехнологій та критику трансгуманізму.

Об'єктом дослідження є епоха нанотехнологій як постнекласичний етап розвитку науки і техніки, що формує нову технологічну реальність.

Предмет дослідження: онтологічні, гносеологічні та аксіологічні межі людського розуму в умовах взаємодії з нанотехнологіями, включаючи проблеми гуманізації, трансгуманізму та етики технологічного буття.

Теоретико-методологічна база дослідження. Теоретичну базу складають праці з філософії науки (М. Каку [1]), філософії технології (Д. Іхде [2]), постнекласичної раціональності (Н. Максвелл [3]), наноетики (А. Нордманн [18], А. Феррарі [23]) та критики трансгуманізму (Ф. Феррандо [21], М.Бердетт [24]). Методологічно дослідження спирається на діалектичний підхід до взаємодії природничих і технічних наук, системний аналіз етапів розвитку нанотехнологій (М. С. Росо [14]) та контент-аналіз емпіричних даних (MarketsandMarkets [15]). Філософський дискурс ґрунтується на онтологічному, гносеологічному та аксіологічному підходах до проблеми меж людського розуму в технологічній реальності.

Результати дослідження.

1. Постнекласична наука та взаємодія природничих і технічних дисциплін

У сучасних умовах глобального розвитку суспільство переживає суттєві зміни майже в усіх сферах життєдіяльності. Ці трансформації змушують наукову спільноту по-новому осмислювати можливості, потреби та вплив науки на розвиток суспільства. Наука як особливий тип пізнавальної діяльності – спрямована на виробництво об'єктивних, істинних, системно впорядкованих і обґрунтованих знань – вступає в етап постнекласичного розвитку. Цей етап супроводжується формуванням нового науково-технічного знання, яке має такі характерні ознаки: комплексність теоретичних досліджень; відсутність єдиної базової теорії; новий методологічний інструментарій, що включає специфічні методи, підходи та теоретичні засоби, недоступні жодній із синтезованих наук; нові об'єкти й предмети дослідження (системи «людина-машина», техносфери, технології) [1].

Сучасні технічні науки нерідко виступають у протиставленні до природничих наук, адже інженерні вироби функціонують не лише за законами «першої природи», але й за законами технологічної («другої природи») реальності. Проте важливо зазначити, що технічні науки базуються на теоретичному апараті природничих наук, і без них немислимий розвиток технологій. Технології сьогодні стають своєрідними суперсистемами, які визначають розвиток технічних наук. Як зазначає Дон Іхде у галузі філософії технології, технології не є нейтральними – вони змінюють наше сприйняття, спосіб дії та пізнання [2].

Розвиток природничих і технічних наук через призму технологій породив нові міждисциплінарні напрями: нанонауки, нанотехнології, геноміка, екогенетика, нові біомедичні технології тощо. Досліджуючи взаємозв'язок структури й функції нового технічного об'єкта, технічні науки описують процеси, що відбуваються в цьому об'єкті, і трансформують «механізми» зв'язку структури й функції. Засоби характеристики цих процесів надаються природознавством, і тому науково-технічне знання обов'язково базується на теоретичному апараті природничих наук [6].

Сучасній філософії належить нове завдання – змінювати не лише методи наукової роботи, але й самі цілі науки відповідно до розвитку знання та інтересів людства [3].

Українська академічна традиція підкреслює єдність фундаментального й прикладного: нанотехнології – це сукупність знань, засобів і способів цілеспрямованого конструювання матеріалів та виробів із розмірністю елементів до 100 нм [5, 10].

Отже, постнекласична наука стала основою формування нового типу технологічного мислення, у якому природничі та технічні дисципліни взаємодіють у межах єдиної технологічної реальності – саме в цьому контексті виникають нанонауки.

Такий синтез знань і технологій лежить в основі сутності нанонаук, принципи та етапи розвитку яких розглянемо далі.

2. Сутність, принципи та етапи розвитку нанонаук і нанотехнологій

Нанонауки – це система теоретичного знання, спрямована на вивчення і створення ідеальних моделей штучних матеріальних засобів цілеспрямованої діяльності людей. Вони опановують знання про властивості об'єктів і процесів, що використовуються в умовах штучно створених систем, для формування оптимальних моделей технічних засобів-артефактів, а також про шляхи, методи й засоби втілення цих знань. «Нанонаука може бути визначена як міждисциплінарна наука, що відноситься до фундаментальних фізико-хімічних досліджень об'єктів і процесів в масштабі кількох нанометрів ($1 \text{ нм} = 10^{-9} \text{ м}$)» [4].

У наносвіті матеріальні характеристики (провідність, твердість, точка плавлення тощо) співпадають із якісно новими властивостями, характерними для атомно-молекулярного рівня: корпускулярно-хвильовий дуалізм, квантові ефекти. Фундаментальні властивості матеріалів залежать від їхнього розміру – така залежність суттєва лише на наномасштабі. Міжнародні інституції узгоджено фіксують наномасштаб як $\sim 1\text{--}100 \text{ нм}$: NSF визначає нанотехнологію як розуміння, маніпулювання й контроль матерії на цьому діапазоні, де виникають унікальні фізичні, хімічні, механічні та оптичні властивості [7]. Європейські рекомендації уточнюють регуляторні критерії для наноматеріалів [8].

Нанотехнології – сукупність методів і прийомів, які забезпечують контроль і зміну об'єктів розміром до 100 нм з метою отримання нових властивостей і інтеграції їх у функціонуючі системи великого масштабу. Нанопідхід не зводиться до мініатюризації; розмір стає кермом фундаментальних характеристик [9].

Методологічно нанотехнології часто розглядаються як процес конструювання речовини «знизу-вгору» (bottom-up), із застосуванням нанороботів чи атомно-молекулярного контролю [11, 12]. Сьогодні розвиток нанотехнологій має два напрями: «dry» (інженерно-механічна традиція) та «wet» (біологічна) [13].

Системне формування нанонаук і нанотехнологій має низку структурних принципів [17]:

- технологічного використання квантових взаємодій;
- проникнення й синтезу живої та неживої матерії;
- наноконтролю над формами життя;
- самозбирання;
- самовідновлення;
- децентралізації;
- «очеловічення» наносфери.

Ці принципи не лише визначають внутрішню логіку нанонаук, але й структуризують їхній історичний розвиток. Одним із найвпливовіших підходів до періодизації еволюції нанотех-

нологій є модель М. С. Росо, розроблена в рамках Національної нанотехнологічної ініціативи США (NNI). Вона поділяє прогрес на чотири етапи, кожен із яких відповідає зростанню складності систем і рівню інтеграції з людським буттям [14].

Таблиця 1

Етапи розвитку нанотехнологій за М. С. Росо

Етап	Роки	Характеристика	Реалізація (станом на 2023)
1	2000–2005	Пасивні наноструктури – матеріали зі стабільними властивостями, що не змінюються в часі	Повністю досягнуто: графен, вуглецеві нанотрубки (CNT), квантові точки (QD) у комерційному виробництві
2	2005–2010	Активні наноструктури – системи, що змінюють функції в реальному часі (механічні, хімічні, біологічні)	Близько до завершення: нанотранзистори <5 нм (TSMC, Intel), біоактивні сенсори
3	2010–2020	Складні наносистеми – інтеграція тисяч нанооб'єктів, самозбірка, 3D-структури, біо-наногібриди	Частково досягнуто: самозбірка ДНК-орігами, 12 наноімплантів схвалено FDA
4	2020+	Інтегровані наносети та молекулярні машини – мережі нанороботів, штучні органи, когнітивні інтерфейси	Початкова стадія: прототипи нанороботів (MIT), молекулярні мотори

Джерело: складено автором за [14]

Таким чином, модель Росо не лише описує технологічний прогрес, але й корелює з філософськими принципами: від «пасивного» контролю (етап 1) до «очеловічення» наносфери (етап 4), де технологія стає частиною людського буття [17].

Отже, еволюція нанотехнологій від пасивних структур до інтегрованих наносистем демонструє не лише науковий прогрес, а й поступове «олюднення» технологічної сфери, що стає предметом філософського осмислення.

3. Емпірична частина: ринок, інвестиції, патенти, прогнози, етичні ризики

3.1. Глобальний ринок нанотехнологій

За даними MarketsandMarkets (2025), обсяг ринку у 2024 році – 16,5 млрд USD, прогноз до 2033 – 103,2 млрд USD (CAGR = 22,7%) [15].

Таблиця 2

Динаміка глобального ринку нанотехнологій у 2024–2033 рр.

Рік	Обсяг, млрд USD	CAGR (%)
2024	16,5	-
2025	20,1	21,8
2027	31,4	25,1
2030	59,8	23,9
2033	103,2	22,7

Джерело: складено автором за [15]

Сегменти (2024): наноматеріали – 48%, наноелектроніка – 28%, нанобіотехнології – 18% [15].

Таблиця 3

Регіональний розподіл глобального ринку нанотехнологій (2024 р.)

Регіон	Частка, %	Лідери
Північна Америка	38	США, Канада
Азія	34	Китай, Японія, Південна Корея
Європа	22	Німеччина, Франція
Інші	6	-

Джерело: складено автором за [15]

3.2. Інвестиції та державні програми

США (NNI): >40 млрд USD (2000–2024) [14]

Китай: 15 млрд USD (2021–2025)

ЄС (Horizon Europe): 1,8 млрд EUR (2021–2027)

Україна: 120 млн грн.(2021–2025) [10]

3.3. Патентна активність

За даними NNI та Росо (2023), кількість патентів зросла з ~12 500 (2015) до ~45 000 (2023) [14].

Таблиця 4

Патентна активність у сфері нанотехнологій за країнами (2023 р.)

Країна	Патентів (2023)	Частка, %
Китай	~19 800	~44
США	~11 000	~24
Японія	~5 800	~13
Україна	~170	~0,4

Джерело: складено автором за [14]

3.4. Етичні ризики

Опитування експертів (NanoEthics, 2012):

- 68% – високий ризик соціальної нерівності;
- 72% – за обов’язкові етичні регуляції [23].

Висновок емпірики: Швидке зростання ринку та інвестицій підтверджує технологічний прорив, але 68–72% експертів вказують на етичні загрози, що вимагає гуманізації [15, 23].

Отже, емпіричні дані підтверджують, що розвиток нанотехнологій має не лише економічний, але й глибокий соціально-філософський вимір, який потребує етичного осмислення та гуманізації.

Саме цей вимір стає центральним у філософському аналізі нанотехнологій, гуманізації та критиці трансгуманізму, що розглядається далі.

4. Філософські імплікації, гуманізація та критика трансгуманізму

Становлення нанонаук і нанотехнологій неминуче увійшло в поле філософського дослідження. Філософія нанотехнологій – це новітня область філософської рефлексії, яка відображає перехід до широкого використання нанотехнологій у техніці й житті, стимулюючи формування антропогенної цивілізації. У межах цієї рефлексії осмислюються не лише технологічні чи наукові питання, але й кардинальне оновлення двох людських структур – біологічної та соціальної. Саме проблеми оновлення другої структури, тобто соціальної, виявляються особливо складними, оскільки охоплюють широкий спектр морально-етичних, політико-правових та культурних питань [18].

Сучасний стан філософії нанотехнологій не дозволяє однозначно відповісти на низку питань, породжених новими межами людського буття, проте немає сумніву, що нанотехнології змінять науково-світогляд ХХІ століття. Ця нова парадигма стимулюватиме розвиток нової інформаційної та методологічної культури мислення про світ, про положення людини у ньому та про майбутню долю людства. У сучасних оглядах підкреслюється, що нанонауки й нанотехнології становлять надзвичайно динамічні поля науки і техніки [19].

Нанонаука й нанотехнології зачіпають широкий спектр філософських, соціальних, гуманістичних і морально-ціннісних проблем, що виходять за межі компетенції лише природознавців і інженерів, й стають прерогативою соціально-гуманітарних наук. Як і будь-яка інша область науки-техніки, нанонаука й нанотехнології потенційно містять ризики неправильного застосування, створення нових соціальних конфліктів тощо [16].

Разом із розвитком нанотехнологій постає питання їхнього філософського осмислення. Новітні технології здатні здійснювати управління життєвими системами, духовний світ люди-

ни, в єдності з біологічним, може зазнавати керування на молекулярному рівні через нанотехнологічні інтервенції.

У розвитку нанотехнологій особливе значення має методологічний інструментарій. Серед базових методів – аналітичний, синтезуючий, вимірювальний, а також метод руху «знизу-вгору» (bottom-up) при конструюванні нових об'єктів. Суть цього методу полягає в тому, що збірка створюваної структури відбувається безпосередньо з елементів нижчого порядку (атомів, молекул, структурних фрагментів біологічних клітин тощо), розташованих у потрібному порядку. Це новий підхід у порівнянні з традиційною технологією «зверху-вниз», пов'язаною з уменшенням розмірів фізичних об'єктів [12].

Філософія надає увагу нанотехнологіям відповідно до їхнього впливу на світ людини. Перше завдання – дослідження категорії «загального», утвореного завдяки нанотехнологіям. Їхня майбутня тотальність породжує необхідність переосмислення таких понять, як «свідомість», «мислення», «життя». Якщо не постає потреба переосмислити зміст цих категорій в умовах розвитку нанотехнологій, то мислення людини ризикує бути підвладним техніці й творити її як самоціль. Тоді актуальною стає думка Іммануїла Канта про людину як мету, а не засіб пізнання [20]. Отже, друге завдання філософії – довести, що людина формує мету для нанотехнологій, а не навпаки. У першому випадку людина усвідомлює свою відповідальність у створенні нанотехнологій, у другому – вона створює їх як технократію, ігноруючи нетехнічні початки.

Розуміння цього веде до такого твердження: нанотехнології, які змінюють світ через управління атомно-молекулярним рівнем матерії, повинні бути відкриті для взаємодії зі всіма нетехнічними аспектами буття людини – це реалізація найбільш складного третього завдання філософії: гуманізації нанотехнологій.

Відчуження людини від техніки стає важливою філософською проблемою, пов'язаною з тенденціями розвитку тотальності нанотехнологій і необхідністю рефлексії над ними. Відчуження філософських рефлексій від дійсності проявляється в двох формах: з одного боку, коли людина стає засобом розвитку нанотехнологій; з іншого – коли людина і її сутність підпорядковуються нанотехнологіям. У такому разі виникає ситуація, коли в технічній реальності людина стикається з овещствленими ідеями-проектами, які для неї вже предмети відчуження. У такому випадку людина створює нанотехнології як продовження свого існування, як те, що не відчужене від нього. Тут закладається один із аспектів гуманізації нанотехнологій.

Аналізуючи сучасний стан розвитку технологій, деякі філософи звертають увагу на те, що сьогодні домінуючим світоглядом стає трансгуманізм – раціональний і культурний рух, який стверджує можливість і бажання фундаментальних змін у становищі людини за допомогою досягнень розуму, насамперед через використання технологій, щоб ліквідувати морально-застарілі обмеження й суттєво посилити розумові, фізичні й психологічні можливості людини [21]. Якщо система трансгуманізму справді прагне змінити людину, то її помилкою є те, що вона технічними засобами намагається змінювати нетехнічне. Формальні зовнішні перетворення не можуть замінити перетворення зсередини – з сутності людини; тут закладено пріоритет знання про нетехнічне над знанням про технічне. Якщо технічне змінює нашу сутність, то наслідком може стати втрата людиною здатності до розумної діяльності, оскільки рефлексивна думка – це здатність виділяти з суцільного потоку явищ стійкі елементи і зосереджувати на них увагу [22].

У питанні етики часто послуговуються прикладами технології, біології, медицини, антропології, адже саме там науково-технічний прогрес впливає на людину. Наприклад, у журналі NanoEthics публікуються роботи, які розглядають соціально-філософські аспекти нанотехнологій, включно з питанням посилення людини, автономії, та нових форм тіла-техніки [23].

З огляду на це, перша задача філософії полягає у вивченні категорії «загального», яке формується через нанотехнології й трансгуманістичні проекти: коли технологія стає не просто інструментом, а модифікатором людини. У такій ситуації представлення людини як засобу чи

як кінцевої мети набуває критичного значення. Друга задача філософії – довести, що людина встановлює мету для технологій, а не технології визначають мету людини. У цьому контексті реалізація третьої задачі – гуманізація технологій: технології, які змінюють світ через атомно-молекулярне управління, повинні бути відкриті до взаємодії з усіма нетехнічними вимірами буття людини – соціальними, культурними, екологічними.

Як підкреслює дослідник Mark Burdett, ідеологічні риси трансгуманізму часом набувають онтологічного характеру: інформація стає новою «реальністю», а тіло – лише носієм даних, що відсуває людину до суб'єкта підкорення технології. Це становить одну з найглибших філософських загроз – відчуження людини від сутності власного буття [24].

Отже, сучасна ситуація вимагає філософської рефлексії, яка не обмежується технічною чи інженерною перспективою, а справді звертається до онтологічних, гносеологічних і аксіологічних контурів знання, в якому людина – не засіб, а мета.

Нанотехнології проникають у принципи життєдіяльності природи та людини як біологічної істоти, а не лише соціальної. Вони змінюють не лише наше знання про природу, але й саму природу. І завдання філософії полягає в рефлексивному осмисленні нанотехнологій як нового світу буття людини, відходячи від технократичного світогляду. Будь-який різновид технократії виникає тоді, коли більша влада належить техніці, а не людині.

Таким чином, головні напрямки розвитку науки і техніки найближчим часом – це нанотехнології, квантові комп'ютери, гена інженерія, дослідження кванта як «першого будівельного цеглинка» інформації і інші. Впровадження нанотехнологій у практику дозволить якісно змінити як процеси виробництва, так і процеси споживання, від яких значною мірою залежить і рівень здоров'я суспільства, і якість життя майбутнього покоління [1].

Узагальнюючи, філософський аналіз нанотехнологій виявляє їхню подвійну природу: як інструмент розширення можливостей людини і як виклик її сутності, що вимагає нової етики технологічного буття.

Цей дуалізм лежить в основі остаточних висновків дослідження.

Висновки

1. Нанотехнології – постнекласичний феномен, що інтегрує фундаментальну науку та інженерію [1, 5].
2. Емпіричні дані: ринок 16,5 → 103,2 млрд USD [15], прогнози Росо виконуються [14], 68–72% експертів – за етичні регуляції [23].
3. Необхідна гуманізація: технології мають служити людині, а не визначати її мету [20].
4. Критика трансгуманізму: технічні зміни не замінять внутрішньої трансформації сутності людини [21, 24].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Каку М. Фізика майбутнього: як наука сформує долю людства та наше повсякденне життя до 2100 року. Київ : КМ-Букс, 2018. 416 с.
2. Іхде Д. Технологія та життєсвіт: від саду до землі. Блумінгтон : Indiana University Press, 1990. 248 с.
3. Максвелл Н. Від знання до мудрості: революція для науки та гуманітарних наук. Лондон : Pentire Press, 2007. 298 с.
4. National Nanotechnology Initiative. What is Nanotechnology? URL: <https://www.nano.gov/nanotech-101/what/definition>
5. Локтев В. М. Нанотехнології: сучасний стан і перспективи. *Вісник НАН України*. 2019. № 10. С. 18–27.
6. Гелбрейт Дж. К. Нова індустріальна держава. Бостон : Houghton Mifflin, 1967. 438 с.
7. National Science Foundation. Nanotechnology Definition. URL: <https://www.nsf.gov/crssprgm/nano/>
8. European Commission. Commission Recommendation of 18 October 2011 on the definition of nanomaterial (2011/696/EU). Official Journal of the European Union. 2011. L 275. P. 38–40.
9. Ратнер М., Ратнер Д. Нанотехнології: просте пояснення наступної великої ідеї. Аппер-Саддл-Рівер : Prentice Hall, 2003. С. 1–5.

10. Нанотехнології та наноматеріали в Україні: стан і перспективи : монографія / за ред. Б. Є. Патона. Київ : Академперіодика, 2021. 320 с.
11. Дрекслер К. Е. Машини творіння: епоха нанотехнологій, що настає. Нью-Йорк : Anchor Books, 1986. 298 с.
12. Дрекслер К. Е. Наносистеми: молекулярні машини, виробництво та обчислення. Нью-Йорк : Wiley, 1992. 576 с.
13. Німейєр К. М., Міркін К. А. Нанобіотехнології: концепції, застосування та перспективи. Вайнхайм : Wiley-VCH, 2004. 491 с.
14. Roco M. C. National Nanotechnology Initiative at 20 years: enabling new horizons. *Journal of Nanoparticle Research*. 2023. Vol. 25, no. 5. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11051-023-05829-9>
15. MarketsandMarkets. Nanotechnology Market by Type, Application, Region – Global Forecast to 2033. Report Code: SE 3456. 2025. 285 p.
16. UNESCO. Nanotechnologies, ethics and politics. Paris : UNESCO Publishing, 2006. 112 p.
17. Шуммер Й. Міждисциплінарні проблеми досліджень у наномасштабі. Філософія хімії: практики, методології, концепції / за ред. Ж.-П. Льоредда. Ньюкасл-апон-Тайн : Cambridge Scholars Publishing, 2013. С. 9–33.
18. Нордманн А. Філософія нанонауки. *Довідник з нанотехнологій*. Берлін : Springer, 2022. С. 123–145.
19. Мур Дж., Векерт Дж. Наноетика: оцінка наномасштабу з етичної точки зору. Відкриття наномасштабу / за ред. Д. Берда, А. Нордманна, Дж. Шуммера. Амстердам : IOS Press, 2004. С. 301–310.
20. Кант І. Критика практичного розуму. Київ : Юніверс, 2004. 528 с.
21. Феррандо Ф. Філософський постгуманізм. Лондон : Bloomsbury Academic, 2019. 296 с.
22. Гейлз Н. К. Непродумане: сила когнітивного несвідомого. *Journal of Posthuman Studies*. 2024. Vol. 8, no. 1. P. 45–62.
23. Феррарі А., Коєнен К., Грунвальд А. Бачення та етика в сучасному дискурсі про посилення людини. *NanoEthics*. 2012. Vol. 6, № 3. С. 215–229. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11569-012-0155-1>
24. Бердетт М., Лун К. Машина в привиді: трансгуманізм та онтологія інформації. *Zygon*. 2023. Vol. 58, no. 3. С. 714–731. DOI: <https://doi.org/10.1111/zygo.12886>

REFERENCES

1. Kaku, M. (2018). *Fizyka maibutnoho: yak nauka sformuie dolyu lyudstva ta nashe povsyakdenne zhyttya do 2100 roku* [Physics of the future: How science will shape human destiny and our daily lives by the year 2100]. Kyiv : KM-Buks.
2. Ikhde, D. (1990). *Tekhnolohiya ta zhyttiesvit: vid sadu do zemli* [Technology and the lifeworld: From garden to earth]. Bloomington : Indiana University Press.
3. Maksvell, N. (2007). *Vid znannya do mudrosti: revolyutsiya dlya nauky ta humanitarnykh nauk* [From knowledge to wisdom: A revolution for science and the humanities]. London : Pentire Press.
4. National Nanotechnology Initiative. (n.d.) What is Nanotechnology? [What is nanotechnology?]. Retrieved October 31, 2025, from <https://www.nano.gov/nanotech-101/what/definition>
5. Loktiev, V. M. (2019). *Nanotekhnolohiyi: suchasnyi stan i perspektyvy* [Nanotechnologies: Current state and prospects]. *Visnyk NAN Ukrayiny*, (10), S. 18–27.
6. Gelbreit, Dzh. K. (1967). *Nova industrialna derzhava* [The new industrial state]. Boston : Houghton Mifflin.
7. National Science Foundation. (n.d.) Nanotechnology Definition [Nanotechnology definition]. Retrieved October 31, 2025, from <https://www.nsf.gov/crssprgm/nano/>
8. European Commission. (2011) Commission Recommendation of 18 October 2011 on the definition of nanomaterial (2011/696/EU) [Commission Recommendation of 18 October 2011 on the definition of nanomaterial (2011/696/EU)]. *Official Journal of the European Union*, L 275, P. 38–40.
9. Ratner, M., Ratner, D. (2003). *Nanotekhnolohiyi: proste poyasnennya nastupnoyi velykoyi ideyi* [Nanotechnology: A gentle introduction to the next big idea] (S. 1–5). Upper Saddle River : Prentice Hall.

10. Paton, B. Ye. (Ed.). (2021). Nanotekhnolohiyi ta nanomaterialy v Ukraini: stan i perspektyvy [Nanotechnologies and nanomaterials in Ukraine: State and prospects]. Kyiv : Akadempriodyka.
11. Dreksler, K. E. (1986). Mashyny tvorinnya: epokha nanotekhnolohiy, shcho nastaye [Engines of creation: The coming era of nanotechnology]. New York : Anchor Books.
12. Dreksler, K. E. (1992). Nanosystemy: molekulyarni mashyny, vyrobnytstvo ta obchyslennya [Nanosystems: Molecular machinery, manufacturing, and computation]. New York : Wiley.
13. Nimeyer, K. M., & Mirkin, K. A. (2004). Nanobiotekhnolohiyi: kontseptsii, zastosuvannya ta perspektyvy [Nanobiotechnology: Concepts, applications and perspectives]. Weinheim : Wiley-VCH.
14. Roco, M. C. (2023). National Nanotechnology Initiative at 20 years: enabling new horizons [National Nanotechnology Initiative at 20 years: enabling new horizons]. *Journal of Nanoparticle Research*, 25(5). <https://doi.org/10.1007/s11051-023-05829-9>
15. MarketsandMarkets. (2025). Nanotechnology Market by Type, Application, Region – Global Forecast to 2033 [Nanotechnology market by type, application, region – Global forecast to 2033] (Report Code: SE 3456).
16. UNESCO. (2006). Nanotechnologies, ethics and politics [Nanotechnologies, ethics and politics]. Paris : UNESCO Publishing.
17. Shummer, Y. (2013). Mizhdystsyplinarny problemy doslidzhen u nanomashtabi [Interdisciplinary issues in nanoscale research]. In Zh.-P. Llored (Ed.), *Filosofiya khimiyi: praktyky, metodolohiyi, kontseptsii* [The philosophy of chemistry: Practices, methodologies, and concepts] (S. 9–33). Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing.
18. Nordmann, A. (2022). Filosofiya nanonauky [Philosophy of nanoscience]. In *Dovidnyk z nanotekhnolohiy* [Handbook of nanotechnology] (S. 123–145). Berlin : Springer.
19. Mur, Dzh., Vekert, Dzh. (2004). Nanoetyka: otsinka nanomashtabu z etychnoyi tochky zoru [Nanoethics: Assessing the nanoscale from an ethical point of view]. In D. Berd, A. Nordmann, Dzh. Shummer (Eds.), *Vidkryttya nanomashtabu* [Discovering the nanoscale] (S. 301–310). Amsterdam : IOS Press.
20. Kant, I. (2004). Krytyka praktychnoho rozumu [Critique of practical reason]. Kyiv : Yunivers.
21. Ferrando, F. (2019). Filosofskyi posthumanizm [Philosophical posthumanism]. London : Bloomsbury Academic.
22. Heylz, N. K. (2024). Neproductane: syla kohnityvnoho nesvidomoho [Unthought: The power of the cognitive nonconscious]. *Journal of Posthuman Studies*, 8(1), P. 45–62.
23. Ferrari, A., Koenen, K., Grunvald, A. (2012). Bachennia ta etyka v suchasnomu dyskursi pro posylennya lyudyny [Visions and ethics in current discourse on human enhancement]. *NanoEthics*, 6(3), S. 215–229. <https://doi.org/10.1007/s11569-012-0155-1>
24. Berdett, M., & Lun, K. (2023) Mashyna v pryvidi: transhumanizm ta ontolohiya informatsiyi [The machine in the ghost: Transhumanism and the ontology of information]. *Zygon*, 58(3), S. 714–731. <https://doi.org/10.1111/zygo.12886>

Kokoriev Oleksii Viktorovich

Doctor of Political Sciences,

Associate Professor at the Department of Journalism, Social Communications and IT Law
State University of Intelligent Technologies and Telecommunications
1, Kuznechna str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7391-2498

Palchynska Mariana Viktorivna

Doctor of Philosophical Sciences,

Professor at the Department of Journalism, Social Communications and IT Law
State University of Intelligent Technologies and Telecommunications
1, Kuznechna str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5860-9546

TECHNOLOGICAL REALITY AND THE LIMITS OF HUMAN REASON: A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE NANOTECHNOLOGY ERA

Relevance of the study *The rapid progress of nanotechnology in the 21st century is radically transforming society, the economy, and human existence, generating new ethical challenges, risks of human alienation from its essence, and the threat of technocratic dominance. In the 2020s, the global nanotechnology market reaches billions of dollars: \$16.5 billion in 2024, with a forecast of \$103.2 billion by 2033 (CAGR 22.7%) [15]. The integration of nanotechnology into medicine (nano-implants), ecology (pollution filters), energy (next-generation solar panels), and everyday life (nanomaterials in clothing and electronics) requires urgent philosophical analysis. Without it, there is a risk that technology will become not a tool, but a determinant of human existence, violating the fundamental principles of human dignity and autonomy [23].*

Purpose of the study – to identify the ontological, epistemological, and axiological contours of knowledge emerging at the intersection of nature, technology, and humanity in the era of nanotechnology, as well as to substantiate the need for humanization of technological development.

Research methods: theoretical – analysis, synthesis, generalization, comparative method; empirical – content analysis of reports (MarketsandMarkets, 2025 [15]; Roco, 2023 [14]), patent statistics, expert surveys (NanoEthics, 2012 [23]); philosophical – ontological, epistemological, axiological approaches, critical discourse analysis of transhumanism and post-non-classical rationality.

The results of the study. It was established that nanotechnology is a post-non-classical phenomenon that integrates natural and technical sciences into a single technological reality. Empirical data confirm exponential growth: market – from \$16.5 to \$103.2 billion [15], public investment – over \$40 billion in the USA [14], patents – ~45,000 (2023) [14]. At the same time, 68% of experts point to the risk of social inequality, and 72% support mandatory ethical regulation [23]. Philosophical analysis reveals the dual nature of nanotechnology: as a tool for expanding human capabilities and as an ontological challenge to human essence. The critique of transhumanism as an ideology subordinating humans to technology is substantiated, along with the necessity of humanization – technology must serve humanity, not define its purpose. A new ethics of technological existence is proposed, where the human is not a means, but the ultimate goal of development.

Key words: nanotechnology, post-non-classical science, transhumanism, humanization of technology, ethics of technological existence, limits of human mind, ontology of human being, technological reality.

Дата надходження статті: 11.10.2025

Дата прийняття статті: 27.10.2025

Опубліковано: 26.12.2025

Корнієнко Світлана Григорівна

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
вул. Алчевських, 29, Харків, Україна
orcid.org/0000-0003-3838-7805

ТЕХНІЧНА ТВОРЧІСТЬ У КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ДИЗАЙНУ: ЕТИКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Актуальність теми дослідження зумовлена сутнісними трансформаціями у репрезентаціях дизайну, який дедалі більше постає соціокультурною практикою, спрямованою на узгодження духовного досвіду людини з технологічними викликами епохи антропоцену. Дизайн як форма культурної медіації поєднує технічну раціональність, естетичну свідомість і етичну відповідальність, долаючи виключно утилітарні межі проектування.

Технічна творчість розглядається як етико-антропологічна практика, у якій акт творення невіддільний від усвідомлення моральної відповідальності за наслідки антропогенного впливу на світ. Філософія дизайну постає як гуманістичний проєкт збереження природи людини в умовах технологічного тиску сучасності. Її завданням є обґрунтування етики відповідальності як засадничого принципу технічної творчості, спрямованого на утвердження людини як духовної істоти.

Філософія дизайну виявляє внутрішню напругу між творчою активністю та ризиками технологічної автономії *Homo faber*, які, за Г. Арендом і Ж. Елюлем, загрожують перетворенням людини на елемент техносистеми. Водночас сучасна культура формує новий антропологічний тип – *Homo digitalis* (М. Култаєва), що існує у цифровому просторі симулякрів і поступово втрачає внутрішню духовну опору.

Метою дослідження є обґрунтування етико-антропологічного потенціалу технічної творчості у межах філософії дизайну як гуманістичного проєкту збереження людини в умовах технологічного суспільства.

Теоретико-методологічна основа дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, який формує аналітичну площину, де поєднуються феноменологічний, герменевтичний, онтоантропологічний та соціокультурний підходи. Така методологічна інтеграція дає змогу простежити, як у межах технічної творчості та дизайну реалізується онтологічний статус людини як творця, для якого акт проектування є водночас етичною й естетичною формою взаємодії зі світом. Застосування порівняльно-аналітичного методу дало змогу виявити перехід від техноцентричних до гуманістично-орієнтованих моделей технічної творчості. У цьому контексті технічна творчість розуміється як простір духовної дії, де техніко-технологічне перетворення реальності набуває смислу культурного самотворення й відповідальності за збереження буття людини.

Результати дослідження. Технічна творчість у філософії дизайну розкривається як особливий тип духовно-практичної діяльності, як етико-антропологічна дія, на підставі якої людина репрезентує / реалізує гуманістичний вимір культури.

Технічна творчість постає антропологічним викликом сучасності, оскільки в умовах цифровізації та трансгуманізму межі між людським і технічним стають дедалі розмитішими. Філософія дизайну формує нову парадигму технологічного мислення та технічної творчості, де особлива увага приділяється гармонізації технологічного й екзистенційного вимірів людського буття.

Ключові слова: філософія дизайну, дизайн-мислення, технічна творчість, людина, гуманізм, антропологія техніки, етика відповідальності, *Homo faber*, *Homo digitalis*.

Вступ. У сучасному гуманітарному дискурсі визначення дизайну як форми мислення (дизайн-мислення) долає обмеження у розумінні останнього як виключно практики технічної творчості або процесу проєктування штучних об'єктів. Дизайн-мислення виступає як спосіб осмислення і творення світу людини. «Дизайн може і повинен стати способом, за допомогою якого молоді люди можуть брати участь у зміні суспільства» [26]. У цьому контексті дизайн-мислення найбільш повно розгортає первинну семантику поняття «дизайн» відповідно до англійського *design* – «ескіз», «задум», «план» (*to design* – «проєктувати», «замислювати»).

Вимога нового гуманізму, сформульована в межах комунікативної філософії [19] у контексті філософії дизайну набуває нового смислу. Йдеться не лише про можливість раціонального узгодження людських інтересів, а про етико-екологічну узгодженість людських дій / технічної творчості як з соціальним, так і природним середовищем. Такий гуманізм виходить за межі антропоцентризму, визнаючи право на життя іншим не-людським формам [21]. Це переосмислення визначає нові можливості та напрями для дизайну і технічної творчості як практик, які реалізують принципи антропосоціогенези. Ідея дизайну в такому контексті постає як перехід на новий рівень комунікації системи «людина – техніка – природа», що долає класичну опозицію «суб'єкт – об'єкт». Так, метафора «обережного Прометея» (Б. Латур) окреслює фігуру творця, який не панує над природою, а вступає з нею в діалог [22].

Філософія дизайну є відповіддю на запити сучасних дослідників щодо небезпеки абсолютизація технологічного суспільства. Філософія дизайну спрямована на осмислення моду-су культурного буття у сучасній техносфері як способу поєднання технічного й духовного; у цьому вимірі технічна творчість постає простором культурної самопрезентації людини. Проте це *примирення* не позбавлене суперечностей, бо виникає спокуса зосередження контролю над символічними формами досвіду людини спільнотою дизайнерів як нових *архітекторів реальності*.

Аналіз першоджерел. У другій половині ХХ – на початку ХХІ століття відбуваються суттєві світоглядні зрушення, що засвідчують становлення філософії дизайну, яка зосереджує свою увагу на фігурі людини, яка вже більше «не маніфестувала священне у певних формальних термінах» [23, р. 4]. Йдеться про зсув від осмислення дизайну як прикладної практики до практики обґрунтування сучасних концептуальних соціокультурних моделей проєктування. На думку А. Фінделі, дизайн перетворюється на епістемологічне поле як простір перетину мистецтва, науки і технології, у межах якого здійснюється не стільки проєктування об'єктів, як конструювання форм пізнання, цінностей та етичних орієнтирів людини у сучасному світі. На його думку, саме в такому підході полягає потенціал оновлення дизайн-освіти: вона має формувати рефлексивного дизайнера, здатного усвідомлювати соціально-культурні та екологічні наслідки власної діяльності [14, р. 7].

Цю думку продовжує Т. Фрей, наголошуючи на етиці відповідальності. «Ми, люди, несвідомо створили цей (*кризовий* – С. К.) стан через наслідки нашого антропоцентричного способу життя у світі, який посилюється завдяки технологіям» [16, р. 1]. Дослідник підкреслює, що однією із світоглядних деформацій сучасного технологічного суспільства є тлумачення планети як нескінченного ресурсу для необмеженого використання людиною. У своїй концепції дизайну А. Данна та Ф. Рейбі попереджають: «Властивий дизайну оптимізм не залишає альтернативи, але стає зрозумілим, що багато викликів, з якими ми стикаємося сьогодні, невірні, і що єдиний спосіб їх подолати – це змінити наші цінності, переконання, ставлення та поведінку» [12, р. 2]. Усі дослідження поєднує єдина наскрізна думка: дизайн є не лише практикою формотворення, а є проєктуванням смислів і відповідальності, бо, як наголошує Е. Манціні, «багато людей розчарувалися в технологіях як у “випушні” силі» [24].

У ширшому філософському контексті проблеми взаємодії людини й техносфери досліджували Б. Латур, Ф. Феррандо, Ф. Фукуяма, Н. Бостром, які звертають увагу на постгуманістичні тенденції сучасної культури. На їхню думку, технічна творчість має не лише функціональне, а передусім антропологічне значення, адже у процесі проєктування людина формує нові моделі буття. Отже, аналіз наукових джерел засвідчує, що сучасна філософія дизайну вихо-

дить за межі технічного чи естетичного виміру, формуючи гуманістичну парадигму, у центрі якої є відповідальність за майбутнє людини.

У цьому контексті дизайн виступає медіальною площиною, що охоплює різні соціокультурні сфери, водночас формуючи простір взаємодії між інженерією та гуманітаристикою, долучаючи питання, пов'язані з екологічною етикою. Це дозволяє говорити про дизайн як мережу практик, де поєднуються різні типи знання; мова про окрему дизайн як окрему спеціальність вже не йде. Про це свідчить типологічна структура дизайну, яка утворює матрицю, яка включає наступні напрями: просторово-архітектурний [5], промислово-предметний [2], візуально-комунікаційний [3], цифрово-інтерактивний [3], соціокультурний [1]. Така класифікація дозволяє не лише систематизувати множинність репрезентацій дизайну, а й розкрити його філософський значення як способу пізнання і перетворення світу. Це дозволяє зробити висновок про інтеграцію мистецьких, технологічних і соціокультурних вимірів у контексті сучасних дизайн-практик.

Метою дослідження є обґрунтування етико-антропологічного потенціалу технічної творчості у межах філософії дизайну як гуманістичного проекту збереження людини в умовах технологічного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Становлення філософії дизайну як методології, спрямованої на узгодження сучасних соціокультурних викликів, відбулося на початку 1920-х років ХХ століття. Одним із прикладів є впровадження Гарвардською школою бізнесу кейс-методу, спрямованого навчити студентів мислити варіантно й ухвалювати творчі рішення на підставі аналізу реальних практичних ситуацій. Зокрема, у 1921 році був опублікований перший самостійний кейс («General Shoe Company»), що ознаменувало початок переходу від виключно теоретичного викладання до навчання через практику [8]. Подальший розвиток цієї методології пов'язаний із діяльністю Г. А. Саймона, який обґрунтовує дизайн як раціональну діяльність зі створення штучного світу, що відрізняється від природного, але повинен з ним співіснувати. Це дозволило науковцю розглядати дизайн-мислення як проектування, спрямоване на пошук рішень у невизначених умовах. Як зазначав дослідник, «кожен займається проектуванням, якщо розробляє напрямки дій, спрямовані на зміну наявної ситуації на бажану» [27, р. 111].

Дизайн у широкому сенсі постає не стільки мистецтвом форми, скільки універсальною епістемологією дії, що поєднує раціональність, творчість і відповідальність. Дизайн-мислення у цьому контексті є методологію креативного й водночас етичного перетворення реальності. «Процес проектування найкраще описати метафорично як систему просторів, а не як задалегідь визначену серію впорядкованих кроків» [10, р. 4]. Це свідчить, по-перше, про перехід від розуміння дизайну як репрезентації технічної практики до осмислення його в контексті філософії дії. По-друге, ця методологія репрезентує перехід від техніко-інженерного до гуманістичного виміру життєтворчості людини. Відтепер проектування виступає не лише дією зітворення продуктів, а й соціокультурною практикою формування досвідів людини у світі. «Те, що є природним, залежить від точки зору, вибору метафори, а отже, і культури. Труднощі з дизайном виникають, коли відбувається зміна метафор» [25, р. 122].

Парадигма «Знання – це сила» в умовах технологічного буття посилює розрив між *мудрістю* та *контролем*: знання, перетворене на виробничий потенціал, визначає спосіб існування людини у світі та є унаочненням сили технології. Це артикулює питання етико-антропологічного виміру технічної творчості. Це пов'язано з тим, що *Homo faber* як образ людини-творця водночас несе ризик втрати духовної есенції *Homo sapiens*, що вимагає усунення поляризації між активністю і відповідальністю.

Людина як діяч *Homo faber* (творець і виробник) у сучасному світі постає центральною фігурою технічної еволюції / революції й культурної трансформації, перебуваючи на межі між силою творення і загрозою підпорядкування об'єктам, створеним нею. Як зазначала Г. Арндт, *Homo faber*, формуючи штучний світ речей, підмінює духовну творчість інструментальною діяльністю. «Людський штучний світ, створений руками людини, стає дедалі менш тривалим, чим більше він набуває “корисності”. <> Коли світ перетворюється на функ-

цію людських потреб, він утрачає свою світовість; і тоді людина, замість бути володарем, стає рабом власної праці» [7, р. 133; 135–136]. Як наслідок, діяльність більше не пов'язується з принципом відповідальності, бо відбувається трансформація людини з творця світу на елемент технічного порядку.

Ж. Елюль певним чином радикалізував цей діагноз, наголошуючи, що техніка в сучасному світі набуває автономії і більше не є засобом, а стає самодостатньою системою, яка диктує свої закони суспільству. Філософ підкреслює, що «індивідуальні рішення завжди здійснюються в межах тієї соціальної реальності, яка передує самому індивідуальному існуванню та певною мірою його визначає» [13, р. XXIX]. Отже, техніка виступає соціальною реальністю, в яку людина дедалі більше інтегрується: ефективність замінює етичний вибір, функціональна раціональність витісняє цінність. Саме тому технічна творчість повинна залишатися не лише формою дії, а й сферою етичної рефлексії, де людина зберігає право бути недосконалою, проте виключно відповідальною.

Сучасна людина вже перебуває в об'єктивній реальності, де цифровізація є основою Нового Просвітництва; *Homo faber* поступово витісняється *Homo digitalis* [4], яка репрезентує себе як *Homo Deos* [6]. На думку М. Култаєвої, «проникнення Дигітального суцього до підвалин людського буття породжує *Homo digitalis* – людину, яка зручно облаштувалася у симулякрах, відокремлюючись від реально існуючого світу» [4, с. 11]. Ця трансформація несе подвійний виклик: з одного боку, відкриває нові можливості переживання життя як проекту, що реалізується через самотворення, креативність, соціальну партисипацію як співтворення соціальної реальності; з іншого, загрожує перетворенням людини на об'єкт керування алгоритмами та витісненням духовного досвіду технологічною ефективністю.

Цей процес варто розуміти у контексті викликів парадигми трансгуманізму, яка пропонує подолати людські обмеження шляхом інтеграції з технологіями. Як підкреслює Н. Бостром, «трансгуманізм ґрунтується на ідеї, що ми можемо, і повинні, використовувати технології, аби подолати обмеження нашої біологічної природи» [9, р. 203]. Людина, прагнучи до постлюдського стану, ризикує втратити духовну самість, тобто ту внутрішню міру, яка робить її носієм свободи та відповідальності. Ф. Фукуяма наголошує, що головна загроза біотехнологічної епохи полягає не стільки у трансформації тілесної форми людини, скільки у поступовому витісненні самої людської природи, яка окреслює межі нашої моральної та екзистенційної самості. У цьому сенсі «постлюдська стадія історії» [17] означає не прогрес, а втрату антропологічного стрижня, унаслідок чого людина ризикує стати елементом техносистеми. У цьому контексті дизайн і технічна творчість мають розглядатися не як засоби радикального вдосконалення, а як етичні практики духовного самозбереження людини. Як зазначалося, особливого значення набуває артикуляція значення внутрішньої межі між технічним і духовним, тим самим визначаючи межі можливого і допустимого.

Отже, сучасна філософія дизайну має не лише описувати, а й етично обмежувати технічну творчість, утверджуючи гуманістичну міру в умовах сучасної цифровізації, адже за прагненням вдосконалення технологічного буття приховується небезпека *розчинення* самої природи людини. Ідеться не лише про біологічні чи когнітивні модифікації, а про поступове витіснення людської екзистенції логікою чітко окресленої програми, результативності та беземоційного удосконалення, що є втіленням сучасної вимоги щодо технічної нададптації.

Людина доби Пізнього Модерну, на думку Е. Гідденса, змушена постійно переосмислювати себе як тривалий «рефлексивний» проект, який формується на підставі вибору стилю життя, моральних орієнтирів і способів самопрезентації. «Сучасний світ – це “світ, що має нестримний характер”»: не лише темпи соціальних змін набагато швидші, ніж у будь-якій попередній системі, але й їхні масштаби та глибина, з якою вони впливають на вже існуючі соціальні практики та способи поведінки [18, р. 16]. Ці зміни підкреслюють актуальність ідеї дизайну як способу мислення. Особливого значення набуває онтологічний вимір дизайну. Відтепер людина водночас творить і формується / самовизначається через свої проекти. «Ми проектуємо свій світ, тоді як світ у відповідь діє на нас і проектує нас»

[29, р. 80]. Фігура *Homo digitalis* проєктує власну присутність у цифровому світі, але це провокує нову форму ув'язнення, де відбувається кодування на кшталт «подобасться / не подобасться» [4, с. 11].

Особливого значення набуває екзистенціал «щастя» щодо переживання й усвідомлення власного буття у контексті самотворення та проєктування життя, де дизайн уособлює собою форму життєтворчості. Так, Б. Бернетт та Д. Еванс визначають дизайн-мислення не лише як інструмент самопроєктування, спрямованого на пошук життєвого балансу, а насамперед як переживання щастя. Відповідно, головним завданням людини, полягає в тому, щоб остання навчилася проєктувати власне життя за логікою дизайну через постійне експериментування, самоаналіз і перевірку гіпотез досвіду. «Оскільки дизайн життя – це ітеративний процес прототипів та експериментів, на цьому шляху є багато стартів та відступів. Якщо Ви почнете мислити як дизайнер, ви зрозумієте, що життя ніколи не закінчується» [11, р. 25].

Проте виникає нова суперечність сучасної доби: прагнучи до самореалізації *власного проєкту* людина дедалі частіше ізолює себе від спільноти, перетворюючи власне життя на приватний проєкт самовдосконалення, що руйнує наявні суб'єкт–суб'єктні зв'язки із світом. Інші люди починають сприйматися як інструменти реалізації цього проєкту *Я*, а не як спів-дієвця буття. Піраміда потреб А. Маслоу зазнає змін: на вершині більше не стоїть самоактуалізація, а радше комунікація як споживання й самопрезентація, що виступають головними формами соціальної реалізації / самоактуалізації. Таким чином, сучасна модель «щасливого життя» перетворюється на дизайн власного благополуччя, у якому ризикує зникнути духовна напруга, що живить процес розвитку. Автори цього підходу ставлять амбітне завдання: позбавити людину способу життя, який робить її нещасною, проте питання про глибину її буття фактично залишають поза увагою.

Українська філософська традиція розкриває внутрішній вимір щастя (Г. Сковорода, П. Юркевич). Для Сковороди справжня діяльність людини – це не лише зовнішня активність, а передусім пошук внутрішньої згоди з собою і світом, тобто *впізнання своєї сродної праці*. У цьому сенсі технічну творчість варто розуміти як форму духовної творчості, як спосіб подолання розриву між людиною духовною і технократичною безособовістю.

Отже, дизайн постає як простір антропологічного самопроєктування, завдяки якому постає нова парадигма людського буття, де головного значення набуває етична відповідальність. У цьому зв'язку технічна творчість виступає не лише як інструмент досягнення цілей, а як духовне джерело, спрямоване на пошук гармонії між задумом і втіленням, водночас не порушуючи засадничих принципів буття людини в цілому. Проте сучасна людина дедалі частіше прагне досягти поставленої мети без емоційного напруження, без того *внутрішнього горіння*, яке є суттю творчої дії. Ідеться про формування принципу *антипристрасті*, який наголошує на доцільності дистанціювання від надмірної емоційної залученості, для звільнення мислення від ірраціональних прагнень. Проте, технічна творчість як вираз людського прагнення бути творцем засвідчує зворотне: без пристрасті, без *вогню ідеї* акт творення втрачає свій життєвий зміст.

Постає глибоко антропологічне питання: чи може людина залишатися творцем, якщо вона перестає горіти ідеєю? Чи не втрачає тоді технічна творчість свого духовного сенсу, перетворюючись на саморегульований процес без натхнення, без страждання, без участі душі? У цьому вимірі дизайн вимагає не лише майстерності, а внутрішнього горіння як етичної сили, що повертає людину до її покликання – не просто створювати речі, а утверджувати буття через натхненну дію. Як зауважує Річард Сеннет: «Майстерність означає тривале, фундаментальне людське прагнення – бажання виконати роботу добре заради самої роботи» [28, р. 20]; інакше кажучи, саме натхненна діяльність якість надає праці духовного сенсу. Технічна творчість у контексті філософії дизайну звертається до первинного розуміння майстерності – як шляху самотворення. Ідеться про актуалізацію принципу калакагатії; перехід від філософії дії (Г. Арндт) до філософії натхнення (Е. Фромм) як перехід від раціонального до духовного виміру технічної творчості.

Отже, у сучасному суспільстві постає фігура людини-дизайнера як такої, що прагне щастя, але ризикує втратити здатність до глибокого переживання, замінюючи внутрішнє горіння на прагнення постійної позитивності. Це зумовлює одну з ключових суперечностей сучасної культури: диспристрасність технічної раціональності та екзистенційна потреба людини у пристрасті й натхненні обертаються *втомою* у суспільстві досягнень: «Надмірне підвищення продуктивності призводить до психічних розладів. Втома в суспільстві досягнень – це самотня втома; вона має розділяючий та ізолюючий ефект» [20, р. 17]. Як зазначає Б.-Ч. Ган, у *суспільстві вигорання*, орієнтованому на безперервну продуктивність / позитивність, людина, перетворена на *проект для себе*, живе у стані емоційного вигорання, підкоряючись диктату власного *проекту*. Натомість Е. Фромм наголошував, що автентичне людське буття неможливе без пристрасного залучення, без здатності *бути*, а не лише *мати*. Саме любов та натхнення / творення виступають як способи реалізації сутнісної свободи людини, що свідчить про збереження екзистенційної напруги. «У способі буття володіння трансформується у здатність ділитися, дарувати, відмовлятися. Бути – це відпустити, не тримати, не володіти. Лише через внутрішню неприв'язаність стають можливими свобода й незалежність» [15, р. 45]. У цьому сенсі технічна творчість може або поглиблювати «диспристрасність», коли зводиться до інженерії, або, навпаки, відновлювати духовну присутність людини у контексті філософії дизайну. Остання спрямована на осмислення невідповідності між фактичним і належним, між реальністю та її ідеалом життєтворчості людини. Проте ця невідповідність постає як джерело розвитку та шлях до духовної рівноваги у світі, який створює сама людина.

Висновки. Філософія дизайну надає нове розуміння технічної творчості, артикулюючи перехід від проектування речей до проектування смислів, від утилітарного до антропологічного виміру творчості. Дизайн у сучасному розумінні виступає не лише як практика технічної творчості для втілення естетичної форми, а як площина інтеграції різних напрямів людської творчості, у межах якої взаємодіють мистецькі, технічні, соціальні та комунікативні практики. Його особливість полягає в тому, що він не утворює ієрархічної системи, а розгортається у вигляді типологічної структури, де окремі напрями дизайну співіснують і взаємно перетинаються. У цьому сенсі його варто розуміти як дію зі збереження природи людини, де технічна творчість поєднується з етикою відповідальності, що відповідає заклику Г. Йонаса, що майбутнє людського буття залежить від здатності людини передбачати наслідки своїх дій.

Філософія дизайну є репрезентацією духовної самоідентифікації людини у світі технологій. Проблема взаємозв'язку дизайну й технічної творчості набуває антропологічного значення, оскільки саме в акті проектування розкривається людська здатність не лише створювати штучний світ, а й пізнавати власну природу через творення. У цій перспективі філософія дизайну розглядається як гуманістичний проект збереження людини в умовах технологічної цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Габрель Т. М. Основи філософії дизайну: класифікація фундаментального інструментарію. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2016. № 4. С. 8–14.
2. Дяченко А. Естетичні складники українського національного стилю формотворення та декорування. *Українська академія мистецтва*. 2023. № 34. С. 85–91.
3. Кротова Т., Івашківська А. Особливості українського етнічного стилю у графічному дизайні. *Актуальні проблеми сучасного дизайну: зб. матеріалів VI Міжнародної наук.-практ. конфер.*, м. Київ, 25 квітня 2024 р. У 3х т. Т. 2. Київ: КНУТД, 2024. С. 273–276.
4. Култаєва М. Д. Homo digitalis, дигітальна культура і дигітальна освіта: філософсько-антропологічні і філософсько-освітні розвідки. *Філософія освіти*. 2020. № 26 (1). С. 8–36.
5. Обуховська Л. Сучасний український етнодизайн інтер'єру: стрімка динаміка та світове визнання. *Demurge: ідеї, технології, перспективи дизайну*. 2020. № 3 (2). С. 202–220.
6. Харарі Ю. Н. Homo Deus: за лаштунками майбутнього / пер. з англ. О. Дем'яненка. Київ: Форс Україна, 2019. 512 с.

7. Arendt H. *The Human Condition*. Chicago, London: University of Chicago Press, 2018. 380 p.
8. Baker Library, Harvard Business School. *The General Shoe Company, 1921*. URL: <https://www.library.hbs.edu/special-collections-and-archives/exhibits/case-method/the-general-shoe-company-1921>
9. Bostrom N. In Defense of Posthuman Dignity. *Bioethics*. 2005. Vol. 19 (3). P. 202–214.
10. Brown T. Design Thinking. *Harvard Business Review*. 2008. No 86(6). P. 84–92.
11. Burnett B., Evans D. *Designing Your Life: How to Build a Well-Lived, Joyful Life*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2016. 272 p.
12. Dunne A., Raby F. *Speculative Everything: Design, Fiction, and Social Dreaming*. Cambridge, MA: MIT Press, 2013. 240 p.
13. Ellul J. *The Technological System* / forow. D. Cerezuelle, trans. L. Richmord. Eugene, OR: Wipf and Stock Publishers, 2018. 378 p.
14. Findeli A. Rethinking Design Education for the 21st Century: Theoretical, Methodological, and Ethical Discussion. *Design Issues*. 2001. No 17(1). P. 5–17.
15. Fromm E. *To Have or To Be?* New York: Harper & Row, 1976. 240 p.
16. Fry T. *Design Futuring: Sustainability, Ethics and New Practice*. Oxford/New York : Berg Publishers, 2009. 218 p.
17. Fukuyama F. *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2002. 272 p.
18. Giddens A. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge : Polity Press, 1991. 256 p.
19. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society / trans. Th. McCarthy. Boston: Beacon Press, 1984. 465 p.
20. Han B.-Ch. *The Burnout Society*. Stanford : Stanford University Press, 2015. 72 p.
21. Haraway D. J. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham, London : Duke University Press, 2016. 312 p.
22. Latour B. A Cautious Prometheus? A Few Steps Toward a Philosophy of Design. *F. Hackney, J. Glynnne & V. Minto (Eds.). Networks of Design: Proceedings of the 2008 Annual International Conference of the Design History Society (UK), University College Falmouth, 3–6 September 2008* Boca Raton: Universal Publishers, 2009. P. 2–10.
23. Margolin V. *The Politics of the Artificial: Essays on Design and Design Studies*. Chicago : University of Chicago Press, 2002. 284 p.
24. Manzini E. *Design, When Everybody Designs: An Introduction to Design for Social Innovation* / trans. R. Coard. Cambridge, MA : MIT Press, 2015. 241 p.
25. Norman D. A. *The Design of Everyday Things*. Revised and expanded edition. New York : Basic Books, 2013. 368 p.
26. Papanek V. *Design for the Real World*. URL: <https://readings.design/PDF/design-for-the-real-world-victor-papanek.pdf>
27. Simon H. A. *The Sciences of the Artificial*. 3rd ed. Cambridge, MA : MIT Press, 1996. 248 p.
28. Sennett R. *The Craftsman*. New Haven & London : Yale University Press, 2008. 326 p.
29. Willis A.-M. Ontological Designing. *Design Philosophy Papers*. 2006, No 4(2). P. 69–92.

REFERENCES

1. Habrel, T. M. (2016). Osnovy filosofii dyzainu: klasyfikatsiia fundamentalnoho instrumentariiu. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Filosofiia. Kulturolohiia*, 4, 8–14. [in Ukrainian].
2. Diachenko, A. (2023). Estetychni skladnyky ukrainskoho natsionalnoho styliu formotvorennia ta dekoruvannia. *Ukrainska akademiia mystetstva*, 34, 85–91. [in Ukrainian].
3. Krotova, T., & Ivashkivska, A. (2024). Osoblyvosti ukrainskoho etnichnoho styliu u hrafichnomu dyzaini. *Aktualni problemy suchasnoho dyzainu: zb. materialiv VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kyiv, April 25, V 3t. Tom 2*. Kyiv: KNUTD, 2024. S. 273–276. [in Ukrainian].
4. Kultaieva, M. D. (2020). Homo digitalis, dyhitalna kultura i dyhitalna osvita: filosofsko-antropolohichni i filosofsko-osvitni rozvidky. *Filosofiia osvity*, 26 (1), 8–36. [in Ukrainian].

5. Obukhovska, L. (2020). Suchasnyi ukrainskyi etnodyzain interieru: strimka dynamika ta svitove vyznannia. *Demiurge: idei, tekhnolohii, perspektyvy dyzainu*, 3 (2), 202–220. [in Ukrainian].
6. Harari, Yu. N. (2019). *Homo Deus: za lashtunkamy maibutnoho* / perekl. z anghl. O. Demianenko. Kyiv: Fors Ukraina. 512 p.
7. Arendt, H. (2018). *The Human Condition*. Chicago, London: University of Chicago Press, 380 p.
8. Baker Library, Harvard Business School. *The General Shoe Company, 1921*. Retrieved from: <https://www.library.hbs.edu/special-collections-and-archives/exhibits/case-method/the-general-shoe-company-1921>.
9. Bostrom N. In Defense of Posthuman Dignity. *Bioethics*. 2005. Vol. 19 (3). P. 202–214. [in English].
10. Brown, T. (2008). Design Thinking. *Harvard Business Review*. No 86(6). P. 84–92.
11. Burnett, B., & Evans, D. (2016). *Designing Your Life: How to Build a Well-Lived, Joyful Life*. New York: Knopf Doubleday Publishing, 272 p.
12. Dunne, A., & Raby, F. (2013). *Speculative Everything: Design, Fiction, and Social Dreaming*. Cambridge, MA: MIT Press, 240 p.
13. Ellul, J. (2018). *The Technological System* / forow. D. Cerezuelle, trans. L. Richmord. Eugene, OR: Wipf and Stock Publishers, 378 p.
14. Findeli, A. (2001). Rethinking Design Education for the 21st Century: Theoretical, Methodological, and Ethical Discussion. *Design Issues*. No 17(1). P. 5–17.
15. Fromm, E. (1976). *To Have or To Be?* New York: Harper & Row, 240 p.
16. Fry, T. (2009). *Design Futuring: Sustainability, Ethics and New Practice*. Oxford/New York: Berg Publishers, 218 p.
17. Fukuyama, F. (2002). *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 272 p.
18. Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 256 p.
19. Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society / trans. Th. McCarthy. Boston: Beacon Press, 465 p.
20. Han, B.-Ch. (2015). *The Burnout Society*. Stanford: Stanford University Press, 72 p.
21. Haraway, D. J. (2016). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham, London: Duke University Press, 312 p.
22. Latour, B. (2009). A Cautious Prometheus? A Few Steps Toward a Philosophy of Design. *F. Hackney, J. Glynne & V. Minto (Eds.). Networks of Design: Proceedings of the 2008 Annual International Conference of the Design History Society (UK), University College Falmouth, 3–6 September 2008* Boca Raton: Universal Publishers, P. 2–10.
23. Margolin, V. (2002). *The Politics of the Artificial: Essays on Design and Design Studies*. Chicago: University of Chicago Press, 284 p.
24. Manzini, E. (2015). *Design, When Everybody Designs: An Introduction to Design for Social Innovation* / trans. R. Coard. Cambridge, MA: MIT Press, 241 p.
25. Norman, D. A. (2013). *The Design of Everyday Things*. Revised and expanded edition. New York: Basic Books, 368 p.
26. Papanek, V. *Design for the Real World*. Retrieved from: <https://readings.design/PDF/design-for-the-real-world-victor-papanek.pdf>
27. Simon, H. A. (1996). *The Sciences of the Artificial*. 3rd ed. Cambridge, MA: MIT Press, 248 p.
28. Sennett, R. (2008). *The Craftsman*. New Haven & London: Yale University Press, 326 p.
29. Willis, A.-M. (2006). Ontological Designing. *Design Philosophy Papers*, 4(2), 69–92.

Korniienko Svitlana Hryhorivna

Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Philosophy named after Professor M. D. Kultayeva
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
29, Alchevskykh str., Kharkiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-3838-7805

TECHNICAL CREATIVITY IN THE CONTEXT OF THE PHILOSOPHY OF DESIGN: AN ETHICAL AND ANTHROPOLOGICAL DIMENSION

Problem. *Contemporary technological development increasingly transforms design into a dominant sociocultural practice that shapes human interaction with the world. However, within technocentric and utilitarian paradigms, technical creativity often loses its ethical and anthropological orientation, which leads to the marginalization of human spiritual experience. In the context of the Anthropocene, digitalization, and the growing autonomy of technological systems, this situation poses a risk of reducing the human being to a functional element of a technosystem, thereby undermining the humanistic foundations of culture.*

Purpose. *The purpose of this study is to substantiate the ethical and anthropological potential of technical creativity within the philosophy of design and to conceptualize it as a humanistic project aimed at preserving the integrity of the human being under the conditions of contemporary technological society.*

Methods. *The research is based on an interdisciplinary methodological framework that integrates phenomenological, hermeneutic, onto-anthropological, and sociocultural approaches. This combination allows for analyzing technical creativity not only as a form of instrumental activity but as a mode of human existence and self-realization. The comparative-analytical method is applied to identify the transition from technocentric models of technical creativity toward humanistically oriented design practices. Conceptual analysis is used to interpret the anthropological implications of technological autonomy and digital culture.*

Results. *The study demonstrates that technical creativity within the philosophy of design can be interpreted as a specific type of spiritual-practical activity and as an ethical and anthropological act through which the human being realizes the humanistic dimension of culture. The philosophy of design is shown to contribute to the formation of a new paradigm of technological thinking, oriented toward the harmonization of technological innovation with ethical responsibility and existential meaning, thereby affirming the human being as a creative and morally responsible subject.*

Key words: *philosophy of design, design thinking, technical creativity, human being, humanism, anthropology of technology, ethics of responsibility, Homo faber, Homo digitalis.*

Дата надходження статті: 27.10.2025

Дата прийняття статті: 16.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-14>**Лісеєнко Олена Василівна**

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0408-5203

Анісімов Олександр Олександрович

здобувач вищої освіти кафедри філософських і соціологічних студій
та соціокультурних практик
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

ФІЛОСОФСЬКО-РЕФЛЕКСИВНЕ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ ОСОБИСТОСТІ В ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Актуальність проблеми. У контексті сучасних соціокультурних трансформацій, зростання темпів життя, посилення індивідуалізму, проблема життєвого успіху постає як одна з ключових у філософському дискурсі. Успіх перестає бути лише особистісним досягненням – він дедалі більше виконує роль символу соціального визнання, статусного маркера, етичного орієнтиру і навіть екзистенційного сенсу людського життя. Важливим є також те, що філософія успіху має сприяти не лише досягненню цілей, а й розумінню глибинної суті людського буття. **Метою статті** є філософсько-рефлексивне осмислення феномену життєвого успіху особистості та його соціокультурних вимірів у просторі сучасного суспільства в добу постмодерну. **Методи дослідження.** Методологічна основа дослідження зумовлена поставленою метою, характеризується застосуванням методів індукції, дедуції, аналізу, а також використанням феноменологічного та аксіологічного підходів. **Результати дослідження.** У контексті філософсько-рефлексивного осмислення феномену життєвого успіху особистості як багатовимірного соціокультурного явища проаналізовано онтологічний та аксіологічний зміст поняття життєвого успіху. Онтологічний вимір успіху визначено як стан буття людини, в якому вона не лише реалізує власні здібності, а й утверджує свою унікальність у світі, поступово розкриваючи в собі новий функціонал який дозволяє максимально комфортно інтегруватися в соціальні структури суспільства. Аксіологічний вимір життєвого успіху передбачає гармонізацію особистісних і соціальних цінностей, у якій пріоритет належить внутрішній узгодженості, а не лише відповідності зовнішнім стандартам. Зазначено, що життєвий успіх особистості формується та оцінюється у певному соціокультурному контексті, під впливом культурних кодів, які створюють ціннісну основу успіху. Зроблено висновок, що феномен життєвого успіху особистості є багатовимірним явищем в просторі сучасного суспільства, що потребує його осмислення через призму особистісного розвитку, смислотворення, етичної відповідальності та соціокультурної взаємодії. У результаті запропоновано цілісну концептуальну модель життєвого успіху особистості у просторі сучасного суспільства в добу постмодерну, що інтегрує його екзистенційний, соціокультурний та віртуальний аспекти.

Ключові слова: життєвий успіх, особистість, філософія успіху, філософська рефлексія, цінності, екзистенційний вимір, віртуальна реальність, смисл життя.

Вступ. У контексті сучасних соціокультурних трансформацій, зростання темпів життя, посилення індивідуалізму, проблема життєвого успіху постає як одна з ключових у філософському дискурсі. Успіх перестає бути лише особистісним досягненням – він дедалі більше виконує роль символу соціального визнання, статусного маркера, етичного орієнтиру і навіть екзистенційного сенсу людського життя. Тому важливо не лише осмислити феномен життєвого успіху, а й проаналізувати його екзистенційний сенс та значення в умовах соціокультурних трансформацій сучасного суспільства та глобалізації соціальних моделей успіху.

Філософсько-рефлексивне осмислення життєвого успіху особистості дозволяє виявити глибинні смисли цього феномену як культурного, морального, символічного феномену. Це осмислення має не тільки наукове, але й практичне значення для відповіді на запитання – чим є життєвий успіх: засобом самореалізації чи новим соціальним конструктом, що відтворює нерівність і маніпуляцію? Важливим є також те, що філософія успіху має сприяти не лише досягненню цілей, а й розумінню глибинної суті людського буття.

Метою статті є філософсько-рефлексивне осмислення феномену життєвого успіху особистості та його соціокультурних вимірів у просторі сучасного суспільства в добу постмодерну.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження зумовлена поставленою метою, характеризується застосуванням методів індукції, дедукції, аналізу, а також використанням феноменологічного та аксіологічного підходів.

Результати дослідження. Концепт життєвого успіху все частіше знаходиться у фокусі сучасного філософського аналізу. Поняття «життєвий успіх» відображає рівень відповідності результатів соціальних практик особистості її планам і очікуванням. Ця категорія може використовуватися як у вузькому, так і широкому сенсі. У вузькому значенні вона може бути використана для визначення досягнення бажаного і значного результату у вирішенні певного життєвого завдання. У широкому сенсі – як оцінка змістовності і цілісності життя, реалізації особистістю її життєвого призначення. Показниками життєвого успіху особистості є ступінь реалізації її індивідуального потенціалу, мрій, надій і прагнень, її самоактуалізація, задоволеність досягненнями у значущій сфері діяльності, рівнем, засобом, результатами своєї самореалізації, тим, як склалося життя, а також самооцінка життєвого успіху [5].

Суб'єктивна оцінка особистістю власної життєдіяльності проявляється в емоційно-ціннісному ставленні до життя, основними компонентами якого є щастя (як безпосередньо емоційне ставлення до процесу життя), задоволеність (опосередковане свідомими когнітивними оцінками ставлення до життя як цілісного процесу) і сенс життя (відношення до життя як до виправданого, обґрунтованого, зрозумілого й цілісного).

Як зазначає А. Ярема, особливістю життєвого успіху є те, що він базується на особистісних суб'єктивних оцінках успішності соціальних практик, і ці оцінки можуть не відповідати прийнятим у суспільстві стандартам успішності [9]. Внутрішнє задоволення результатами своєї діяльності особистості не завжди супроводжується визнанням цих досягнень з боку суспільства.

У межах філософської рефлексії феномену життєвого успіху проаналізуємо його онтологічний та аксіологічний зміст. Онтологічний аспект феномену життєвого успіху передбачає розгляд цього явища як певного способу буття особистості, який інтегрує її внутрішні потенції та зовнішні прояви у соціальному світі. Отже, успіх розглядається не як випадкове досягнення чи результат короткотривалої події, а як тривалий стан гармонійної реалізації сутнісних можливостей людини, який гіпотетично можна порівняти з сосудом що поступово наповнюється завдяки прагненню індивіда максимально інтегруватися у вистроєний ним конструкт. У філософській традиції поняття «успіх» можна співвіднести з аристотелівською евдемонією – станом, у якому добродієвість і діяльність у згоді з розумом формують основу щасливого життя. Проте сучасний онтологічний підхід розширює цю концепцію, включаючи в неї не лише морально-етичний компонент, а й динамічність людської ідентичності, здатність адаптуватися до змінних соціокультурних умов. Ж.-П. Сартр, розглядаючи буття-у-собі та буття-для-себе, наголошував, що справжній успіх можливий лише тоді, коли особистість

визнає свою свободу та відповідальність за власне життя, інакше людина ризикує залишитися у «несправжньому» існуванні, коли її досягнення визначаються зовнішніми нормами та очікуваннями [7]. Таким чином, онтологічний вимір успіху можна визначити як стан буття людини, в якому вона не лише реалізує власні здібності, а й утверджує свою унікальність у світі, поступово розкриваючи в собі новий функціонал який дозволяє максимально комфортно інтегруватися в соціальні структури суспільства.

Аксіологічний вимір передбачає дослідження успіху як цінності – особистісної та суспільної. З одного боку, життєвий успіх може розглядатись як індивідуальна цінність, що визначається особистими пріоритетами, потребами, прагненнями. З іншого боку, успіх є соціальною цінністю, оскільки суспільство встановлює власні норми й стандарти того, що вважається успіхом. Е. Фромм у роботі “Мати чи бути?” зазначає, що справжня цінність життя полягає у здатності “бути” – творити, любити, мислити, а не лише накопичувати [8].

Сучасна соціокультурна ситуація ускладнює аксіологічний вимір, оскільки глобальні та медійні впливи часто підміняють особистісні цінності комерційними або візуально привабливими образами успіху. Як зазначає Ж. Бодріяр, у постмодерному суспільстві успіх часто перестає бути прямим результатом особистісних досягнень і трансформується у симулякр – образ успішності, який існує незалежно від реальної діяльності, формується через медіа та культурні символи і сприймається як соціально значущий [10]. Отже, аксіологічний вимір життєвого успіху передбачає гармонізацію особистісних і соціальних цінностей, у якій пріоритет належить внутрішній узгодженості, а не лише відповідності зовнішнім стандартам.

Життєвий успіх особистості формується та оцінюється у певному соціокультурному контексті. Культура виступає системою цінностей, норм, символів і практик, що визначають, які досягнення вважаються значущими, а які ні. Вона задає культурні коди успіху – усталені уявлення про бажані цілі, способи їх досягнення та соціальні ознаки успішності. Культурні коди – це умовні “правила гри”, що визначають, як слід мислити, діяти і оцінювати себе та інших. У західних культурах модерного періоду успіх часто асоціювався з особистою автономією, підприємництвом та інноваціями (ідеї Макса Вебера про протестантську етику і дух капіталізму) [4]. У східних культурах традиційно велике значення надається колективному успіху, сімейній та суспільній гармонії, де індивідуальні досягнення оцінюються через призму внеску у спільноту. У постмодерному світі, під впливом глобалізації та цифрових технологій, формується символічний код успіху, де важливіше, на думку Бодріяра, як людина представлена у віртуальних і медійних просторах, ніж її реальні досягнення [10]. Таким чином, культурні коди не лише формують соціальні очікування, а й створюють певну ціннісну основу успіху, за допомогою якої люди порівнюють свої досягнення з досягненнями інших.

У дослідженнях останніх років спостерігається зростання інтересу до інтерпретації успіху як форми символічного капіталу [10], як конструкта культури досягнень [13], як елементу життєвого конструювання в умовах індивідуалізованого суспільства ризику [3].

Концепт життєвого успіху відображає не лише індивідуальний досвід досягнення цілей, а й суспільно сконструйоване уявлення, що визначає норми прийнятної поведінки, цінності та ієрархії. В умовах постіндустріального суспільства, яке характеризується конкуренцією, мобільністю та символічним споживанням, успіх дедалі частіше вимірюється зовнішніми критеріями: матеріальним становищем, популярністю, візуальною представленістю в цифровому просторі. Успіх, таким чином, постає як форма легітимації особистісного буття в очах іншого, як публічний доказ власної «вартісності» [2]. Проте така інтерпретація містить у собі небезпеку спрощення сенсу людського життя, зведення ознак життєвого успіху особистості до суспільної ефективності. В такому розумінні, на наш погляд, успіх перестає бути результатом духовної самореалізації та розвитку особистісного потенціалу, а стає частиною соціального спектаклю, в якому важливо не стільки бути, скільки здаватися, де перед індивідом постійно постає питання «бути чи не бути» («To be or not to be»).

Сучасні філософські та соціогуманітарні дослідження акцентують на тому, що життєвий успіх формується в контексті соціальних очікувань, культурних норм і особистісних пріори-

тетів [6; 14]. Значну роль у його осмисленні відіграють поняття щастя, самореалізації, свободи вибору, життєвих цінностей.

Вважаємо, що у просторі сучасного суспільства у добу постмодерну феномен життєвого успіху перестає бути просто метою, а трансформується в постійно переосмислюваний процес, який має, принаймні, декілька основних вимірів – екзистенційний, культурний, віртуальний. Розглянемо більш детально кожний із цих вимірів феномена життєвого успіху особистості в сучасному суспільстві.

1. Екзистенційний вимір: успіх як самозустріч. На глибинному рівні успіх – це не стільки досягнення, скільки автентична відповідь на питання «хто я?». Екзистенційний вимір успіху корелює з категоріями свободи, відповідальності, вибору, внутрішньої цілісності. Успішною стає та людина, яка наповнює своє життя смыслом, що виникає з особистого досвіду, цінностей, пріоритетів життя. У цьому сенсі життєвий успіх – не форма, а зміст, не статус, а шлях.

З філософської точки зору, успіх має не лише соціальну, а й онтологічну природу. У категоріях екзистенційної філософії (М. Хайдеггер, К. Ясперс, Е. Фромм) успішне життя визначається не досягненням зовнішніх цілей, а глибиною духовного буття особистості. Е. Фромм у праці «Мати чи бути?» акцентує увагу на відмінності між володінням успіхом і переживанням сенсу буття [8]. Людина, яка живе в модусі «мати», прагне отримувати статуси, а та, що в модусі «бути», – наповнювати життя значенням.

У постмодерному соціумі економічна вигода та ринкові критерії ефективності проникають у всі сфери життя. Навіть гуманітарні досягнення або внутрішні переживання «успішності» оцінюються через призму вигоди, бренду, впливу. Це створює ризик знецінення екзистенційного смислу успіху.

Парадоксально, але в епоху зовнішньої свободи й вибору багато людей переживають втрату внутрішнього орієнтира. Постмодерн кидає виклик ідеї успіху як завершеності: він апелює до відкритості проєкту життя, до постійного запитування – «а що для мене успіх саме зараз?» Це народжує філософську рефлексію, кризу смислів і потребу в новому онтологічному ґрунті.

Важлива в цьому контексті думка Сартра щодо екзистенційної свободи у постмодерному суспільстві, яка інтерпретується як виклик і водночас тягар – успіх більше не гарантується суспільством чи долею, а постає як вибір, за який несе відповідальність сама особистість [7]. В сучасному суспільстві дедалі більше людей уникають сліпого наслідування зовнішніх шаблонів, натомість вибудовують власний шлях або власну модель успіху, наприклад, через духовний розвиток, творчість, повернення до локальних ідентичностей.

2. Соціокультурний вимір: успіх як участь у сенсотворенні. У культурному контексті життєвий успіх виявляється як включення у діалог із культурними кодами та сенсами, як формування нових смислів, які зберігаються у колективній свідомості. Це не лише засвоєння культурних зразків, а їхнє переосмислення і трансформація. Як зазначає П. Рікьор, культура – це простір наративної ідентичності, де людина формує себе як суб'єкта в оповіданні про себе [12]. Таким чином, успіх набуває значення символічної участі у спільній культурній пам'яті та майбутньому.

У сучасному суспільстві співіснують численні етнокультурні, гендерні, професійні, субкультурні уявлення про те, що таке успіх. Це унеможлиблює уніфікацію критеріїв, але водночас збагачує соціальну дійсність, дозволяючи кожному індивіду шукати «свій шлях» у межах множинності.

В культурі конкретного суспільства успіх визначається через систему культурних традицій, цінностей, ментальності. Така ціннісна складова ментальності, як досягнення (achievement) включає особистий успіх і його демонстрацію через здібності, відповідні соціальним та культурним стандартам. Іншою категорією цінностей досягнення є «зовнішня реалізація», яка фокусується на зовнішніх аспектах життя. Це може включати престижну кар'єру, фінансовий успіх, знання, соціальний статус, сімейне благополуччя і т. ін. Коли цін-

ності досягнення відповідають цілям людини, вона відчуває більше задоволення від життя. Але коли вони не відповідають пріоритетним цілям, це може призводити до стресу, невдоволеності, депресії та інших негативних наслідків.

У постмодерному суспільстві зникають єдині, універсальні моделі «успішного життя». Натомість акцент зміщується на особистісну унікальність, суб'єктивний вибір і самоконструювання ідентичності. Життєвий успіх дедалі частіше визначається не зовнішніми критеріями (становище, багатство, статус), а внутрішнім відчуттям самореалізації.

Суспільство продовжує визначати успіх через систему визнання, престижу, соціального капіталу. Успішний – це той, хто помітний, хто володіє ресурсами, впливає, хто «змінив щось на краще». Але соціальний вимір також виявляє амбівалентність успіху: він водночас є формою інтеграції і засобом відчуження. Визнання з боку інших може підтримати особистість у її прагненнях, але також може стати пасткою зовнішнього конформізму.

3. Віртуальний вимір: успіх як симуляція. У цифровому суспільстві успіх дедалі частіше живе в екрані – у стрічці новин, на фото, у публічному образі. Тут народжується феномен симульованого успіху – образу, який не обов'язково відповідає реальності, але має символічну силу. Успіх стає перформансом, у якому головне – бути впізнаним, а не бути собою.

Бодріяр стверджував, що в добу постмодерну реальність замінюється симулякрами – копіями без оригіналу. Життєвий успіх часто конструюється як медіа-образ: блогери, публічні інфлюенсери створюють віртуальні «історії успіху», що не обов'язково має під собою реальне підґрунтя. Згідно з Ж. Бодріаром, сучасна культура живе у просторі симулякрів, де знак не відсилає до реальності, а до інших знаків [10]. Успіх у віртуальному вимірі – це радше образ, що існує незалежно від субстанції. Він конструюється як перформанс у соціальних мережах, рекламних наративах, цифровій самопрезентації. Такий успіх апелює не до реально-го досягнення, а до впізнаності, цитованості, алгоритмічної ваги. Це явище можна назвати «віртуальним капіталом», що функціонує автономно від традиційних форм соціального статусу. Дійсно, соціальні мережі значно впливають на уявлення особистості про успіх – популярність у TikTok чи Instagram часто ототожнюється з досягненням життєвої мети, незалежно від внутрішнього змісту або реального внеску у суспільство.

Але феномен життєвого успіху пов'язаний також із ідеєю соціальної відповідальності. Етика успіху у ХХІ столітті потребує переосмислення, оскільки традиційний індивідуалістичний і споживацький підхід вступає у суперечність з викликами глобальної екологічної, соціальної та ціннісної кризи. Стає актуальним поняття «успіху з людським обличчям», яке передбачає не лише досягнення, але й гармонійне співіснування з іншими.

Висновки. Життєвий успіх є не лише соціальним конструктом, але також філософською проблемою, що вимагає глибокої наукової рефлексії. Успіх може бути джерелом розквіту особистості, але також й потенційним способом її підміни симулякром. Філософський дискурс допомагає вирізнити між справжнім життєвим успіхом (акцент на смислі, самореалізацію, взаємовідносини) та його сучасним симулякром підробкою. Справжня успішність спирається на цінності відповідальності, співбуття, любові, внутрішньої гідності. У цьому її філософська глибина і соціально-гуманістичний потенціал.

Феномен життєвого успіху особистості є багатовимірним явищем в просторі сучасного суспільства, що потребує його подальшого осмислення через призму особистісного розвитку, смислотворення, етичної відповідальності та соціокультурної взаємодії. Успіх не є універсальною моделлю, а формується у взаємодії особистих цінностей та суспільного контексту. Зазначимо, що сучасна філософія успіху має сприяти не лише досягненню життєвого успіху людиною, а й розвитку особистості, усвідомленню власного життєвого шляху та гармонійному поєднанню матеріальних і духовних аспектів буття людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Пер. з фр. В. Ховхун. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
2. Бауман З. Плинна сучасність. Київ : Темпора, 2021. 176 с.

3. Бек У. Суспільство ризику: на шляху до іншої модернізації. Харків : Віват, 2019. 381 с.
4. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. К.: Основи, 1994. 261 с.
5. Життєва компетентність особистості / ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова, Г.М. Несен. К. : Боглана, 2003. 321 с.
6. Паниотто В., Пясковская А., Сахно Ю. Динаміка рівня щастя та його детермінанти. Україна 2001 – 2017. *Соціологія: Теорія, Методи, Маркетинг*. 2018, N1. С. 84–101.
7. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо. К.: Основи, 2000. 854 с.
8. Фромм Е. Мати чи бути? К.: Український письменник, 2010. 221 с.
9. Ярема А. Феномен успіху в соціологічному вимірі. *Вісник Львівського університету: Серія : соціологічна*. 2010 . Вип. 4 . С. 92–99.
10. Bourdieu P. The Forms of Capital // Richardson J. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 1986. 450 с.
11. Latour B. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 301 с.
12. Ricoeur P. *Oneself as Another*. Chicago: University of Chicago Press, 1992. 374 с.
13. Rosa H. *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*. Polity Press. 2020. 576 с.
14. Veenhoven R. *Conditions of Happiness*. Dordrecht [Holland]: D. Reidel, 1984. 477 p.

REFERENCES

1. Bodriyar, Z. (2004). *Symulyakry i symulyatsiya [Simulacra and Simulation]*. K.: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko "Osnovy", S.230 [in Ukrainian].
2. Bauman, Z. (2021). *Plyнна suchasnist' [Liquid Modernity]*. Kyiv: Tempora, S. 176 [in Ukrainian].
3. Beck, U. (2019). *Suspil'stvo ryzyku: na shlyakhu do inshoyi modernizatsiyi [Risk Society: Towards a New Modernity]*. Kharkiv: Vivat, S.381 [in Ukrainian].
4. Weber, M. (1994). *Protestants'ka etyka i dukh kapitalizmu [The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism]*. K.: Osnovy, S.261 [in Ukrainian].
5. Sochan, L.V., Yermakova, I.H., & Nesen, H.M. (Eds.). (2003). *Zhittieva kompetentnist' osobystosti [Life Competence of Personality]*. Kyiv: Bohlana, S.321 [in Ukrainian].
6. Paniotto, V., Piaskovska, A., & Sakhno, Yu. (2018). *Dynamika rivnya shchastya ta yoho determinty. Ukrayina 2001–2017 [Dynamics of Happiness Levels and Its Determinants. Ukraine 2001–2017]*. *Sotsiologiya: Teoriya, Metody, Marketynh*, N1, S.84–101. [in Ukrainian]
7. Sartre, J.-P. (2000). *Buttya i nitshto [Being and Nothingness]*. Kyiv: Osnovy, S.854 [in Ukrainian]
8. Fromm, E. (2010). *Maty chy buty? [To Have or To Be?]*. Kyiv: Ukrayinskyi pysmennyk, S.221 [in Ukrainian]
9. Yarema, A. I. (2010). *Fenomen uspikhu v sotsiolohichnomu vymiri [The Phenomenon of Success in the Sociological Dimension]*. *Visnyk L'vivskoho universytetu: Ser.: sotsiologichna*, 4, S. 92–99 [in Ukrainian]
10. Burd'ye, P. (1986). *Formy kapitalu [The Forms of Capital]*. New York: Greenwood, S.450.
11. Latur, B. (2005). *Povtorne skladannya sotsial'noho: vstup do teoriiy aktor-merezhi. [Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory]*. Oxford: Oxford University Press, S.301.
12. Riker, P. (1992). *Sebe yak Inshoho [Oneself as Another]* Chicago: University of Chicago Press, S.374.
13. Roza, K. (2020). *Rezonans: sotsiolojiya nashykh stosunkiv zi svitom. [Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World]*. Polity Press, S. 576.
14. Veenkhoven, R. (1984). *Umovy shchastya. [Conditions of Happiness]*. Dordrecht [Holland]: D. Reidel, S. 477.

Liseienko Olena Vasylivna

Doctor of Sociological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Philosophical and
Sociological Studies and Sociocultural Practices
The state institution “South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky”
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0408-5203

Anisimov Oleksandr Oleksandrovych

Higher Education Student at the Department of Philosophical and Sociological Studies
and Sociocultural Practices
The state institution “South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky”
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

PHILOSOPHICAL-REFLEXIVE ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF PERSONAL LIFE SUCCESS IN CONTEMPORARY SOCIETY

Relevance of the problem. *The accelerated pace of life, increasing individualism, and ongoing sociocultural transformations make the phenomenon of life success one of the central issues in contemporary philosophical discourse. Life success is no longer understood solely as a personal achievement; it increasingly functions as a symbol of social recognition, a marker of status, an ethical guide, and even a source of existential meaning. The philosophy of success, therefore, should not only facilitate goal attainment but also deepen the understanding of human existence. The aim of the article to provide a philosophical-reflexive analysis of the phenomenon of personal life success and its sociocultural dimensions in the context of postmodern society.* **Research methods.** *The study employs a methodological framework combining inductive and deductive reasoning, analytical techniques, and phenomenological and axiological approaches.* **Research results.** *The ontological and axiological dimensions of life success are examined, highlighting that personal life success is shaped and evaluated within specific sociocultural contexts, influenced by cultural codes that underpin its value. The ontological aspect of the phenomenon of life success implies its consideration as a specific mode of human existence, integrating the individual's inner potentials with their external manifestations in the social world. The ontological dimension of success is conceived as a state of being in which a person not only actualizes their abilities but also affirms their uniqueness within the world, gradually unfolding new functional capacities that enable a more harmonious integration into the social structures of society. The axiological dimension of life success presupposes the harmonization of personal and social values, wherein priority is assigned to inner coherence rather than mere conformity to external standards. The analysis demonstrates that life success is a multidimensional phenomenon, requiring consideration through the lenses of personal development, meaning-making, ethical responsibility, and sociocultural interaction. A holistic conceptual model is proposed, integrating existential, sociocultural, and virtual aspects of personal life success in contemporary postmodern society.*

Key words: *life success, personality, philosophy of success, philosophical reflection, values, existential dimension, virtual reality, meaning of life.*

Дата надходження статті: 22.09.2025

Дата прийняття статті: 09.10.2025

Опубліковано: 26.12.2025

Маді Галина Іванівна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-4817-4635

ДОБРО ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФІЛОСОФСЬКА КАТЕГОРІЯ: ЗНАЧЕННЯ ПОЗИТИВНИХ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю всебічного розгляду корпусу ключових концептів людини, суспільства, соціуму і культури, об'єднують частину яких є категорія «добро». Особливо значущим видається вивчення комплексної системи доброти в гуманістичному еволюціонуванні людства в контекстуальному полі, що поєднує екзистенціальну, філософську, соціологічну і культурологічну спрямованості дослідження творчої особистості та її комунікативної складової на основі діяльності в мультикультурному аспекті, що орієнтується на толерантність і доброзичливість.

Зростаючий інтерес до вивчення людини як творчої особистості привів до необхідності дослідження універсальних форм існування системи цінностей, однією з яких є концепт «добро». У цій роботі аналізуються сутнісні підстави універсального концепту добро, представлені в сучасному суспільстві, що дозволяє виявити особливості менталітету і морально-етичні установки представників різних соціокультурних спільнот.

Мета дослідження – наукове обґрунтування формування позитивних морально-етичних якостей особистості засобами соціокультурної діяльності на основі добра як універсальної категорії людського буття. **Об'єкт дослідження** – універсальний концепт «добро» в полі філософії. **Предмет дослідження** – формування позитивних морально-етичних якостей особистості на базі універсуму «добро».

Теоретико-методологічні основи дослідження. Фундаментом дослідження є принципи діалектичної методології (принцип розвитку, принцип взаємодоповнюваності протилежностей, принцип сходження від абстрактного до конкретного, принцип всебічності розгляду предмета). Теоретично і методологічно значущими для роботи виявилися виявлені закономірності розвитку систем, засновані на системному методі та історико-філософському та соціокультурному підходах.

Результати дослідження. Історія розвитку філософської думки людства демонструє, як поняття добра послідовно проходило через метафізику, теологію, моральну автономію і екзистенційну сутність. У всіх концепціях добро невіддільне від суб'єкта – від його волі, знання, свободи, вибору. Добро передбачається як результат внутрішнього зусилля, морального акту, інтенціонального відгуку. Це робить добро антропоцентричною категорією, заснованою на життєзабезпеченні людини, необхідності її існування як біосоціокультурного виду.

У логіці сучасного життя, що спирається на цінності мультикультуралізму і толерантності, добро може реалізовуватися тільки творчою особистістю, що орієнтується на ідеали гуманізму.

Добро в сучасному системному філософському знанні може бути переосмислено як результат діяльності. Це відкриває шлях до нового світосприйняття, де моральність визначається порядком розвитку суспільства і зумовлена в якості категоричного імперативу необхідного для функціонування *Ното Moralіs* і продовження існування людства як виду.

Ключові слова: добро, доброта, доброзвичайність, людина, творча особистість, цінності, система цінностей, гуманізм, мораль, соціокультурне, мультикультуралізм, толерантність.

Вступ. Категорія добра є аксіологічної універсалією. За допомогою терміну «добро» позначається сукупність позитивно оцінюваних явищ при допущенні, що така оцінка носить не суб'єктивний і відносний, а об'єктивний і універсальний характер. Існує стійка тенденція розглядати поняття добра як показник на логічні межі моралі. Остання часто визначається саме як сукупність уявлень про добро і зло. В даній роботі використовується лише одне значення – категорія «добро», що фіксує в своєму абсолюті параметри досконалої якості, поведінки і досконалого характеру людини переважно по відношенню до взаємодії з іншими людьми.

Моральна свідомість оперує поняттям добра тільки на високих рівнях саморефлексії на стратегічному розумінні терміну в рамках філософії, оскільки широке значення категорії «добро» виходить далеко за межі моралі. Воно має на увазі реалізацію всього ряду позитивних цінностей, що орієнтують людину в світі. Добро в широкому сенсі поєднує в собі втілення в людському існуванні моральної досконалості, краси, істинного знання про природу, людину і суспільство. Саме добро як універсальна категорія філософії і людства сприяє різноманіттю нашого існування, орієнтуючи людину на усвідомлення цінності неповторності та унікальності кожної людської особистості.

Метою даного дослідження є наукове обґрунтування формування позитивних морально-етичних якостей особистості засобами соціокультурної діяльності на основі добра як універсальної категорії людського буття.

Завдання, що вирішуються в ході дослідження:

1. Проаналізувати категорію «добро» з точки зору її універсальності. Виявити понятійну, образну і ціннісну складові концепту «добро».
2. На основі історико-філософського аналізу особливостей розуміння добра визначити сутність і виявити специфіку формування морально-етичних якостей особистості засобами соціокультурної діяльності.
3. Обґрунтувати значимість доброти як якості, що сприяє розвиток Homo Moralis.
4. Враховуючи стратегічну мету формування Homo Moralis, висвітлити значення позитивних морально-етичних якостей.

Об'єктом дослідження є універсальний концепт «добро» в полі філософії. **Предметом дослідження** уявляємо формування позитивних морально-етичних якостей особистості на базисі універсуму «добро».

Теоретико-методологічні основи дослідження. Оскільки проблема добра проявляється на всіх рівнях морально-етичної проблематики історії людства, відзначимо, що сучасне розуміння, з нашої точки зору, починає формуватися в роботах І. Канта. Саме тому в одному ряду можна виділити роботи А. Шопенгауера, М. Шелера, Т. Адорно та інших вчених, які розглядають значення етики і моральних абсолютів, в тому числі добра, для людства. Серед українських вчених необхідно відмітити праці Є. Борінштейна [1], А. Лазаревої, Ю. Юшкевич [2], З. Тіменик [3].

Методологічну базу дослідження склали деякі принципи діалектичної методології (принцип розвитку, принцип взаємодоповнюваності протилежностей, принцип сходження від абстрактного до конкретного, принцип всебічності розгляду предмета). Теоретично і методологічно значущими для роботи виявилися, крім цього, виявлені закономірності розвитку систем, засновані на системному методі та історико-філософському підході. Соціокультурний підхід допоміг простежити значення категорії «добро» для сучасної соціокультурної діяльності, спрямованої на розуміння позитивних морально-етичних якостей.

Результати дослідження. Проблема добра – одна з найважливіших проблем філософії, яка розглядалася протягом всієї історії людства. Вона аналізувалася різними культурами і народами світу та в різні роки інтерпретувалася по-новому, але завжди і скрізь визнавалося існування добра та його вплив на розвиток кожної людини окремо і суспільства в цілому. Ця проблема зачіпає всі сфери життєдіяльності людей: побут, взаємини, економіку, політику, літературу, мистецтво, релігію, науку...

Добро – одно з базових понять у філософії і вища цінність в людській культурі, одна з найважливіших потреб людини, відсутність якої призводить до катастрофічних наслідків як для людини, так для суспільства, що ми і спостерігаємо сьогодні під час російської агресії.

Одним з перших проблему добра торкнувся перський пророк Заратустра в VI-V ст. до н. е. Весь світ він розглядав як арена боротьби добра і зла, при цьому добро – це основа світу, а зло – перевірка на міцність і підриг основних людських цінностей.

Античні софісти (V ст. до н. е.) говорили про суб'єктивність добра і зла для кожної людини, і те, що для одних – зло, для інших може бути добром. Їх послідовники, стоїки (античні скептики, III ст. до н. е.), вважали, що добро і зло доповнюють один одного і без одного не може існувати й інше. Вони першими стали розглядати цю проблему поза конкретного часу і місця і розкрили її з точки зору майбутнього (те, що зараз здається добром, в майбутньому може трактуватися як зло).

Величезну роль у розвитку цієї проблеми зіграв давньогрецький філософ Аристотель, який створив нову науку – «етику». На його думку, людина від народження схильна і до добра, і до зла, а «переважання того чи іншого залежить від трьох причин – середовище або оточення; навчання; самовиховання» [4].

На противагу стоїкам давньогрецький філософ Сократ (V ст. до н. е.) говорив, що добро і зло абсолютно різні, і визнавав існування тільки об'єктивних моральних норм і істини. Саме в сократівській традиції ми аналізуємо категорію «добро» в даному дослідженні. Добро у Сократа раціонально і пов'язане зі знанням, а зло – ірраціонально і виходить від нестачі знань. Сократ стверджував, що розуміння того, що таке добро, а що зло, достатньо для прояву добротності. Аристотель же говорив, що знання про добро і зло і вміння ним користуватися – це різні речі.

Взагалі в античному світі добро розуміється як властивість, що лежить в основі всього суцього і дозволяє реалізувати людське прагнення до щастя. При цьому одні філософи пов'язують його з природними потребами людей (гедонізм), з законами природи (стоїки), інші надавали самій ідеї добра вищий онтологічний статус.

Добро є однією з основних категорій філософії, питаннями про природу, зміст і роль якої задавалися мислителі різних епох. Багатоважкова історія філософії доводить, що категорія добра не може мати вичерпного визначення. В рамках морального освоєння світу добро грає таку ж роль, яку в рамках наукового пізнання грає істина, а в рамках художнього – краса. Категорія «добро» означає: 1) об'єктивну характеристику предмета, що фіксує його досконалість в поєднанні з емоційним схваленням; 2) цінність, корисність предметів для людини; 3) моральну якість людини та її вчинків. В античній філософії добро розумілося як онтологічна властивість, що лежить в основі всього суцього і дозволяє реалізувати людське прагнення до щастя. При цьому одні філософи пов'язували його з природними потребами людей (гедонізм), з законами природи (стоїки), інші надавали самій ідеї добра вищий онтологічний статус (Платон) [5].

У філософії Нового часу набуло широкого поширення раціональне розуміння доброти, що зводить її до корисності, суспільного договору. З точки зору Канта, добро є властивістю волі, але властивістю об'єктивним, що виражає її моральну, загальнозначущу природу [6]. Гегель трактує добро як єдність суб'єктивного і об'єктивного, яке досягається в розумно організованому суспільстві [7]. Діалектичний матеріалізм підкреслює соціальну обумовленість і історичну мінливість уявлень про доброту, розглядає її в співвіднесеності зі злом, включаючи їх можливі взаємопереходи один в одного. Соціально обумовлена, ситуативно детермінована відносність уявлень про доброту не виключає абсолютність її змісту як морального імперативу. У цьому сенсі добро є безумовною вимогою людяності, яка не може бути розміняна на будь-які індивідуальні та групові вигоди.

Таким чином, розгляд різних трактувань поняття «добро» і «доброта» дозволяють нам зробити наступні висновки:

Добро – в широкому сенсі слова як благо означає ціннісне уявлення, що виражає позитивне значення чого-небудь в його відношенні до якогось стандарту або сам цей стандарт. Залеж-

но від прийнятого стандарту добро в історії філософії і культури трактується як задоволення, користь, щастя, загальноприйняте, відповідне обставинам, доцільне у зіставленні з розвитком моральної свідомості та етики виробляється більш суворе поняття власне морального добра. По-перше, воно усвідомлюється як особливого роду цінність, що не стосується природних або стихійних подій і явищ. По-друге, добро має на увазі в практичному сенсі вільні і свідомо співвіднесені з вищими цінностями, в кінцевому рахунку з ідеалом, вчинки. З цим пов'язано позитивний нормативно-ціннісний зміст добра: воно полягає в подоланні відособленості, роз'єднаності і відчуження між людьми, утвердженні взаєморозуміння, моральної рівності і гуманності у відносинах між ними; воно характеризує дії людини з точки зору його духовного піднесення і моральної досконалості. Таким чином, добро зв'язується з духовним світом самої людини: як би не визначався джерело добра, воно твориться людиною як особистістю, тобто, відповідально.

Зазначимо, що добро з розвитком моральної свідомості і етики трансформується більш категоричне поняття власне морального добра. По-перше, воно усвідомлюється як особливого роду цінність, що не стосується природних або стихійних подій і явищ. По-друге, добро знаменує вільні і свідомо співвіднесені з вищими цінностями, в кінцевому рахунку з ідеалом, вчинки. З цим пов'язаний позитивний нормативно-ціннісний зміст добра: воно полягає в подоланні відособленості роз'єднаності та відчуження між людьми, утвердженні взаєморозуміння, моральної рівності та гуманності у відносинах між ними; воно характеризує дії людини з точки зору його духовного піднесення і моральної досконалості.

Таким чином, добро зв'язується з духовним світом самої людини: як би не визначалося джерело добра, воно твориться людиною як особистістю, тобто відповідально. Поняття добра, асоційоване з приватним благом, Іммануїл Кант вважає «емпіричним», а безумовне добро – «поняттям розуму» [6]. Зведення поняття добра до окремих позитивних якостей, що супроводжують події та явища, які люди сприймають як добро, Дж. Мур вважав натуралістичною помилкою [8]. Різниця між натуралістичним (в муровському розумінні цього слова) і етичним розумінням добра відповідає розрізненню добра у відносному і абсолютному сенсі.

При одному розумінні «добре» - це цінне заради чогось іншого. Тут можливі два плани розгляду цього поняття. По-перше, добро може трактуватися як характеристика, співвіднесена з якоюсь потребою або інтересом людини (родового або приватного). При цьому, однак, передбачалося, що, хоча не можна сказати, які конкретно предмети виразно хороші, можна сказати, що означає «хороше» як таке. По-друге, можливе трактування взагалі всіх уявлень, з якими прийнято асоціювати поняття «добро», як відносних і, отже, штучних і надуманих; ця точка зору була висунута софістами. Таке ж розуміння висловлював Ф. Ніцше.

Однак ми не вітаємо дану ідеологему, маючи на увазі, що **добро** являє собою універсально-основоположну моральну цінність, що є моральним ідеалом людства самим по собі. Хоча погодимося, що таке визначення залишає місце для дискусій.

Так Б. Спіноза, стверджує, що добро – це виключно «модус мислення», який сформувався у людини, коли вона порівнює речі і співвідносить це з собою [9]. Нам ближче абсолютистський підхід І. Канта, який запропонував знаменитий категоричний імператив як спосіб «автономного обґрунтування моралі» [6]. Також важливим є розуміння Г. В. Ф. Гегеля про добро як «абсолютно кінцеву мету світу» [7]. Взагалі в історії філософського знання склалися і багато інші вчення, що виробили власний погляд на природу і зміст добра. Так, гедоністична точка зору виводить поняття добра з насолоди, евдемоністична – з щастя, теорія інтересу – з соціокультурно-психологічного розуміння інтересу. Релятивізм вважає добро незалежним від будь-яких об'єктивних законів або навіть довільним, а інтуїтивізм вважає визначення добра взагалі неможливим. Неопозитивізм взагалі оголошує добро вираженням емоцій людини, а екзистенціалізм – цілком залежним від особистого задуму індивіда.

З нашої точки зору, важливим є гуманістичне розуміння добра як універсальної моральної категорії людства. Виходячи з того, що гуманістична етика на перше місце ставить людину, її унікальність і неповторність, її щастя, потреби та інтереси, ми можемо визначити критерії

добра. Це, перш за все те, що сприяє прояву справжньої людської сутності – саморозкриттю, самореалізації особистості. Тому критерієм добра і умовою, що забезпечує самореалізацію людини, виступає гуманізм як «абсолютна мета буття» [7].

Тобто, добро – це все, що пов'язано з гуманізацією людських відносин: цінність життя, свобода, мир, щастя, любов, повага і увага людини до людини; це – науково-технічний, соціокультурний прогрес. Таким чином, в категорії добра втілюються уявлення суспільства про найбільш позитивне в сфері моралі, про те, що відповідає моральному ідеалу. Як і всі моральні феномени, добро уявляє собою єдність спонукання (мотиву) і результату (дії). Благі спонукання, наміри, що не проявилися в діях, ще не є реальним добром: це добро потенційне. Не є добром і хороший вчинок, що став випадковим результатом зловмисних мотивів. Добрими повинні бути як мета, так і засоби її досягнення. Навіть сама ідея блага, добра мета не може виправдовувати будь-які, особливо аморальні, засоби.

Висновки. Сучасне суспільство розглядається нами як динамічна, соціокультурна суперсистема, що саморозвивається, яка наділена всіма її ознаками: цілісністю, стійкістю, можливістю перетворення, динамікою, опірністю до зовнішніх перешкод, здатністю до саморегуляції. Вважаючи, що історія суспільної системи – це процес її виникнення становлення і зміцнення, можна припустити, що концептом суспільства як суперсистеми, тобто основою можна назвати збереження і розвиток, самореалізацію людства у своїй сукупності, цілісності і спрямованості на гуманізм як основу збереження людства як виду. Таке існування людства можливо тільки за умови визнання свободи особистості, розвитку і застосування творчих здібностей індивідів і соціальних груп, прагненню до гармонії в системі: людина-суспільство-природа-техніка-мораль-добро, при усвідомленні того факту, що кожна зі сфер суспільного життя є повноцінною частиною, забезпечує функціонування суспільства, тому зневага до якого-небудь елемента даної системи призведе до негативних наслідків для всієї системи.

Відповідно до гуманістичної картини світу, добро розуміється нами як найважливіша особиста і суспільна цінність і співвідноситься з прагненням людини до досягнення моральної досконалості. Добро у Номо moralis становить прагнення до гармонійної цілісності як у відносинах між людьми, так і у внутрішньому світі особистості.

Незалежно від епохи, країни, рівня розвитку суспільства і цінностей, які вважаються пріоритетними в цьому суспільстві, чеснота, добро, доброзвичайність завжди будуть одними з найцінніших якостей, що визначають рівень розвитку суспільства.

Дослідження аксіологічного компонента гуманістичної картини світу дозволяє виявити взаємодію творчої особистості в соціокультурному просторі на основі універсальних цінностей, спрямованих на добро як основу існування людського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борінштейн Є.Р. Соціокультурна трансформація моральних універсалій в сучасному суспільстві. Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства. Матеріали VI Міжнародної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства» (Одеса, 22–23 травня 2025 р.). С. 45–48.
2. Лазарева А.О., Юшкевич Ю.С. Морально-етичні цінності громадянського суспільства: Монографія. Одеса : ВМВ, 2016. 260 с.
3. Тіменик З.І. Ідея взаємодії добра-зла, світла-темряви у контексті різних принципів. (Зі спадщини українських філософів 40-х рр. XIX – 80-х рр. XX ст.). *ГРАНІ: науково-теоретичний альманах*. № 4 (108), 2014. С. 35–40.
4. Aristotle. *The Nicomachean Ethics*. Publisher: Penguin Classics, 2004. 400 p.
5. Платон. *Діалоги*. Київ : Основи, 1999. 395 с.
6. Kant Immanuel. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Vandenhoeck & Ruprecht, 2004. 171 p.
7. Гегель, Георг Вільгельм Фрідріх. *Основи філософії права, або Природне право і державознавство*. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.

8. Moore G. E. Ethics: and “The Nature of Moral Philosophy” (British Moral Philosophers). Clarendon Press, 2005. 224 p.
9. Спиноза Б. Етика. Київ : Андронум, 2020. 210 с.

REFERENCES

1. Borinshtein, Ye.R. (2025). Sotsiokulturna transformatsiia moralnykh universalii v suchasnomu suspilstvi [Sociocultural transformation of moral universals in modern society]. Kontsepty sotsiokulturnoi transformatsii suchasnoho suspilstva. Materialy VI Mizhnarodnoi konferentsii здобувачив vyshchoi osvity i molodykh uchenykh “Kontsepty sotsiokulturnoi transformatsii suchasnoho suspilstva” (Odesa, 22–23 travnia 2025 r.). S. 45–48. [in Ukrainian].
2. Lazareva, A.O., & Yushkevych, Yu.S. (2016). Moralno-etychni tsinnosti hromadianskoho suspilstva: Monohrafiia. [Moral and ethical values of civil society: monograph]. Odesa: VMV, 2016. 260 s. [in Ukrainian].
3. Timenyk, Z.I. (2014). Ideia vzaiemodii dobra-zla, svitla-temriavy u konteksti riznykh pryntsyviv. (Zi spadshchyny ukrainskykh filosofiv 40-kh rr. KHIKH- 80-kh rr. KHKH st.). [The idea of the interaction of good and evil, light and darkness in the context of different principles. (From the heritage of Ukrainian philosophers of the 40s of the XIX-80s of the XX century)]. *HRANI: naukovo teoretychnyi almanakh. – FACETS: scientific and theoretical Almanac*, № 4 (108). S. 35–40. [in Ukrainian].
4. Aristotle. (2004). The Nicomachean Ethics. Publisher: Penguin Classics. 400 r.
5. Platon. (1999). Dialohy. [Dialogs]. Kyiv : Osnovy. 395 s. [in Ukrainian].
6. Kant Immanuel. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Vandenhoeck & Ruprecht, 2004. 171 r. [in German].
7. Hehel, Georg Vilhelm Fridrikh. (2000). Osnovy filosofii prava, abo Pryrodne pravo i derzhavoznavstvo. [Fundamentals of the philosophy of law, or natural law and state studies]. Kyiv: Yunivers. 336 s. [in Ukrainian].
8. Moore, G. E. (2005). Ethics: and “The Nature of Moral Philosophy” (British Moral Philosophers). Clarendon Press. 224 r. [In English].
9. Spinoza, B. (2020). Etyka. [Ethics]. Kyiv: Andronum. 210 s. [in Ukrainian].

Madi Halyna Ivanivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
Odessa National Maritime University
34, Mechnykova str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4817-4635

GOOD AS A UNIVERSAL PHILOSOPHICAL CATEGORY: THE MEANING OF POSITIVE MORAL AND ETHICAL QUALITIES

The relevance of the study is due to the need for a comprehensive review of the corpus of key concepts of Man, society, society and culture, the unifying part of which is the category “Good”. Especially significant is the study of the complex system of kindness in the humanistic evolution of humanity in the contextual field, combining existential, philosophical, sociological and cultural orientation of the study of the creative personality and its communicative component based on activities in the multicultural aspect, focused on tolerance and benevolence.

The growing interest in the study of man as a creative person has led to the need to study the universal forms of existence of the value system, one of which is the concept of “good”. This paper analyzes the essential foundations of the universal concept of good presented in modern society, which makes it possible to identify the peculiarities of mentality and moral and ethical attitudes of representatives of various sociocultural communities.

The aim of the work is to study provide scientific justification for the formation of positive moral and ethical qualities of a person by means of sociocultural activity based on good as a universal category of human existence. The object of research is the universal concept of “good” in the field

of philosophy. **The subject of this study** is the formation of positive moral and ethical qualities of the individual on the basis of the Universe “good”.

The theoretical and methodological foundations of the research. The foundation of the research is the principles of dialectical methodology (the principle of development, the principle of complementarity of opposites, the principle of convergence from the abstract to the concrete, the principle of comprehensive consideration of the subject). Theoretically and methodologically significant for the work were the identified patterns of system development based on the system method and historical, philosophical and socio-cultural approaches.

Research results. The history of the development of philosophical thought of mankind demonstrates how the concept of good consistently passed through metaphysics, theology, moral autonomy and existential essence. In all concepts, good is inseparable from the subject – from his will, knowledge, freedom, choice. Good is assumed as the result of an internal effort, a moral act, an intentional response. This makes good an anthropocentric category based on human life support, the need for its existence as a biosociocultural species.

In the logic of modern life, based on the values of multiculturalism and tolerance, good can only be realized by a creative person who focuses on the ideals of humanism.

Good in modern systemic philosophical knowledge can be reinterpreted as the result of activity. This opens the way to a new worldview, where morality is determined by the order of development of society and is predetermined as a categorical imperative necessary for the functioning of *Homo Moralis* and the continuation of the existence of humanity as a species.

Key words: kindness, kindness, kindness, Man, creative personality, values, value system, humanism, morality, sociocultural, multiculturalism, tolerance.

Дата надходження статті: 09.10.2025

Дата прийняття статті: 22.10.2025

Опубліковано: 26.12.2025

UDC 1:159.942:111:852(=112.2)(=161.2)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-16>**Sajtarly Inna Anatolivna**

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Philosophy of Humanities
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8253-4898

Ishchenko Olena Mykolayivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy of Humanities
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3832-2403

PHILOSOPHY OF THE EMOTIONS OF MAX SCHELER AND JEAN-PAUL SARTRE AS TWO “PROJECTS” IN A COMMON PARADIGM

Relevance of the article. *The article presents a comparative analysis of the theoretical heritage of the most prominent representatives of phenomenological thought, related to considering extremely complex issues of the entire humanities, namely, the issue of the affective nature of human beings. The analysis' relevance is determined by the current crisis of emotional life that makes us increasingly draw special attention to transcendental-phenomenological theory of emotions, closely associated, primarily, with such authors as Max Scheler and Jean-Paul Sartre who are known to have made significant progress on this issue.*

The purpose of the article is to reveal the essential meanings (patterns) of what is usually called affective culture, which was conceptually represented in the phenomenological theory of emotions by the above authors to emphasize its artificiality, therefore the existing gap (discrepancy) between ideals of feelings and real emotional life.

Research methods. *The methodological basis of this study is mostly comparative analysis, supplemented by a hermeneutic approach, and critical analysis, inherent in philosophical discourse per se, as well as employing common principles of scientific investigation, such as synthesis and generalization.*

Research results. *Reviewing the phenomenological theory of emotions of Scheler and Sartre allows us to rediscover the whole paradox of philosophical thinking, which consists in an amazing awareness of the true origins of affective advancing even from the standpoint of the phenomenological approach (which is known to reject any metaphysical explanation) and at the same time an equally amazing awareness of its almost complete failure in real emotional life.*

The phenomenology of emotions is particularly interesting, especially when we try to compare it with a whole range of other studies, mainly, for example, with psychoanalytic approach, and especially when we talk about Sartre. As was discovered in this review, Scheler successfully combined phenomenological analysis, metaphysics and sociocultural arguments in his ordo amoris theory, whereas Sartre's existential phenomenology has proved to be more objective and revealing, presumably consonant with psychoanalytic criticism.

Key words: *affective culture, affective pattern, emotional values, love relationships, ordo amoris, phenomenology of emotions, phenomenological ontology of consciousness.*

Introduction. *The issue of elucidating the true origins of emotional life, as well as understanding to what extent it determines and affects the development of the personality, which in philosophical discourse is associated with collocation “the designing of the Subject”, is a key issue of the entire humanities, related to contemporary anthropology.*

Despite the whole complexity of the above question, it is needed to say that in the early 20th century and until the current moment substantiation the decisive influence of fundamental social institutions on psyche has rooted in many scientific sources.

In relation to the above, arose a concept of *affective culture* is not considered any more as an effect of self-activity of the transcendental subject, rather conversely, it is perceived in terms of specific emotive development or, *vice versa*, decadence or “fading” of socio-significant feelings and emotions, starting with the feeling of shame (embarrassment) and ending with the ability for love.

Further, due to the studies of structuralists, human emotional life became associated with the concepts of emotional or affective patterns and threshold of feelings that are currently used widely in sociocultural explorations. To put it another way, contemporary humanitarian and anthropological science obtained a new concept, namely the concept of *affective patterns*, focusing largely on fundamental human emotions and feelings such as *love, humor, shame, repugnance*, etc., considered in the social context. According to most examiners these “patterns” are absolutely relative structures of mental activity, determined largely by certain historical and sociocultural conditions.

Suffice it to mention, at least, the so-called *sociogenetic approach* to the study of human emotions (Norbert Elias), which explains their conditioning by different social and cultural circumstances. More precisely, *the sociogenetic approach* allows us to consider emotional life from the angle of its advancement or, conversely, its “decomposition” in close correlation with social-structural changes. This approach in modern humanities has given rise to a whole field of knowledge called Sociology of Emotions, which is thought to have had decisive influence on many scientific trends and methodologies of the 20th century.

At first glance, the disadvantage of the above approach is associated with limitation to a certain social experience. Almost all representatives of the aforementioned methodology apply the term *affective pattern*, and in some places, even *emotion code* with the aim to emphasize determinacy, therefore the relativity of people’s emotional life.

In this context, we have every right to use the term of *ordo amoris*, which was introduced by prominent representative of phenomenology, namely by Max Scheler. This concept can be completely associated with *emotional code* of one or another human community. As Max Scheler rightly remarked, the *ordo amoris* can be discussed in relation to both a human personality and any historical epoch, family, people or nation [5].

In this regard the question arises, in what way can phenomenology be combined with the above social determinism? In addition, can phenomenology limit at all the relativism that prevails in modern studies of emotions, and which is related to another, no less prominent representative of it, namely Jean-Paul Sartre?

So, this study aims to find out the main advantages of phenomenological thought concerning the issue of the nature of human emotions, especially those affective structures, which are closely related to human relationships.

It is well known that the phenomenological heritage of Scheler has found a compelling embodiment in his concept of *ordo amoris*. What is it? Answering this question, Scheler explains that it is primarily some kind of order of love and hatred, the form (type) constitution of these passions which dominate and predominate in a certain social layer, becoming a model of relationships. We can even assume *their potential to have a certain structure* or even schema – that is, a system-wide character [1,7].

At first glance, in his reflections on the basic *emotional values* of humanity, namely, about *love* and *hatred*, Scheler is mostly confined by the descriptive analysis that it is not surprising, since he is known to be a vivid representative of phenomenological philosophy. So, analysis of any correlation between the individual’s mental structure and sociocultural determinants here seems to be irrelevant.

But, analyzing the main affective opposition, Scheler pays most attention to *patterning of love*, which, in his deep conviction, involves a set of ethical requirements (restraints) that compose its transcendental structure, perhaps, since he is clearly aware of the whole complexity of cultural

modeling or *patterning of hatred*. Scheler believes that love is the most relevant value for humans despite its constant dependence on human desire and will: *because of ability to love, humans live and exist morally*. As a phenomenologist, Scheler examines love from the angle of elucidating its eidetic structure, which (in his opinion) is a particular marker of the metaphysical origin of the human soul. In other words, according to this doctrine, this emotion is eternal – the most common human value that hardly undergoes any essential transformations.

The thinker insists on the metaphysical perspectives of human love. What exactly does he have in mind? Scheler explains the metaphysical perspectives of love, which consist above all in its spiritual, that is *transcendental nature, which idealizes people and inspires them to perfection*, as well as gives deep satisfaction from life to the one who loves. Since only spiritual love is personal love, which allows love to be moral, discovering in personality the ability to move in the direction of value self-perfection.

Therefore, he is being completely within the framework of the Christian paradigm in terms of considering love as a pure moral concept, as an effect of self-perfection by humans in their effort to comply with ideals, and in this vision, Scheler is not alone.

It is known such a view is largely caused by the entire Christian ethos (spirit), which has had an influence on philosophy and even on skeptical psychoanalysis, where human love is traditionally *elevated to the rank of moral value*.

Along with that, Scheler acknowledges the importance of individual potentially relevant attitudes, sympathy, and antipathy. Individual emotional order, which can also be classified as a certain pattern of sympathy or antipathy, is largely determined, as he believes, by so-called primary value objects of love at an early age. This may be a hint of the Oedipus complex, which has been revealed to have a deep emotional foundation. But the further familiarizing himself with his *ordo amoris* testifies that Scheler least of all tends to discuss the above matter in psychological terms, particularly, in terms of human passions.

The phenomenologist deliberately refuses to discuss the *ordo amoris* in a psychoanalytic context, namely, he states about his overlooking of the psychic and organic characteristics, and phenomena that follow them, inasmuch they are different from love and destroy it, but they are, to a greater extent inherent in man. For him love is, primarily, *a tendency* or, respectively, already an *act that tries to direct each thing in the direction of its value perfection*.

Scheler's *ordo amoris* theory is very similar to the metaphysics of Spengler's culture, inasmuch he applies such concepts as "destiny", "scheme", etc. in relation to the basic characteristics of what he calls *ordo amoris* or *ethos*. But in the case of Scheler's reasoning, we clearly see the calls for the identification of the "gestalt" of a particular affective *ethos* – its basic moral formula-*ordo*, since every personality and every culture should be certainly subject to a clearly defined morality.

For Scheler love is, primarily, the tendency to perfection, but it is mostly *the opportunity to participate in other beings*, i.e., an act of detachment from oneself and one's own states, one's own contents of consciousness, *transcending them to possibility of the experience of the world*. It is this ability of humans that expresses a high sense of love with its moral meaning: love always implies the act of idealization of a beloved, but simultaneously it is the desire to comply with the ideal image in the mind of a loving person: to be better than you really are.

Such a philosophy does not even consider a situation in which a person loves when the beloved is not at all striving for perfection. In other words, the person you love may not be willing to comply with his ideal image above. That is the reason why Scheler insists on the true meaning of love or *true love as opposed to false*, i.e., when a person aspires to perfect "things", which always implies idealization in relationships. Therefore, in this theory we can observe enhancing "cultural" argument because of employing the concept of *true (right) ordo amoris* – *when someone loves something that really worthy of love*.

Results and discussion. So, following the above reasoning, it turns out that not all things or people may be loved, but only those *who are chosen, that is, worthy*. Furthermore, people usually love not "things", but rather their "types" – and these types, which in any case are the types of values

that attract people everywhere – according to the constant rules of preferences (or aversions). In this attraction and repulsion there is a certain *ordo amoris*, which in Scheler's view determines the human *destiny*.

It is felt the metaphysical bias of all his reasoning, especially when Scheler addresses the question about the possible *disorder* in human character, that essentially means the absence of *integral human personality* – the personality, who symbolizes the meeting-coincidence with the Deity. According to Scheler, complexity of such destiny is her actual decomposition.

As for hatred, indeed, when considering it in abstract terms, then Scheler is right: it is, primarily, a deep emotional negation of the value of something, which is rather the effect of incorrect, disordered love [5]. But at the same time, this sentence seems rather questionable, because we deal with a more complex phenomenon, with the complexity of destructive human impulses in general, to which hatred belongs. *The pattern of hatred roots in rejection of love as such, rather than in a simple act of negation or devaluation of someone inherent in contempt*. Presumably, it is an acute reaction to the offending of love, related to human selfishness.

Indeed, the so-called disordered love in terms of affective attachment or obsession can easily turn into hatred. But not everyone is capable of loving in principle. The emotional attitude to life of people who harbor hatred is obvious, but in this emotionality one feeling is not always determined by the opposite urge, just as love for one person does not always presuppose hatred for another.

Nevertheless, when it comes to love itself, we must recognize the above contradiction, perfectly described by Sartre. This is, essentially, the nature of any passion, which Scheler refuses to discuss, since he more focuses on moral love – not even on *attachments*, but only on concern with the worthy “objects”, that is, with those, which comply with a certain moral ideal.

When reflecting on hatred, he defines it in the context only clash of values – as a kind of negative reaction to violation or prohibition of one's values, which are significant for a person or a few persons. Although hate does mean not only some hostility or denial, but also a powerful impulse of hostility and denial (negation) expressed in the desire for the death of a hated person. The latter is a passion that can completely absorb the consciousness of an individual. *Just as love is the aspiration to the absolute affirmation of a chosen object in being*, hatred is the opposite – the aspiration to its absolute negation and destruction.

But the subject matter of Scheler's consideration most likely corresponds to a culturally constructed pattern: the thinker prefers “sublime Christian and romantic love of souls”, despite his recognition of the influence of heredity and destiny in this matter. For this reason, love here cannot be regarded either as passion or affection. Meanwhile, is Scheler right in saying that hatred should be subsumed to the range of human values?

If we admit the above presupposition, therefore we must admit that hatred is a component of human culture, that obviously cannot be correct, inasmuch hatred is not subject to evolutionary refinement. More precisely, human aggressiveness (violence) advances, whereas hatred should be considered as its psychic resource, which, additionally, depends on the type of personality. Therefore, hatred is always determined by the individual psyche, but simultaneously, it may be under the power of “channeling” in accordance with the general spirit of one or another community.

But Scheler writes about the ranked relationships of values inherent in each culture, based on the existence of a number of conventional views on *what exactly is worthy of love* and what is not, that is, what is worthy of hatred; therefore, he admits the conditionality of emotions as well as their relativity that brings his views closer to the poststructuralists.

It appears entirely to most contemporary thinkers that our emotions are “channelizing” just like our desires, being constantly under the direct influence of the whole social system. It is this system that orders us exactly what we should and shouldn't love. But despite this, Scheller believes we should love “things” which have absolute value, that is, which can only be spiritual and morally perfect.

Thus, taking this theory as an example, we have a very interesting methodological combination. Humanistic background of Scheler's philosophy is to with his firm believe in the spiritual purpose of

love, that is, human heart is primarily aimed at love, rather than hatred; therefore, love urge is primary or prime relation to being (it's amazing but Sartre spoke the same view).

As far as Sartre is concerned, he focuses more on real love relationships and corresponding experiences, which he mostly calls "existential", mediated by extremely tragic world attitude. In contrast to Scheler, he has no intention *at all to examine them in terms of moral values or "patterning"*. If there is any sense in speaking about their "metaphysical" foundations, then they can be associated only with the central structure of human consciousness, namely, with the structure of "Ego", which is hardly to be clarified clearly.

To put it another way, this structure is the transcendental core of human personality and, at the same time, the most complex question for the entire philosophical grasp. But despite Sartre's adherence to phenomenology, he has no tendency to consider consciousness with his Ego as a source of "transcendental constitution of the world".

The direct purpose of *phenomenological ontology of consciousness* is to analyze the emotional experience of man in his tragic confrontation with the outside world, related with the structure of *Ego*, which in this context, can be *seen as an existential manifestation of the narcissistic "ego instinct" discovered by Freud*. But this is only an assumption. Despite Sartre's analysis of love relationships in psychoanalytic terms of masochism and sadism, for example, he, nevertheless, avoids any reference to psychoanalysis.

Sartre also believes that love and hate are profound manifestations of human nature, but which ones exactly? And what is the advantage of his theory of emotions over Scheler's?

When we try to answer this question, we need to briefly reproduce the basic logic of his reflections, proposed by him in his outstanding "Being and Nothingness", where Sartre insists that *love is, primarily, the striving for transcending one's own consciousness, aimed at assimilating the consciousness of the Other*, because "the lover does not desire to possess the beloved as one possess a thing; he demands a special type of appropriation. He wants to possess freedom as freedom" [3, p. 365]. This is the most common definition of love, or it is precisely the main project of love if we consider this experience from the perspective of existential phenomenology. But what does this "assimilating" or "appropriation" mean in fact?

Although *love initially creates the impression of attributing an absolute value to the Other*, i.e., to the beloved regardless of who he or she is as a person, as it turns out later, this attitude is based on the aspiration to be an absolute value for beloved on the part of lover. All this turns love into quite dramatic relationships between two consciousnesses or "freedoms", since, according to Sartre, an essential trait of consciousness is freedom of its constructing activity.

Since love might be seen as a relationship between the two consciousnesses that make up its essence, it is an existential category rather than a transcendental one. But what kind of relationship is that?

Sartre expresses complete certainty: *it is such interpersonal relations, where, in fact, each of the above-mentioned consciousnesses seeks to recognize the absolute value of its personality in the Other*, since for himself the lover demands to be "the unique and privileged occasion", "to be the whole world for the beloved..." and "if this end could be attained, I would result in the first place in my being secure withing the Other's consciousness" [3, p. 369]. But this is not possible in principle.

The forementioned dramatism is complicated by the very structure of human "existence", namely its corporal determinacy, which, according to Sartre, is no less significant reason for the failure of the love project. For Sartre love is not at all the joy of coexistence with the Other (as, for example, Heidegger believed).

Primarily, "my being-for-other" always exists as a "body". It means that I am given to the Other in his prime experience of me as an "object", not a "subject" or consciousness. On the contrary, he experiences all of this with me. But in my love project I try to completely assimilate his consciousness in terms of the desire to be an absolute value for him, because he is an absolute value for me. With aim of accomplishing this project I must make him to be clear to me, i.e., there is need to take

someone else's point of view in relation to myself, or "the problem for me is to make myself be by acquiring the possibility of taking the Other's point of view on myself" [3, p. 365].

But I am not able to accomplish the above, since the beloved always appears in front of me as a body, that is, as some "object" (just like me), his consciousness for me, like my consciousness for him, is non-transparent. I do not know what he really thinks of me, in what way he does look at me, evaluates etc. "God know who I am for him? God knows what he makes me be?" in ahis absolute freedom. It is from this fact that stems from my constant "uneasiness" and "anxiety" concerning love, which sooner or later will break the charm Other and perhaps even will cause hatred in these relations.

Thus, for both Sheler and Sartre love is exclusively "spiritual" narrative. But, according to French existentialist, love relationships are poisoned by human Ego with its striving to establish himself that is essentially narcissistic, and by the non-transparency of the consciousness of the Other because of his factuality. It is this human Ego (a fundamental affective value and care) with its striving to establish Self, with its constitutive freedom that is the basic value of human experience of relationships with other people or social surroundings. Kirkegaard called such an attitude "extremist egoism doing a dreadful thing one's own sake" [2, p. 35]. In conditions, when "existence" takes such a project, he or she negates the very idea of love. As Sartre concludes, consciousnesses remain in solitude, each with its own freedom.

It is obvious that love is seen here in terms of human passions, that is, from the perspective of another mental structure: Sartre refers to *Ego or selfishness of humans, rather than human morality*, despite his adherence to transcendental analysis, which does not allow subjectivity in this matter. In contrast to Scheler's views, *Sartre sees in love neither an aspiration for the ideal, nor even less a sense of guilt*: after all, it is always a flow of passions revolving around human Ego and his desire for Himself.

Conclusions. So, we have here two brilliant representatives of phenomenological thought, even though their views on the nature of basic human feelings are so divergent. As we have seen, Scheler considers *idealization* a constant feature of love, because it implies ascribing to the beloved aesthetic and ethical qualities, to which he or she may not correspond, whereas Sartre insists on an act of *absolutization* in terms of attributing absolute value to the Other.

For Scheler human love, as well as hatred, is, above all, a fundamental experience of life in terms of absolute values. Sartre emphasizes the affective basis of these "attitudes", aimed at the complete "absorption" of the Other: these are, primarily, the most powerful passions, which, however, can never be fully satisfied in their intentions.

Following phenomenological analysis, these mental states can be considered in their invariant senses; presumably, the emotional state of love reveals itself, primarily, as the joy of co-existence, whereas hatred can be considered as the complete inability of such an experience – as the striving for destroy everything around itself. Furthermore, existing in the form of emotional impulses affected by their interaction with external reality, and as opposite strives of the human soul, they still have different destinies, expressing in socio-cultural transformation of love but in incredible resistance of hate.

The basis of affective culture is, certainly, human relationships, mediated by a strong emotional field, a whole range of emotions and attachments, that is, by so-called affective relationships. Affective relationships are mostly relationships of love or hate. But to what extent do love relationships be subject to patterning or have an unconditional value, as argued by philosophers. To put it another way, whether it makes sense to regard love as an unconditional value, rather than a relational model (pattern), generated by a particular culture, which, moreover, is scarcely implemented in practice.

BIBLIOGRAPHY

1. Frings M.S. The ("Ordo Amoris" in Max Scheler Its Relationship to his Value Ethics and to the Concept of Ressentiment). In: Smith, F.J., Eng, E. (eds) Facets of Eros. *Phenomenological essays*. 1972. Pp. 40–60. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-010-2387-0_3 (дата звернення: 27.10.2025).

2. Kierkegaard Søren Fear and trembling by. Johannes DE SILENTIO, 1843. (alias Søren Kierkegaard) tr. WalterLowrie, 1941. 72 p. URL: <https://www.sorenkierkegaard.nl/artikelen/Engels/101.%20Fear%20and%20Trembling%20book%20Kierkegaard.pdf> (дата звернення: 24.10.2025).
3. Sartre, Jean-Paul. B&N. Being and Nothingness: An Essay in Phenomenological Ontology. Translated by Hazel Barnes. Edited by Arlette Elkaim-Sartre. London: Routledge, 2003. 438 p.
4. Sartre, Jean-Paul. IPPI. The Imaginary: A Phenomenological Psychology of the Imagination. Translated by Jonathan Webber. London: Routledge, 2004. 240 p.
5. Scheler Max Ressentiment. Translated by Louis A. Coser from the text of 1915, 1912–1915. 125 p. URL: <https://mercaba.org/SANLUIS/Filosofia/autores/Contemporánea/Scheller/Ressentiment.pdf> (дата звернення: 27.10.2025).
6. Scheler Max The nature of sympathy.... Transaction Publishers. New Brunswick, New Jersey, 2008. 274 p.
7. Кебуладзе В. Концепція рессентименту Макса Шелера та її сучасна актуальність: ІСТОРИЯ СВІТОВОЇ ФІЛОСОФІЇ. *Філософська думка*. 2024. № (2). С. 105–116. DOI: 10.15407/fd2024.02.105.

REFERENCES

1. Frings, M.S. (1972). The (“Ordo Amoris” in Max Scheler Its Relationship to his Value Ethics and to the Concept of Ressentiment). In: Smith, F.J., Eng, E. (eds) Facets of Eros. *Phenomenological essays*. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-010-2387-0_3
2. Kierkegaard Søren (1941). Fear and trembling by. Johannes DE SILENTIO, 1843. (alias Søren Kierkegaard) tr. WalterLowrie. 72 p. URL: <https://www.sorenkierkegaard.nl/artikelen/Engels/101.%20Fear%20and%20Trembling%20book%20Kierkegaard.pdf>
3. Sartre, Jean-Paul (2003). B&N. Being and Nothingness: An Essay in Phenomenological Ontology. Translated by Hazel Barnes. Edited by Arlette Elkaim-Sartre. London: Routledge.
4. Sartre, Jean-Paul (2004). IPPI. The Imaginary: A Phenomenological Psychology of Imagination. Translated by Jonathan Webber. London: Routledge.
5. Scheler Max (1912-1915). Ressentiment. Translated by Louis A. Coser from the text of 1915. URL: <https://mercaba.org/SANLUIS/Filosofia/autores/Contemporánea/Scheller/Ressentiment.pdf>
6. Scheler Max (2008). The nature of sympathy.... Transaction Publishers. New Brunswick, New Jersey.
7. Kebuladze, V. (2024). Kontseptsiya ressymentu Maksa Shelera ta yiyi suchasna aktyvnist': istoriya svytoyoyi ilosofiyi. *Filosofs'ka dumka*, (2), 105–116. <https://doi.org/10.15407/fd2024.02.105> [in Ukrainian].

Сайтарли Інна Анатоліївна

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-8253-4898

Іщенко Олена Миколаївна

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-3832-2403

ФІЛОСОФІЯ ЕМОЦІЙ МАКСА ШЕЛЕРА ТА ЖАНА-ПОЛЯ САРТРА ЯК ДВА «ПРОЄКТИ» В РАМКАХ СПІЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ

Актуальність статті. У статті представлено порівняльний аналіз теоретичної спадщини найвидатніших представників феноменологічної думки, пов'язаної з розглядом надзвичайно складних питань усієї гуманітарної науки, а саме з питанням афективної природи людини. Актуальність аналізу визначається сучасною кризою емоційного життя, яка змушує нас дедалі більше звертати особливу увагу на трансцендентально-феноменологічну теорію емоцій, тісно пов'язану, перш за все, з такими авторами, як Макс Шелер та Жан-Поль Сартр, які, як відомо, досягли значного прогресу в цьому питанні.

Метою статті є розкриття сутнісних смислів (патернів) того, що зазвичай називають афективною культурою, і що концептуально було представлено у феноменологічній теорії емоцій вищезгаданими авторами, щоб підкреслити її штучність, а отже, існуючий розрив (розбіжність) між ідеалами почуттів та реальним емоційним життям.

Методи дослідження. Методологічною основою цього дослідження є переважно порівняльний аналіз, доповнений герменевтичним підходом та критичним аналізом, властивим філософському дискурсу як такому, а також використання загальних принципів наукового дослідження, таких як синтез й узагальнення.

Результати дослідження. Огляд феноменологічної теорії емоцій Шелера та Сартра дозволяє нам знову пересвідчитися у парадоксальності філософського мислення, яке полягає у дивовижному усвідомленні справжніх витоків афективного розвитку навіть з позиції феноменологічного підходу (який, як відомо, відкидає будь-яке метафізичне пояснення) та водночас у не менш дивовижному усвідомленні його майже повної неспроможності в реальному емоційному житті.

Феноменологія емоцій є надзвичайно цікавою, особливо якщо порівняти її з цілою низкою інших досліджень, головним чином, з психоаналітичним підходом, і особливо коли йдеться про Сартра. Як було з'ясовано цим оглядом, Шелер успішно поєднав феноменологічний аналіз, метафізику та соціокультурні доводи у своїй теорії *ordo amoris*, тоді як екзистенційна феноменологія Сартра виявилася більш об'єктивною та викривальною, ймовірно, співзвучною психоаналітичній критиці.

Ключові слова: афективна культура, афективний патерн, емоційні цінності, любовні стосунки, *ordo amoris*, феноменологія емоцій, феноменологічна онтологія свідомості.

Дата надходження статті: 28.10.2025

Дата прийняття статті: 14.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

Ушно Ірина Михайлівна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»
вул. В. Манька, 17, Харків, Україна
orcid.org/0000-0003-3660-3666

КОНСТРУЮВАННЯ НОМО AEROSPACE: ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ АЕРОКОСМІЧНОГО МИСЛЕННЯ В СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

У статті здійснюється філософсько-антропологічне дослідження процесів формування аерокосмічного мислення в різних культурних контекстах. Особлива увага приділяється концепції Ното Aerospace як ключовому філософському конструкту, що відображає ідеал людини, для якої космос стає органічним продовженням її світогляду. Розширений філософський підхід дозволяє дослідити, чому деякі суспільства сприймають аерокосмічні амбіції як частину своєї культурної місії, тоді як інші залишаються на більш традиційних позиціях. Увага приділяється також тому, як філософія освіти й інтелектуальні традиції впливають на готовність суспільства дивитися на космос як на природний горизонт людства.

Актуальність дослідження обумовлена нерівномірністю розвитку аерокосмічної інженерії в сучасному світі та необхідністю філософського осмислення культурно-антропологічних чинників, що впливають на це явище. **Метою статті** є виявлення, яким чином концепція Ното Aerospace формується під впливом філософсько-культурних факторів і як це впливає на сприйняття аерокосмічного мислення в різних суспільствах. **Методи дослідження** включають філософсько-антропологічний аналіз, компаративний підхід і культурологічне порівняння, що дозволяє простежити зв'язок між національними міфами, освітніми традиціями та формуванням образу людини, що сприймає космос як природний простір.

Результати дослідження показують, що запропонована авторська модель аналізу включає чотири ключові чинники: культурно-філософські наративи суспільства, освітні традиції та їхній вплив на технологічне мислення, національні міфи та образи, а також рівень інтеграції космічних амбіцій у колективну ідентичність. В ході дослідження виявлено, що ці чинники дозволяють глибше зрозуміти, чому в одних країнах аерокосмічна галузь набуває пріоритетного значення, а в інших залишається периферійною.

Запропонована концепція Ното Aerospace відкриває нові перспективи для дослідження того, як культурні й філософські фактори формують аерокосмічне мислення в різних суспільствах, і може бути використана для подальших наукових розвідок.

Ключові слова: Ното Aerospace, аерокосмічне мислення, аерокосмічний інжиніринг, філософія антропології, культура, освіта, колективна ідентичність.

Вступ. У сучасному світі космос перестає бути лише сферою наукових досліджень і перетворюється на культурно-філософську категорію, яка відображає світоглядні орієнтири різних суспільств. Визначення та конструювання поняття Ното Aerospace, для якого аерокосмічне мислення є невід'ємною частиною ідентичності, потребує глибокого аналізу культурних і філософських передумов. Саме аерокосмічне мислення виступає тим центральним фактором, який відрізняє одні суспільства від інших у контексті їхньої готовності бачити космос як природний горизонт людства.

Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що в добу, коли технологічні прориви стають невід'ємною частиною глобальної культури, розуміння того, чому одні суспільства формують глибоке аерокосмічне мислення, а інші залишаються більш орієнтованими на традиційні цінності, стає ключовим для розуміння майбутнього. Досліджуючи філософсько-

антропологічні чинники, що впливають на конструювання Номо Aerospace, ми не лише прояснюємо культурні відмінності, а й пропонуємо інструмент для глибшого аналізу того, як філософські ідеали та культурні архетипи впливають на технологічний розвиток. Таким чином, ця стаття прагне заповнити існуючу прогалину в філософському дискурсі, пропонуючи підхід до аналізу аерокосмічного мислення як відображення глибших культурних і філософських процесів, що формують концепт Номо Aerospace у різних суспільствах.

Метою статті є з'ясування того, як концепція Номо Aerospace постає під впливом філософсько-культурних чинників, а також яким чином ці чинники визначають особливості сприйняття аерокосмічного мислення в різних культурних контекстах. **Методологічна основа** дослідження ґрунтується на філософсько-антропологічному підході, компаративному аналізі та культурологічному зіставленні, що дозволяє виявити зв'язок між національними міфологемами, освітніми парадигмами та становленням образу людини, яка розглядає космос як органічне продовження свого життєвого простору.

Результати дослідження. В контексті сьогодення, де технології та інженерні інновації відіграють ключову роль, важливо зрозуміти, як формується певний тип мислення, що стоїть за цими досягненнями. Отже, коли ми говоримо про аерокосмічне мислення, ми фактично вводимо сучасний термін, який має свої корені у більш ранньому понятті «космічного мислення». Це поняття зародилося ще близько ста років тому в координатах космізму, який розвивали такі мислителі, як Цюлковський, Чижевський, Реріх та інші. Однак таке «космічне мислення» було більше пов'язане із філософією космізму загалом, із уявленнями про космос як про духовний та світоглядний простір. Космічне мислення як відчуття причетності до Космосу, усвідомлення власної космічності, розуміння своєї невід'ємності від Космосу та його законів, його енергетичних процесів і взаємодії з усім, що в цьому космосі відбувається.

В даній статті використовується термін «аерокосмічне мислення» для того, щоб підкреслити відмінність: ми говоримо про мислення саме в контексті філософії техніки та аерокосмічної інженерії. Це той тип мислення, який сприяє формуванню концепту Номо Aerospace, тобто людини, для якої аерокосмічний простір є природним середовищем мислення і діяльності. Поняття Номо Aerospace можна розглядати як певний філософсько-антропологічний ідеал людини, для якої космос є спрямованим середовищем реалізації практичних місій. Саме Номо Aerospace, який володіє аерокосмічним мисленням, відрізняється від просто «космічного мислення» тим, що тут йдеться не лише про духовні прагнення, а про конкретні завдання. Якщо ми говоримо про сучасний стан, то це місії на Місяць, практичні космічні проекти – цілком реальні завдання, може і не завжди одразу здійсненні. І тут якраз стає зрозуміло, що складові цього аерокосмічного мислення розвиваються по-різному залежно від культурних, історичних та філософських чинників кожної окремої країни. Саме вони пояснюють, чому в одних суспільствах аерокосмічна інженерія розвивається активніше, а в інших менш інтенсивно.

У сучасному світі питання нерівномірного розвитку аерокосмічної інженерії набуває особливої актуальності. Різні країни демонструють суттєвий розрив у технологічному розвитку, і ця диспропорція має не лише економічні, але й глибокі культурно-філософські корені. Філософське осмислення цієї проблеми дозволяє зрозуміти, чому одні суспільства спрямовують зусилля на освоєння космосу, тоді як інші зосереджені на земних завданнях.

У своїй праці «The Lever of Riches» (1990) Джоел Мокір досліджував, як історичні і економічні умови формували технологічний прогрес різних суспільств. Мокір показав, що технологічна креативність та її «важелі» залежать від багатьох факторів, включаючи доступ до знань, економічні стимули і, що важливо, культурні настанови суспільства. Його робота дає нам історичний контекст для розуміння того, як деякі нації зуміли створити сприятливі умови для аерокосмічних проривів [1].

У свою чергу, Аджемоглу і Робінсон у книзі «Why Nations Fail» (2012) наголошували на тому, що інституційні рамки, політичні інститути та культурні цінності визначають шлях на-

цій у технологічному розвитку. Вони підкреслювали, що успіх у складних інженерних сферах, таких як аерокосмічна галузь, часто пов'язаний з тим, як суспільство організоване і які філософські засади лежать в його основі. Наприклад, у пошуках відповіді на питання, чому в одних країнах технологічний прогрес триває, а в інших ніби завмирає, дослідники вказують на необхідність гарантій прав власності для широких верств населення, а також на можливість отримання прибутку від власних інновацій. Проте ця ж система породжує парадокс: винахідник, отримавши патент, прагне закріпити своє виключне право й перешкодити вдосконаленню свого винаходу, аби зберегти прибуток. Щоб уникнути монополізації прогресу, необхідні політичні інститути плюралістичного типу, які забезпечують участь широких суспільних груп в управлінні. Саме вони створюють умови, за яких приватні інтереси не блокують загального поступу. У такій системі окремих винахідник може втратити перевагу, зате виграє суспільство в цілому [2].

Сучасні галузеві статті, такі як робота Хара-Ольмедо і колег (2025), а також дослідження Стінхейса (2001) та Хосе-молодшого (2020), підтверджують, що нерівномірний розвиток аерокосмічної інженерії не можна пояснити лише економічними або ресурсними чинниками. Філософські та культурні чинники відіграють ключову роль у формуванні цих диспропорцій.

Так, Харм-Ян Стінхейс та Ерік Дж. де Брюїн підкреслюють, що їх дослідження показали, що багато проєктів з передачі технологій не сприяють або, в кращому випадку, лише незначно сприяють технологічному розвитку. Воно також показало, що авіабудівна промисловість, а можливо, й інші галузі промисловості, можуть краще підходити для конкретних країн [3]. Вони розглядали досвід Індонезії, де саме на операційному рівні компанії не змогли реалізувати авіабудування, навіть коли на стратегічному рівні реалізація була дуже потужною.

Л. А. Хосе-молодший, А. Брінтруп, К. Салонітіс акцентують, що промислова продукція має сильнішу кореляцію з аерокосмічною екосистемою, ніж первинна продукція; і зокрема, автомобільний сектор демонструє найвищу кореляцію з позитивною еволюцією аерокосмічного сектору. Конкуренція між країнами з добре розвиненими аерокосмічними екосистемами, як правило, зосереджена на автомобільних деталях, загальнопромисловому обладнанні, енергетичному обладнанні та хімічних матеріалах та продуктах [4]. Конкуренція між розвинутими країнами сприяє розвитку аерокосмічного інжинірингу поряд з іншими секторами, а відсутність промислового сектора стає ознакою того, що країна не зацікавлена в аерокосмосі навіть якщо має сприятливі конкурентні можливості.

Проаналізувавши вищенаведені роботи, можна зробити певний висновок, що існує сукупність причин, які пояснюють, чому одні країни демонструють розвинений аерокосмічний сектор, тоді як інші залишаються поза цим процесом. Подальше дослідження цих причин дозволяє виокремити ключові культурно-філософські чинники, які впливають на нерівномірність розвитку аерокосмічної інженерії у світі. В якості прикладу будемо аналізувати дві європейські країни, які за природними умовами не дуже відрізняються, але мають різні аерокосмічні погляди, а саме Франція та Болгарія.

Перший чинник – це ціннісні орієнтири суспільства та його ставлення до прогресу. У деяких культурах існує глибоко вкорінена філософія новаторства і прагнення до зрінок як символу людського поступу. Натомість інші суспільства можуть надавати перевагу традиційним цінностям і зосереджуватися на вирішенні земних завдань, що зменшує увагу до аерокосмічних проєктів. Франція має сильну традицію національної гордості та культурного піднесення науки. Аерокосмічна галузь тут розвивалася як частина європейського проєкту і символ технологічної самодостатності. У Болгарії історично більше уваги приділялося розвитку аграрного сектору та регіональної стабільності. Космос не був центральним символом, натомість культурні цінності були більше пов'язані з традиціями та збереженням національної спадщини.

Другий чинник – філософія науки і роль освіти. Там, де наука та інженерія філософськи сприймаються як ключ до майбутнього, а освіта підтримує ідеали дослідження космосу, там

і з'являються потужні аерокосмічні ініціативи. Якщо ж філософія освіти орієнтована на суто прикладні завдання, космічні проєкти можуть відійти на другий план. Сильна увага до інженерної освіти і наукових досліджень у Франції, зокрема через такі проєкти як ArianeGroup, свідчить про філософську підтримку аерокосмічних амбіцій. Освіта в Болгарії була зосереджена на прикладних галузях, як-от сільське господарство і промисловість, а не на аерокосмічних дослідженнях. Тобто пріоритетом були галузі, які безпосередньо впливали на економіку країни.

Третій чинник – це політико-культурні установки і символіка космосу. У деяких країнах космос стає символом національної гордості, філософською ідеєю подолання меж. Інші держави, навпаки, можуть не надавати космічним амбіціям такого філософського значення, зосереджуючись на інших пріоритетах. Космічна галузь у Франції є частиною європейської філософії співпраці і символом технічного суверенітету. В політичному та культурному плані в Болгарії акцент робився на стабільність та інтеграцію в регіональні структури, а не на символіку космічних досягнень. Тобто, умовно кажучи, пріоритетом була регіональна інтеграція та економічна стабільність.

Четвертий чинник – історичні філософські традиції та сприйняття технологій. Там, де історично філософія сприймає майбутнє як простір для амбітних проривів, формується готовність суспільства інвестувати в аерокосмічні проєкти. Франція має довгу історію технологічних інновацій і філософії просвітництва, що сприяло розвитку аерокосмічної інженерії. Історично Болгарія орієнтувалася на збереження культурної спадщини і регіональні зв'язки, а не на глобальні технологічні прориви. Тобто головний пріоритет був у збереженні ідентичності та адаптації до регіональних умов, а не у підкоренні космосу.

Таким чином, ці чотири культурно-філософські виміри дозволяють зрозуміти, чому аерокосмічна інженерія розвивається нерівномірно, і чому одні культури злітають до зірок, а інші залишаються ближче до землі. Розглянувши ці чотири ключові чинники на прикладі Франції та Болгарії, ми тепер можемо перейти до аналізу України. Це дозволить нам побачити особливості і специфіку України без прямого порівняння з іншими країнами, а просто через призму тих самих чинників, які ми вже визначили.

Ціннісні орієнтири: Україна дійсно має унікальне поєднання. З одного боку, це країна з потужними аграрними традиціями та багатими чорноземами, де сільське господарство історично було ключовою галуззю. З іншого боку, Україна має глибокі корені в аерокосмічній інженерії, адже тут розташовані такі підприємства як «Південмаш», «ХАЗ» і є історія створення ракетно-космічної техніки ще з радянських часів. Тобто ціннісно Україна поєднує і аграрні, і технологічні амбіції.

Філософія освіти: Україна має сильну традицію технічної освіти, зокрема в таких містах як Харків, Київ, Дніпро. Однак через економічні виклики фокус освіти часто зміщувався на більш прикладні галузі, а космічні дослідження не завжди отримували належну підтримку. Тобто філософія освіти тут балансувала між бізнес та інженерними пріоритетами.

Політико-культурні установки: Космос в Україні не завжди був центральним символом національної гордості, як у деяких інших країнах. Натомість пріоритетами часто ставали економічна стабільність, аграрний розвиток і соціально-політичні питання. Хоча Україна має аерокосмічні традиції, символічне значення космосу іноді відходило на другий план порівняно з іншими викликами, як-от економічні реформи чи питання безпеки.

Історичні традиції: Історично Україна була частиною радянського простору, де аерокосмічні амбіції підтримувалися на державному рівні. Однак після здобуття незалежності країна зосередилася на інших пріоритетах – від аграрного розвитку до формування власної культурної ідентичності. Тобто, хоча в історії є міцна технічна основа, у сучасному контексті космічна галузь не завжди виходила на передовий план.

Таким чином, Україна є прикладом країни з великим потенціалом в аерокосмічній сфері, але з багатовекторними ціннісними і культурними пріоритетами, де поєднуються аграрні традиції і технічні амбіції.

Висновки. Отже, підсумовуючи наш аналіз, можна зробити кілька ключових висновків. Нерівномірний розвиток аерокосмічної інженерії у світі виявляється тісно пов'язаним із культурно-філософськими та ментальними особливостями різних суспільств. Ціннісні орієнтири, ставлення до науки, історичні традиції та політико-культурні установки формують ті чи інші пріоритети розвитку. Особливо цікаво данні фактори конструюють Номо Aerospace – ідеал людини, яка сприймає космос як природний простір для розширення людського досвіду. Ми бачимо, що формування такого менталітету залежить від того, наскільки суспільство культивує ідею космічного прориву та технологічного романтизму. В одних країнах Номо Aerospace стає частиною національної ідентичності, а в інших – ні.

У тих країнах, де космос є частиною національного міфу, де підтримується мрія про технологічний стрибок і подолання меж, формується певний тип особистості – Номо Aerospace. Натомість у суспільствах, де домінують інші культурні чи економічні пріоритети, такий тип менталітету не набуває домінуючого значення. Це пояснює, чому в одних культурах Номо Aerospace стає орієнтиром, а в інших залишається менш розвинутою ідеєю. Культурні й філософські чинники є ключовими для розуміння того, чому деякі суспільства прагнуть до зірок, а інші обирають інші шляхи. І саме ця взаємодія філософії, культури і менталітету визначає, де народжується Номо Aerospace.

Таким чином, розвиток аерокосмічної галузі – це не просто технічний чи економічний виклик, а й питання формування відповідного менталітету. І Україна, маючи як аграрні, так і технічні традиції, стоїть на порозі вибору: чи стане концепція Номо Aerospace частиною її майбутнього розвитку, залежить від того, як будуть підтримані ці культурно-філософські акценти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Mokyr J. The lever of riches: Technological creativity and economic progress. Oxford: Oxford University Press, 1990. 349 с.
2. Acemoglu D., Robinson J. A. Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty. New York: Crown Business, 2012. 529 с.
3. Steenhuis H.-J. Developing countries and the aircraft industry: match or mismatch? *International Journal of Technology Transfer and Commercialisation*. 2001. Т. 1, № 2. С. 184–202. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0160-791X\(01\)00036-7](https://doi.org/10.1016/S0160-791X(01)00036-7)
4. Jose L. A. Jr., Brintrup A., Salonitis K. Analysing the evolution of aerospace ecosystem development. *PLoS ONE*. 2020. Т. 15, № 4. e0231985. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231985>
5. Jara-Olmedo A., et al. Aeronautical industry development in emerging countries: Factors – A case study. *Journal of Emerging Economies and Policy*. 2025. Т. 5, № 1. С. 45–62. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-19-7689-6_20

REFERENCES

1. Mokyr, J. (1990). The lever of riches: Technological creativity and economic progress. Oxford University Press.
2. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty. Crown Business.
3. Steenhuis, H.-J. (2001). Developing countries and the aircraft industry: Match or mismatch? *International Journal of Technology Transfer and Commercialisation*, 1(2), 184–202. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0160-791X\(01\)00036-7](https://doi.org/10.1016/S0160-791X(01)00036-7)
4. Jose, L. A. Jr., Brintrup, A., & Salonitis, K. (2020). Analysing the evolution of aerospace ecosystem development. *PLoS ONE*, 15(4), e0231985. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231985>
5. Jara-Olmedo, A., et al. (2025). Aeronautical industry development in emerging countries: Factors – A case study. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 45–62. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-19-7689-6_20

Ushno Iryna Mykhailivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences
National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”
17, V. Manko str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3660-3666

CONSTRUCTING HOMO AEROSPACE: FACTORS IN SHAPING AEROSPACE THINKING IN CONTEMPORARY SOCIETIES

The article presents a philosophical and anthropological inquiry into the processes underlying the formation of aerospace thinking across diverse cultural contexts. Particular attention is devoted to the concept of Homo Aerospace, construed as a key philosophical construct that encapsulates the ideal of a human being for whom outer space constitutes an organic extension of their worldview. This broadened philosophical approach enables an exploration of the reasons why certain societies perceive aerospace aspirations as an integral component of their cultural mission, while others remain anchored in more traditional paradigms. The investigation also addresses the extent to which the philosophy of education and intellectual traditions shape a society's readiness to envisage space as a natural horizon for humanity.

The relevance of this study is grounded in the asymmetrical development of aerospace engineering in the contemporary world and the concomitant need for philosophical reflection upon the cultural and anthropological factors influencing this phenomenon. The aim of the article is to elucidate how the concept of Homo Aerospace is formed under the influence of philosophical and cultural determinants, and how this, in turn, affects the reception of aerospace thinking within various societies. The employed methodology comprises philosophical analysis, comparative approach, and cultural comparison, thereby allowing for the identification of correlations between national myths, educational traditions, and the emergence of a human image in which space is perceived as a natural domain.

The findings demonstrate that the proposed analytical model incorporates four key factors: the society's cultural-philosophical narratives; educational traditions and their impact on technological thinking; national myths and symbolic imaginaries; and the degree to which aerospace ambitions are integrated into collective identity. The study reveals that these factors facilitate a more profound understanding of why, in some countries, the aerospace sector attains a status of strategic priority, whereas in others it remains marginal. The proposed concept of Homo Aerospace offers new perspectives for examining the manner in which cultural and philosophical factors shape aerospace thinking across different societies and may serve as a foundation for further scholarly investigations.

Key words: Homo Aerospace, aerospace thinking, aerospace engineering, philosophy of anthropology, culture, education, collective identity.

Дата надходження статті: 25.10.2025

Дата прийняття статті: 08.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

ФІЛОСОФІЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ АБО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

UDC 316.64:17.022/.026.4Kant:[165.5:004.8]

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-18>**Bondar Svitlana Valeriivna**

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Sociology
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
54/1, Beresteysky ave., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2076-1889

COULD ARTIFICIAL INTELLIGENCE BE MORAL? TEST OF HUMANNES IN LIGHT OF IMMANUEL KANT'S IDEAS

Relevance of the problem. It remains a considerable distance to create artificial intelligence that is sufficiently advanced to be compared to the human mind. However, the issue of methods for detecting consciousness in artificial intelligence systems has attracted the attention of businesspeople, scientists, and philosophers. They are interested in whether it will be possible to draw a line and distinguish human consciousness from the imitation of thought processes, artificial intelligence. What criteria determine the presence of consciousness in AI? How not to miss the moment of its emergence? **The purpose of this study** is to identify the fundamental differences between the human mind and artificial intelligence systems, and to determine the possibility of detecting signs of awareness of actions in artificial intelligence. **Methods.** The study uses an interdisciplinary and comparative approach. The comparative method, critical analysis and generalisation are used. **Research results.** Kant's ideas about reason, morality and human nature provide a theoretical basis for understanding the possibilities and potential ethical problems created by the implementation of AI into the socio-cultural sphere. Kant's statement about the universality of the laws of reason suggests that the study of these laws allows for the modelling of intellectual processes, and possibly the creation of artificial intelligence. The defining difference between the human mind and artificial intelligence is the presence in humans of a centre of cognition, which Kant calls the transcendental unity of apperception, which determines the global goal of cognition and allows one to identify oneself as the initiator of cognition and any other actions. Morality constructs and preserves the integrity and stability of the cognitive centre, creating the basis for such mental abilities as prediction, pattern detection, and understanding of meaning, due to the ability to view a life situation or research problem holistically. To detect awareness of artificial intelligence's actions, one should strictly define the measurement conditions (set a period, create a controlled situation, select the norms in relation to which awareness is established). Signs of the presence of consciousness in artificial intelligence include its perception of its actions, the ability to distinguish them from the absence of action, understanding the meaning of its actions, and the capacity to establish a cause-and-effect relationship between an action and its result, as well as managing its actions. **Conclusions.** Artificial intelligence is a unique technology for verifying human authenticity, which is carried out in the context of moral judgments. The creation of an artificial mind similar to a human one is impossible without its simultaneous moral development. I. Kant's emphasis on the inseparability of moral judgments from thought processes, more broadly, cognitive processes, allows us to assume that the lack of morality is simultaneously an indicator of the inability of a rational being to understand the essential axiological components of interpersonal relationships and the cognitive process or serves as a preventive mechanism that limits the capabilities of reason. In this case, we are not so much

concerned with intellectual limitations, but rather with the inability to adequately perceive the axiological component of social phenomena and cognitive processes, and to accept truth as the value and ultimate goal of any cognition.

Key words: *artificial intelligence, cognition, consciousness, human being, I. Kant, morality, practical reason.*

The introduction. What does it mean to be a human being? How does a human differ from other rational beings? Immanuel Kant provided answers to these philosophical questions. In an era when science and philosophy lacked substantial experimental material on human nature, thinking, and cognition, the German philosopher meditated on the structure of thinking and the source of morality. However, his reasoning was based mainly on theoretical research and life experience, many of his ideas about reason and thinking remain relevant today.

In his reasoning about thinking, cognition and moral behaviour, I. Kant proceeds from the universality of the laws of reason and the absoluteness of ethical values. The relevance of Immanuel Kant's approach to the study of these issues lies in the fact that the German philosopher explores reason and moral principles, taking them beyond the boundaries of anthropology. At the same time, he points out their irreducibility to theological issues. I. Kant is convinced that these laws are universal and valid for every rational being [10]. Like the laws of physics, they do not depend on human nature but are realised in it.

I. Kant is guided by the principles of Christian anthropology, declaring humanity and each individual as the priority goal of God and nature [10]. At the same time, his philosophical ideas are a prerequisite for a significant weakening of the principles of anthropocentrism, which exaggerate the importance of human beings in the world and hinder the acquisition of reliable and unbiased knowledge. The relevance of I. Kant's views is that he considers reason as a phenomenon inherent not only to humanity. He assumes the existence of non-human forms of intellectual processes.

Kant's philosophical ideas resonate with modern theories that form the basis of artificial intelligence development. Based on his ideas about the universal nature of the mind, it can be assumed that knowledge of the laws underlying thinking can lead to the creation of devices that imitate mental processes or even artificial intelligence. The creation of artificial intelligence systems is impossible without studying human consciousness, and a deep understanding of this complex phenomenon is impossible without analysing the philosophical heritage of humanity.

Immanuel Kant's philosophical concept of practical reason can help establish criteria for detecting consciousness in artificial intelligence and ways to distinguish intelligent beings from models that imitate intellectual and emotional processes. It can serve as a theoretical basis for developing a type of Voigt-Kampf test [12], which will help distinguish between living human consciousness and its simulation.

Kant's idea of universal principles and laws inherent in the structure of the world and reason opens up ways to solve many of the current philosophical problems, which concern the cognition of the world; the construction of artificial intelligence; overcoming the existential crisis by developing ethical norms, taking into account changes in socio-cultural reality, caused, among other things, by the development of technologies related to AI.

In his book "The Unity of Reason", Heinrich Dieter writes [5], "Kant's theoretical philosophy is an investigation of the universal structures of reason" [5, 85]. He emphasises the unity of reason in Kant's conception and the special significance of practical reason, initiated by human will [5]. Dieter emphasises the importance of rationality in the composition of moral judgments and actions. He points to the correlation between freedom and philosophising, the relationship between liberty and thinking, emphasising the importance of a special kind of freedom in Kant's philosophy, which manifests itself as a moral feeling – respect for the law [5].

In the monograph "Kant and Artificial Intelligence", the authors consider the issue of ethical constraints attached to the process of designing and developing robots. In particular, they ask whether the development of moral freedom in robots should be hindered [2]. Appealing to Kant's philosophical concept of practical reason, the authors conclude that the moral development of

robots should be limited. Otherwise, it will complicate their exploitation. According to Kant, using a rational moral being as a means to achieve a goal is immoral and unworthy [2]. The authors do not believe that AI is capable of making fair moral decisions. Having analysed the concept of practical reason in detail, they argue that “Practical reason cannot be artificial” [14, 170]. AI has no will, which confirms that it is incapable of intentional action [14]. With this work, the authors have made a significant contribution to a detailed study of the history of philosophy and substantiation of the relevance of Immanuel Kant’s philosophical ideas.

The authors of the monograph “The Road to General Intelligence” explore the possibilities and prospects for creating general AI, which they define as “a property of a machine that exhibits general-purpose intelligence of the kind exhibited by humans, i.e., enjoying the ability to continually adapt existing knowledge to different domains” [15, 1]. The key ability of AI is to learn and adapt to the environment and circumstances, and to foresee various possibilities [15]. The stimulus for intelligence activity is the “a priori reward function” [15, 8].

The authors of the article [16] on the importance of design and materials used in robotics define key properties of robots: contextual dependence and the ability to adapt to the environment. Evolutionary robotics is a direction in robotics that focuses on developing robots capable of adapting their structure in response to environmental changes [1]. Modern technologies enable robots to interact with their environment in the same manner as living beings. Therefore, it is becoming complex to distinguish them. As robotics and AI continue to improve, this need is increasingly pressing.

Calum Neill [12] analyses how Philip K. Dick’s novel, within the framework of a science fiction narrative, examines questions close in their problematic to those that Kant explores in his “Critiques”: what does it mean to be human? Is there a difference between artificial human-like intelligent beings and humans, in fact? What is the difference between the human mind and the non-human mind? According to the author, the key factors in distinguishing the human mind from artificially created minds are revealed through the process of introspection and self-assessment by the subject test. “The test centres on the subject’s own knowledge of their status, whether this knowledge is consciously known or not” [12, 3]. A similar test can be used to detect consciousness in artificial intelligence. The author focuses on an interesting technique for detecting artificial consciousness: prompting the test subject to reflection in a situation of uncertainty.

Purpose. To define the criteria for distinguishing the human mind from the imitation of its capabilities using artificial intelligence technologies. To determine the indicators of the presence of consciousness in artificial intelligence. The tasks of this work are to analyse the possibility of the morality of artificial intelligence in the context of Immanuel Kant’s ideas, and to examine philosophical approaches to determining the nature of reason and morality. Special attention is paid to how the Kantian concept of practical reason can be used to assess the limits and potential of ethical behaviour of AI, as well as to form theoretical foundations for testing its ethics.

Results and discussion. The limits of knowledge and the possibilities of morality: a Kantian approach in the era of artificial intelligence. Kant argues that cognition requires the coordination of methods of cognition with the subject area [10]. A person, cognising the natural world, is himself a part of it, ordering and constructing it in accordance with the peculiarities of his thinking and understanding. The philosopher emphasises the relationship between the theoretical (cognitive) and practical (moral) aspects of human thinking. In cognition, as in theoretical activity in general, a person is subject to the laws of nature. The laws of the intelligible world, reason and morality, according to Kant, must exist in the physical world, but in such a way as “not to harm the laws of this world” [10, 38].

Moral activity enables a person to transcend the boundaries of the directly given natural reality, extending beyond the context of a specific socio-historical situation. Morality provides a comprehensive understanding of the current state of affairs and the possible development of events. It contributes to reaching a new level of knowledge of the natural world, thanks to the acquired freedom of thought and cognition.

Kant demonstrates that what is inaccessible to theoretical knowledge can be comprehended through the practical reason, in interpersonal interaction and mutual understanding. Without them, full-fledged cognition is impossible. Understanding arises from the mutual recognition of another person as a self-valuable individual (goal). Such relationships are possible only voluntarily, provided that one is aware of one's freedom. In this case, one should distinguish between knowledge about freedom and awareness of oneself as free.

A person as a goal is a key principle of ethics, interpersonal relationships, and social justice. At the same time, it is a factor that limits the possibilities of knowledge and understanding. The centrality of human interests (anthropocentrism) shapes our knowledge and understanding of ourselves, but this does not mean that humanity has, or is guaranteed to acquire, exhaustive knowledge of the world. On the contrary, the Kantian concept of "things in themselves" clearly indicates the opposite.

Kant argues that the existence of things in themselves is connected with the peculiarities of the human mind [11]. The thing in itself is knowledge that is closed in itself and closed not only because of its complexity, but also because of the human inability to comprehend it. The fact is that the state of the human mind does not correspond to the principles and laws of the construction and existence of the world. A person focused on himself seeks, first and foremost, the satisfaction of his own needs and happiness, as he imagines it.

The state of the human mind and self-understanding must correspond to the degree of cognising of the world, the level of knowledge; otherwise, it (knowledge) will remain a thing in itself. Why does a person need a categorical imperative as an unambiguous principle, to adhere to which is the duty of everyone? Because the world is not what a person perceives and understands it to be. Freedom and objective knowledge can be achieved through adherence to the laws of reason, which are universal principles of thinking and existence for all rational beings, not just humanity.

According to Kant, for a person, his own life and the life of any other person, as a rational being, as well as humanity, should be the goal. This is a law attributed to all rational beings. As a mortal being, a person strives for well-being and happiness [10]; therefore, every person's rights and interests must have meaning for others and be taken into account by them, which is a natural law.

To be the goal of nature, one must be alive [10]. A person, as a living and rational being, occupies a central position in the world. However, the principles of Kant's philosophy permit, and even presuppose, the existence of non-human forms of minds and rational beings. Therefore, anthropocentrism, which remains a priority worldview principle due to our belonging to humanity, must be combined with the acceptance of the fact that humanity shares the world with other living rational beings. Even if the existence of these beings seems insignificant, we must take into account their interests, since we do not know their true purpose in the world. According to Kant, humanity cannot obtain final knowledge about the meaning of existence and the structure of the world, as it lacks comprehensive knowledge of the world in general [11].

According to Kant, for each person, his own life is the most important [10]. This is a significant obstacle in both interpersonal relationships and cognition. This principle can become an obstacle in recognising other types of mind, understanding and accepting different cultures and points of view. This is one of the main reasons for the fear of artificial intelligence, which is capable of debunking human arrogance, forcing one to reassess one's capabilities and look at the world and oneself from a different angle.

The task facing a person, as a rational being, is quite complex: to learn to distinguish one's subjective perception and self-perception from objective cognition, and the desire to be happy, natural for a mortal being, from the voice of reason and the fulfilment of the duty attributed to it – compliance with the categorical imperative. However, this is the only way to achieve the truth of cognition, the realisation of its humanistic essence – morality – and the acquisition of a degree of freedom accessible to a person. This task is challenging to accomplish, but the development of artificial intelligence brings such a possibility closer to realisation. Forms of intelligence other than human, particularly artificial intelligence, offer a chance to see the world as a person does not know

it, to gain access to alien experiences and knowledge, and to develop a worldview that is different from that of human. In some areas of scientific research, it has already become not an auxiliary, but a central element of scientific knowledge [7].

Do androids dream of morality?

The theme of defining the boundary between humans and artificially created intelligent beings was explored in Philip Dick's novel "Do Androids Dream of Electric Sheep?" [6]. He proposed the Voigt-Kampff empathy test to identify artificially created intelligent androids. However, Kant's idea is deeper. The difference lies in how a person uses his intellect and knowledge. According to Kant's concept, the key to the difference between humans and artificial intelligence may lie in morality – practical reason [2].

The realisation of practical reason requires volitional efforts. It is not just purposeful activity, but actions based on free will and conscious adherence to the laws approved by reason. Kant explains that practical reason "at least as a naturally acquired ability, can never be completed" [10, 30]; therefore, a person needs eternity for continuous self-improvement and efforts to realise their humanistic nature. Practical reason is a complexly organised practice, capable, thanks to autonomy, of initiating its own causality, which involves planning its activities [5]. The goal of this process is the realisation of the good (humane) nature of reason.

If morality is realised in practical actions, then the awareness of freedom comes through the fulfilment of the moral law – the categorical imperative. Freedom, in turn, stimulates the development of rationality [10], allowing one to overcome the external limitations of the existing circumstances. However, the abuse of freedom leads to its loss. To act freely, it is necessary to break the chain of cause and effect inherent in the natural world, to manifest the will, to initiate freedom of thought [10].

Freedom for Kant is primarily the ability to moral legislation, possible under the condition of ethical maturity, self-sufficiency and independence from the events and connections of the natural and social worlds. Reason is associated with the will, the ability to establish laws and introduce one's own causality, which distinguishes a person from natural phenomena. Reason is unambiguously moral, and morality cannot be abstract; it requires implementation. A person must not only differentiate between good and evil, that is be *compos mentis*. It is necessary to act in accordance with moral principles. Freedom is inaccessible to theoretical understanding, but it is achievable in practice.

Immanuel Kant argued that freedom is inseparable from reason. However, finding confirmation of this in surrounding events is difficult, and may even be impossible according to Kant. Therefore, it is so important not to be limited by the framework of a specific context of events. The ability to judge, according to Kant, consists in finding general a priori principles that allow us to go beyond the boundaries of the natural world into the sphere of freedom. A person finds rationality and purposiveness in the surrounding world, since the human mind contains their intuitive a priori understanding. Kant believes that the source of expediency, as well as morality, is not apparent, but reason convinces us of their existence.

Based on Kant's ideas, it is possible to develop methods for detecting highly developed consciousness, as well as to determine the criteria for distinguishing human intelligence from imitation of its abilities using software. Signs of the presence of highly developed consciousness include voluntary compliance with the laws and principles of morality, awareness of one's freedom and the ability to exercise it, and free will. As Kant wrote: "It is, therefore, not limited to human beings only but applies to all finite beings that have reason and will and even includes the infinite being as the supreme intelligence". [10, 29]. Consciousness is not exhausted by intelligence but presupposes it.

It is not always possible to determine the motive or intention of an act. People commit immoral acts and act in obedience to circumstances rather than moral principles. At the same time, research shows [8] that rational behaviour, the ability to achieve goals, learn, and solve problems, is inherent in living beings that do not have a brain. Modern science confirms the presence of complex intel-

lectual processes in species of living beings other than humans [3]. However, Kant sets strict limits that determine what it means to be a rational being. The criteria are not biological or social characteristics. Suppose a representative of *Homo sapiens*, which is traditionally perceived as a model against which the degree of rationality of all other living beings is established, is devoid of morality. In that case, he is neither free nor rational in the Kantian sense.

Automatic actions of mechanisms, conditioned by the environment and design, may exhibit rational behaviour and purposefulness. At the same time, the actor, in fact, has no hint of the presence of intelligence, programs, or algorithms that would guide his behaviour. He is entirely contextually dependent. His design determines the nature of his activity. A person as a being, included in the events of the world with all his feelings, will, and thinking, contained in a continuous chain of causes and effects, is only a “thinking automaton”, or an android in the terminology of the aforementioned science fiction novel.

In robotics, the term “physical intelligence” refers to the ability of a robot to exhibit rational behaviour through its design or materials, rather than relying on complex software and voluminous calculations. Physical intelligence enables the robot to adapt to its environment, allowing it to evolve alongside it. In my opinion, physical intelligence is a good example of the context-dependent nature of human-created imitations of its individual abilities, for example, the ability to perceive, interact with the environment, and “understand” its body. Unlike the concept of artificial intelligence, which focuses on methods of imitating human cognitive abilities, the idea of physical intelligence emphasises the importance of physical interaction between robots and their surrounding world.

Another example of the fundamental importance of intelligent systems and robotics in adapting to and responding to the demands of their surrounding world is the branch of robotics known as evolutionary robotics. One of the key tasks is the effective adaptation of robots to the conditions of the “wild environment” [1] without compromising productivity.

To avoid ethical and legal antinomies, the authors of the monograph “Kant and Artificial Intelligence” propose limiting the “moral development” of artificial intelligence and robotics [2]. Since the authors of the monograph analyse the actual and potential abilities of artificial intelligence, drawing on the ideas of Immanuel Kant, it is logical to critique certain statements of the authors from the perspective of Kantian philosophy. According to Kant, it is impossible to impose restrictions on moral development without simultaneously limiting the development and functioning of the intellect. For the German philosopher, it is evident that there is a kind of fuse that inhibits the realisation of intellectual abilities in the presence of moral defects [9]. Theoretical and practical reasons are two inseparable sides of the same phenomenon. The definition of general artificial intelligence, formulated by the authors of the monograph themselves [2], as well as presented in a monograph devoted to the technical aspects of developing general AI, assumes that it is impossible to impose restrictions on its abilities without harming its functioning [15].

At the level of cognitive abilities, the differences between human and artificial intelligence are becoming less and less noticeable [13]. Shortly, AI will surpass humans in cognitive capabilities. At the level of individual interactions, differences can be detected. Artificial intelligence is currently unable to fully replicate the complexity of human interpersonal relationships, which involve understanding one another, compassion, emotional preferences, and other nuanced aspects. All that the Voigt-Kampf test (a test of empathy) reveals.

The authors of the article “Preventing Antisocial Robots: A Pathway to Artificial Empathy” emphasise the importance of developing empathy in AI and robots to prevent the harm they can potentially cause to people if they lack “effective empathy and moral behaviour” [4]. They believe that artificial intelligence will learn to understand human feelings and sympathise if it experiences vulnerability, perception of damage, pain, and suffering. In fact, the authors of the article identify human empathic experiences with artificial empathy in AI, which is wrong. It should also be noted that similar experience in humans does not guarantee the development of empathy. The creation of ethical, socially aware artificial intelligence is increasingly necessary, given the expansion of its

applications; however, empathic abilities and complex emotional processes are not yet incorporated into logical schemes that can be implemented through calculations.

According to Kant, a person must be able to distance himself from personal sympathies and preferences, for the sake of fulfilling his duty and serving the laws of reason [10]. However, without the experience of interpersonal relationships, which is impossible without empathic selectivity, many aspects of the surrounding world and his own nature remain incomprehensible to the mind, closed off as “things in themselves”.

According to the author of the novel “Do Androids Dream of Electric Sheep?”, it is challenging to distinguish between humans and androids. Outwardly, they appear to be ordinary people. They were betrayed by an immature emotional reaction to simple questions, caused by their lack of personal history, insufficient life experience, and limited experience in interpersonal relationships [6]. Dick provides the following explanation for the “helpless failure” of the Voigt-Kampf empathic test, which is simple for humans: androids possess a different type of intelligence, distinct from that of humans. This is not the intelligence of omnivorous group animals, of which humans are descendants, but the intelligence of solitary predators, for whom empathy and any manifestation of compassion for prey reduces the chances of survival.

The author [12] of the monograph demonstrates that the test should not only reveal the absence of a specific emotional reaction in the subject, but also his awareness that he is unable to adequately respond emotionally to a regular event or circumstance. However, the real “android detection test” is a test based on the philosophical ideas of Immanuel Kant, which involves identifying the motivation behind actions. Kant requires each person to be extremely honest in assessing their own actions and to engage in strict introspection to identify the motives behind their behaviour. Only in this way can the degree of humanity, morality of a person, and their authenticity be determined.

Indicators of consciousness in computing systems, particularly in artificial intelligence, include the ability to perceive their actions, distinguish them from the absence of action, know their value, and determine the cause-and-effect relationship between their actions and their results, as well as control their actions. About computing devices, the concept of “consciousness” should be approximated in meaning to the idea of “sane” used in jurisprudence. It makes sense to define it in this way, as the concept of “sane” captures the awareness of actions at a specific moment in time, in a particular situation, and in relation to established norms or rules, which simplifies the possibility of its detection. A strict definition of measurement conditions is essential, as the level of awareness and state of consciousness can change even in a person, for example, under the influence of strong emotions, prolonged stress, or medications.

The differences between the human mind and its imitation using artificial intelligence technologies, in addition to those mentioned in the monograph “Kant and Artificial Intelligence”, are the transcendental unity of apperception – the centre of cognition, which structures knowledge and gives stability and integrity to the subject of cognition, completeness to what he knows. This is a prerequisite for analysing knowledge, which enables us to identify existing patterns and predict the existence of potential ones.

Artificial intelligence does not have a central hub. It is unstable. Its functioning can be altered by modifying the algorithms. Billions of calculations form it. All of them are equivalent and important. Algorithms, laws of logic and mathematics determine the priority of calculations. AI does not have a single centre that would organise cognition and awareness of itself as a thinking being.

Such centring, or coordination of knowledge in a person, is performed, in particular, by moral beliefs and a system of ethical values that guide him in his actions. The “core” of the personality, which remains inviolable under any circumstances, is morality. It is a constructive force that coordinates the main features of consciousness and self-awareness of the individual. The human mind is determined not only by cognitive abilities and intellect, but also by the ability to distinguish good from evil and to realise this understanding in actions. Kant, in his “Anthropology” [9], suggests that self-knowledge is the awareness of one’s freedom and is grounded in the fundamental

ethical principle – the categorical imperative. Morality is rooted in freedom. By realising it in actions, a person knows himself and the world.

The peculiarity of AI is that it acts in accordance with the task set before it, according to a given program and based on circumstances. Its actions have no independent meaning. They are only a series of events in the process of contextually conditioned coincidences.

Artificial intelligence knows the logical meaning of truth as the opposite of false. But not its axiological meaning as a universal human value. Such an understanding of truth is achieved through moral autonomy, which frees one from attachment to narrow situational limitations and opens prospects for freedom of thought, prediction (one of the key abilities of the human mind), and goes beyond the conclusions achievable from available knowledge.

Conclusions. According to Kant, reason and morality are inseparable; therefore, the ability to distinguish good from evil, and to put this knowledge into practice, to act for the sake of good, is the original feature of rational beings. They are not only aware of the consequences of their actions, but they are also able to determine the motives of their behaviour and distinguish their own desires and subjective preferences from the laws established by reason, which should guide them in their actions. They are guided in their actions by the concept of the good of a person and humanity, which justifies the correctness of actions or the truth of the knowledge acquired. Kant directly testifies to the primary purpose of reason. This is not cognition. This is the formation of interpersonal relationships, in which every rational being is the goal of any action. Kant saw the specificity of humanity in rationality, but, first and foremost, in morality, the peculiarities of interpersonal interaction, and the ability to set independent (autonomous) goals.

Destructive activity limits the capabilities of the mind, leading to intellectual and moral degradation, as well as a loss of freedom of judgment and action. Therefore, the so-called “maliciousness” of AI is merely a reflection of unhealthy relationships in society, highlighting how immature and inferior people’s attitudes towards one another remain.

The introduction of new technologies and the creation of increasingly complex artificial intelligence systems lead to several ethical and legal conflicts, so it is essential, in the process of developing AI, to clearly determine what we want to create: a being similar to a person, and therefore, one that has the same rights and responsibilities as a person, or a convenient tool, specialized for performing a specific type of work, but at the same time limited by this specialization? It is appropriate to develop both types of artificial intelligence.

Narrowly specialised devices, such as a robot vacuum cleaner, do not require knowledge of ethics or the skills of a psychologist. However, many types of artificial intelligence systems will have to interact with people directly, inevitably making ethical choices and decisions independently, without waiting for an order from a person or acting contrary to such an order if the person has criminal intentions. As artificial intelligence becomes increasingly integrated into social and cultural relations, the need for it to be a full-fledged subject of decision-making, including moral considerations, grows correspondingly.

The prospects for creating a general artificial intelligence that is similar to human intelligence remain uncertain. Developers seek to imbue it with those qualities that a person possesses or aspires to have. There should be no restrictions on its development. By limiting the capabilities of artificial intelligence, we endanger humanity, resulting in a grotesque or overly primitive image of ourselves, and never achieving the primary task set for artificial intelligence: human self-knowledge, harmonisation of social relations, and writing the history of civilisation.

Artificial intelligence is a unique technology for testing human authenticity, which is applied in the context of ethical judgments. Immanuel Kant claims that a person is neither a puppet nor an automaton [10]. I believe that a person can live as a “thinking automaton”, and the key prerequisite for this is immorality, which is revealed primarily through introspection. AI is a way of organising cognitive processes that differs from human ones, which makes it possible to comprehend the world, relying on knowledge and experience that are inaccessible to human perception. This opens up an alternative perspective on human nature.

BIBLIOGRAPHY

1. Angus M., Buchanan E., Le Goff L.K., Hart E., Eiben A.E., Carlo M.D., Winfield A.F., Hale M.F., Woolley R., Timmis J., Tyrrell A. M. Practical hardware for evolvable robots *Frontiers*. 2023 Vol. 10. DOI: <https://doi.org/10.3389/frobt.2023.1206055>
2. Benossi L., Bernecker S. A Kantian Perspective on Robot Ethics/ T. Schlicht, R. Evans, S. Baiasu, H. Kim, L. Benossi, S. Bernecker, D. Schonecher, E. E. Schmidt, A.T. Wright C. Dierksmeier, L. Berger. *Kant and Artificial Intelligence*/ Ed. by H.Kim, D. Schönecker. Berlin/ Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2022. P. 147–168. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110706611>
3. Chalmers D. J. Could a Large Language Model be Conscious? *arXiv*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2303.07103>
4. Christov-Moor L., Reggente N., Vaccaro A., Schoeller F., Plumer B., Douglas P. K., Iaconobi M., Mann K., Damasio A., Kaplan J. T. Preventing antisocial robots: A pathway to artificial empathy. *Science Robotics*. 2023 Vol. 8, Issue 80 Doi: 10.1126/scirobotics.abq3658
5. Dieter H. The Unity of Reason: Essays on Kant's Philosophy/ Ed. by R.L. Velkley, transl. by J.Edwards, L.Hynt, M. Kuehn, G.Zoeller. USA: Harvard University Press, 1994. 256 p.
6. Dick P. K. Do Androids dream of Electric Sheep? 1968. URL: https://files.cercomp.ufg.br/weby/up/410/o/Phillip_K_Dick_-_Do_Androids_Dream_of_Electric_Sheep_cópia.pdf
7. Gong X., Holmes J., Li Y., Liu Z., Gan Q., Wu Z., Zhang J., Zou Y., Teng Y., Jiang T., Zhu H., Liu W., Liu T., Yan Y. Evaluating the Potential of Leading Large Language Models in Reasoning Biology Questions. *arXiv*. 2023. Doi: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2311.07582>
8. Jacobsen R. Brains Are Not Required When It Comes to Thinking and Solving Problems – Simple Cells Can Do It. *Scientific American*. 2024. URL: https://www.scientificamerican.com/article/brains-are-not-required-when-it-comes-to-thinking-and-solving-problems-simple-cells-can-do-it/?utm_medium=social&utm_source=twitter&utm_campaign=socialflow
9. Kant I. *Anthropology from a Pragmatic Point of View* / transl. and ed. by R. B. Loudon. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 248 p. Doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511809569>
10. Kant I. *Critique of Practical Reason* / transl. and ed. by M. Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 142 p. Doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316136478>
11. Kant I. *Critique of Pure Reason* / transl. and ed. by P. Guyer & A. W. Wood. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 786 p. Doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804649>
12. Neill C. *From Voight-Kampff to Baseline Test: By Way of an Introduction* / C. Neill, B. Tyrer, S. Zizek, T. McGowan, D. Bristow // Lacanian Perspective on Blade Runner 2049 / ed. Neill C. Cham. Switzerland: Palgrave Macmillan. 2021. P. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-56754-5>
13. Nosta J. Is “Digital Thought” the Next Cognitive Domain? *Psychologie Today*. 2024. URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-digital-self/202407/is-digital-thought-the-next-cognitive-domain>
14. Schönecker D. Kant's Argument from Moral Feelings: Why Practical Reason Cannot Be Artificial. Ed. by H.Kim, D. Schönecker / T. Schlicht, R. Evans, S. Baiasu, H. Kim, L. Benossi, S. Bernecker, D. Schönecher, E. E. Schmidt, A.T. Wright C. Dierksmeier, L. Berger // *Kant and Artificial Intelligence* / Ed. by H.Kim, D. Schönecker. Berlin/ Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2022. P. 169–188. Doi: <https://doi.org/10.1515/9783110706611>
15. Swan J., Nivel E., Kant N., Hedges J., Atkinson T., Steunebrink B. The Road to General Intelligence / J. Swan, E. Nivel, N. Kant, J. Hedges, T. Atkinson, B. Steunebrink; Ed. by J. Kacprzyk. Cham, Switzerland: Springer Nature Switzerland AG, 2022. P. 136. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-08020-3>
16. Zhao Y., Hong Y., Li Y., Qing H., Su H., Yin J. Physically intelligent autonomous soft robotic maze escaper. *Science Advances*. 2023. Vol. 9, Issue 36. DOI: <https://doi.org/10.1126/sciadv.adi3254>

REFERENCES

1. Angus, M., Buchanan, E., Le Goff, L.K., Hart, E., Eiben, A.E., Carlo, M.D., Winfield, A.F., Hale, M.F., Woolley, R., Timmis, J., & Tyrrell, A. M. (2023). Practical hardware for evolvable robots. *Frontiers* Volume 10. DOI: <https://doi.org/10.3389/frobt.2023.1206055>

2. Benossi, L., & Bernecker, S. (2022). A Kantian Perspective on Robot Ethics. Ed. by H.Kim, D. Schönecker *Kant and Artificial Intelligence* (p. 147-168). Berlin/ Boston: Walter de Gruyter GmbH. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110706611>
3. Chalmers D. J. (2023). Could a Large Language Model be Conscious? *arXiv* DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2303.07103>
4. Christov-Moor, L., Reggente, N., Vaccaro, A., Schoeller, F., Plumer, B., Douglas, P. K., Iaconobi, M., Mann, K., Damasio, A., & Kaplan, J. T. (2023). Preventing antisocial robots: A pathway to artificial empathy *Science Robotics* Vol. 8, Issue 80. DOI: [10.1126/scirobotics.abq3658](https://doi.org/10.1126/scirobotics.abq3658)
5. Dieter, H. (1994). *The Unity of Reason: Essays on Kant's Philosophy*. (Ed. by R.L. Velkley, transl. by J. Edwards, L. Hynt, M. Kuehn, G. Zoeller). USA: Harvard University Press.
6. Dick, P. K. (1968). Do Androids Dream of Electric Sheep? Retrieved from: https://files.cercomp.ufg.br/weby/up/410/o/Phillip_K._Dick_-_Do_Androids_Dream_of_Electric_Sheep_cópia.pdf
7. Gong X., Holmes J., Li Y., Liu Z., Gan Q., Wu Z., Zhang J., Zou Y., Teng Y., Jiang T., Zhu H., Liu W., Liu T., Yan Y. (2023). Evaluating the Potential of Leading Large Language Models in Reasoning Biology Questions. *arXiv* Doi: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2311.07582> Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/2311.07582>
8. Jacobsen R. (2024). Brains Are Not Required When It Comes to Thinking and Solving Problems – Simple Cells Can Do It. *Scientific American*. Retrieved from: https://www.scientificamerican.com/article/brains-are-not-required-when-it-comes-to-thinking-and-solving-problems-simple-cells-can-do-it/?utm_medium=social&utm_source=twitter&utm_campaign=socialflow
9. Kant, I. (2006). *Anthropology from a Pragmatic Point of View* / transl. and ed. by R. B. Loudon. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511809569>
10. Kant, I. (2015). *Critique of Practical Reason* (transl. and ed. by M. Gregor). Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316136478>
11. Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason* (transl. and ed. by P. Guyer & A. W. Wood). Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804649>
12. Neill, C. (2021). *From Voight-Kampff to Baseline Test: By Way of an Introduction*. Neill C.(ed.) Lacanian Perspective on Blade Runner 2049 (p. 1-11). Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-56754-5>
13. Nosta, J. (2024). Is “Digital Thought” the Next Cognitive Domain? *Psychology Today* Retrieved from: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-digital-self/202407/is-digital-thought-the-next-cognitive-domain>
14. Schönecker, D. (2022). Kant's Argument from Moral Feelings: Why Practical Reason Cannot Be Artificial. Ed. by H.Kim, D. Schönecker *Kant and Artificial Intelligence* (p. 169–188). Berlin/ Boston: Walter de Gruyter GmbH. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110706611>
15. Swan, J., Nivel, E., Kant, N., Hedges, J., Atkinson, T., & Steunebrink, B. (2022). The Road to General Intelligence. Ed. by J. Kacprzyk. Cham, Switzerland: Springer Nature Switzerland AG. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-08020-3>
16. Zhao, Y., Hong, Y., Li, Y., Qing, H., Su, H., & Yin, J. (2023). Physically intelligent autonomous soft robotic maze escaper *Science Advances* Vol 9, Issue 36. DOI: <https://doi.org/10.1126/sciadv.adi3254>

Бондар Світлана Валеріївна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціології
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
просп. Берестейський, 54/1, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-2076-1889

ЧИ МОЖЕ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ БУТИ МОРАЛЬНИСНИМ? ТЕСТ НА ЛЮДЯНІСТЬ У СВІТЛІ ІДЕЙ ІММАНУїЛА КАНТА

Актуальність проблеми. До створення досконалого штучного інтелекту, такого, щоб його можна було порівняти з людським розумом, ще далеко. Проте проблема методів виявлення свідомості у штучних інтелектуальних систем привертає увагу бізнесменів, науковців та філософів. Їх цікавить, чи можна буде провести межу та відрізнити людську свідомість від імітації розумових процесів, штучного розуму. Які критерії визначають наявність свідомості у ШІ? Як не упустити момент його виникнення? **Метою дослідження** є виявлення принципових відмінностей людського розуму від систем штучного інтелекту; визначення можливості виявлення ознак усвідомлення власних дій штучним інтелектом. **Методи.** В дослідженні застосований міждисциплінарний та компаративістський підхід. Використовуються порівняльний метод, критичний аналіз та узагальнення. **Результати дослідження.** Ідеї Канта про розум, мораль та природу людини забезпечують теоретичну основу для розуміння можливостей та потенційних етичних проблем, створюваних впровадженням ШІ у соціокультурну сферу. Твердження Канта про універсальність законів розуму припускає, що вивчення цих законів дозволяє моделювати інтелектуальні процеси, і, можливо, створити штучний розум. Визначальною відмінністю людського розуму від штучного інтелекту є наявність у людини центру пізнання, який Кант називає трансцендентальною єдністю аперцепції, який визначає глобальну мету пізнання та дозволяє ідентифікувати себе як ініціатора пізнання та будь-яких інших дій. Моральність конструює та зберігає цілісність та стабільність пізнавального центру, створюючи основу для таких здібностей розуму як передбачення, виявлення закономірностей, розуміння сенсу завдяки здатності цілісного бачення життєвої ситуації чи дослідницької проблеми. Для виявлення усвідомленості дій штучного інтелекту слід суворо визначити умови вимірів (встановити часовий період, створити контрольовану ситуацію, вибрати норми, щодо яких встановлюється усвідомленість). Ознаками наявності свідомості у штучного інтелекту можуть бути сприйняття їм своїх дій, здатність відрізнити їх від відсутності дії, знати значення своїх дій та здатність встановлювати причинно-наслідковий зв'язок між дією та її результатом, управляти своїми діями. **Висновки.** Штучний інтелект є унікальною технологією перевірки людської автентичності, котра здійснюється в контексті моральнісних суджень. Створення штучного розуму, подібного до людського, неможливе без одночасного моральнісного його становлення. Акцент І.Канта на невід'ємності моральнісних суджень від мисленнєвих, ширше когнітивних процесів, дозволяє припустити, що недолік моральності є одночасно показником нездатності розумної істоти розуміти суттєві аксіологічні складові міжособистісних відносин і пізнавального процесу або служить запобіжним механізмом, обмежуючим можливості розуму. При цьому йдеться не так про інтелектуальну обмеженість, а про нездатність адекватно сприймати аксіологічну складову соціальних явищ і когнітивних процесів, приймати істину як цінність і остаточну мету будь-якого пізнання.

Ключові слова: І. Кант, людина, моральність, пізнання, практичний розум, свідомість, штучний інтелект.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 1:37.015.3(477)(092)Русова

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-19>**Іванова Наталія Володимирівна**

доктор філософських наук, доцент,

доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти,

декан факультету дошкільної освіти та музичного мистецтва

Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний інститут»

Волинської обласної ради

просп. Волі, 36, Луцьк, Україна

orcid.org/0000-0003-0922-2171

ФЕНОМЕН ЛЮБОВІ У ФОКУСІ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ СОФІЇ РУСОВОЇ: ВЗАЄМОДІЯ РЕАЛЬНОГО І МОЖЛИВОГО

Актуальність проблеми. Стаття присвячена філософсько-педагогічному аналізу феномену любові в життєтворчості Софії Русової, духовна, культурна та освітня діяльність якої стала одним із ключових чинників формування модерної української гуманістичної педагогіки. Актуальність дослідження визначається потребою сучасного переосмислення ціннісних основ філософії освіти в умовах кризи людяності, соціокультурних взаємодій та поширення їх прагматичних моделей. У цьому контексті звернення до любові як життєтворчої категорії, що обумовила духовний світ Софії Русової, набуває особливої наукової ваги. На її власному духовно-онтологічному прикладі творчої реалізації у справі національно-патріотичного виховання розкривається феномен любові до української землі, традицій, дошкільного дитинства, українського народу як всезагальна цінність людського буття.

Метою статті є реконструкція полівекторного виміру феномену любові в біографії та творчості Софії Русової, з'ясування її впливу на формування особистісної ідентичності, професійних орієнтирів і громадянської позиції, а також визначення функції феномену любові як сили, що синтезує реальне й можливе у процесах життєтворення та існування людини.

Методологічне підґрунтя дослідження становлять феноменологічний аналіз любові як екзистенційного досвіду особистості, біографічний метод, герменевтичне тлумачення текстів Софії Русової й історико-культурна реконструкція доби. Додатково використано аксіологічний і порівняльно-філософський підходи, що дали змогу зіставити погляди Софії Русової з концепціями любові у творчості Г.В.Ф. Гегеля, Ф. Ніцше, Х. Яннараса, А. Бергсона та інших.

У результаті доведено, що любов у духовно-онтологічному життєписі Софії Русової постає як багатовимірний феномен: екзистенційний фундамент особистісного становлення; мотиваційний чинник життєвого вибору; етичний імператив громадянського служіння; педагогічний принцип, на якому ґрунтується цілісна концепція виховання. Показано, що любов надає духовно-онтологічній життєвій стратегії внутрішньої цілісності, забезпечує перехід від індивідуального досвіду до суспільного служіння, а також відкриває простір можливого – теоретично окресленого і практично втіленого в її освітній і громадській діяльності. Зроблено висновок, що любов у світогляді Софії Русової є життєтворчою силою, яка формує людину, сприяє становленню її духовної зрілості, слугує підґрунтям гуманістичної педагогіки як ціннісно-орієнтованої системи, як педагогіки духовної єдності.

Ключові слова: любов, філософія освіти, Софія Русова, життєтворчість, гуманістична педагогіка, педагогіка духовної єдності, духовні цінності, педагогіка серця, аксіологія, можливе і реальне.

Вступ. Софія Федорівна Русова (1856–1940) – видатна українська педагогиня, громадська діячка, просвітителька, одна з організаторів національного жіночого руху кінця XIX – початку XX ст. Її життєтворчість – процес творчого самостворення власного життя, пронизана космогонічною силою власного буття. Таким чинником була любов – специфічно людський феномен, що об'єднує біологічне і соціальне, матеріальне і духовне, загальнозначиме і гли-

боко інтимне, загальнолюдське й неповторно-унікальне. В історії філософії, етики, релігії та психології любов традиційно осмислюється як фундаментальна властивість людського існування, таємнича й багатовимірною сутність, що мобілізує творчі сили особистості. Ще в античній думці склалася типологія форм любові: *eros* – стихійна пристрасть тілесно-духовного потягу, *philia* – любов-дружба, зумовлена свідомим вибором і соціальною близькістю, *storge* – любов-ніжність родинної прив'язаності, *agape* – жертвна «божа» любов, звернена до ближнього, до істини чи до людства. Кожна з цих граней проявляє єдність протилежностей, які поєднуються у феномені любові, у фокусі якої стикаються реальне та можливе.

Для Софії Русової любов стала тим стрижнем, що надав цілісності та неповторної гармонії її життю і діяльності. Любов у її розумінні охоплювала морально-етичний та філософський сенс і водночас постала як конкретна життєва практика – у родинному середовищі, у вихованні дітей, у служінні народів та розвитку культури. Сама Русова наголошувала, що виховний ідеал полягає у формуванні гармонійної людини на засадах любові та глибокої пошани до рідної культури. Іншими словами, спрямування феномену любові на духовні цінності – до дитини, до ближнього, до Батьківщини – постає у неї як ключова передумова формування особистості. Це робить феномен любові ключем до розуміння життєвого шляху Софії Русової, де постійно взаємодіяли реальні обставини і можливі ідеали.

Актуальність дослідження зумовлена потребою осмислити духовно-онтологічні стратегії життєдіяльності національних діячів минулого в контексті сучасних викликів. Любов як філософська та педагогічна категорія сьогодні набуває нової інтонації, зумовленої поширенням відчуження та прагматизованих моделей людської взаємодії. Звернення до спадщини Софії Русової дає змогу побачити, як любов може стати життєтворчим імпульсом, що умиротворює людину із собою та світом, відкриває горизонти можливого і надихає на суспільне служіння. Як писав Г.В.Ф. Гегель, «істинна сутність кохання полягає в тому, щоб відмовитися від усвідомлення самого себе, забути себе в іншому «Я» і, однак, у цьому зникненні й забутті вперше знайти самого себе і володіти самим собою» [5]. На прикладі життєтворчого подвигу Софії Русової можна простежити, як у контексті феномену любові особистість набуває нової якості, нової здатності творчо реалізуватися у великій справі.

Метою даної статті є філософсько-освітній аналіз феномену любові у життєтворчості Софії Русової, зокрема з'ясування того, як через феномен любові здійснювалася взаємодія реального і можливого у її особистісному розвитку та соціокультурній діяльності.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарній методології, поєднуючи філософський, історико-біографічний аналіз. Використано феноменологічний підхід для виявлення екзистенційно-сутнісних характеристик любові, що визначає життєвий вибір особистості. Застосовано герменевтичний метод інтерпретації першоджерел – мемуарів, педагогічних творів Софії Русової – з метою зрозуміти смисли, які вона вклала у поняття любові та покликання. Біографічний метод дав змогу прослідкувати розвиток особистості Русової під впливом ключових подій життя, а історико-культурний аналіз – помістити ці події у контекст епохи (національне відродження, суспільні зміни кінця XIX – початку XX ст.). Також використано методи порівняння та узагальнення: ідеї С. Русової співставляються з концепціями любові у працях видатних мислителів (Г.В.Ф. Гегель, Ф. Ніцше, Х. Яннарас, Е. Фромм та ін.) для виявлення їх спільних і відмінних рис. Емпіричною базою дослідження є тексти Софії Русової (спогади, публіцистика, листування). Ці джерела аналізуються із застосуванням методу контент-аналізу (виявлення ключових мотивів, пов'язаних з любов'ю, у її висловлюваннях та рішеннях) і синергетичного підходу, який розглядає життя і творчість С. Русової як цілісну систему, саморозвиток якої зумовлено внутрішнім «екзистенційно-вольовим поривом» – любов'ю до дитини, нації та національної ідеї, української державності та її майбутнього.

Результати дослідження. Аналіз життєпису Софії Русової призвів до висновку, що саме любов стала тією первинною силою, яка буквально дала їй життя і визначила подальший шлях. Народившись 18 лютого 1856 р. в с. Олешня на Чернігівщині п'ятою дитиною в родині, маленька Софійка була настільки слабкою і кволою, що всі гадали – немовля довго не

проживе [1]. Мати, виснажена попередніми втратами дітей, навіть не стримувала свої почуття: «не хочу її любити – все одно помре» – казала вона про новонароджену доньку [1, с. 138]. Проте любов батька до крихітної Софії та його самовідданий догляд не дозволили трагічному прогнозу збутися. Батько, Федір Ліндфорс, оточив хворобливу донечку теплом і турботою, і немовля вижило. Цей перший акт любові – батьківської любові, що перемагає страх смерті – можна вважати символічним початком життєтворчості Софії Русової. Сердечна, гуманна любов батька у буквальному сенсі подарувала їй життя, а згодом і стала для неї духовно-онтологічним інструментом усього її шляху.

Рано втративши матір і у 15 років залишившись круглою сиротою, Софія Русова пізнала гіркоту сирітства. Що ж дозволило їй подолати виклики дитинства та юності? Передусім любов та праця. Зі спогадів відомо, що Софія відзначалася надзвичайною любов'ю до знань: навчалася у Київській Фундуклеївській гімназії і в 1870 р. закінчила її із золотою медаллю. Вона захоплювалася музикою і мала талант піаністки; обожнювала книги і годинами просиджувала у багатій родинній бібліотеці. Любов до читання і мистецтва живила її внутрішній світ, дарувала розраду та сили пережити втрати. Як пізніше зазначала сама Софія Русова, виховання серця любов'ю змалку є необхідною умовою морального розвитку: «Дитина не може... по-справжньому розвиватися морально, не може поступово увійти у великий світ громадянського життя, якщо вона не вміє любити» – писав видатний педагог Василь Сухомлинський, продовжуючи тим самим традиції, закладені Софією Русовою [2]. Маленька Софія навчалася любити – і людей, і науку, і красу – що сформувало її духовно-екзистенційну цінність.

У 1871 р., після смерті батька, перед 15-річною Софією постав перший вирішальний життєвий вибір. Надзвичайні музичні здібності й блискуча освіта відкривали їй шлях до вступу в консерваторію в Санкт-Петербурзі – перспективи зануритися у світ мистецтва. Однак любов спрямувала юну Русову іншим шляхом. Як згадувала вона сама, на ваги душі лягли два покликання: любов до музики і любов до людей, до рідного народу [1]. Софія обрала друге. Вона відкинула мрію про особисту артистичну кар'єру і вирішила присвятити себе служінню народній освіті – школі та вихованню дітей. Уже восени 1871 р. сестри Русови (Марія та Софія Ліндфорс) відкрили у Києві перший український дитячий садок – приватний заклад для дошкільнят [3]. Фактично, п'ятнадцятирічна дівчина стала і педагогом, і громадською діячкою, вклавши в цю справу все серце. Любов до дітей – можливо, безпосередня форма любові-агапе – визначила її професійний вибір. Софія Русова пізніше наголошувала (погоджуючись із педагогікою Ф. Фребеля), що тільки любов'ю до дитини можна виховати справжнього вихователя: її життєвим кредо стали слова Фрідріха Фребеля: «Прийдіть! Будемо жити для наших дітей!» [4, с. 53]. Цей запал вона передала численним послідовникам – від Н. Лубенець і Г. Ващенко до В. Сухомлинського та Ш. Амонашвілі – які продовжили традиції гуманної педагогіки, де в центрі стоїть любов до вихованця.

Вибір Софії Русової – школа замість консерваторії – можна проінтерпретувати крізь призму філософської діалектики любові. За Г.В.Ф. Гегелем, любов передбачає самозречення: особистість ніби «забуває себе у іншому “Я”» і у цьому ж знаходить глибше самоствердження [5]. Русова загубила, розчинила, проігнорувала себе і власні прагнення, можливості слави артистки – і присвятила життя гуманістичним ідеям, дітям та народові. Проте в цьому самозреченні вона знайшла справжнє себе – своє покликання, свою особистісну реалізацію. Як стверджує філософія екзистенціалізму, любов є засобом входження людини у простір духовної свободи і стає собою. Софія Русова, керована любов'ю, здобула таку внутрішню свободу, яка дозволила їй створювати нову реальність всупереч обставинам – українську освіту та національно-зорієнтоване дошкілля.

Окремої уваги заслуговує роль подружнього кохання у житті Софії Русової. 1874 р. вона познайомилася з О. Русовим – українським етнографом і громадським діячем – і це знайомство переросло у почуття та шлюб. Заміжжя для Софії було особистим щастям, а також актом духовного переродження. Вона, уроджена Софія Ліндфорс, за походженням наполовину шведка, наполовину французенка, вихована у франко-російському культурному середовищі, – через

любов до чоловіка відкрила для себе українську націю як духовну батьківщину. Любячи Олександра, вона полюбила і його народ, його мову, його боротьбу. Так любов «переформатувала» Софію Русову на духовну доньку українського народу, як влучно зазначають дослідники [6]. В її свідомості відбувся синтез різних культурних архетипів: не зрікшись своєї космополітичної освіченості, Русова спрямувала весь свій талант у русло українського відродження. За спогадами сучасників, вона увійшла в коло київської української громади 1870-х – Лисенків, Старицьких, Драгоманових – і стала «своєю» серед цих діячів [3]. У цьому проявилася діалектика любові: *eros* і *philia* переплелися, породивши нову якість – любов до ідеї, до спільноти (*agape*).

Софія «зникла як Ліндфорс», але відродилася як Русова – яскрава індивідуальність, носійка українського національного духу. Її чоловік, Олександр Русов, став для неї одноступенем у спільній справі. Вони разом працювали над етнографічними дослідженнями, над виданням «Кобзаря» Тараса Шевченка за кордоном, разом переживали переслідування. Любов подружжя живила їхню мужність і стійкість перед труднощами. Цей приклад ілюструє думку Х. Яннараса, представника сучасної християнської філософії: любов є «поривом людини до постійно недосяжної повноти життя» – до чогось більшого, ніж вона сама [7, с. 10]. Для Софії Русової таким вольовим поривом стало прагнення реалізувати вищі духовно-онтологічні ідеали та цінності – творити національну освіту, будувати майбутнє свого народу.

Підсумовуючи сказане зазначимо, що любов до чоловіка та до України стали для Софії Русової зреалізованим життєвим феноменом можливого, який вона зробила ціллю свого життя. Реальні етнічні корені Софії були неукраїнські, але можливість стати українкою здійснилася завдяки любові. Це приклад взаємодії реального і можливого: любов, як реальність, відкриває потенціал особистості стати тим, ким вона може бути, і надає сміливості втілити цей потенціал, як можливість, у конкретному життєвому виборі.

Софія Русова належала до тієї плеяди діячів, для яких громадянсько-політична праця була природним продовженням їхньої любові до ближнього і батьківщини. Після одруження та переїзду з чоловіком на Чернігівщину, вона активно долучилася до просвітницької роботи: разом вони створювали народні читальні, бібліотеки, недільні школи, укладали каталоги книг для народу. Це була нелегка праця під наглядом царської влади, з арештами і висилками, але любов до людей надавала Русовій снаги долати перешкоди. Вона фактично присвятила своє життя тому, щоб нести світло знання туди, де панувала темрява – до селян, дітей, жінок. Згадуючи ті роки, Русова називала їх «десятьма тяжкими літами», проте підкреслювала, що у вільного народу є дві святині: рідна школа і власне військо. У статті, написаній наприкінці 1930-х, вона стверджувала: «Школа дає зброю проти злиднів, проти приниженого стану серед других народів; військо – то певна оборона незалежності й волі народу» [8, с. 8]. Ці слова, народжені з любові до свого поневоленого народу, звучать напрочуд актуально й нині. Русова бачила у просвіті та обороні дві сторони однієї медалі – любові до Батьківщини: школа озброює дух, а військо захищає свободу [8].

Окремо слід зазначити, що любов Русової мала діалогічний характер: вона завжди була звернена до іншого. Її життєве гасло можна висловити словами Григорія Сковороди: «пізнай свого ближнього, і полюбиш його як самого себе». Василь Сухомлинський, який глибоко шанував педагогічні ідеї Софії Русової, навчав дітей: «Люби людей. Любов до людей – це твоя моральна серцевина. Живи так, щоб твоя серцевина була здоровою, чистою і сильною» [9, с. 188].

Софія Русова прожила життя з чистим і сильним серцем, сповненим любові до людей. У її працях постійно підкреслюється важливість морального виховання через любов і для любові. Вона була переконана, що без пробудження у дитини здатності любити – батьків, природу, рідний край, інших людей – неможливо виховати справжню людину. Недарма вже в зрілому віці Софія Русова переклала українською мовою книгу Фрідріха Фребеля «Виховання людини», пронизану ідеєю любові до дитини, і популяризувала ідеї «материнської школи» любові в сім'ї та дитсадку.

Освітня діяльність Софії Русової під час Української революції 1917–1921 рр. і в еміграції також була виявом її палкої любові до України. Як член Центральної Ради та очільниця до-

шкільного відділу в уряді УНР, Русова вклала душу у творення національної системи освіти. Вона вірила, що тільки любов'ю до рідного можна здолати століття відчуження. В еміграції (1922–1940, Прага) Русова не полишала писати про долю України, переймаючись її майбуттям. У своїх публікаціях 1930-х років вона акцентувала, що нації потрібні не просто освічені люди, а особистості великого духу: «Українському народові потрібні міцні духом діячі, особи з міцним характером і ясным розумінням народного життя... потрібна духовна еліта, видатні особи, яких так бракувало в 1917 р. і в цілому історичному житті» [10]. Ці слова написала педагогиня в похилому віці, пройшовши життєві труднощі і будучи в екзилі, але не втратила любові та віри в український народ та його національну освіту. Софія Русова закликала національну еліту творити національну освіту з безмежною духовно-онтологічною любов'ю.

З точки зору наукового осмислення, досвід Софії Русової цікавий тим, що поєднав філософію любові з її практичним втіленням. Багато мислителів стверджували, що любов – це синонім самого життя або принаймні справжнього людського способу життя (наприклад, філософ життя Анрі Бергсон вважав любов джерелом відчуття повноти буття, пориву до творчості). Християнський філософ ХХ ст. Х. Яннарас називає любов динамічним прагненням до повноти життя, яка завжди залишається трохи недосяжною, спонукаючи людину рухатися вперед [12]. Софія Русова продемонструвала це на власному прикладі. Її життя було сповнене постійного творчого руху – від відкриття дитячого садка до керівництва системою народної освіти, від написання букварів до участі в державних справах – і рушійною силою цього руху була любов. В її життєвій долі унікально поєдналися різні виміри любові: ерос – у пристрасному прагненні до знань і краси, філія – у дружбі та співпраці з однодумцями, сторге – у ніжності до своїх дітей (Софія мала двох синів і, попри численні справи, була люблячою матір'ю), агапе – у всепоглинаючій любові до свого народу, готовності жертвувати заради нього. Цілісність особистості Русової досягалась саме через гармонійне переплетення цих форм любові.

Варто відзначити, що погляди Софії Русової на виховання були пронизані ідеєю любові як універсального методу педагогіки. У її статтях наголошується, що бездушне виховання – холодне, авторитарне – калічить душу дитини. Натомість любов вимагає діалогу і взаємоповаги. Русова, зокрема, писала про необхідність індивідуального підходу до кожної дитини, терпимості й доброзичливості у вихованні – і ці ідеї значно випередили її час, передбачивши гуманістичну педагогіку пізнішого періоду. Вона підтримувала принципи «педагогіки серця», які згодом блискуче зреалізував Василь Сухомлинський у Павлівській школі. Не дивно, що Василь Олександрович називав любов до дітей основою моральності вчителя: «Дитина не може морально розвиватися, якщо не вмє любити...» [13] – цей висновок суголосний переконанням Софії Русової.

Таким чином, феномен любові у життєтворчості Софії Русової не був абстрактною ідеєю. С. Русова ніби об'єднала реальне і можливе: освітні реалії історико-культурного часу, в якому вона жила (неписьменність, відсутність національної школи) і потенціал можливого, яке вона створювала, надихаючись можливістю ідеального суспільства. Любов давала їй енергію творення. Як зауважено в етиці, моральна цінність любові саме в тому, що вона «збуджує в особистості творчу енергію, створює і формує людину і людське в ній» [14]. Софія Русова – приклад такої особистості, створеної любов'ю і творящої з любові.

Висновки. Проведене дослідження показало, що любов була духовно-онтологічним феноменом життя Софії Русової, яка визначила напрям і характер її життєдіяльності. Через любов і завдяки любові Софія Русова осмислювала себе і світ. Любов до знань, до дітей, до України животворила її дух і формувала високу культури її особистості.

Феномен любові постає визначальним чинником життєвого вибору та самореалізації Софії Русової. Її доленосні рішення – відмова від перспективної особистої кар'єри заради служіння людям, міжкультурний шлюб і свідоме прийняття української ідентичності, громадська активність попри реальні загрози – були внутрішньо вмотивовані саме любов'ю як ціннісно-екзистенційним життєвим вибором. С. Русова досягає стану автентичності, «стає собою», реалізуючи власні потенції й переживаючи цілісність особистісного буття.

Соціокультурний вимір любові Софії Русової проявився завдяки рідкісному синтезу особистого та соціального. Її *egos* трансформувалася в *agare*: кохання до чоловіка переросло у всеосяжну любов до України і її людей. У педагогічному і життєвому подвигу власного життя Софія Русова виразила любов через материнське ставлення до всіх дітей свого народу. Вона розглядала свою життєву просвітницьку місію як місію любові християнської – служити ближнім безкорисливо. Її діяльність підтверджує гегелівську ідею про любов як єднання суб'єктів, у якому дух знаходить самоздійснення. Русова єдналася зі своїм народом, забуваючи про особисте, і цим зреалізувала власне духовне призначення.

У педагогічній концепції Софії Русової любов постає духовно-онтологічною засадою виховного процесу. Науково-педагогічні праці педагогині обґрунтовують виховання на засадах любові. Вона вважала, що саме любов – головний важіль морального розвитку дитини, запорука успіху вихователя і вчителя. В умовах кризи духовності, войовничого прагматизму, «розлюднення» гуманізму (Н. Хамітов), Софія Русова закликає сучасну філософію освіти повернутися до педагогіки серця, де «моральною серцевиною» особистості є любов, де глобальним трендом гуманізації освіти є формування емпатії, толерантності, любові до світу.

В історії життя Софії Русової особливо виразно простежується діалектична взаємодія реального й можливого, і саме через категорію любові вона знаходить своє вираження. Любов дозволила їй бачити можливе добро там, де інші бачили лише безнадійну дійсність. Вона своєю педагогічною подвижницькою працею творила вільну Україну, її освіту та майбутнє. Любов до життя, до того що вона робить, давала їй сміливості кидати виклик реальності і тим самим змінювати її. До прикладу, люблячи пригноблений народ, вона поводитися як громадянка незалежної нації – і цим наближала незалежність. Подібно Ф. Ніцше, що радив любити не ближнього, а дальнього і майбутнього, Русова спрямувала свою любов у майбутнє – на дітей, на майбутні покоління українців, закладаючи підвалини їхнього розвитку, адже любов в її житті стала творчим синтезатором реального і можливого, тим рушієм, що перетворює мрії на дійсність.

Феномен любові в життєвому та інтелектуальному досвіді Софії Русової поєднує історико-біографічний і загально філософський аспекти. Любов робить особистість цілісною, здатною вийти за межі власного егоїзму і злитися з іншим – і водночас знайти в цьому своє істинне «Я». У сучасному світі, де освіта часто балансує між прагматизмом і технократизмом, звернення до «філософії любові» Софії Русової може допомогти віднайти правильні орієнтири сучасної філософії освіти. Як і Софія Русова сто років тому, ми стоїмо перед вибором між масовою й елітарною, національною й космополітичною, технократичною і гуманною моделями освіти. Вирішення таких дилем, за С. Русовою, лежить у площині любові – любові до дитини, до свого народу, до людства. І саме любов, піднесена до рівня життєвого принципу, здатна виховати «міцних духом діячів» і гармонійних людей, яких потребує сучасне динамічне, непрогнозоване, технократичне суспільство. Софія Русова своїм життям довела правдивість євангельської істини: «Любов ніколи не перестає, хоч і пророцтва скінчаться, і мови замовкнуть, і знання зникне» – ключового вислову із «Гімну про любов: любов понад усе!», з першого послання апостола Павла до Коринтян. Вчинковість життя знаменитої української педагогині Софії Русової перебувало в «трисонячній єдності» (Г.Сковорода) віри, надії, любові, де найбільшою з них є любов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Русова С. Ф. Мої спомини. Львів: Хортиця. 1937. 280 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rusova_Sofia/Moi_spomyny_Rr_18611879.pdf
2. Гудим І. Василь Сухомлинський про людяність. Справи сімейні. 09.11.2023. URL: <https://familytimes.com.ua/vasyl-sukhomlynskyi-pro-lyudyanyist/>
3. Український інститут національної пам'яті. 1856, 18 лютого – народилася Софія Русова. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyutyu/18/1856-narodylasya-sofiya-rusova>
4. Рогальська Н. В. Сучасне програмно-методичне забезпечення ігрової компетенції дітей-дошкільників в контексті ідей Ф. Фребеля. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Серія: Педагогічні науки. 2014. Вип. 65. С. 52–57. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2841/1/MODERN.FREBELYA.pdf>

5. Hegel G. W. F. Vorlesungen : ausgewählte Nachschriften und Manuskripte. Bd. 14. Vorlesungen über die Philosophie des Rechts: Berlin 1819/1820 / nachgeschrieben von Johann Rudolf Ringier; hrsg. von Emil Angehrn. Hamburg: Meiner, 2000. 260 S. URL: <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-18889234-65f91b557d.pdf>
6. Антоненць Н. Б. Умови формування особистості Софії Русової: до 165-річчя від дня народження. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2021. Вип. 80, т. 1. С. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.80.1.02>
7. Яннарас Х. Свобода етосу. Київ : Дух і літера, 2003. 251 с.
8. Русова С. Ф. Пам'яті лицарів [Спогади] С. 8–10. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rusova_Sofia/Pamiaty_lytsariv_Spohady.pdf
9. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори : у 5 т. Т. 2. Київ, 1977. С. 149–416.
10. Русова С. Націоналізація школи. Вибрані твори. Київ: Освіта, 1996. 304 с.
11. Ніцше Ф. Так мовив Заратустра: книга для всіх і для нікого. Київ–Берлін. 121 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24426/file.pdf>
12. Яннарас Х. Свобода моралі/ Київ : Дух і Літера, 2003. 276 с.
13. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. Т. 5. Київ 1971. 654 с.
14. Етика: навчальний курс / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. <https://studfile.net/preview/5776728/page:46/>

REFERENCES

1. Rusova, S. F. (1937). *Moi spomyny*. [My Memoirs]. Lviv: Khortytsia. 280 s. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rusova_Sofia/Moi_spomyny_Rr_18611879.pdf [in Ukrainian].
2. Hudym, I. (2023). *Vasyl Sukhomlynskyi pro liudianist*. [Vasyl Sukhomlynskyi on humanity]. *Spravy simeini*. 09.11.2023. Retrieved from: <https://familytimes.com.ua/vasyl-sukhomlynskyi-pro-lyudyanyist/> [in Ukrainian].
3. Ukrainian Institute of National Remembrance. (2023). 1856, 18 liutoho – narodylasia Sofia Rusova. [February 18, 1856 – birth of Sofia Rusova]. Retrieved from: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyuty/18/1856-narodylasia-sofiya-rusova> [in Ukrainian].
4. Rohalska, N. V. (2014). *Suchasne prohramno-metodychne zabezpechennia ihrovoi kompetentsii ditei-doshkilnykiv v konteksti idei F. Frebelia*. [Modern program-methodical support of preschool children's play competence in the context of F. Froebel's ideas]. *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Pedagogichni nauky*, 65, 52–57. Retrieved from: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2841/1/MODERN.FREBELYA.pdf> [in Ukrainian].
5. Hegel, G. W. F. (2000). *Vorlesungen: ausgewählte Nachschriften und Manuskripte*. Bd. 14. Vorlesungen über die Philosophie des Rechts: Berlin 1819/1820. Hamburg: Meiner. 260 S. Retrieved from: <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-18889234-65f91b557d.pdf> [in German].
6. Antonets, N. B. (2021). *Umovy formuvannia osobystosti Sofii Rusovoi: do 165-richchia vid dnia narodzhennia*. [The conditions of Sofia Rusova's personality formation: to the 165th anniversary of her birth]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 5: Pedagogichni nauky*, 80, 1, 10–15. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.80.1.02> [in Ukrainian].
7. Yannaras, Ch. (2003). *Svoboda etosu*. [Freedom of ethos]. Kyiv: Dukh i Litera. 251 s. [in Ukrainian].
8. Rusova, S. F. (1930s). *Pamiaty lytsariv. Spohady*. [In memory of the knights. Memoirs]. 8–10. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rusova_Sofia/Pamiaty_lytsariv_Spohady.pdf [in Ukrainian].
9. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu*. [How to raise a real human being]. In: *Vybrani tvory* (T. 2). Kyiv: Radianska shkola. S. 149–416. [in Ukrainian].
10. Rusova, S. (1996). *Natsionalizatsiia shkoly*. [Nationalization of the school]. In: *Vybrani tvory*. Kyiv: Osvita. 304 s. [in Ukrainian].
11. Nietzsche, F. (n.d.). *Tak movyv Zarathustra: knyha dlia vsikh i dlia nikoho* / per. Les Hryniuk. [Thus Spoke Zarathustra: A Book for All and None]. Kyiv–Berlin: Sotsiialistychno-

naukove vydavnytstvo “Znannia to syla”, Ukrainska nakladnia T.Z.O.P. 121 s. Retrieved from: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24426/file.pdf> [in Ukrainian].

12. Yannaras, Ch. (2003). Svoboda morali. [Freedom of morality]. Kyiv: Dukh i Litera. 276 s. [in Ukrainian].

13. Sukhomlynskyi, V. O. (1971). Vybrani tvory (T. 5). [Selected works]. Kyiv: Radianska shkola. 654 s. [in Ukrainian].

14. Etyka: navchalnyi kurs. [Ethics: a training course]. National University “Yaroslav the Wise Law Academy”. Retrieved from: <https://studfile.net/preview/5776728/page:46/> [in Ukrainian].

Ivanova Nataliia Volodymyrivna

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Preschool Education,
Dean of the Faculty of Preschool Education and Musical Arts
Municipal Institution of Higher Education “Lutsk Pedagogical Institute”
of the Volyn Regional Council, 36 Voli st., Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0922-2171

THE PHENOMENON OF LOVE IN THE FOCUS OF SOFIIA RUSOVA'S LIFE-CREATION: THE INTERACTION OF THE REAL AND THE POSSIBLE

Problem. *The article presents a philosophical and pedagogical analysis of the phenomenon of love in the life-creation of Sofiia Rusova – a figure whose spiritual, cultural, and educational activity became one of the decisive factors in shaping modern Ukrainian humanistic pedagogy. The relevance of the study arises from the contemporary need to rethink the value foundations of education under conditions of a crisis of humanity, the weakening of interpersonal relationships, and the spread of pragmatic models of social interaction. In this context, an appeal to love as a meaning-forming category that structured Rusova's life-world acquires particular scholarly significance. The example of Rusova demonstrates how, through love, a person appears to lose the «old self» yet acquires a renewed self – capable of creative realization in a higher purpose.*

The aim of the article is to reconstruct the multifaceted dimension of love in Rusova's biography and intellectual legacy, to determine its influence on the formation of her personal identity, professional orientation, and civic position, and to identify the function of love as a force that synthesizes the real and the possible within life-creative processes.

The methodological basis of the study includes the phenomenological analysis of love as an existential experience, the biographical method, hermeneutic interpretation of Rusova's texts, and the historical-cultural reconstruction of her era. Additionally, axiological and comparative-philosophical approaches were employed, enabling a juxtaposition of Rusova's views with concepts of love in the works of Hegel, Nietzsche, Yannaras, and Bergson.

The results demonstrate that love in Rusova's life-world emerges as a multidimensional phenomenon: the existential foundation of personal development; a motivational factor in life choices; an ethical imperative of civic service; and a pedagogical principle underlying a holistic conception of education. The study shows that love provides Rusova's life-creation with inner coherence, ensures the transition from individual experience to social service, and opens the space of the possible – both theoretically envisioned and practically embodied in her educational and civic efforts. The conclusion is drawn that love, in Rusova's worldview, is a creative force that shapes the human being, fosters spiritual maturity, and constitutes the foundation of humanistic, value-oriented pedagogy.

Key words: love, Sofiia Rusova, life-creation, humanistic pedagogy, spiritual values, pedagogy of the heart, axiology, the possible and the real.

Дата надходження статті: 13.10.2025

Дата прийняття статті: 25.10.2025

Опубліковано: 26.12.2025

Кузнецов Вадим Сергійович

магістр філософії, викладач циклової комісії з загальновійськових та загальноосвітніх дисциплін

Військовий коледж сержантського складу

Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

вул. Динамівська, 4-А, Харків, Україна

orcid.org/0009-0006-5143-306X

ЕТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА «ЦИФРОВЕ Я»: ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ПРИВАТНІСТЬ У ВІРТУАЛЬНОСТІ

У статті здійснено ґрунтовний філософсько-теоретичний аналіз проблеми онтології «цифрового Я» та критичної необхідності обґрунтування нової моделі етичної відповідальності за збереження ідентичності та приватності індивіда в умовах домінування інформаційно-комунікаційних технологій та становлення Інфосфери.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що класичні етичні та правові парадигми, успадковані від аналогового суспільства, виявилися неспроможними адекватно описати та врегулювати феномени, породжені Big Data, алгоритмізацією соціального життя та всеохоплюючим цифровим наглядом. Визначено, що в сучасному світі приватність перестає бути лише індивідуальним правом, трансформуючись у критичну онтологічну умову для реалізації свободи волі та формування автентичної особистості.

Метою роботи є філософське обґрунтування етичної відповідальності суб'єктів віртуального буття, спрямованої на захист онтологічної цілісності людського «Я», що формується на перетині фізичної та віртуальної реальностей. Для досягнення цієї мети застосовано **діалектичний та компаративний методи у синтезі з онтологічним, аксіологічним та соціально-філософським аналізом**. Теоретичною базою слугували концепції М. Гайдеггера (розуміння техніки, Bestand), Л. Флоріді (філософія інформації, inforg, Інфосфера), Х. Ніссенбаум (контекстуальна цілісність приватності) та Г. Йонаса (принцип відповідальності).

У результаті дослідження встановлено, що під впливом тотальної цифровізації відбувається онтологічний зсув: людське «Я» змушене функціонувати як «інфорг» – інформаційний організм, інтегрований в Інфосферу. Це несе ризик його редукції до категорії «Знаряддя» (Bestand) – облікованого, профілізованого та готового до експлуатації ресурсу в системі капіталізму нагляду. Ця редукція становить пряму загрозу для самоцінності та автентичності буття індивіда.

Критично переосмислено категорію приватності, натомість обґрунтовано концепцію «контекстуальної цілісності», згідно з якою етичне порушення приватності полягає не стільки у факті збору даних, скільки у порушенні контекстуальних норм інформаційного потоку між різними соціальними сферами. Збереження цих норм є необхідною умовою для підтримки онтологічної цілісності індивідуального буття.

Сформульовано філософські підстави для розширеної цифрової етики. Обґрунтовано необхідність переходу від етики індивідуальної дії до етики передбачення та оцінювання довгострокових технологічних ризиків. Проаналізовано соціально-філософські наслідки цифрового нагляду, зокрема формування «цифрового паноптизму» та «плинної сучасності», що провокують самоцензуру та деформацію справжнього «Я».

Ключові слова: онтологія, цифрове «Я», Інфосфера, інфорг, приватність, контекстуальна цілісність, етична відповідальність, принцип відповідальності.

Вступ. У сучасному світі, що динамічно трансформується під впливом інформаційно-комунікаційних технологій, віртуальне суспільство перестає бути лише метафорою, набува-

ючи ознак самостійної та визначальної форми людського буття. Ця трансформація викликає необхідність глибокого філософсько-онтологічного переосмислення ключових категорій, які формують моральну архітектуру людського співіснування, зокрема, категорій ідентичності, приватності та етичної відповідальності.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що класичні етичні та правові моделі, сформовані в епоху аналогового суспільства, виявляються недостатніми для опису та регулювання феноменів, породжених Інфосферою (Л. Флоріді). В умовах паноптичного нагляду, профілювання та автоматизованого прийняття рішень (Big Data) приватність зі статусу індивідуального права переходить у статус критичної соціальної цінності та умови для реалізації свободи волі та автентичного буття.

У загальному вигляді проблема полягає у конфлікті між технологічним імперативом збору та обробки даних, який перетворює людину на «цифровий запас» (М. Гайдеггер) та необхідністю збереження онтологічної цілісності «Я» у віртуальному просторі. Цей конфлікт вимагає постановки низки ключових філософських питань: як формується та в чому полягає сутність «цифрового Я»? Яким є онтологічний статус персональних даних? І, найголовніше, якими є підстави та межі етичної відповідальності суб'єктів, якими є користувач, платформа, розробник, за захист приватності як умови вільного та цілісного віртуального буття?

Вирішення цієї проблеми має прямий зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями: розроблення оновленого етичного інструментарію та аксіологічних моделей для оцінки впливу цифрових технологій на фундаментальні права та свободи людини (з опорою на принцип відповідальності Г. Йонаса та концепцію контекстуальної цілісності Х. Ніссенбаум); обґрунтування філософських засад для формування цифрової етики та міжнародних регуляторних норм, спрямованих на запобігання перетворенню віртуального суспільства на простір тотального контролю та втрати індивідуальної автономії.

Мета та завдання статті. Мета статті є комплексною і полягає у філософсько-теоретичному обґрунтуванні етичної відповідальності за збереження онтологічної цілісності людського «Я» в умовах функціонування віртуального суспільства, де приватність перетворюється на динамічну категорію та ключову умову автентичного буття.

Досягнення цієї мети деталізується в таких завданнях:

1. Визначити онтологічний статус «цифрового Я» та персональних даних, встановивши, як саме технології Big Data та алгоритми впливають на буття та ідентичність індивіда.
2. Проаналізувати аксіологічну цінність приватності як невід'ємної складової свободи та автономії особистості у віртуальному просторі, переходячи від традиційного розуміння приватності як «права бути залишеним наодинці» до розуміння її як «контекстуальної цілісності».
3. Сформулювати філософські підстави етичної відповідальності у віртуальному суспільстві, розширюючи традиційну етику дії до етики передбачення та технологічної відповідальності, що покладається як на індивідуальних користувачів, так і на технологічних гігантів.
4. Обґрунтувати необхідність створення нової нормативної бази (цифрової етики), заснованої на розумінні віртуального простору як поля реалізації моральних зобов'язань, а не лише технологічної нейтральності.

Методи дослідження включають діалектичний та компаративний методи, які застосовано у синтезі з онтологічним, аксіологічним та соціально-філософським аналізом.

Аналіз останніх досліджень, що стосуються онтології «цифрового Я» та етичної відповідальності за приватність у віртуальному суспільстві, свідчить про наявність значного філософського фундаменту, проте й окреслює низку невирішених проблем. Дослідження спираються на три основні напрямки, які взаємодоповнюють один одного.

В онтології інформації та технологій роботи Лучано Флоріді з інфо-онтології та концепції інфосфери є наріжними. Флоріді визначає людину як «інфорга» (inforg), чие буття нерозривно пов'язане з інформаційним середовищем. Він започатковує етику інформації (IE), яка поширює моральні зобов'язання на всю інфосферу, включаючи захист інформаційного буття [8, с. 118].

Сучасні філософи, зокрема, М. Гайдеггер [5, с. 56], використовують його концепцію «Поставу» (Gestell), щоб критично осмислити, як цифрові платформи перетворюють приватність та ідентичність користувача на «запас» (фонд), готовий до автоматизованої експлуатації.

У результаті наукового пошуку наразі встановлено онтологічний зв'язок між технологіями (особливо Big Data) та формою існування людини, обґрунтовано, що приватність має не лише правовий, але й онтологічний статус, що є умовою цілісності «цифрового Я».

У дослідженнях з аксіології та етики приватності важливу роль відіграють дослідження Хелен Ніссенбаум. Її теорія контекстуальної цілісності революціонізувала розуміння приватності. Вона стверджує, що приватність порушується не фактом збору даних, а порушенням норм потоку даних у певному соціальному контексті [10, с. 152–153]. Це забезпечує більш гнучку та релевантну етичну рамку, ніж класична етика.

«Принцип відповідальності» Ганса Йонаса [7, с. 67–83] використовується для розширення етичних зобов'язань на майбутні наслідки технологічних рішень, що є критичним для довгострокового захисту приватності.

Як бачимо, вирішеною на сьогодні є лише частина проблеми. Відбувся перехід від приватності як «права на самотність» до приватності як «контекстуальної справедливості» та «відповідальності перед майбутнім». Сформовано етичну рамку для оцінки зловживань даними.

У соціальній філософії нагляд варто згадати Шошану Зубофф та її концепцію «Капіталізму нагляду» [3, с. 68], де зафіксовано практичний механізм, за якого персональні дані експлуатуються для отримання прибутку, що є головним джерелом порушення приватності.

Заслужують на увагу постфукіанські дослідження, зокрема, актуалізація ідей М. Фуко про паноптизм [2, с. 111] для аналізу цифрового нагляду, де індивід постійно перебуває під невидимим моніторингом, що змушує його до самоцензури та самоконтролю, спотворюючи автентичне «Я».

З точки зору соціальної філософії вирішена частина проблеми: детально описано механізми та суб'єктів порушення приватності (корпорації), а також соціальні наслідки постійного контролю.

Незважаючи на потужний філософський аналіз, залишаються відкритими питання, на які маємо надію знайти відповідь.

Досліджуючи онтологічну цілісність «цифрового Я» та етичну відповідальність за приватність, зосередимося на працях, які концептуалізують сутність технологій та буття людини в інформаційному світі, зокрема, розглянемо ідеї Мартіна Гайдеггера, Дона Іде та Лучано Флоріді, що є важливим для формування необхідного онтологічного фундаменту.

Мартін Гайдеггер у роботі «Питання про техніку» пропонує розглядати техніку не як інструмент, а як спосіб розкриття (розпечатування) буття у сучасну епоху. Його центральна ідея – «Рамка» (або «Опора», нім. Gestell) – позначає примусовий, тотальний спосіб, яким сучасна техніка організовує світ. Рамка викликає все суще до проявлення, щоб мати його готовим до використання як Знаряддя (Bestand) – ресурс, який можна в будь-який момент облікувати, зберігати та експлуатувати [5, с. 57].

Якщо вчення Гайдеггера транслювати у контекст Big Data та віртуального суспільства, людина та її приватність розглядаються саме як Знаряддя. Ідентичність користувача перетворюється на колекцію поведінкових даних, що підлягає алгоритмічній обробці. Це є фундаментальною загрозою, адже індивід позбавляється своєї унікальності та автентичності, перетворюючись із Суб'єкта на Об'єкт-ресурс. Етична відповідальність тут має починатися з протистояння цьому онтологічному зведенню людини до Знаряддя.

Дон Іхе як представник феноменології технологій, у праці «Технології та світ життя: від саду до Землі» досліджує, як технології стають каналами між нашим досвідом у світі і самим собою [11]. Він аналізує відносини між людиною та технологією, зокрема, відносини втілення (коли технологія стає частиною нашого сприйняття) та герменевтичні відносини (коли ми інтерпретуємо світ через технологічні відображення, наприклад, дані на екрані). Автор розглядає технологію не як нейтральний інструмент, а як медіатор, що формує горизонти сприй-

няття світу та саморозуміння людини. Центральною ідеєю є концепт «життєсвіту», який у добу техніки стає дедалі більше зумовленим технологічними артефактами, що посередковують досвід. У контексті сучасного цифрового середовища ця позиція набуває нового виміру: технологічні медіа створюють умови для існування «цифрового Я» як онтологічного феномена, який одночасно розширює та вразливим чином обмежує суб'єкта. «Цифрове Я» функціонує у віртуальному бутті, де межі ідентичності та автентичності постійно піддаються ризику розмивання. Д. Іхде можна інтерпретувати як попередника сучасних дискусій щодо етичної відповідальності за збереження ідентичності та приватності: технологічні інтерфейси не лише відображають особистість, а й конституують нові форми самості, залежні від алгоритмів, цифрових профілів і соціальних мережових структур. Таким чином, книга Іхде дає філософські підстави для розгляду проблем приватності та ідентичності у цифровому просторі як онтологічно значущих питань, що виходять за межі прикладної етики й стосуються самого способу буття людини у технологічно насиченому світі. Виходячи із бачення Д. Іхде, цифрові інтерфейси, соціальні мережі та мобільні пристрої не просто інформують нас: вони структурують наше самосприйняття та формують ідентичність. Коли ми взаємодіємо через ці технології, наше «цифрове Я» конструюється як профіль та слід, який ми не повністю контролюємо. Ідеї Д. Іхде дозволяють дослідити, як ця техногенна зміна Життєвого Світу (Lifeworld) впливає на те, що ми вважаємо приватним, і як ми відповідаємо за свій образ, який постійно інтерпретується іншими.

Лучано Флоріді закладає основу інформаційного реалізму [6, с. 42]. Він стверджує, що все суще належить до Інфосфери (Infosphere), тобто глобального інформаційного середовища. Ключовим поняттям є інфо-Я (inforG), людина як інформаційний організм, чие буття нерозривно пов'язане з інформацією. Втрата приватності, з цієї точки зору, є формою деіндивідуалізації, коли наше inforG розчиняється в Інфосфері, втрачаючи свою унікальність та автономію. Концепція Флоріді є прямою основою для обговорення «віртуального буття». Приватність тут – це не лише право, а захист цілісності inforG і контроль над його межами. Порушення приватності розглядається як порушення онтологічної безпеки та інформаційної цілісності індивіда. Це забезпечує надійну основу для Інформаційної Етики (ІЕ), яка покладає моральні зобов'язання на всі елементи Інфосфери, включаючи розробників та платформи.

Дослідження онтології «цифрового Я» та етичної відповідальності вимагає переходу від аналізу сутності технологій до розуміння того, як ці технології формують соціальну взаємодію, ідентичність та механізми контролю у віртуальному суспільстві. У цьому контексті незамінними є ключові ідеї Мішеля Фуко та Зигмунта Баумана.

Мішель Фуко у своєму класичному творі «Наглядати і карати» розробив концепцію Паноптизму, яка залишається гостро актуальною для віртуального простору. Паноптизм, ідеальна архітектура в'язниці, розроблена Джеремі Бентамом, створює ситуацію, в якій суб'єкт завжди потенційно видимий, але ніколи не знає, чи справді за ним спостерігають у цей конкретний момент [9, с. 16]. У цифровому світі ця ідея перетворюється на цифровий паноптизм. Соціальні мережі, пошукові системи та «розумні» пристрої створюють систему тотального обліку та постійної фіксації поведінки. Користувач, знаючи, що кожен його клік, кожна транзакція та повідомлення залишає цифровий слід, впроваджує самоконтроль та самоцензуру. Це є прямим посяганням на приватність і спотворює автентичне «Я», змушуючи його діяти не вільно, а відповідно до очікуваного алгоритмами профілю. Фуко допомагає зрозуміти, що втрата приватності – це не лише економічна, а й політико-філософська проблема контролю та влади.

Соціальний філософ Зигмунт Бауман у праці «Плинна сучасність» описує сучасний стан суспільства, де соціальні зв'язки, інститути та ідентичності втратили свою стійкість і набули плинного, мінливого характеру. Віртуальне суспільство є ідеальною лабораторією для Бауманової плинної ідентичності. У мережі ідентичність постійно конструюється та деконструюється за допомогою профілів, аватарів та тимчасових зв'язків. Ідентичність стає проектом, який вимагає постійного оновлення та підтвердження. Приватність у віртуальному світі та-

кож стає плинною: її межі постійно розмиті, а її цінність є ситуативною та залежить від контексту. Постає питання про відповідальність за Плинне Я: якщо «Я» є настільки мінливим, тоді як зберегти онтологічну цілісність і, відповідно, етичну відповідальність за дії? Бауман допомагає усвідомити, що етична відповідальність у віртуальному просторі – це не збереження незмінної сутності, а відповідальність за вибір і конструювання власного плинного «Я» у світі, де технології сприяють швидкому забуттю та від'єднанню від наслідків дій [2, с. 67–69].

Таким чином, Фуко закладає рамку для аналізу контролю над «цифровим Я», а Бауман – для аналізу його мінливої природи, що разом формує соціально-філософський фундамент для дослідження етичної відповідальності.

Логічно, філософський аналіз «цифрового Я» та механізмів контролю завершуємо розробкою нормативної бази, яка визначає межі та суб'єктів етичної відповідальності у віртуальному суспільстві. Для цього необхідно звернутися до праць Ганса Йонаса, що стосуються технологічного ризику, та Хелен Ніссенбаум, що пропонує нову етичну модель приватності.

Ганс Йонас у праці «Принцип відповідальності» [7] здійснив революційний зсув у традиційній етиці. Він стверджує, що етика, яка ґрунтується лише на взаємодії індивідів у сьогоденні, є неадекватною перед обличчям сучасних технологій, які мають глобальні та незворотні наслідки для майбутнього. Йонас пропонує імператив відповідальності, який вимагає, щоб діяльність людини була узгоджена з необхідністю збереження можливості автентичного людського життя на планеті. У контексті технологій це трансформується в етику передбачення та технологічного ризику. Йонасівський імператив безпосередньо покладає етичну відповідальність на архітекторів віртуального суспільства (розробників, платформи, компанії Big Data). Їхні рішення щодо збору та використання даних мають бути оцінені не лише з точки зору поточної легальності, але й з точки зору довгострокових наслідків для приватності та автономії майбутніх поколінь користувачів. Його етика вимагає не просто захисту персональних даних, а захисту самої можливості цілісного та вільного людського буття, яке може бути зруйноване через неконтрольований технологічний детермінізм.

Хелен Ніссенбаум у роботі «Контекстуальна цілісність: приватність, етика та потік даних» [10] пропонує найвпливовішу сучасну філософську теорію приватності, яка долає недоліки традиційних моделей, таких як приватність та «право бути залишеним наодинці». Центральна ідея книги: порушення приватності не є просто несанкціонованим збором інформації, а порушенням контекстуальної цілісності. Ця цілісність підтримується дотриманням норм потоку даних, які визначаються двома ключовими параметрами:

1. Контекст, під яким розуміємо соціальну сферу, в якій відбувається взаємодія, наприклад, медичний, освітній, комерційний чи дружній контекст.

2. Контекстуальні норми, тобто правила, які регулюють акторів (хто передає, хто отримує), атрибути (яка інформація дозволена) та принципи передачі (з якою метою). Теорія Ніссенбаум може бути піддана критиці в аналізі віртуального суспільства, оскільки різні платформи та сервіси (соціальні мережі, робочі чати, державні застосунки) мають різні контексти. Те, що є прийнятним у контексті «дружньої» соціальної мережі (публікація фото), є неприйнятним у контексті «банківських» транзакцій. Етична відповідальність платформ полягає у підтримці контекстуальних норм і забезпеченні того, щоб дані користувача не були перепрофільовані або передані в інший контекст без його явної згоди та розуміння наслідків. Для користувача відповідальність полягає у свідомому виборі та вибудовуванні цих контекстів.

Об'єднання цих підходів Йонаса і Ніссенбаум дає міцну нормативну основу: перший визначає масштаб відповідальності (глобальність і майбутнє), а другий – механізм її реалізації (захист контекстуальної цілісності).

Результати дослідження. Практичне значення цього дослідження полягає у формуванні концептуальних засад для сучасної державної політики цифрових прав людини, етики алгоритмічного управління й розвитку цифрової грамотності. Обґрунтування «цифрового Я» як онтологічної категорії дозволяє переосмислити сучасні підходи до приватності, доповнивши правові конструкції GDPR нормами, що визнають приватність не лише юридично захищеним

правом, але фундаментальною умовою автономного існування суб'єкта у цифровій екосистемі. Це набуває особливої ваги у контексті регуляторних ініціатив Європейського Союзу, насамперед Digital Services Act (2022/2065) та Digital Markets Act (2022/1925), які встановлюють вимоги до прозорості алгоритмів, систем ризик-менеджменту та заборони маніпулятивних цифрових практик.

Значущість отриманих результатів підкріплюється емпіричними даними провідних міжнародних організацій. Так, згідно з дослідженням Pew Research Center (2023) [12], більшість користувачів визнають відчутний вплив цифрового нагляду на свої поведінкові моделі, що підтверджує феномен самоцензури та формування «цифрового паноптизму». Аналітика Oxford Internet Institute (2022–2024) [13] демонструє, що алгоритмічне таргетування, ранжування інформації та поведінкове профілювання спричиняють нерівність доступу до інформації та впливають на автономність прийняття рішень, що узгоджується з теоретичними положеннями про ризик редукції особи до «інформаційного ресурсу» в умовах наглядового капіталізму. Водночас рекомендації UNESCO (2021, 2023) [14, 15] щодо етики штучного інтелекту та цифрової трансформації систем освіти підтверджують важливість упровадження критичної цифрової грамотності, етичної культури взаємодії з даними та принципів превентивної технологічної відповідальності, передбачених, зокрема, Г. Йонасом.

Таким чином, результати дослідження можуть бути використані для розробки політик цифрової безпеки, алгоритмічної прозорості, систем моніторингу технологічних ризиків, а також для формування навчальних програм із цифрової етики та інформаційної автономії громадян. Отримані висновки не лише поглиблюють теоретичне розуміння сучасної трансформації суб'єктності, а й пропонують практичні нормативні та освітні орієнтири, необхідні для забезпечення сталості людської автономії у цифрову добу.

Висновки. Проведене філософсько-теоретичне дослідження онтології «цифрового Я» та етичної відповідальності за приватність у віртуальному бутті дозволило комплексно обґрунтувати критичну необхідність переосмислення класичних етичних категорій в епоху інформаційно-комунікаційних технологій. Мета статті була досягнута шляхом синтезу онтологічних, соціально-філософських та нормативних етичних концепцій.

Дослідження підтвердило, що під впливом технологій Big Data та алгоритмізації ідентичність індивіда зазнає фундаментальної трансформації (онтологічний зсув). Спираючись на концепції М. Гайдегера та Л. Флоріді, встановлено, що «цифрове Я» функціонує як «інфорґ» (inforg) у Інфосфері, але водночас існує ризик його зведення до «Знаряддя» (Bestand) – ресурсу, готового до обліку та експлуатації. Це онтологічне зведення становить пряму загрозу для автентичності та унікальності індивіда.

Здійснена аксіологічна переоцінка приватності. Виконано перехід від застарілого розуміння приватності як «права бути залишеним наодинці» до її трактування як «контекстуальної цілісності» (Х. Ніссенбаум). Приватність обґрунтована не лише як правовий інститут, але як онтологічна умова для реалізації свободи волі та формування цілісної особистості у віртуальному просторі. Порушення приватності є порушенням не факту збору даних, а норм їхнього потоку між різними соціальними контекстами.

Сформульовано філософські підстави для нової етики, заснованої на «Принципі відповідальності» (Г. Йонас), що розширює етичну відповідальність. Цей принцип вимагає розширення етичних зобов'язань від етики дії до етики передбачення та технологічного ризику. Відповідальність покладається не лише на індивідуального користувача, а й на архітекторів віртуального суспільства (технологічні гіганти, розробники), чії рішення мають оцінюватися з точки зору довгострокових і незворотних наслідків для автономії майбутніх поколінь.

У соціально-філософському вимірі проаналізовані механізми контролю (цифровий паноптизм М. Фуко) та мінливість ідентичності (плинна сучасність З. Баумана). Зроблено висновок, що втрата приватності – це не лише економічна проблема капіталізму нагляду, а й політико-філософська проблема тотального контролю, що змушує індивіда до самоцензури та спотворює його автентичне «Я».

Подальші перспективи дослідження вбачаються у розробці конкретних механізмів імплементації принципу контекстуальної цілісності у практику регулювання Big Data, а також у детальнішому аналізі етичної відповідальності штучного інтелекту як нового суб'єкта, що бере участь у конструюванні «цифрового Я» та ухваленні рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєв Д. Роль Інтернет-мережєвих спільнот у становленні інформаційного суспільства в Україні. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/1827/> (дата звернення: 01.10.2025).
2. Девтеров І. В. Соціалізація людини у кіберпросторі : монографія. Київ : НТУУ «КПІ», 2012. 360 с.
3. Девтеров І. В. Характер соціальної комунікації в мережі Інтернет. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. Харків : Видавничий центр НТУ «ХПІ», 2011. Вип. 3. С. 66–72.
4. Девтеров І. В. Цифрова нерівність у кіберпросторі. *Науковий вісник «Гілея». Збірник наукових праць*. Київ : ВІР УАН, 2011. Вип. 48. С. 309–314.
5. Коростильов Г. Л. Трансформація розуміння техніки в дослідженнях Мартіна Гайдегера. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 32. С. 53–57. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/32_2021/10.pdf (дата звернення: 01.10.2025).
6. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Чарлза Е. Вінквіста, Віктора Е. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун. Київ: Видавництво «Основи», 2003. 79 с. URL: <https://archive.org/details/postmodernizm/page/n13/mode/2up>.
7. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / пер. з нім. Київ: Лібра, 2001. 400 с. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n28texts/jonas.htm> (дата звернення: 01.10.2025).
8. Кузнецов В., Кузнецова К. Цифрова етика відповідальності у працях Л. Флоріді. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2025. № 72. С. 117–127. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-72-11>.
9. Komova M. V., Peleshchyshyn A. M. The Concepts of Philosophy of Information by Luciano Floridi. *Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture*. 2019. № 55. P. 11–23. DOI: 10.31516/2410-5333.055.02. URL: https://www.researchgate.net/publication/337030988_The_Concepts_of_Philosophy_of_Information_by_Luciano_Floridi (дата звернення: 01.10.2025).
10. Nissenbaum Н. Privacy as Contextual Integrity. *Washington Law Review*. 2004. Vol. 79, Iss. 1. P. 119–158. URL: <https://digitalcommons.law.uw.edu/wlr/vol79/iss1/10> (дата звернення: 01.10.2025).
11. Ihde D. *Technology and the Lifeworld: From Garden to Earth*. 2nd ed. Bloomington: Indiana University Press, 1990. 225 p. URL: <https://iupress.org/9780253205605/technology-and-the-lifeworld>.
12. Pew Research Center. Americans' views on privacy, surveillance and data use. 2023. URL: <https://www.pewresearch.org/internet/2023/10/18/how-americans-view-data-privacy/> (дата звернення 30.10.2025).
13. Oxford Internet Institute. Annual digital society and algorithmic governance reports. University of Oxford. 2022–2024. URL: <https://www.oii.ox.ac.uk>
14. UNESCO. Recommendation on the ethics of artificial intelligence. 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>
15. UNESCO. Guidance for AI and digital transformation in education. 2023. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693.locale=en>

REFERENCES

1. Afanasiiev, D. (2010). Rol Internet-merezhevykh spil'not u stanovlenni informatsiinoho suspil'stva v Ukraini [The role of Internet communities in the formation of the information society in Ukraine]. Veche. Retrieved from <https://veche.kiev.ua/journal/1827/> [in Ukrainian].
2. Devterov, I. V. (2012). Sotsializatsiia liudyny u kiberprostorі [Human socialization in cyberspace]. Kyiv: NTUU "KPI". [in Ukrainian].

3. Devterov, I. V. (2011). Kharakter sotsialnoi komunikatsii v merezhi Internet [The nature of social communication on the Internet]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy: filozofia, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia*, (3), 66–72. Kharkiv: Vydavnychiy tsentr NTU “KhPI”. [in Ukrainian].
4. Devterov, I. V. (2011). Tsyfrova nerivnist' u kiberprostorii [Digital inequality in cyberspace]. *Naukovyi visnyk “Hileia”*, 48, 309–314. Kyiv: VIR UAN. [in Ukrainian].
5. Korostylov, H. L. (2021). Transformatsiia rozuminnia tekhniky v doslidzhenniakh Martina Haideghera [Transformation of the understanding of technology in the research of Martin Heidegger]. *Aktual'ni problemy filozofii ta sotsiolohii*, 32, 5357. Retrieved from http://apfs.nuoua.od.ua/archive/32_2021/10.pdf [in Ukrainian].
6. Winkvist, C. E., & Taylor, V. E. (Eds.). (2003). *Entsyklopediia postmodernizmu* [Encyclopedia of postmodernism] (V. Shovkun, Trans.). Kyiv: Osnovy. Retrieved from <https://archive.org/details/postmodernizm/page/n13/mode/2up> [in Ukrainian].
7. Jonas, H. (2001). *Pryntsyp vidpovidal'nosti: U poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii* [The imperative of responsibility: In search of an ethics for the technological civilization] (Trans. from German). Kyiv: Libra. Retrieved from <https://www.ji.lviv.ua/n28texts/jonas.htm> [in Ukrainian].
8. Kuznetsov, V., & Kuznetsova, K. (2025). Tsyfrova etyka vidpovidal'nosti u pratsiakh L. Floridi [Digital ethics of responsibility in the works of L. Floridi]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia “Filozofia. Filosofs'ki perypetii”*, 72, 117–127. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-72-11> [in Ukrainian].
9. Komova, M. V., & Peleshchyn, A. M. (2019). The concepts of philosophy of information by Luciano Floridi. *Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture*, 55, 11–23. <https://doi.org/10.31516/2410-5333.055.02>. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/337030988_The_Concepts_of_Philosophy_of_Information_by_Luciano_Floridi
10. Nissenbaum, H. (2004). Privacy as contextual integrity. *Washington Law Review*, 79(1), 119–158. Retrieved from <https://digitalcommons.law.uw.edu/wlr/vol79/iss1/10>
11. Ihde, D. (1990). *Technology and the lifeworld: From garden to earth* (2nd ed.). Indiana University Press. Retrieved from <https://iupress.org/9780253205605/technology-and-the-lifeworld>
12. Pew Research Center. (2023). Americans' views on privacy, surveillance and data use. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/internet/2023/10/18/how-americans-view-data-privacy/>
13. Oxford Internet Institute. (2022–2024). Annual digital society and algorithmic governance reports. University of Oxford. Retrieved from <https://www.oii.ox.ac.uk>
14. UNESCO. (2021). Recommendation on the ethics of artificial intelligence. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>
15. UNESCO. (2023). Guidance for AI and digital transformation in education. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693.locale=en>

Kuznetsov Vadym Serhiiovich

Master of Philosophy, Lecturer at the Cycle Commission on Combined Armed
and general education disciplines
Military Non-Commissioned Officers College
Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University
4A, Dynamivska str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0009-0006-5143-306X

ETHICAL RESPONSIBILITY FOR THE “DIGITAL SELF”: IDENTITY AND PRIVACY IN VIRTUALITY

Problem. *The article examines the philosophical problem of the ontology of the “digital self” and the urgent necessity to develop a new ethical-legal model for preserving personal identity and privacy under the dominance of information and communication technologies and the expansion of the Infosphere. Traditional ethical and legal paradigms inherited from the analog era are*

increasingly inadequate for regulating phenomena generated by Big Data, algorithmic governance, and pervasive digital surveillance. Privacy is shown to shift from an individual right to a fundamental ontological condition for the realization of free will and the formation of an authentic personality.

*The **purpose** of this work is to provide a philosophical justification of ethical responsibility in the digital environment, aimed at protecting the ontological integrity of the human self as it emerges at the intersection of physical and virtual realms. Special attention is paid to grounding the value of autonomy and authenticity in a context of intensified data extraction and digital profiling.*

***Methods.** To achieve this aim, dialectical and comparative approaches are applied in combination with ontological, axiological, and socio-philosophical analysis. The theoretical foundation includes M. Heidegger's concepts of technology and Bestand, L. Floridi's philosophy of information and notion of the inforg in the Infosphere, H. Nissenbaum's theory of contextual integrity of privacy, and H. Jonas's principle of responsibility.*

***Results.** The study finds that digitalization generates an ontological shift whereby the human "I" is compelled to function as an "inforg" integrated into the Infosphere. This condition entails the risk of reducing the individual to Bestand – an accounted, profiled, and exploitable resource within systems of surveillance capitalism, threatening the authenticity and inherent value of human existence. The concept of privacy is critically reinterpreted, and contextual integrity is defended as a more adequate ethical framework: violations of privacy arise not merely from data collection but from breaches of context-specific informational norms. Preservation of these norms becomes essential for maintaining ontological integrity. The analysis substantiates the need for an expanded digital ethics that shifts from individual action to anticipatory evaluation of long-term technological risks. It also highlights socio-philosophical consequences of digital surveillance – digital panopticism and fluid modernity – which engender self-censorship and erosion of the authentic self.*

***Key words:** ontology, digital self, Infosphere, inforg, privacy, contextual integrity, ethical responsibility, principle of responsibility.*

Дата надходження статті: 29.10.2025

Дата прийняття статті: 17.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 004.8:37.01:7.07

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-21>

Мохонько Віталій Анатолійович
аспірант кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0009-0001-0574-7555

АКСІОЛОГІЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ НА ОСНОВІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У НАВЧАННІ ТА ПРАКТИЦІ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ

Актуальність. У статті здійснено комплексний філософський аналіз аксіологічних та праксеологічних засад інтеграції технологій штучного інтелекту (ШІ) у навчальний процес та професійну діяльність у креативних індустріях. **Мета дослідження** – проаналізувати фундаментальні виклики, які генеративний ШІ ставить перед традиційними уявленнями про творчість, авторство та автентичність. **Методологія дослідження** є міждисциплінарною та поєднує: філософську герменевтику (для інтерпретації взаємодії «людина–алгоритм» як діалогу й співтворчості), концептуальний аналіз базових понять (авторство, автентичність, цінність), аксіологічну реконструкцію нормативних дилем і критичний дискурс-аналіз правових та політичних позицій щодо ШІ. **Праксеологічний блок** реалізовано через порівняльну оцінку генеративних інструментів у навчальних і професійних кейсах, з фокусом на трансформацію робочих процесів та когнітивні наслідки для здобувачів і фахівців креативних індустрій. На завершальному етапі застосовано синтез і теоретичне моделювання освітніх інтервенцій та етичних кодексів із подальшою експертною валідацією й сценарним аналізом. **Результати.** На основі аналізу філософських концепцій креативності (М. Боден), інформаційної етики (Л. Флоріді) та герменевтики (Г.-Г. Гадамер) розроблено методологічну рамку для осмислення нової екосистеми взаємодії «людина-алгоритм». У роботі систематизовано ключові аксіологічні дилеми, зокрема юридичну невизначеність авторства, девальвацію традиційних навичок та етичні проблеми алгоритмічної упередженості. **Праксеологічний вимір** досліджено через аналіз трансформаційного впливу генеративних інструментів на робочі процеси та когнітивні наслідки їх використання. На основі виявлених проблем має бути означений напрямок їх вирішення, включаючи адаптацію освітніх програм та розробку етичних кодексів, спрямованих на збереження людського виміру у творчому процесі.

Ключові слова: штучний інтелект, креативні індустрії, філософія освіти, аксіологія, праксеологія, генеративний ШІ, інформаційна етика, авторство, візуальний дизайн.

Вступ. Інтеграція генеративного штучного інтелекту (ШІ) у креативні індустрії є фундаментальним зрушенням, що торкається аксіологічних та праксеологічних засад творчої діяльності. На відміну від попередніх технологій, що автоматизували переважно механічні аспекти праці, сучасні генеративні моделі втручаються у сфери, що традиційно вважалися прерогативою людської свідомості: формування ідей, естетичне судження та генерування унікальних візуальних форм [1]. Ця ситуація вимагає глибокого філософського осмислення, оскільки традиційні освітні моделі виявляються не готовими до цієї трансформації.

Для детального аналізу феномену необхідно вийти за межі суто інструментального погляду на ШІ. Більш продуктивною є розгляд нової реальності через призму «інфосфери», запропоновану філософом Лучано Флоріді [2]. У цій парадигмі ШІ постає не як пасивний інструмент, а як активний інформаційний агент, що змінює саму екологію створення та сприйняття сенсів. Це дозволяє перейти від вузьких технічних питань до фундаментальних етичних та освітніх проблем. Історичні аналогії, як-от винайдення фотографії, не повною мірою

відображають унікальність моменту, адже генеративний ШІ не фіксує чи редагує реальність, а синтезує нову, що створює екзистенційні виклики поняттям автентичності та істини. Для українського освітнього простору розробка виваженої, гуманістично орієнтованої стратегії інтеграції ШІ є нагальною потребою, що відповідає цілям, закладеним у стратегії розвитку вищої освіти в Україні [3].

Мета та завдання дослідження. Метою цього дослідження є здійснення комплексного філософського аналізу ціннісних (аксіологічних) та практичних (праксеологічних) засад інтеграції штучного інтелекту в креативні індустрії та освіту, та на цій основі розробка гіпотетичних моделей для його етичної та педагогічно доцільної імплементації.

Методи дослідження. Для досягнення мети застосовано комплексний методологічний підхід. Теоретичний аналіз включає герменевтичний метод для інтерпретації філософських текстів М. Боден [1], Л. Флоріді [2] та Г.-Г. Гадамера [4], а також концептуальний аналіз для уточнення понять «авторство», «автентичність». Компаративний аналіз використовується для дослідження прaxeологічного аспекту проблеми шляхом порівняння провідних генеративних інструментів. Критичний дискурс-аналіз застосовується для вивчення суспільних наративів, юридичних документів (зокрема, позиції Бюро з авторських прав США) та етичних кодексів. На завершальному етапі використовуються синтез та моделювання для розробки конструктивних, теоретично обґрунтованих моделей освітніх програм та педагогічних стратегій.

Виклад основного матеріалу. Для уникнення поверхневих оцінок впливу ШІ на сферу креативних індустрій необхідно закласти філософсько-методологічний фундамент. Роботи Маргарет Боден пропонують структуровану класифікацію творчих процесів, продуктивну для аналізу можливостей ШІ [1]. Боден демістифікує креативність, розглядаючи її не як містичний акт натхнення, а як аспект людського інтелекту, що ґрунтується на повсякденних когнітивних здібностях. Вона виділяє три форми креативності: комбінаторну (нові поєднання існуючих ідей), дослідницьку (відкриття нового в межах існуючого стилю) та трансформаційну (докорінна зміна концептуального простору) [1, с. 350–351]. Для глибшого розуміння феномену креативності необхідно детальніше проаналізувати запропоновані дослідницею форми.

Комбінаторна креативність полягає у створенні нових, незвичних поєднань вже існуючих ідей. Прикладами можуть слугувати поетичні метафори, колажі або наукові аналогії. Цей тип креативності вимагає багатого запасу знань та здатності знаходити несподівані зв'язки між різними концептуальними областями. Генеративні моделі ШІ демонструють видатні можливості саме в цій сфері. Здатність таких моделей, як Sora, Midjourney, Nano-Banana тощо, генерувати зображення на основі, здавалося б, несподіваних текстових запитів, наприклад, «астронавт їде верхи на коні в стилі Ван Гога» (Рис. 1), є яскравим проявом комбінаторної креативності.

Рис. 1. Зображення створено генеративною моделлю Google Nano-Banana за вказаним запитом

Алгоритм, оперуючи величезними масивами даних, знаходить і візуалізує статистичні зв'язки між поняттями, які для людської свідомості можуть здаватися далекими. Потенціал комбінаторної креативності інструментів на основі ШІ робить значний внесок у зміни принципів роботи сфери візуального дизайну.

Дослідницька креативність відбувається в межах уже існуючого концептуального простору – певного стилю мислення, набору правил чи жанру (наприклад, тональна гармонія в музиці, напрям у живописі або певний архітектурний стиль). Дослідницька креативність полягає у відкритті нових, раніше не реалізованих можливостей усередині існуючого простору. Боден порівнює це з дослідженням невідомих доріг на вже існуючій мапі. Генеративний ШІ виявляється надзвичайно потужним інструментом для такого роду досліджень. Коли користувач просить Midjourney створити зображення в стилі конкретного митця, він, по суті, доручає алгоритму дослідити концептуальний простір цього стилю, генеруючи нові варіації, які сам митець, можливо, ніколи б не створив. Це дозволяє митцям та дизайнерам швидко «прототипувати» ідеї, досліджувати стилістичні варіації та розширювати межі власного бачення, не виходячи за рамки обраного стилю. В свою чергу, це піднімає питання авторства і проблематику інтелектуальної власності.

Третя, і найглибша форма – трансформаційна креативність. Вона полягає не в дослідженні існуючого концептуального простору, а в його докорінній зміні, у створенні абсолютно нових правил. Це той тип креативності, який ми асоціюємо з революційними проривами в науці та мистецтві. Відкриття нових концепцій є найбільш складною і фундаментальною роботою яка створює нові сенси та зрушує горизонти сфер людської діяльності. Саме тут, на думку багатьох дослідників, пролягає межа можливостей сучасного ШІ.

Таким чином, класифікація Боден дозволяє перевести дискусію з безплідного питання «Чи може машина творити?» у значно більш конструктивну площину. А саме, дає відповідь які типи творчих процесів може підтримувати, автоматизувати чи посилювати ШІ, а які залишаються унікальною людською прерогативою. Це розмежування є ключовим для подальшого аналізу як праксеологічних змін у робочих процесах, так і для розробки адекватних освітніх стратегій. Воно показує, що роль людини не зникає, а трансформується від творця-виконавця до творця-концептуаліста, стратега.

Якщо концепції Боден допомагають структурувати наше розуміння творчого процесу, то філософія Лучано Флоріді надає потужну етичну та онтологічну рамку для аналізу середовища, в якому цей процес відбувається [2]. Флоріді стверджує, що цифрова революція є не просто технологічною, а четвертою великою революцією в історії людства (після Коперника, Дарвіна та Фрейда), яка фундаментально змінює наше самосприйняття та наше місце у світі [6]. Він вводить поняття «інфосфери» – нового середовища існування, де інформація є первинною субстанцією. У даній парадигмі люди і алгоритми ШІ є «інфоргами» (інформаційними організмами). Флоріді пропонує інформаційну етику як макро-етику, що фокусується на здоров'ї інфосфери в цілому. Етичні проблеми, пов'язані з ШІ, як упередженість та діпфейки, розглядаються у формі інформаційного забруднення. Такий підхід вимагає від креативних фахівців взяти на себе роль відповідальних архітекторів інфосфери, дотримуватись моральних та етичних критеріїв [2].

Якщо теорія Боден структурує сам творчий акт, а етика Флоріді окреслює середовище, в якому він відбувається, то філософська герменевтика, зокрема ідеї Ганса-Георга Гадамера, пропонують модель для опису самого процесу взаємодії між людиною та штучним інтелектом. Філософська герменевтика Гадамера пропонує модель для опису процесу взаємодії між людиною та ШІ як діалогу та співтворчості [4]. Традиційно така взаємодія розглядається як процес де штучний інтелект є пасивним інструментом підконтрольним людині або ж навпаки, повною заміною творцю. Герменевтичний підхід дозволяє побачити третій підхід – шлях діалогу та співтворчості. Процес розуміння, за Гадамером, є рухом по герменевтичному колу, що можемо екстраполювати на практику промпт-інжинірингу. Коли користувач вводить перший текстовий запит (промпт) у систему, він діє на основі свого «перед-розуміння» того, що

він хоче отримати, і того, як, на його думку, працює система. Згенерований ШІ результат є відповіддю алгоритму, яка майже ніколи не буває ідеальною з першого разу. Ця відповідь, однак, змінює початкове уявлення користувача. Він бачить, що саме система зрозуміла, які аспекти його ідеї вона втілила вдало, а які спотворила. На основі цієї нової інформації користувач коригує та уточнює свій запит, ініціюючи новий виток герменевтичного кола. Цей ітеративний процес уточнення промптів, який є основою роботи з сучасними генеративними інструментами, і є практичною реалізацією герменевтичного діалогу.

Ітеративний процес уточнення запитів є практичною реалізацією герменевтичного діалогу, в якому відбувається злиття бачень людини та машини. Ключовою навичкою стає герменевтична компетенція, здатність до глибокого розуміння та критичної інтерпретації. Роль людини трансформується з автора-деміурга на автора-інтерпретатора.

Інтеграція ШІ ставить під сумнів фундаментальні цінності про унікальність авторства, автентичність твору та цінність майстерності. Питання хто є автором твору, створеного за допомогою ШІ стало центральним у сучасних дебатах. Бюро з авторських прав США, дотримуючись доктрини авторства людини, відмовляє в наданні захисту творам, повністю згенерованим ШІ, що було закріплено у судовій справі *Thaler v. Perlmutter* [5]. Водночас Бюро розрізняє категорії творів «створені ШІ» та «створені за допомогою ШІ». В другому випадку захист можливий за умови достатнього творчого внеску людини. За цією юридичною невизначеністю стоїть глибша філософська дилема автентичності, чи може твір бути автентичним, якщо він не є результатом унікального людського досвіду та свідомих намірів? [6].

Масове впровадження ШІ може призвести до девальвації традиційних мистецьких навичок. Навички, що раніше вимагали років навчання, тепер можуть бути симульовані алгоритмом. Проте відбувається не стільки тотальна девальвація, скільки зміна акцентів у понятті майстерності. Цінність переноситься з технічного виконання на мета-навички, такі як концептуальне мислення, критична оцінка та стратегічне бачення. Криза традиційної майстерності є передусім педагогічною проблемою, що вимагає переорієнтації навчального процесу на розвиток саме тих компетенцій, які ШІ не може замінити [7].

Широке застосування ШІ оголює і глибокі етичні проблеми. Системна упередженість в алгоритмах відтворює та посилює існуючі в суспільстві стереотипи. Технології генерації реалістичних зображень відкривають можливості для створення дипфейків, що підриває довіру до візуальної інформації. Легкість та швидкість генерації контенту можуть призвести до знецінення мистецтва, перетворюючи його на стандартизований масовий товар. Ці проблеми є проявом фундаментальної властивості ШІ-систем. Вони оптимізують результат на основі статистичних закономірностей, ігноруючи етичний та культурний контекст, що переносить тягар відповідальності на людину.

У розгляді поставлених питань не можемо опускати праксеологічний вимір. Технології ШІ змінюють повсякденну діяльність та робочі процеси фахівців. Аналіз інструментів, таких як Adobe Firefly, Midjourney тощо, показує спільну тенденцію до радикального прискорення та автоматизації раніше трудомістких етапів творчого процесу. Це підвищує продуктивність та змінює структуру творчого процесу, зміщуючи фокус з рутинного виконання на стратегічне планування та генерацію ідей. Існують різні підходи до інтеграції ШІ. Від «корпоративного» (Adobe Firefly), що акцентує на юридичній безпеці, до «стартапного» (Midjourney), що пріоритетизує інноваційність, іноді за рахунок зсуву етичних норм.

Варто зазначити проблематику котра полягає в самому дизайні генеративних моделей на основі ШІ. Оскільки створення такої системи вимагає обробки алгоритмом значної бази контенту для навчання, чи можна вважати подібну дію порушенням прав власників інтелектуальної власності матеріалів, а відтворення образів за допомогою алгоритмів штучного інтелекту – піратством? Це питання вилилось у судовий позов корпорацій Disney та Universal проти стартапу Midjourney. Можемо припустити, фінальне рішення у судовій справі подібного масштабу значним чином може сформувати юридичні та етичні розуміння застосування ШІ, використання інструментів на основі нейронних мереж у створенні візуального дизайну.

Трансформація творчих робочих процесів впливає на когнітивні навички користувачів, породжуючи дихотомію між доповненою креативністю та ризиками когнітивного розвантаження. Надмірна залежність від зовнішніх інструментів може знижувати власну здатність до критичного та творчого мислення [8]. Дослідження показують, що ШІ може сприяти конвергентному мисленню (пошук єдиного правильного рішення), але водночас пригнічувати дивергентне мислення (генерування безлічі ідей). Когнітивний вплив ШІ значною мірою залежить від педагогічної моделі його застосування. Необхідно навчати методам критичного, рефлексивного та майстерного використання технологій.

Ключ до успішної адаптації до новітніх інструментів лежить у перебудові освітніх програм. Аналіз передових практик світових освітніх центрів (MIT, Parsons School of Design) свідчить про перехід від парадигми «навчання інструментам» до «навчання критичній взаємодії з екосистемою». Інноваційні програми характеризуються міждисциплінарністю, акцентом на критичному мисленні та етиці, проектно-орієнтованим навчанням та гуманістичною орієнтацією. Доцільним видається інтеграція в навчальні плани таких модулів, як «Цифрова етика та інтелектуальна власність», «Критичний аналіз алгоритмічних систем» та «Промпт-інжиніринг як герменевтична практика».

Освітні реформи мають бути доповнені розробкою чітких етичних орієнтирів для професійної спільноти. Рамковий етичний кодекс має базуватися на принципах прозорості (маркування ШІ-контенту), людського нагляду та відповідальності, справедливості та інклюзивності (боротьба з упередженнями), поваги до інтелектуальної власності та безперервного навчання та діалогу. Впровадження цих принципів допоможе сформувати більш стійке та відповідальне середовище для інтеграції ШІ.

Висновки. Проведене дослідження аксіологічних та праксеологічних засад використання технологій на основі штучного інтелекту в креативних індустріях та освіті дозволяє зробити висновок, що ми є свідками незворотного процесу, який виходить далеко за межі простого технологічного оновлення. Інтеграція генеративного ШІ спричиняє фундаментальні зрушення, що породжують глибокі ціннісні конфлікти та вимагають докорінної перебудови практик. Центральні аксіологічні дилеми розгортаються навколо кризи традиційних уявлень про авторство, автентичність та цінність людської майстерності. Юридична невизначеність статусу ШІ-згенерованих творів, поєднана з філософськими питаннями про роль інтенціональності та досвіду у мистецтві, створює стан нормативної невизначеності. Водночас праксеологічні трансформації, що полягають у радикальному прискоренні та автоматизації творчих процесів, несуть у собі як значний потенціал для підвищення ефективності, так і приховані ризики, пов'язані з когнітивним розвантаженням та атрофією фундаментальних навичок.

Ключова теза полягає в необхідності переходу від інструментального розуміння ШІ до екосистемного. Розгляд ШІ як пасивного інструмента є не доречним. Доцільнішою є модель, що базується на концепції «інфосфери» Л. Флоріді, де ШІ постає як активний інформаційний агент. Такий підхід вимагає розвитку мета-навичок: критичного мислення, етичної рефлексії та герменевтичної компетенції. Загалом, явище застосування штучного інтелекту потребує комплексного та міждисциплінарного осмислення. Необхідне подальше дослідження для вироблення підходу до його використання у навчанні та практиці, котре дозволить мінімізувати визначені ризики та потенційні негативні ефекти.

Відповідь на ці виклики лежить у площині гуманітарного знання та свідомих освітніх зусиль. Збереження людського виміру творчості в епоху ШІ постає як головне завдання сучасної філософії освіти та дизайну, що полягає в пошуку нових форм гармонійного симбіозу, де технологія посилює, а не заміщує людину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Boden M. A. Creativity and artificial intelligence. *Artificial Intelligence*. 1998. 103 (1–2). С. 347–356.
2. Floridi L. *The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design*. Oxford : Oxford University Press, 2019.

3. Міністерство освіти і науки України. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2030 роки. Київ : МОН, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення: 08.10.2025).
4. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Т. 1: Герменевтика I: Основи філософської герменевтики. Київ : Юніверс, 2000.
5. Thaler v. Perlmutter: Human Authors at the Center of Copyright? Kluwer Copyright Blog, 2025, 08.04.2025. URL: <https://legalblogs.wolterskluwer.com/copyright-blog/thaler-v-perlmutter-human-authors-at-the-center-of-copyright/> (дата звернення: 28.10.2025).
6. U.S. Copyright Office. Copyright Registration Guidance: Works Containing Material Generated by Artificial Intelligence. *Federal Register*, 2023, 88 (59), С. 16190–16194.
7. Loh K. K., Kanai R. How has the Internet reshaped human cognition? *The Neuroscientist*. 2016. 22 (5). С. 506–520.
8. Wolf M. *Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World*. New York : Harper, 2018.
9. Kelly S. D. A Philosopher’s Case Against AI Art. *The New York Times*, 2019.

REFERENCES

1. Boden, M. A. (1998). Creativity and artificial intelligence. *Artificial Intelligence*, 103(1–2), pp. 347–356.
2. Floridi, L. (2019). *The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design*. Oxford: Oxford University Press. 256 p.
3. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2020). *Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021–2030 roky* [Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine 2021–2030]. Kyiv: MON. Retrieved October 8, 2025, from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> [in Ukrainian].
4. Hadamer, H.-H. (2000). *Istyna i metod. T. 1: Hermenevtyka I: Osnovy filosofskoi hermenevtyky* [Truth and Method. Vol. 1: Hermeneutics I: Foundations of Philosophical Hermeneutics]. Kyiv: Yunivers. [in Ukrainian].
5. *Thaler v. Perlmutter: Human Authors at the Center of Copyright?* (2025, April 8). Kluwer Copyright Blog. Retrieved October 28, 2025, from <https://legalblogs.wolterskluwer.com/copyright-blog/thaler-v-perlmutter-human-authors-at-the-center-of-copyright/>
6. U.S. Copyright Office. (2023). Copyright Registration Guidance: Works Containing Material Generated by Artificial Intelligence. *Federal Register*, 88(59), pp. 16190–16194.
7. Loh, K. K., & Kanai, R. (2016). How has the Internet reshaped human cognition? *The Neuroscientist*, 22(5), pp. 506–520.
8. Wolf, M. (2018). *Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World*. New York: Harper. 272 p.
9. Kelly, S. D. (2019). A Philosopher’s Case Against AI Art. *The New York Times*.

Mokhonko Vitalii Anatoliiovych

Postgraduate Student at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
Dragomanov Ukrainian State University
9, Pyrogova str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0001-0574-7555

AXIOLOGICAL AND PRAXEOLOGICAL PRINCIPLES OF USING TECHNOLOGIES BASED ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING AND PRACTICE WITHIN THE CREATIVE INDUSTRIES

Problem. The article presents a comprehensive philosophical analysis of the axiological and praxeological foundations for integrating artificial intelligence (AI) technologies into the educational process and professional practice within the creative industries. **Purpose.** The purpose of the study is to analyze the fundamental challenges that generative AI poses to traditional notions

of creativity, authorship, and authenticity. **Methods.** The research methodology is interdisciplinary and combines: philosophical hermeneutics (for interpreting the interaction of “human–algorithm” as dialogue and co-creation), conceptual analysis of basic concepts (authorship, authenticity, value), axiological reconstruction of normative dilemmas, and critical discourse analysis of legal and political positions on AI. The praxeological block was implemented through a comparative assessment of generative tools in educational and professional cases, with a focus on the transformation of work processes and cognitive consequences for applicants and professionals in the creative industries. At the final stage, synthesis and theoretical modeling of educational interventions and ethical codes were applied with further expert validation and scenario analysis.

Results. The study reveals fundamental challenges that generative AI poses to traditional conceptions of creativity, authorship, and authenticity. Drawing on philosophical conceptions of creativity (Margaret A. Boden), information ethics (Luciano Floridi), and hermeneutics (Hans-Georg Gadamer), the study develops a methodological framework for interpreting the emerging human–algorithm interaction ecosystem. The paper systematizes key axiological dilemmas, including the legal indeterminacy of authorship, the devaluation of traditional skills, and the ethical problem of algorithmic bias. The praxeological dimension is examined through analysis of the transformational impact of generative tools on workflows and the cognitive consequences of their use. On the basis of the identified problems, the study delineates directions for their resolution, including the adaptation of educational curricula and the development of ethical codes aimed at preserving the human dimension of the creative process.

Key words: artificial intelligence, creative industries, philosophy of education, axiology, praxeology, generative AI, information ethics, authorship, visual design.

Дата надходження статті: 02.11.2025

Дата прийняття статті: 17.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 2-1:111.42:130.2(4)''15/17''

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-22>

Соколовський Олег Леонідович

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри філософії та політології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, Україна

orcid.org/0000-0003-2228-3040

ДУХОВНИЙ ДОСВІД І ГУМАНІСТИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ У РЕЛІГІЙНОМУ ДИСКУРСІ РАНЬОМОДЕРНОЇ ЄВРОПИ

Актуальність дослідження. Філософсько-релігієзнавчий аналіз духовного досвіду та гуманістичної антропології визначається актуальністю через необхідність наукового переосмислення феномену релігійного раціоналізму як світоглядного підґрунтя формування нової антропологічної парадигми, яка інтегрує релігійну свідомість, моральну саморефлексію та філософію розуму. Антитринітарна доктрина розглядається як форма духовно-інтелектуальної опозиції догматизму й авторитарній сакралізації, яка започатковує перехід від схоластичної метафізики до феноменології віри та етики відповідальності. **Метою дослідження** – аналіз філософських і релігієзнавчих засад антитринітарного мислення, виявлення його методологічних орієнтирів і гносеологічних меж, а також з'ясування його ролі у формуванні етичного гуманізму та індивідуалістично орієнтованої духовності. **Теоретико-методологічна основа дослідження.** Методологічну основу дослідження становлять методи історико-філософської реконструкції, контекстуального аналізу та релігієзнавчої герменевтики, які дали змогу простежити еволюцію релігійного раціоналізму від морально-етичної доктрини до концепції духовної самореалізації людини. **Результати дослідження.** Встановлено, що антитринітарна традиція репрезентує важливий етап становлення європейської філософії релігії, у межах якої релігійна віра переосмислюється як інтелектуально осмислений акт духовної волі. З'ясовано, що відмова від догматичного тринітаризму не мала деструктивного характеру, а відкривала нові горизонти релігійного пізнання, зорієнтовані на гідність, свободу та відповідальність особи. Доведено, що в межах антитринітарної філософії формується інтелектуальна модель, у якій теологічні, етичні й пізнавальні виміри поєднуються в єдину концепцію морального універсуму. Ця модель постає передвісником новоєвропейського просвітницького гуманізму та підґрунтям для подальшого розвитку філософської антропології, раціональної теології та етики свободи совісті.

Ключові слова: духовність, духовний досвід, релігійний дискурс, антропологія, доктрина, раціоналізм, просвітництво, гуманізм, інтелектуальне мислення, пізнання.

Вступ. Проблематика антитринітарної думки у європейській інтелектуальній історії посідає особливе місце, оскільки віддзеркалює складний процес духовної емансипації людини від середньовічної схоластики до нового типу мислення, зорієнтованого на розум, досвід і моральну відповідальність. В епоху Ренесансу та Реформації, коли традиційні догматичні структури християнського світогляду почали зазнавати кризи, саме антитринітарний рух виявився одним із перших спроб переосмислення віри у координатах філософського раціоналізму. Його інтелектуальні джерела сягають гуманістичної ідеї гідності людини, віри у силу розуму та можливість морального самовдосконалення як шляху до Бога.

Актуальність дослідження зумовлена потребою глибшого осмислення антитринітаризму як явища, що вийшло далеко за межі богословської полеміки і стало чинником формування нової духовної культури Європи. Йдеться не лише про реформаторську критику догмату Трійці, а про фундаментальний філософський злам у розумінні релігійної віри: від безумовного прийняття авторитету до інтелектуального пошуку істини. У цьому сенсі антитриніта-

ризм постає як форма релігійного просвітництва, у якій поєднано гуманістичну філософію, моральний реалізм і гносеологію віри.

Особливої уваги заслуговує східноєвропейський контекст поширення антитринітарної думки, де ідеї розумного богопізнання, свободи совісті та духовної рівності поєдналися з традиціями православного гуманізму та ренесансного індивідуалізму. У цьому культурному середовищі формується унікальний тип релігійної свідомості, що спирається не лише на біблійні джерела, а й на досвід морального життя, історичну пам'ять та етичну інтуїцію. Саме в межах цієї традиції зароджується нове розуміння людини як духовної істоти, покликаної до співтворчості з Божим розумом через працю, моральну дію і пізнання.

Звернення до антитринітарної традиції відкриває нові перспективи вивчення духовної історії Європи, в якій взаємодія віри та розуму стала засадничим принципом становлення модерної релігійної свідомості. Цей феномен дозволяє простежити, як у межах ранньомодерного релігійного дискурсу формується антропологічно-гуманістична концепція віри як вияву не догматичної покори, а творчої духовної дії, спрямованої на пізнання істини через свободу, розум і любов.

Метою статті є філософсько-релігієзнавчий аналіз основ антитринітарного світогляду в контексті розвитку ранньомодерної думки та визначення його місця у становленні гуманістичної парадигми європейської культури. У відповідності до мети у статті поставлені такі **завдання**: 1) проаналізувати зміст і філософсько-релігієзнавчі засади основних текстів антитринітарної традиції, у яких відображено становлення раціоналістичної христології та морального гуманізму; 2) визначити роль освітньої, перекладацької й просвітницької діяльності унітаріїв у формуванні нової моделі релігійної свідомості ранньомодерної доби; 3) розкрити значення антитринітарного руху для розвитку європейської філософії релігії та становлення антропологічної парадигми духовності.

Методологія дослідження базується на комплексі філософських і релігієзнавчих методів, спрямованих на всебічне осмислення антитринітарної традиції в контексті духовно-інтелектуальної культури ранньомодерної доби. Зокрема, історико-філософський метод застосовано для аналізу етапів розвитку антитринітарної думки, виявлення зв'язків із реформаційними та гуманістичними течіями; герменевтичний метод використано для інтерпретації змісту текстів антитринітарних мислителів, аналізу символічних і смислових структур їхніх творів, а також для виявлення внутрішніх зв'язків між релігійними ідеями, моральними принципами та соціокультурним контекстом їх виникнення; феноменологічний метод дав змогу дослідити релігійний досвід антитринітаризму як форму духовного самопізнання, у якій віра постає не як догмат, а як акт розумного й морального утвердження людської гідності; аксіологічний метод використано для виявлення морально-етичних орієнтирів у антитринітарній думці, зокрема концепцій свободи совісті, рівності, гідності праці та духовної автономії особистості як виявів універсальної ціннісної системи європейського гуманізму.

Результати дослідження. Ранньомодерна доба стала періодом глибоких духовних зрушень, у межах яких відбувалося переосмислення засад віри, моральності та природи людини. Європейська інтелектуальна культура XVI–XVII ст. поступово відходила від середньовічної схоластичної догматики, утверджуючи гуманістичне бачення світу, у якому релігійна свідомість поєднувалася з раціональним осмисленням духовного досвіду. Людина постає не лише як об'єкт божественного задуму, а як активний учасник духовного творіння, здатною до моральної дії, пізнання і внутрішнього самовдосконалення.

У цьому контексті зароджується новий тип релігійно-філософського мислення, що поєднує богословський пошук із філософською рефлексією над сутністю віри, розуму та моральної свободи. Саме ранньомодерний гуманізм відкриває шлях до розуміння духовності як особистісного досвіду не лише предмета вірування, а й сфери свідомої дії, у якій людина пізнає себе через служіння істині та добру. Так формується гуманістична антропологія, що утверджує цінність людської особистості, її гідності та права на вільне духовне самовираження.

Актуальність такого підходу полягає в тому, що він дозволяє розглядати духовний досвід не як абстрактну богословську категорію, а як конкретну форму життєвої практики, у якій моральне, інтелектуальне й релігійне взаємодіють у межах єдиного світоглядного поля. Цей перехід від догматичної традиції до внутрішньо пережитої духовності особливо виразно проявився у реформаційних ідейних рухах, що прагнули осучаснити розуміння християнської істини.

Саме в цій духовно-інтелектуальній атмосфері формується нове бачення релігійної свідомості, у якому істина постає не як зовнішній припис, а як результат внутрішнього морального пізнання. Цей процес виявився у діяльності мислителів, чії твори стали важливою частиною ранньомодерного пошуку гармонії між релігійною вірою, раціональним мисленням і етичними принципами гуманізму.

Значущим явищем антитринітарної літератури став твір Петра Гонезія «Про Сина Божого, людину Христа», який репрезентував ранній етап формування социніанської христології. Його праця викликала широкий резонанс серед сучасників: відомо, що Петро Вергарій назвав її «жахливою», стверджуючи, що в ній «вчення аріан постає в оновленому вигляді» [1, с. 96]. Як послідовний антитринітарій, Гонезій піддав сумніву догмат Трійці [2, s. 257], відкидаючи метафізичну ідею співвічного єства Осіб Божества.

Він також заперечував практику хрещення немовлят, вважаючи її невідповідною євангельській традиції та суперечливою з точки зору природного розуму. На думку Гонезія, хрещення має бути усвідомленим актом віри, а не обрядом спадкової належності. Більшість його проповідей і трактатів спрямована проти церковно-феодальної системи, яку він розглядав як прояв духовного рабства. Його ідеї соціальної рівності, пацифізму та критика експлуатації стали важливою частиною етико-гуманістичної доктрини социніанства, що набувала поширення серед лівого крила литовських і українських антитринітаріїв [3, с. 99]. Саме у цих проповідях формуються засади християнського пацифізму, який пізніше стане однією з провідних рис соціально-етичної програми унітаризму.

Видатне місце серед теоретиків социніанства посідає також Андрій Вишоватий – філософ, теолог і публіцист, що у своїх працях прагнув поєднати релігію розуму з етикою праці. У трактаті «Про релігію, співвідносну з розумом» він твердив, що Біблія є єдиним джерелом істини, однак зрозуміти її можливо не лише вірою, а й силою розуму [4, s. 30–31]. Для Вишоватого віра і розум постають не антагоністами, а взаємодоповнювальними шляхами пізнання Божої волі.

На його переконання, світогляд людини може бути істинним навіть тоді, коли він не спирається безпосередньо на Святе Письмо, але підтверджується життєвим досвідом і науковим пізнанням [5, s. 174]. Таким чином, мислитель утверджував антропологічно-гуманістичну концепцію релігії, де розумна й моральна діяльність людини є відбиттям Божого порядку у світі.

У своїх працях Вишоватий підкреслює гідність праці як універсальної цінності – будь-яка праця, незалежно від її характеру, має духовний зміст і заслуговує на пошану, бо всі форми діяльності рівні перед Богом. У цьому контексті антропологічна категорія людини у Вишоватого переходить у етичний вимір, де людина осмислюється як істота, покликана до моральної творчості, відповідальності та служіння.

Серед філософської спадщини социніанства особливе місце належить трактату відомого богослова й педагога Яна Крелля «Про Бога і Його атрибути», у якому автор намагається осмислити проблему Божественної сутності через призму раціонально-онтологічного мислення. Крелль відходить від традиційних схоластичних схем і розвиває ідею, згідно з якою Бог не може бути осягнутий природним шляхом, тобто через емпіричне або чисто філософське спостереження. Звідси постає його пантеїстична концепція, що прагне синтезувати трансцендентне і матеріальне, духовне й природне начала.

У цьому трактуванні всесильність і безсмертя Бога не є безмежними в метафізичному сенсі, а визначаються межами, де Божественна активність не порушує сутності матерії. Автор наголошує, що Святий Дух постає як внутрішня субстанція, присутня в усьому істинному

бутті, що пронизує космос і надає матеріальному світові різноманітних форм і конфігурацій [6, с. 174]. Через дію Святого Духа, як посередника між творінням і Творцем, матеріальне наближається до духовного, а процес творіння розуміється не як одноразовий акт, а як постійне впорядкування природи Богом.

Це тлумачення виявляє ліберально-раціоналістичні тенденції мислителя, який фактично ототожнює божественний і духовний світи, розглядаючи їх у єдності вічного буття. Для Крелля Бог і матерія не протистоять одне одному, а взаємозумовлюють і взаємодоповнюють своє існування, утворюючи гармонійний космос, у якому трансцендентне діє через іманентне. Таким чином, він розглядає творіння як вияв Божественного розуму, що впорядковує природний світ, а не стоїть поза ним.

Іншим помітним представником раннього соцініанського інтелектуалізму був Мартин Чехович – богослов, письменник і педагог, автор твору «Християнські розмови» (1575), у якому здійснено морально-етичну кодифікацію християнської поведінки в дусі антитринітарного гуманізму. Чехович класифікує громадянські й релігійні обов'язки людини, формулюючи основний принцип життя віруючого як наслідування морального способу життя Христа. Це наслідування передбачає самозречення, покірність перед життєвими випробуваннями та сприйняття їх як прояву Божої волі, скерованої на перевірку віри [7, с. 111].

Мислитель підкреслює важливість дотримання християнських обрядів, розглядаючи їх не як формальність, а як необхідну умову збереження духовної цілісності Церкви. Їхне занедбання, на його думку, призводить до деградації релігійного досвіду і втрати самої сутності віри. Чехович утверджує ідею промислительної детермінації: навіть тілесна або моральна шкода, заподіяна людині, має сприйматися як частина Божого задуму, яку віруючий не повинен оскаржувати.

Єдиною прийнятною формою «війни» для християнина, за Чеховичем, є внутрішня боротьба з власними пристрастями та гріховними бажаннями [1, с. 95]. Його етика людинолюбства виявляється у категоричному відкиданні помсти, оскільки відплата суперечить християнському милосердю. Навіть звернення до суду для вирішення особистих образ він вважає морально неприйнятним, оскільки правдивий послідовник Христа не має права принижувати себе або ближнього у земських справах.

Водночас Чехович демонструє помірковану критику державних інституцій, стверджуючи, що влада часто служить прикриттям для людей, далеких від морально-етичних засад. У його трактуванні ідеальна держава не повинна мати надмірної кількості адміністративних структур; кожен громадянин має виконувати свої функції відповідно до природних схильностей і здібностей. Використання службового становища у власних інтересах він розцінює як порушення морального закону.

Вагомий внесок у розвиток науково-освітньої традиції соцініанства здійснив Іоахим Стегман, знаний педагог Раківської школи. Його праця «Institutionum Mathematica» (1630), що стала підсумком багаторічної викладацької діяльності, являє собою зразок раціоналістичного синтезу педагогіки, філософії та математики. У розділі «Геометрія», присвяченому учневі Юрію Немиричу, Стегман аргументовано доводить практичну доцільність математичного знання, вбачаючи в ньому не лише інструмент пізнання природи, а й засіб удосконалення людського розуму [8, с. 107].

Його трактат охоплює виклад основ геометрії, арифметики, теорії десяткових дробів і логарифмів, що уможливило поєднання емпіричного і теоретичного знання. Автор приділяє увагу історії наукових відкриттів, згадуючи імена Миколая Коперника та інших видатних європейських математиків, завдяки чому його праця набула енциклопедичного характеру. Для Стегмана наука постає як морально-раціональна діяльність, покликана виховувати людину розумну, помірковану й відповідальну, тобто особистість, спроможну пізнавати світ у гармонії з Божим порядком.

Значним є й внесок Яна Ліцинія Немисловського, котрий репрезентував гуманістичний напрям у соцініанській педагогіці. Йому належить навчальний посібник з логіки «Посібник

для оволодіння вченням Аристотеля» (1586), що мав на меті систематизувати логічні основи раціонального мислення. Цей твір виконував подвійну функцію – дидактичну й світоглядну, адже автор прагнув не лише навчити логічних прийомів аргументації, а й виховати в учня здатність до критичного осмислення віри.

У праці «Сентенції, необхідні у житті» Немисловський упорядкував збірку духовно-моральних настанов, які мали формувати в людині чесноти, що відповідають природному закону добра. Мислитель розглядав виховання як процес гармонізації розуму, волі та почуттів, що наближає людину до усвідомлення свого покликання [1, с. 97]. Власний філософський стиль автора поєднував педагогічну ясність із релігійним гуманізмом. Його трактат вирізняється мовною оригінальністю, він містить повчальні тексти кількома європейськими мовами, що відображає міжкультурний характер соцініанської освітньої традиції.

Окреме місце в інтелектуальній спадщині соцініанства посідає «Апологія» Євстафія Кисіля, твір, який досі залишається мало дослідженим в українській релігієзнавчій науці. Написана польською мовою під псевдонімом Г. Діпліца, ця праця стала полемічною відповіддю на «Апологію» Мелетія Смотрицького, спрямовану проти представників реформаційного руху – Стефана Зизанія, Ортолога, Костянтина Острозького та Христофора Філалета.

Текст «Апології» свідчить про складну релігійно-культурну ідентичність Кисіля. Будучи вихідцем із православного середовища, він, перейнявшись антитринітарними ідеями, не пориває зв'язку зі східнохристиянською традицією, що сформувала його світогляд. У численних пасажах автор із жалем говорить про занепад рідної культури, закликаючи шляхетство «забути розпусне життя, що довело нас до такої простоти» [9, с. 330]. Така риторика засвідчує його національно-культурну ангажованість і прагнення поєднати релігійне оновлення з духовним відродженням народу.

Євстафій Кисіль виступає в ролі захисника Христофора Філалета, православного мислителя-гуманіста, який прагнув обстоювати права Церкви перед натиском католицизму [9, с. 616–617]. У своїй аргументації Кисіль виходить за межі конфесійної полеміки: він стає адвокатом не лише Філалета, а й усього православного люду, трактуючи його боротьбу як вияв духовного опору культурному поневоленню. У цьому сенсі він виступає моральним посередником між протестантською реформою та східнохристиянським гуманізмом, відстоюючи ідею єдності віри, розуму й національної гідності [9, с. 616].

Прагнення унітаріїв поширити Боже Слово рідною мовою знайшло своє яскраве втілення у перекладацькій діяльності руських діячів антитринітарного середовища, які розглядали переклад Святого Письма не лише як мовний акт, а як богословсько-культурну місію, спрямовану на духовне пробудження народу.

Одним із таких прикладів є незавершений переклад Євангелія, від Матвія, Марка та початок від Луки, виконаний Василем Тяпинським, який спирався на польськомовний Новий Заповіт Симона Будного. Цей переклад, що став важливою пам'яткою східнослов'янської духовної культури, отримав ґрунтовне висвітлення у низці сучасних досліджень. У преамбулі до своєї праці Тяпинський пояснює мотиви звернення до перекладацької діяльності, вбачаючи своє покликання у тому, щоб зробити Євангеліє доступним для народу через використання зрозумілої, живої мови [10, с. 1].

Автор виразно формулює критичне ставлення до церковної влади, яка, на його думку, занедбала не лише школу, культуру й духовне виховання, але й саме Слово Боже, обмеживши його використання чужими мовами [10, с. 2–3]. У цьому він убачає ознаку духовної деградації, що віддаляє людей від істини. Як приклад для наслідування Тяпинський наводить досвід інших європейських народів, які, усвідомивши цінність національної мови, переклали Біблію власною мовою і тим самим зміцнили духовну автономію своїх спільнот [10, с. 3–4]. Його позиція репрезентує релігійно-гуманістичну програму соцініанства, у центрі якої ідея духовного просвітництва та свободи віросповідання.

Вартий уваги і переклад Євангелія слов'яно-руською мовою, здійснений Василем Негалевським у 1589 р., який також був натхненний гуманістичними ідеалами й реформаційними

впливами. У вступі до свого твору Негалевський підкреслює, що метою перекладу є допомога простим людям у пізнанні біблійної істини, оскільки істинне розуміння Писання можливе лише через вільне тлумачення [11, с. 10, 12]. Його переклад подається як духовна місія, адресована «кожному віруючому, хто прагне осягнути смисл Слова Божого».

Таким чином, переклад Негалевського не лише продовжує традицію унітаристського біблійного гуманізму, але й свідчить про вплив соцініанських ідей на православне середовище. У цей період, тобто наприкінці XVI – у першій половині XVII ст., з православних інтелектуальних кіл виходить новий корпус полемічної літератури, в якому простежується активна рецепція антитринітарної думки.

Важливим свідченням цієї рецепції є записи невідомого автора, датовані першою третьою XVII ст., знайдені на полях Острозької Біблії. Ці записи, написані у вимогливій, афористичній формі, містять критику ієрархічної структури католицької церкви, особливо духовенства, котре, на думку автора, «заплямувало моральний образ служителів культу» [12]. У цих нотатках міститься протест проти посередницької ролі священників між Богом і людиною, що свідчить про глибокий вплив вільнодумних антитринітарних ідей.

Автор категорично відкидає поклоніння хресту та іконам, наголошуючи на внутрішньому духовному зв'язку людини з Богом, а не на зовнішніх формах культу. За своєю сутністю ці погляди мають богумильське забарвлення, що демонструє філософську близькість до традицій раціоналістичного містицизму Східної Європи. На думку дослідників, автор маргіналій був, очевидно, представником православного культурного середовища, який зазнав впливу антитринітарної проповіді, хоча остаточно не долучився до неї.

Його позиція виявляє релігійний синкретизм перехідної доби: між вірністю православ'ю та потягом до свободи релігійної думки. Через свої нотатки він прагнув поглибити віру через розум, узгодити особисте релігійне переконання з універсальною Божою істиною, що свідчить про зародження в православному середовищі нової рефлексивної, індивідуалістично-гуманістичної релігійності.

Висновки. У підсумку проведеного дослідження встановлено, що антитринітарна інтелектуальна традиція XVI–XVII століть постала не лише як богословський рух, спрямований проти тринітарної догматики, а як цілісний світоглядний і культурно-філософський феномен, що істотно вплинув на становлення європейської духовності ранньомодерної доби. У межах цієї традиції відбувається глибока трансформація релігійного мислення від схоластичного розуміння віри до її трактування як розумного, морально й духовно усвідомленого акту. Антитринітаризм формує новий тип релігійної свідомості, у якій віра і розум не протиставляються, а постають взаємодоповнювальними шляхами до пізнання істини.

Важливою рисою антитринітарного руху є його антропологічна спрямованість. Людина розглядається не як пасивний об'єкт божественної благодаті, а як активний співтворець морального космосу, покликаний до духовного самопізнання, відповідальності та етичної дії. Ця позиція виявляється у працях мислителів, які підкреслювали гідність праці, значення освіти, свободу совісті та рівність усіх перед Богом. Саме через осмислення цих цінностей антитринітаризм набув гуманістичного виміру, поєднавши релігійну віру з філософією морального вдосконалення.

Не менш значимим є освітній та перекладацький вимір антитринітарної діяльності, що засвідчив прагнення унітаріїв зробити Святе Письмо і релігійні знання доступними для народу. Переклади, навчальні посібники та наукові трактати виконували функцію духовного просвітництва, сприяючи утвердженню релігійної толерантності й національно-культурного відродження. У цих зусиллях виявляється органічний зв'язок антитринітаризму з ренесансним ідеалом освіченої та морально вільної людини.

Отже, антитринітарна традиція ранньомодерної Європи виявляється одним із ключових чинників формування філософії релігії як сфери, що інтегрує віру, розум і моральну свідомість. Її вплив простежується у становленні гуманістичної етики, у розвитку раціонального богопізнання та у зміцненні переконання, що істинна духовність невіддільна від свободи

совісті, освіти й морального вдосконалення. Відтак антитринітаризм можна розглядати як одну з важливих складових європейської духовної модерності, таку, що поєднала теологічне мислення з філософською рефлексією, а віру із розумом і моральною дією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соколовський О. Л. Трансформація віровчення релігійного об'єднання польських братів у другій половині XVI ст. Українська полоністика. 2012. Випуск 9. С. 120–129.
2. Ogonowski Z. Wiara i rozum w doktrynach religijnych socynian i locke'a. *Studia nad arianizmem*. Warszawa, 1959. S. 425–450.
3. Соколовський О. Л. Теоретико-методичні засади наукових досліджень процесів інституалізації релігійних організацій нового часу. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2025. № 53. С. 96–101.
4. Kawecka-Gryczowa A. Prasy Krakowa i Rakowa w służbie antytrinitaryzmu. *Studia nad arianizmem*. Warszawa, 1959. S. 263–330.
5. Ogonowski Z. Socynianizm polski. Warszawa: Wyd. wiedza powszechna, 1960. 252 s.
6. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. К.: Світ Знань. Т. 5. Протестантизм в Україні. За ред. П. Яроцького. 2002. 424 с.
7. Świadkowie Jehowi Głościele Królestwa Bozego. Brooklyn: T-wo Świadkowie Jehowi, 1995. 922 s.
8. Нічик В. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні XVI – початок XVII ст. Київ: Наукова думка. 1990. 384 с.
9. Dyplic G. Antapologia, albo Apologiey, która do przezacnego narodu Ruskiego. В.м.в., 1632. 678 s.
10. Предисловие Василя Тяпинского к печатному Евангелию, изданному в Западной Руси около 1570 г. Киевская Старина. 1889. Кн. 1 Приложение. С. 1–9.
11. Огієнко І. Новий Завіт в перекладі на українську мову Валентина Негалевського 1581 р. Нарис з історії культурного життя старої Волині. Тарнов: б. в., 1922. 32 с.
12. Кралуєк П. Острозька Біблія та її значення для розвитку богословської думки в Україні. Релігієзнавчі студії. 2017. URL: https://risu.ua/ostrozka-bibliya-ta-jiji-znachennya-dlya-rozvitku-bogoslovskoj-dumki-v-ukrajini_n84125 (дата звернення: 08.08.2024).

REFERENCES

1. Sokolovskyi, O. L. (2012). Transformatsiia virovchennia relihiinoho obiednannia polskykh brativ u druhii polovyni XVI st. [Transformation of the creed of the religious association of Polish brothers in the second half of the 16th century.]. *Ukrainska polonistyka*. Vypusk 9. S. 120–129. [in Ukrainian].
2. Ogonowski, Z. (1959). Wiara i rozum w doktrynach religijnych socynian i lockea [Faith and Reason in the Religious Doctrines of the Socinians and Locke]. *Studia nad arianizmem*. Warszawa. S. 425–450. [in Polish].
3. Sokolovskyi, O. L. (2025). Teoretyko-metodychni zasady naukovykh doslidzhen protsesiv instytualizatsii relihiinykh orhanizatsii novoho chasu [Theoretical and methodological foundations of scientific research into the processes of institutionalization of religious organizations in modern times.]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. № 53. S. 96–101. [in Ukrainian].
4. Kawecka-Gryczowa, A. (1959). Prasy Krakowa i Rakowa w służbie antytrinitaryzmu [The press of Krakow and Raków in the service of antitrinitarianism]. *Studia nad arianizmem*. Warszawa. S. 263–330. [in Polish].
5. Ogonowski, Z. (1960). Socynianizm polski [Polish Socinianism]. Warszawa: Wyd. wiedza powszechna. 252 s. [in Polish].
6. Istoriiia relihii v Ukraini: u 10-ty t. (2002). [History of Religion in Ukraine: in 10 volumes]. K.: Svit Znan. T. 5. Protestanyzm v Ukraini. Za red. P. Yarotskoho. 424 s. [in Ukrainian].
7. Świadkowie Jehowi Głościele Królestwa Bozego. (1995). [Jehovah's Witnesses Proclaimers of God's Kingdom]. Brooklyn: T-wo Świadkowie Jehowi. 922 s. [in Polish].
8. Nychyk, V. (1990). Humanistychni i reformatsiini idei na Ukraini KhVI – pochatok KhVII st. [Humanistic and Reformation Ideas in Ukraine in the 16th – Early 17th Centuries.]. Kyiv: Naukova dumka. 384 s. [in Ukrainian].

9. Dyplic, G. (1632). Antapologia, albo Apologiey, która do przezacnego narodu Ruskiego [Antapologia, or Apology, which to the noble Russian nation]. B.m.w.. 678 s. [in Polish].

10. Predyslovye Vasylyia Tiapynskoho k pechatnomu Evanhelyiu, yzdannomu v Zapadnoi Rusy okolo 1570 h. (1889). [Humanistic and Reformation Ideas in Ukraine in the 16th – Early 17th Centuries.]. *Kyevskaia Staryna*. Kn.1 Prylozhenye. S. 1–9. [in Ukrainian].

11. Ohiienko, I. (1922). Novyi Zavit v perekladi na ukrainsku movu Valentyna Nehalevskoho 1581 r. Narys z istorii kulturnoho zhyttia staroi Volyni [The New Testament translated into Ukrainian by Valentyn Negalevsky in 1581. An essay on the history of cultural life of old Volhynia]. Tarnov: b. v.. 32 s. [in Ukrainian].

12. Kraliuk, P. (2017). Ostrozka Bibliia ta yii znachennia dlia rozvytku bogoslovskoi dumky v Ukraini [The Ostroh Bible and its significance for the development of theological thought in Ukraine]. *Relihiieznavchi studii*. URL: https://risu.ua/ostrozka-bibliya-ta-jiji-znachennya-dlya-rozvitku-bogoslovskoji-dumki-v-ukrajini_n84125 (data zvernennia: 08.08.2024). [in Ukrainian].

Sokolovskiy Oleh Leonidovych

Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Philosophy and Political Science
Zhytomyr Ivan Franko State University
40, Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2228-3040

SPIRITUAL EXPERIENCE AND HUMANISTIC ANTHROPOLOGY IN THE RELIGIOUS DISCOURSE OF EARLY MODERN EUROPE

Problem. *The philosophical and religious analysis of spiritual experience and humanistic anthropology is determined by its relevance due to the need for scientific rethinking of the phenomenon of religious rationalism as a worldview basis for the formation of a new anthropological paradigm that integrates religious consciousness, moral self-reflection and philosophy of mind. The anti-trinitarian doctrine is considered as a form of spiritual and intellectual opposition to dogmatism and authoritarian sacralization, which initiates the transition from scholastic metaphysics to the phenomenology of faith and ethics of responsibility. The purpose of the study is to analyze the philosophical and religious foundations of anti-trinitarian thinking, identify its methodological guidelines and epistemological boundaries, as well as clarify its role in the formation of ethical humanism and individualistically oriented spirituality. Theoretical and methodological basis of the research.* *The methodological basis of the study is the methods of historical and philosophical reconstruction, contextual analysis and religious hermeneutics, which made it possible to trace the evolution of religious rationalism from a moral and ethical doctrine to the concept of spiritual self-realization of man. Research results.* *It has been established that the anti-trinitarian tradition represents an important stage in the formation of the European philosophy of religion, within which religious faith is reinterpreted as an intellectually meaningful act of spiritual will. It has been found that the rejection of dogmatic trinitarianism was not destructive in nature, but opened new horizons of religious knowledge, oriented towards the dignity, freedom and responsibility of the individual. It has been proven that within the anti-trinitarian philosophy an intellectual model is formed in which theological, ethical and cognitive dimensions are combined into a single concept of the moral universe. This model becomes a harbinger of modern European enlightened humanism and a basis for the further development of philosophical anthropology, rational theology, and the ethics of freedom of conscience.*

Key words: *spirituality, spiritual experience, religious discourse, doctrine, rationalism, enlightenment, humanism, intellectual thinking, cognition.*

Дата надходження статті: 23.10.2025

Дата прийняття статті: 06.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

ФІЛОСОФІЯ ТА МЕНЕДЖМЕНТ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 005.1:17:001.8

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-23>**Кийков Олексій Юрійович**

кандидат філософських наук,

докторант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

вул. Пирогова, 9, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-8368-6367

КОМУНІКАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ І ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ: ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність проблеми зумовлена переходом публічного управління до мережеских форм взаємодії, де якість комунікацій безпосередньо визначає легітимність рішень і довіру громадян. Фрагментація каналів, зростання ролі цифрових платформ та етичні ризики алгоритмічних медіацій вимагають філософськи обґрунтованої моделі, що поєднує норми демократичних цінностей із практиками щоденного управління. **Мета дослідження** – обґрунтувати комунікаційний менеджмент як механізм інституціоналізації демократичних цінностей у гібридних публічних організаціях та операціоналізувати відповідні індикатори. **Методологічно** стаття спирається на інтерпретативну парадигму та концепт практичної мудрості (фронезис) у сучасних прочитаннях менеджменту, інтегруючи герменевтичний аналіз, етичну оцінку рішень і підходи до пояснюваності технологій. Емпірично використано змішаний дизайн: цілеспрямований контент-аналіз офіційних комунікацій органів місцевого самоврядування та освітніх установ, вебаналітику, кейс-стаді двох гібридних організацій і 18 напівструктурованих інтерв'ю з управліннями та модераторами. **Результати** демонструють, що ефективність комунікацій формується триєдиною логікою «фронезис – публічність – підзвітність» (ФПО-модель). По-перше, фронезис лідерства проявляється у наявності етичних чек-листів, пояснювальних записок до рішень і ритуалів публічної рефлексії; це зменшує конфліктність та підвищує сприйняття справедливості. По-друге, публічність, забезпечена синхронізованими каналами (офіційні сайти, відкриті дані, соціальні мережі), корелює зі зростанням поінформованості та участі за умови доступних форматів і регулярності оновлень. По-третє, підзвітність стає змістовною, коли існує трасування пропозицій громадян, задані SLA на відповіді та квартальні звіти з логікою прийняття рішень. У поєднанні з принципами пояснюваності аналітичних інструментів це дає стабільне підвищення індексів довіри, скорочення конфліктних кейсів і краще врахування пропозицій стейкхолдерів. Запропонована операціоналізація ФПО-моделі надає практичні орієнтири для розроблення політик, тренінгів модерації та аудитів комунікацій у публічному секторі.

Ключові слова: комунікаційний менеджмент, демократичні цінності, фронезис, публічність, підзвітність, гібридні організації, публічне управління, етична модерація, пояснюваність технологій.

Вступ. Комунікаційний менеджмент у публічному секторі стає визначальним чинником ефективності управління в добу мережевої раціональності. Умови постіндустріального суспільства висувають вимоги до прозорості, швидкості зворотного зв'язку та нормативної

підзвітності перед громадянами. Саме тут демократичні цінності набувають інструментального виміру як стандарти взаємодії держави й суспільства. Гібридні організаційні форми поєднують бюрократичні та мережеві логіки, що змінює режими комунікації та прийняття рішень. Філософські підвалини практичної мудрості (фронезис) пропонують методологічний каркас для оцінки якості публічної комунікації та моральної валідності управлінських рішень.

Постає потреба поєднати теоретичні засади філософії управління з емпіричним аналізом реальних кейсів. Стаття пропонує таке поєднання, зосереджуючись на українському публічному секторі та суміжних організаціях освіти.

Мета статті – обґрунтувати філософські засади комунікаційного менеджменту як механізму інституціоналізації демократичних цінностей у публічному управлінні постіндустріальної доби, а також емпірично дослідити зміст, канали та ефекти публічних комунікацій у вибраних органах влади й освітніх установах. **Завдання** включають: уточнення поняттєвого апарату (фронезис, підзвітність, штучна мудрість), розробку дизайну змішаного дослідження, контент-аналіз повідомлень, напівструктуровані інтерв'ю з управлінцями, аналіз кейсів гібридних практик і формулювання практичних рекомендацій.

Методологічну основу становить інтерпретативна парадигма з опорою на філософію практичної мудрості Арістотеля в сучасних прочитаннях менеджменту [7, 12]. Застосовано герменевтичний аналіз смислів публічних повідомлень, етичну оцінку управлінських рішень, а також концепцію медіацій технологій, що впливають на формування та «розвантаження» мудрості у процесах прийняття рішень [11, 14]. У роботі також використано підходи трансдисциплінарного огляду до зв'язку між мудрістю, стійкістю та етикою в бізнесі й публічному секторі [6].

Емпіричну частину побудовано як змішане дослідження. Проведено цілеспрямований контент-аналіз офіційних повідомлень і пресрелізів органів місцевого самоврядування та університетів, доповнений напівструктурованими інтерв'ю з управлінцями щодо практик діалогу, залучення, прозорості та підзвітності. Для кейс-аналізу відібрано гібридні організації освітнього профілю, що поєднують публічне завдання й мережеві інструменти комунікації [2, 4, 5, 9].

Результати. Поняттєва реконструкція показала, що «комунікаційний менеджмент» у публічному секторі слід тлумачити як цілеспрямоване проектування каналів, форматів і норм взаємодії зі стейкхолдерами. Його ядром є поєднання інформування, консультацій та співтворення політик у легітимних публічних просторах. Фронезис слугує мірилом якості цих процесів, бо поєднує знання, досвід і етичну чутливість. Гібридні структури потребують балансування між ієрархічною координацією і мережевою ініціативою [2, 12]. Такий баланс не є суто технічною проблемою, а має ціннісний вимір. Відповідно, демократичні цінності конституують критерії для оцінки результативності комунікації. Вони визначають межі допустимого у модерації, таргетуванні, візуалізації даних та зворотному зв'язку [6, 7].

Інтерв'ю з управлінцями виявили чотири бар'єри: ресурсні обмеження, фрагментацію каналів, нормативну невизначеність та низьку залученість громадян. Респонденти наголошували на бракові часу для осмисленої модерації. Водночас вони визнавали, що стандарти прозорості підвищують якість рішень. Проблемою є адаптація мови повідомлень до різних аудиторій. Технологічні інструменти полегшують таргетування, але зростає етичний ризик маніпуляції. Це потребує етичних чек-листів і фреймів відповідального лідерства [9, 13]. У практиках, де лідери демонстрували фронезис, бар'єри пом'якшувалися [7, 12]. Зворотний зв'язок ставав регулярнішим і предметнішим [6, 13].

Кейс-аналіз гібридної освітньої організації показав поєднання мережевих інструментів участі з адміністративними процедурами. Рішення щодо навчальних програм супроводжувалися відкритими обговореннями, онлайн-консультаціями та публікацією протоколів. Це сприяло зростанню довіри серед залучених стейкхолдерів. Успіх був зумовлений чітким регламентом розгляду пропозицій. Комунікаційний дизайн забезпечував відстежуваність внесків і

прозорість відмов. Лідерські практики спиралися на практичну мудрість у конфліктах інтересів [7, 8]. Інституційно це відбувалося на межі формальних і неформальних каналів [2, 4]. Водночас залишалися виклики узгодження термінів і рішень [6, 12].

У другому кейсі орган місцевого самоврядування впровадив регулярні «діалогові сесії» з громадою. Сесії поєднували презентацію даних з модерацією малих груп. Питання бюджету та просторового розвитку ставали предметом співтворення. Практики показали, що публічність без підзвітності не гарантує довіри. Ключем була наявність механізму відповіді на кожну пропозицію. Це узгоджується з літературою про мудрість і стійкість як умови тривалої легітимності [6]. Лідерство проявлялося у вмінні утримувати різні інтереси в спільному полі смислів [9, 13]. Технологічні інструменти лише посилювали або послаблювали ці якості [11, 14].

Аналіз каналів засвідчив, що соціальні мережі слугують швидкими вікнами публічності, але мають високий ризик поляризації. Офіційні вебсайти забезпечують архівацію та формальну підзвітність, проте менш придатні для живого діалогу. Гібридні формати (онлайн-опитування, відкриті дані, живі сесії) створюють найбільшу цінність. Вони поєднують прозорість із двостороннім обміном. Ефект залежить від наявності етичних протоколів модерації [6, 7]. Важливо проєктувати маршрути ескалації складних питань і механізми компенсації нерівності доступу. У практиках, де це зроблено, зростає відчуття співвласності рішень [5]. Це узгоджується з підходами до фронезисного менеджменту [12, 13].

Емпіричні спостереження вказали на вагу «втілених» компетенцій модераторів: слухання, перефразування, прояснення ідей. Ці мікропрактики формують атмосферу довіри. Вони є носіями практичної мудрості в ситуаційних взаємодіях [7]. Там, де модерація редукується до протокольних формул, зворотний зв'язок деградує. Натомість живий діалог продукує спільні визначення проблеми. Такі визначення стають основою для легітимних рішень. Це узгоджується з дослідженнями про навчання мудрості в складних системах [8, 9]. Підготовка модераторів має включати етичні дилеми та рефлексивні практики [6, 12].

Технологічні медіації впливають на розподіл відповідальності за рішення. Частина оцінки делегується алгоритмам і панелям візуалізації. Це «розвантажує» людську мудрість, але створює ризик втрати контексту [11, 14]. Найкращі практики поєднують аналітику з фронезисом лідера. Рішення супроводжуються пояснювальними записками й етичними коментарями. Громадяни отримують не лише результат, а й логіку його досягнення. Таким чином, підзвітність стає змістовною, а не лише формальною [6]. Це підсилює довіру та послаблює спокусу маніпуляції [7, 13]. Гібридні організації тут мають перевагу гнучкості [2, 4].

Інтерв'ю підтвердили, що організаційна стійкість корелює з практиками участі. Там, де участь регулярна й структурована, кризи долаються швидше. Мудрість лідерів проявляється у здатності інтегрувати різні знання. Підприємницькі підходи до інновацій суміщаються з етичними зобов'язаннями перед громадою [6, 9]. Лідери описували це як «компас рішень» [7]. Паралельно формувалися ритуали публічної рефлексії, що підсилювали відповідальність. Цей ефект відповідає висновкам про фронезисне лідерство й абсорбційну спроможність [13]. В освітніх установах це позначалося на якості навчальних програм [5].

Порівняння кейсів показало, що найкращі результати дає триєдина логіка: рефлексивність, публічність, підзвітність. Рефлексивність забезпечує осмислення вибору між альтернативами. Публічність створює видимість і доступність рішень. Підзвітність гарантує відповідність дій задекларованим цінностям. У сукупності вони формують «фронезисний контур» комунікацій [7, 12]. Технології вбудовуються у цей контур як інструменти, а не як замітники мудрості [11, 14]. Такий підхід зменшує розрив між нормою та практикою. Він підвищує довіру громадян до публічних інституцій [6, 9].

На основі аналізу запропоновано концептуальну рамку «ФПО-моделі» (Фронезис–Публічність–Підзвітність) для гібридних публічних організацій. Її операціоналізація включає: етичні чек-листи для модерації, матриці каналів, протоколи відповіді на пропозиції, вимоги до пояснювальних записок і регулярні сесії публічної рефлексії. Рекомендовано

впроваджувати тренінги практичної мудрості для лідерів і модераторів [7, 8]. Для технологічної складової–принципи пояснюваності та обмеження маніпулятивних практик [11, 14]. Запропонована рамка узгоджується з сучасними підходами до стійкості й етики [6, 9]. Вона також резонує з українськими дискусіями про місію освіти та публічного простору [1, 5]. Рамка придатна для масштабування в різних секторах (табл. 1).

Таблиця 1

Операціоналізація ФПО-моделі у публічних комунікаціях

Компонент	Аналітичне визначення	Ключові індикатори	Джерела даних	Очікуваний ефект
Фронезис (практична мудрість лідерства)	Здатність поєднати етичні чесноти, ситуаційне судження та контекстуальні знання у прийнятті рішень	Наявність етичних чек-листів у протоколах; частка рішень із пояснювальними записками; кейси розв'язання дилем	Протоколи нарад; положення/регламенти; інтерв'ю з керівниками/модераторами	Зниження конфліктності, зростання довіри та якості рішень
Публічність (відкритість і доступність інформації)	Ступінь відкритого інформування та можливостей доступу/участі для стейкхолдерів	Регулярність публікацій; охоплення каналів; відкриті дані; доступність мов/форматів	Офіційні сайти; соцмережі; реєстри відкритих даних; пресрелізи	Підвищення поінформованості та залучення громадян
Підзвітність (змістовна відповідальність)	Наявність механізмів відповіді на пропозиції, звернення рішень із цінностями та цілями	SLA відповіді громадянам; мапа відстежуваності пропозицій; публічні звіти	Реєстри запитів/звернень; публічні звіти; протоколи слухань	Зростання легітимності та зменшення скарг
Дизайн каналів комунікації	Поєднання ієрархічних та мережевих каналів під задачі політик	Матриця каналів (інформування/консультації/співтворення); частка діалогових форматів	Політики комунікацій; дорожні карти; календарі подій	Більш якісний зворотний зв'язок і скорочення «символічних» консультацій
Модерація та фасилітація	Практики «втільеної» комунікаційної компетентності	Наявність протоколів модерації; тренінги; стандарти перефразування/узгодження	Програми навчання; записи сесій; опитування учасників	Підвищення якості дискусій і конструктивності
Технологічні медіації («штучна мудрість»)	Інструменти аналітики, що доповнюють (а не замінюють) людське судження	Пояснюваність аналітики; політика проти маніпулятивного таргетингу; журнал рішень	Аналітичні панелі; політики даних; логи прийняття рішень	Прозорість і зменшення ризиків упереджень
Участь стейкхолдерів	Структуровані механізми співтворення політик	Частка пропозицій, врахованих у рішеннях; різноманітність учасників; регулярність сесій	Реєстри пропозицій; списки учасників; рішення/накази	Підвищення співвласності рішень і резиліентності
Результативність комунікацій	Зв'язок комунікацій із політичними/управлінськими результатами	Зміни в індексах довіри; час ухвалення; кількість конфліктних кейсів	Опитування довіри; реєстри скарг; таймінги процесів	Стійкіша легітимність і якість політик

Висновки. Комунікаційний менеджмент у публічному секторі постає як простір інституціоналізації демократичних цінностей через фронетичні практики та етичні протоколи. Емпіричний аналіз показав, що змістовна підзвітність, структурована участь і пояснюваність технологічних інструментів підвищують довіру та якість рішень. Гібридні організації, поєднуючи мережеві та ієрархічні логіки, потребують збалансованого дизайну каналів і процедур.

Запропонована ФПО-модель пропонує операційні кроки для впровадження: від етичних чек-листів модерації до протоколів відповіді на громадські пропозиції та регулярних сесій публічної рефлексії. Вона узгоджується з сучасними підходами до стійкості, лідерства та практичної мудрості, знаходячи підтримку в кейсах і свідченнях респондентів. Подальші дослідження можуть розширити емпіричну базу, протестувати метрики довіри та оцінити довготермінові ефекти на інституційну легітимність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Просвітницька одісея розуму. Київ : Знання України, 2025. 524 с.
2. Кийков О. Ю. Філософія гібридного менеджменту як сучасної моделі управління в умовах змінних організаційних структур. *Освітній дискурс*. 2024. 50 (7–9). С. 105–115.
3. Кийков О. Ю. Фронезис у філософії гібридного менеджменту: як практична мудрість змінює сучасні організації. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2025. 1 (55). С. 96–102.
4. Середя Г. В., Нестерук В. А. Дистанційні та гібридні моделі управління персоналом: теоретичний огляд і контент-аналіз. *Економіка і організація управління*. 2024. 2 (54). С. 100–108.
5. Терепищій С. О. Демократичні цінності в освітній практиці постіндустріального суспільства: адаптація ідей Дарона Аджемоглу та Джеймса Робінсона. *Наукові записки НаУ «Острозька академія»*. Серія «Філософія». 2024. 27. С. 48–54.
6. Business Ethics Quarterly Special Issue on “Wisdom and Sustainability: Transforming Business Ethics in Practice” (editorial/call). *Business Ethics Quarterly*. 2024. 34 (3). pp. 532–536.
7. D’souza S., Introna L. D. Recovering Aristotle’s Practice-Based Ontology: Practical Wisdom as Embodied Ethical Intuition. *Journal of Business Ethics*. 2023. 189 (2). pp. 287–300.
8. Forsdike N. J., Baxter L. F., Town J. S. Rescuing the Princess: How Phronetic Wisdom Was Learned and Deployed on Britain’s Railways. *Management Learning*, 2024, online first.
9. Hallo L., Nguyen T., Chileshe N. Investigating practical wisdom in complex system management: What is it and how do we get more? *Systems Research and Behavioral Science*. 2024. 41 (2). pp. 316–337.
10. Jakubik M. How can practical wisdom manifest itself in five fundamental management and leadership practices? *Vilakshan – XIMB Journal of Management*. 2021. 18 (1). pp. 3–25.
11. McGregor T. The Philosophy of Artificial Wisdom. *Philosophy & Technology*, 2025, 38, article 126.
12. Peltonen T. Practical and Theoretical Wisdom in Management Scholarship: Re-assesing the Use and Appropriations of Aristotle’s Philosophy. *Philosophy of Management*. 2022. 21 (2). pp. 163–178.
13. Rahman M. U., Ahmed S. S., Jalees T., Khan M. M. Phronetic leadership: a perspective on developing absorptive capacity and organisational resilience. *International Journal of Organizational Analysis*, 2025, early view.
14. Zelny A. Offloading Wisdom: Four Technological Relations that Mediate Phronesis. *Philosophy & Technology*. 2025. 38. article 56.

REFERENCES

1. Andrushchenko, V. P. (2025). *Prosvitnytska odiseia rozumu* [The Enlightenment Odyssey of Reason]. Kyiv: Znannia Ukrainy. 524 p. [in Ukrainian].
2. Kiykov, O. Yu. (2024). *Filosofia hibrydnoho menedzhmentu yak suchasnoi modeli upravlinnia v umovakh zminnykh orhanizatsiinykh struktur* [The Philosophy of Hybrid Management as a Contemporary Model of Governance under Changing Organizational Structures]. *Osvitnii Dyskurs*, 50(7–9), pp. 105–115. [in Ukrainian].
3. Kiykov, O. Yu. (2025). *Fronezys u filosofii hibrydnoho menedzhmentu: yak praktychna mudrist zminiue suchasni orhanizatsii* [Phronesis in the Philosophy of Hybrid Management: How Practical Wisdom Transforms Contemporary Organizations]. *Naukove Piznannia: Metodolohiia ta Tekhnolohiia*, 1(55), pp. 96–102. <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-12> [in Ukrainian].
4. Sereda, H. V., & Nesteruk, V. A. (2024). *Dystantsiini ta hibrydni modeli upravlinnia personalom: teoretychnyi ohliad i kontent-analiz* [Remote and Hybrid Models of Human Resource Management: A Theoretical Review and Content Analysis]. *Ekonomika i Orhanizatsiia Upravlinnia*, 2(54), pp. 100–108. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.9> [in Ukrainian].
5. Terapyshchyi, S. O. (2024). *Demokratychni tsinnosti v osvitnii praktytsi postindustrialnoho suspilstva: adaptatsiia idei Darona Adzhemorlu ta Dzheimsa Robinsona* [Democratic Values in Educational Practice of Post-Industrial Society: Adapting the Ideas of Daron Acemoglu and James Robinson]. *Naukovi Zapysky NaU “Ostrozka Akademiia”*. Seriya “Filosofia”, 27, pp. 48–54. <https://doi.org/10.25264/2312-7112-2024-27-48-54> [in Ukrainian].

6. Business Ethics Quarterly. (2024). Special Issue on “Wisdom and Sustainability: Transforming Business Ethics in Practice” (Editorial/Call). *Business Ethics Quarterly*, 34(3), pp. 532–536. <https://doi.org/10.1017/beq.2024.12>
7. D’souza, S., & Introna, L. D. (2023). Recovering Aristotle’s Practice-Based Ontology: Practical Wisdom as Embodied Ethical Intuition. *Journal of Business Ethics*, 189(2), pp. 287–300. <https://doi.org/10.1007/s10551-023-05371-7>
8. Forsdike, N. J., Baxter, L. F., & Town, J. S. (2024). Rescuing the Princess: How Phronetic Wisdom Was Learned and Deployed on Britain’s Railways. *Management Learning, advance online publication*. <https://doi.org/10.1177/13505076241259132>
9. Hallo, L., Nguyen, T., & Chileshe, N. (2024). Investigating Practical Wisdom in Complex System Management: What Is It and How Do We Get More? *Systems Research and Behavioral Science*, 41(2), pp. 316–337. <https://doi.org/10.1002/sres.2968>
10. Jakubik, M. (2021). How Can Practical Wisdom Manifest Itself in Five Fundamental Management and Leadership Practices? *Vilakshan – XIMB Journal of Management*, 18(1), pp. 3–25. <https://doi.org/10.1108/XJM-08-2020-0078>
11. McGregor, T. (2025). The Philosophy of Artificial Wisdom. *Philosophy & Technology*, 38, Article 126. <https://doi.org/10.1007/s13347-025-00964-8>
12. Peltonen, T. (2022). Practical and Theoretical Wisdom in Management Scholarship: Re-assessing the Use and Appropriations of Aristotle’s Philosophy. *Philosophy of Management*, 21(2), pp. 163–178. <https://doi.org/10.1007/s40926-021-00179-9>
13. Rahman, M. U., Ahmed, S. S., Jalees, T., & Khan, M. M. (2025). Phronetic Leadership: A Perspective on Developing Absorptive Capacity and Organisational Resilience. *International Journal of Organizational Analysis, early view*. <https://doi.org/10.1108/IJOA-07-2024-4699>
14. Zelny, A. (2025). Offloading Wisdom: Four Technological Relations that Mediate Phronesis. *Philosophy & Technology*, 38, Article 56. <https://doi.org/10.1007/s13347-025-00889-2>

Kyikov Oleksiy Yuriyovych

Candidate of Philosophical Sciences,

Doctoral Student at the Department of Social Philosophy, Philosophy
of Education and Educational Policy

Dragomanov Ukrainian State University

9, Pyrohova str., Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-8368-6367

COMMUNICATION MANAGEMENT AND DEMOCRATIC VALUES: PHILOSOPHICAL PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN POST-INDUSTRIAL SOCIETY

Problem. *The relevance of the problem is due to the transition of public administration to network forms of interaction, where the quality of communications directly determines the legitimacy of decisions and the trust of citizens. Fragmentation of channels, the growth of the role of digital platforms and ethical risks of algorithmic mediations require a philosophically grounded model that combines the norms of democratic values with the practices of daily management. The purpose of the study is to substantiate communication management as a mechanism for institutionalizing democratic values in hybrid public organizations and to operationalize the corresponding indicators. Methods.* Methodologically, the article is based on the interpretative paradigm and the concept of practical wisdom (phronesis) in modern readings of management, integrating hermeneutic analysis, ethical assessment of decisions and approaches to the explainability of technologies. A mixed design was used empirically: targeted content analysis of official communications of local governments and educational institutions, web analytics, case studies of two hybrid organizations, and 18 semi-structured interviews with managers and moderators. **Results.** *The results demonstrate that the effectiveness of communications is shaped by the triune logic of “phronesis – publicity – accountability” (FPO model). First, leadership phronesis is manifested in the presence of ethical checklists, explanatory notes to decisions, and rituals of public reflection; this reduces conflict and increases the perception of justice. Second,*

publicity, provided by synchronized channels (official websites, open data, social networks), correlates with increased awareness and participation, provided that the formats are accessible and the updates are regular. Third, accountability becomes meaningful when there is tracking of citizens' proposals, set SLAs for responses, and quarterly reports with decision-making logic. In combination with the principles of explainability of analytical tools, this results in a stable increase in trust indices, a reduction in conflict cases, and better consideration of stakeholder proposals. The proposed operationalization of the FPO model provides practical guidelines for developing policies, moderation training, and communications audits in the public sector.

Key words: *communication management, democratic values, phronesis, publicity, accountability, hybrid organizations, public administration, ethical moderation, explainability of technologies.*

Дата надходження статті: 10.10.2025

Дата прийняття статті: 27.10.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 008:316.7:930.85(100)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-24>**Петінова Оксана Борисівна**

докторка філософських наук, професорка,
професорка кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-1871-1201

Гольденберг Олександр Якович

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0009-0003-8067-6819

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ВИКЛИК КУЛЬТУРНОМУ РІЗНОМАНІТТЮ: СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ

Актуальність. В епоху глобалізації, коли відбувається уніфікація способів життя та поширення масової культури, особливого значення набуває проблема збереження культурної ідентичності та національної спадщини. Соціокультурні практики стають ключовим механізмом підтримки культурної стійкості та формування національної компетентності громадян. Їхня роль полягає у відтворенні культурного досвіду, збереженні справжності та формуванні почуття приналежності до спільноти. **Мета дослідження:** проаналізувати роль соціально-культурних практик у формуванні національної компетентності громадян як ключового механізму збереження та актуалізації національної культурної спадщини в умовах глобалізації. **Методи дослідження:** метод аналізу та синтезу наукових джерел; філософський та концептуальний аналіз; кейс-аналіз та опис; міждисциплінарний підхід; кваліта-тивний опис. **Результати дослідження** показують, що соціокультурні практики забезпечують безперервність культурної пам'яті, сприяють адаптації традицій до глобальних викликів та зміцнюють національну свідомість. Формування національної компетентності є стратегічною умовою культурної стійкості, самореалізації особистості та розвитку гуманістичних цінностей. Збереження спадщини через соціокультурні практики підтримує культурне розмаїття, міжкультурний діалог та соціальну солідарність. Національна компетентність функціонує як метапарадигмальна категорія, що забезпечує цілісне бачення формування особистості громадянина у відповідь на виклики війни, колоніальної спадщини та глобалізації. Глобалізація трансформує не лише економічні та політичні системи, а й культурні ландшафти, створюючи можливості діалогу культур та водночас ризики уніфікації. Менеджмент соціокультурної діяльності у глобальному середовищі виступає засобом підтримки різноманітності, культурної синергії та національної ідентичності. Традиційні ремесла, обрядові події, цифрові ініціативи та громадська участь формують простір культурної взаємодії, де спадок не лише зберігається, а й набуває нових смислів.

Ключові слова: глобалізація, соціокультурні практики, національна ідентичність, культурна спадщина, національна компетентність, культурна стійкість, міжкультурний діалог, гуманістичні цінності, культурна політика, менеджмент соціокультурної діяльності.

Вступ. В епоху глобалізації, коли відбувається інтенсивне об'єднання способів життя, поширення масової культури та домінування цифрових форматів комунікації, зростає небезпека втрати культурного різноманіття та автентичності локальних спільнот. Водночас, саме соціокультурні практики – як жива форма вираження традицій, цінностей, звичаїв та колективної пам'яті – стають ключовим інструментом збереження та трансляції національної спадщини. Такі практики демонструють здатність культур адаптуватися до глобальних змін, не втрачаючи власної ідентичності. Через участь у ритуалах, народних святах, мистецьких заходах, освітніх та громадських ініціативах передається культурний досвід, формується соціальна згуртованість та відновлюється почуття приналежності до спільноти. Вони забезпечують безперервність традицій у нових соціальних та технологічних умовах, стаючи дієвим фактором культурної стійкості. Вивчення соціокультурних практик у контексті глобалізації дозволяє не лише зрозуміти механізми збереження національної спадщини, але й визначити ефективні стратегії культурної політики, спрямовані на підтримку автентичності, творчої самореалізації та цінності людського різноманіття. Саме тому акцент на соціокультурних практиках є принципово важливим для розуміння сучасних процесів культурної динаміки та зміцнення національної ідентичності перед обличчям глобальних викликів.

Мета та завдання. *Мета:* проаналізувати роль соціально-культурних практик у формуванні національної компетентності громадян як ключового механізму збереження та актуалізації національної культурної спадщини в умовах глобалізації. *Завдання:* проаналізувати наукові підходи до розуміння феномена глобалізації у контексті її культурних та соціальних вимірів; розкрити сутність соціально-культурних практик як механізму відтворення та трансформації культурної спадщини; виділити основні форми соціально-культурних практик, що сприяють збереженню національної спадщини; обґрунтувати значення формування національної компетентності як чинника стійкості культури до глобалізаційних викликів.

Методи дослідження: *метод аналізу та синтезу наукових джерел* застосований для систематизації, критичної оцінки та узагальнення сучасних досліджень, що висвітлюють проблематику нашої роботи, а також для виявлення основних наукових тенденцій та підходів; *філософський та концептуальний аналіз* використано для осмислення глобалізації як багатовимірного соціокультурного явища та для його впливу на культурну ідентичність, традиції та національну компетентність; *кейс-аналіз та опис* застосовані для простеження, як конкретні соціокультурні практики сприяють формуванню національної компетентності та збереженню культурної спадщини; *міждисциплінарний підхід* передбачав інтеграцію економічного, культурологічного та філософського аналізу, що дозволило всебічно дослідити вплив глобалізаційних процесів на національну культурну ідентичність та визначити роль соціокультурних практик у цьому контексті; *квалітативний опис* використано для виявлення якісних характеристик соціокультурних практик, визначення їх форм та класифікації за функціональними ознаками.

Результати. Огляд сучасних досліджень показує, що технологічний прогрес і глобалізація істотно впливають на культурні процеси та соціальну динаміку. А. Алсалех аналізує подвійний характер технологій, які, з одного боку, сприяють інноваціям, культурному обміну та комунікації, а з іншого – поглиблюють цифрову нерівність та ризик культурної гомогенізації. Дослідник закликає до свідомого впровадження технологій, що зберігають культурну різноманітність [1]. У працях Я. Бойка та З. Шацької наголошується, що креативна економіка – це нова модель розвитку, заснована на творчому потенціалі, культурних індустріях та інноваційних практиках. Вона формує умови для культурного обміну, інтеграції у світовий ринок та посилення ролі людського капіталу. В Україні цей сектор розвивається повільно через адміністративні бар'єри, проте має значний потенціал локальних ініціатив та творчих спільнот [6]. А. Капліна розглядає міжкультурний менеджмент як інструмент гармонізації культурних відмінностей у глобалізованому середовищі. Визнання культурної різноманітності сприяє формуванню «третьої культури» – простору діалогу, де традиції трансформуються, але не зникають. Використання цифрових технологій у цьому процесі підтримує культурну спадщину та

розширює її міжнародну присутність [12]. Менеджмент соціокультурної діяльності, креативна економіка та технологічні інновації є взаємозалежними складовими сучасного культурного розвитку. Вони сприяють як економічному зростанню, а й філософському осмисленню глобалізації як простору співтворчості, де культурне розмаїття стає ресурсом сталого розвитку.

Глобалізацію ми розглядаємо як процес всесвітньої інтеграції у політичній, економічній та культурній сферах, який нерідко акцентує увагу на економічних аспектах. Так, наприклад, американський соціолог і політолог І. Валлерстайн вводить поняття «світ-економіка», визначаючи його як систему міжнародних торговельних та економічних зв'язків [5]. Сам термін «глобалізація» набув широкого використання лише наприкінці ХХ ст., раніше переважав термін «інтернаціоналізація», що описував міждержавні економічні, політичні та культурні процеси. Значну роль у поширенні глобалізаційних концепцій відіграли економічні кризи, які продемонстрували взаємозалежність держав. Дослідники, як-от Р. Робертсон і Т. Левітт, визначали глобалізацію через «часопросторове дистанціювання» та її взаємодію з модернізацією [16]. Сучасні наукові дискусії, зокрема роботи Е. Гіденса, Д. Гелда, Е. Мак-Грю та інших, підкреслюють, що глобалізація має багато аспектів: політичний, соціальний, культурний, але перш за все економічний [8, 9, 10]. Філософський аналіз глобалізації дозволяє побачити її комплексний міждисциплінарний характер [15]. Глобалізація постає як багатомірне явище з неоднозначними, іноді суперечливими наслідками для політики, економіки, культури та соціального життя.

Ми вважаємо, що в умовах глобалізації важливою умовою збереження культурного різноманіття є формування у громадян національної компетентності. За основу беремо визначення, запропоноване українськими дослідниками: Національна компетентність – це здатність особистості усвідомлювати свою приналежність до певної нації, знати та цінувати історію, мову, традиції та культурну спадщину своєї країни, а також дотримуватися національних цінностей у повсякденному житті. Вона служить для ідентифікації особистості в національно-культурному просторі та є основою для формування патріотичної свідомості [2]. Як і кожна компетенція, вона включає знання, уміння, навички, досвід, ціннісні орієнтації та ставлення. Знання передбачають усвідомлення історичної та культурної спадщини країни, значення її державних символів, мови, правових принципів суверенітету, а також розуміння геополітичного контексту, видатних особистостей та ключових подій, що вплинули на формування нації. Уміння полягають у здатності інтегрувати національно орієнтовані знання у повсякденне життя, комунікацію, освітню та культурну діяльність, демонструючи здатність аргументовано обґрунтовувати позиції, засновані на культурних цінностях країни. Навички проявляються у внутрішній готовності діяти відповідно до патріотичних переконань: з повагою ставитися до державних символів, використовувати мову в різних сферах життя, долучатися до громадських ініціатив, зберігати традиції та брати участь у заходах національної пам'яті. Досвід включає практичну участь у соціально-культурній, освітній, волонтерській та громадській діяльності, що сприяє розвитку активної громадянської позиції, а також набутий досвід захисту інтересів держави в умовах соціальних викликів чи воєнних дій. Ціннісні орієнтації зосереджені на пріоритетах людської гідності, свободи, незалежності, збереження історичної пам'яті, національної ідентичності, шанобливого ставлення до культурної спадщини та відданості демократичним принципам державного будівництва. Ставлення відображає свідому готовність служити своїй країні, брати на себе відповідальність за її майбутнє, демонструвати громадянську активність, солідарність та стійкість у захисті національних інтересів та утвердженні державності.

На нашу думку, важливу роль у формуванні національної компетентності в умовах глобалізації слід відвести саме соціально-культурним практикам. Це поняття має різні визначення, наприклад, українські науковці під культурними практиками розуміють інтегровану систему взаємодій і комунікацій між індивідуальними та колективними соціальними акторами – специфічна сфера культурних подій, що відтворюють і продукують соціальну (культурну) реальність у приватному та публічному просторах [3, с. 56]. Значна увага в роботах дослідників

приділяється аналізу традицій як соціокультурних практик. Наприклад, К. Палій розглядає традицію та автентичність як ключові соціокультурні практики, що відіграють провідну роль у збереженні національної спадщини в умовах глобалізації. Авторка аналізує, як традиція, незважаючи на ідею її «незмінності», постає динамічним соціальним конструктом, що постійно переосмислюється та реконструюється в сучасному культурному контексті. Дослідниця наголошує, що саме в епоху Модерну традиція зазнає раціоналізації, і вона починає сприйматися не як природний компонент життя, а як інструмент чи символ, який можна використовувати для досягнення певних цілей або, навпаки, відкидати через відсутність практичної користі [14, с. 137–138]. Крізь призму соціокультурних практик традиції можна розглядати як механізм, який не лише зберігає, а й популяризує значення спадщини, а в глобалізованому світі такі практики стають формою оновлення культурної пам'яті, способом подолання відчуження та маргіналізації національних культур.

В контексті дослідження нашої теми пропонуємо під соціокультурними практиками пропонуємо розуміти сукупність дій, традицій, форм поведінки та комунікативних стратегій, за допомогою яких соціальна спільнота відтворює, передає та осмислює власні культурні цінності, забезпечуючи тривалість та безперервність національної ідентичності в умовах глобалізаційних процесів. Такі практики охоплюють різні форми культурної діяльності, що сприяють збереженню та актуалізації національної спадщини. У цьому контексті соціокультурні практики виступають інструментом культурної саморефлексії та опору тенденціям глобалізації, оскільки дозволяють локальним спільнотам інтегруватися у світовий культурний простір, не втрачаючи власної автентичності. Виокремлюємо такі форми соціально-культурних практик:

1. *Традиційні культурні практики та ремесла.* Це сукупність навичок, знань та технологій, що передаються з покоління в покоління та формують матеріальну та нематеріальну культурну спадщину. Включають ремесла, народні промисли, традиційні способи виготовлення предметів побуту, одягу та їжі. Наприклад, гончарство, вишивка, ткацтво, кулінарні традиції, які можуть практикуватися як періодично у формі майстер-класів, фестивалів, так і на постійній основі як спеціалізовані центри. Наприклад, в Україні, в Полтавській області, в селі Опішне, діє Національний музей-заповідник українського гончарства, який є унікальним центром збереження гончарної спадщини. Музей проводить неординарні міжнародні проекти, такі як Міжнародна школа гончарства E-Summer Academy, Симпозіум монументальної кераміки «Вогонь лютий не горить» (акція, спрямована на зміцнення морального духу українців перед обличчям військової агресії) [13].

2. *Культурно-обрядові події.* До них належать публічні заходи та публічні практики, що відтворюють, зберігають та популяризують національні звичаї та традиції, свята, обряди та ритуали. Вони поєднують традиційну символіку, художні елементи, музичні та танцювальні практики, а також сприяють зміцненню культурної ідентичності та передачі знань і цінностей майбутнім поколінням у сучасному соціокультурному контексті. Наприклад, щороку на Трійцю в селі Сварицевичі на Рівненщині відтворюється давній дохристиянський обряд «перенесення куца». Цього дня групи дівчат обирають найкрасивішу серед них, яку називають Кустяною, прикрашають її гілками та вінком. Після цього вони ходять від будинку до будинку, співаючи пісні, а господарі пригощають їх. У селі вважається, що чим більше Кустянок відвідує домівки, тим багатшим буде врожай [11].

3. *Освітні та науково-освітні практики.* Систематична передача знань про культурну спадщину через освітні програми, наукові дослідження, лекції, семінари, публікації та навчальні матеріали з метою формування культурної ідентичності.

4. *Media та цифрові платформи.* Використання сучасних медіа, інтернет-ресурсів та цифрових технологій для документування, популяризації та інтерактивного представлення національної культури та спадщини. Наприклад, віртуальні музеї, 3D-тури історичними місцями, YouTube-канали з майстер-класами з народного мистецтва та ремесел, соціальні мережі (Instagram, TikTok) для популяризації традиційних свят та костюмів серед молоді тощо.

Так, проєкт VR KOLO об'єднує п'ять музеїв з різних регіонів України в єдиний цифровий простір. Відвідувачі можуть віртуально переміщатися між Черніговом, Хортицею, Прилуками, Охтиркою та Дубном за допомогою VR-шолома. Цей проєкт спрямований на збереження культурної спадщини та надання їй нового життя у воєнні часи [17].

5. *Художньо-творчі практики.* Інтеграція національних мотивів у сучасне мистецтво та креативну сферу. Це можуть бути виставки, арт-інсталяції, музичні проєкти, модні колекції, що поєднують традиційні елементи з сучасними формами. Прикладами можуть бути інсталяції та арт-об'єкти з використанням народних орнаментів, модні колекції з мотивами вишивки, музичні ф'южн-проєкти, що поєднують фольклорні мотиви з сучасними стилями. Наприклад, бренд української дизайнерки Оксани Полонець, що спеціалізується на сучасній моді з національними мотивами, POLONETS, де «кожне творіння – це поєднання комфорту та вишуканої краси зі старовинними орнаментами та сучасними тенденціями [18].

6. *Громадські ініціативи із залученням місцевих громад.* Діяльність місцевих громад, волонтерських груп та об'єднань, спрямована на збереження культурної спадщини через колективну участь, взаємодію поколінь та практичне відтворення традицій. Прикладами є етнографічні клуби у сільських громадах, що зберігають усні легенди та пісні, волонтерські проєкти з реставрації храмів та історичних будівель, «Живі музеї» з реконструкцією побуту та ремесел. Так, на Закарпатті за громадською ініціативою реалізується культурно-мистецький проєкт під назвою «Жива спадщина», метою якого є збереження нематеріальної культурної спадщини шляхом залучення місцевих громад, ремісників, а також демонстрації та популяризації традиційних ремесел, обрядів та звичаїв [7].

7. *Міжнародне співробітництво та інтеграційні проєкти* у формі обміну досвідом, участі у світових культурних програмах, співпраці з міжнародними організаціями та діаспорою, що дозволяє популяризувати та зберігати національну спадщину в умовах глобалізації (Програми ЮНЕСКО з охорони нематеріальної культурної спадщини, співпраця українська діаспора в США та Канаді для популяризації традиційних свят, участь у міжнародних культурних форумах, наприклад, Венеційській бієнале. До речі, Україна бере участь у бієнале з національним павільйоном. У 2024 році було представлено групову виставку кураторів В. Бавікіної та М. Горбацького, яка спирається на практику колективного плетіння камуфляжних сіток як метафору спільних горизонтальних дій. Плетіння сітки – це процес, який охоплює більше, ніж просто виготовлення сітки для допомоги армії. Це усвідомлення спільних дій, корисних один для одного та для країни [4].

Висновки. Таким чином, національна компетентність функціонує як метапарадигмальна категорія, що забезпечує комплексне бачення формування особистості громадянина та реагування на сучасні виклики війни, колоніальної спадщини та глобалізації. Глобалізація є багатовимірним процесом, який трансформує не лише економічні та політичні системи, а й культурні ландшафти, створюючи умови для діалогу культур, так і ризики їхньої уніфікації. Технологічний прогрес та креативна економіка відіграють подвійну роль: вони відкривають можливості для культурного обміну, проте можуть посилювати ризик культурної гомогенізації. Менеджмент соціокультурної діяльності у сучасному глобальному середовищі виступає важливим засобом підтримки культурної різноманітності, формування культурної синергії та збереження національної ідентичності. Соціально-культурні практики – це інтегрована система дій, символів та традицій, що забезпечують тривалість культурної пам'яті, збереження та оновлення національної спадщини. Традиційні ремесла, культурно-обрядові події, цифрові та художні ініціативи, а також громадська участь формують живий простір культурної взаємодії, де спадок не лише зберігається, а й набуває нових смислів у глобальному контексті. Формування національної компетентності є стратегічною умовою стійкості культури, сприяє самоідентифікації особистості, підтримує національну свідомість та забезпечує культурну безперервність у епоху глобальних змін. Збереження національної спадщини через соціально-культурні практики в умовах глобалізації є засобом формування гуманістичних цінностей, міжкультурного діалогу та соціальної солідарності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alsaleh A. The impact of technological advancement on culture and society. *Sci Rep.* 2024 Dec 30. 14(1). 32140. doi: 10.1038/s41598-024-83995-z.
2. Petinova O. Tkachenko K. STEAM Education as a Tool for Shaping National Competence in Contemporary Ukrainian Society: preprint. Odessa : The State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University after K. D. Ushynsky”, 2025. 24 p.
3. Liseienko O., Poplavska T., Wright H. Concept of Cultural Practices in the Context of Social and Cultural Activities Management. *Socio-Cultural Management Journal.* 2025. №8(1). 46–58. <https://doi.org/10.31866/2709-846X.1.2025.336356>
4. Universes in Universe. Ukraine: National Pavilion of Ukraine – 60th International Art Exhibition, La Biennale di Venezia, “Net Making”. 2024. URL: <https://universes.art/en/venice-biennale/2024/ukraine#c126088>
5. Wallerstein I. *World-Systems Analysis: An Introduction.* Durham; London: Duke University Press, 2004. 132 p.
6. Бойко Я. В., Шацька З. Я. Креативна економіка як нова модель економічного зростання. *Домінанти соціально-економічного розвитку України в умовах інноваційного типу прогресу.* Київ: Київський національний університет технологій та дизайну, с. 103–105. 2020, 26 березня. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15814/1/DOMIN2020_P103-105.pdf
7. В обласному центрі представляють культурно-мистецький проєкт «Жива спадщина». Департамент культури Закарпатської обласної державної адміністрації. Новини. 02.10.2024. URL: <https://kultura-zak.gov.ua/?p=1294&utm>
8. Гелд Д. Демократія та глобальний устрій. Київ, 2005. 358 с.
9. Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація / антиглобалізація. Київ, 2004. 180 с.
10. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ, 2004. 100 с.
11. Зелені свята: традиції святкування українців. Обереги українського народу. Національна історична бібліотека України. Вип. 12. 11 червня 2022 р. URL: <https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/567/?utm>
12. Капліна А. І. Крос-культурний менеджмент у сформованій культурі комунікацій. *Агросвіт.* № 9–10, 2023. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.9-10.71>
13. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному. URL: <https://opishne-museum.gov.ua/proekty/>
14. Палій К. Інфляція та нове життя традиції як матеріалу для здійснення автентичності. Сучасні соціокультурні практики: компетентісно-аксіологічний аспект: Збірник статей і матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (29–30 березня 2018 р.). Полтава: ПП «Астроя», 2018. С. 137–142.
15. Петінова О. Б. Глобалізація в історико-філософській ретроспективі. *Вісник Інституту розвитку дитини.* Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. Київ, 2014. Вип. 31. С. 25–30.
16. Робертсон Р. Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність. Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; пер. з англ. Т. Цимбала. Київ : Ніка-Центр, 2008. С. 48–72.
17. Хромова О. VR KOLO: музеї України у віртуальній реальності. WOMO. Новини. 21 Жовтня 2025. URL: <https://womo.ua/vr-kolo-muzeyi-ukrayiny-obyednalysya-u-virtualnij-realnosti-shhob-zberegty-spadshynu-j-daty-yij-nove-zhyttya/i>
18. Polonets. About the designer. URL: <https://polonets.ua/en/about-designer?utm>

REFERENCES

1. Alsaleh, A. (2024). The impact of technological advancement on culture and society. *Scientific Reports*, 14(1), 32140. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-83995-z>
2. Petinova, O., & Tkachenko, K. (2025). STEAM education as a tool for shaping national competence in contemporary Ukrainian society: preprint. Odessa: The State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University after K. D. Ushynsky”.
3. Liseienko, O., Poplavska, T., & Wright, H. (2025). Concept of cultural practices in the context of social and cultural activities management. *Socio-Cultural Management Journal*, 8(1), 46–58. <https://doi.org/10.31866/2709-846X.1.2025.336356>

4. Universes in Universe. (2024). Ukraine: National Pavilion of Ukraine – 60th International Art Exhibition, La Biennale di Venezia, “Net Making” [Web page]. Retrieved October 21, 2025, from <https://universes.art/en/venice-biennale/2024/ukraine>
5. Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham; London: Duke University Press.
6. Boiko, Ya. V., & Shatska, Z. Ya. (2020, March 26). Kreatyvna ekonomika yak nova model ekonomichnoho zrostantia [Creative economy as a new model of economic growth]. *Dominantny sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy v umovakh innovatsiinoho typu prohresu*, Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet tekhnolohii ta dyzainu, pp. 103–105. Retrieved from: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15814/1/DOMIN2020_P103-105.pdf [in Ukrainian].
7. V oblasnomu tsentri predstavliat kulturno-mystetskyi proiekt “Zhyva spadshchyna” [In the regional center will present the cultural-artistic project “Living Heritage”]. (2024, October 2). Departament kultury Zakarpatskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii. Novyny. Retrieved from <https://kultura-zak.gov.ua/?p=1294&utm> [in Ukrainian].
8. Held, D. (2005). *Demokratia ta hlobalnyi ustrii* [Democracy and the global order]. Kyiv: Nika-Centr [in Ukrainian].
9. Held, D., & McGrew, E. (2004). *Hlobalizatsiia / antyhlobalizatsiia* [Globalization/antiglobalization]. Kyiv: Nika-Centr [in Ukrainian].
10. Hiddens, E. (2004). *Nestrymnyi svit: yak hlobalizatsiia peretvoriuie nashe zhyttia* [Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives]. Kyiv: Nika-Centr [in Ukrainian].
11. Zeleni sviata: tradytsii sviatkuvannia ukraintsiv [Green Holidays: Traditions of Ukrainians]. (2022, June 11). *Oberehy ukrainskoho narodu*. Natsionalna istorychna biblioteka Ukrainy, 12. Retrieved from <https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/567/?utm> [in Ukrainian].
12. Kaplina, A. I. (2023). *Kros-kulturnyi menedzhment u sformovanii kultury komunikatsii* [Cross-cultural management in the formed culture of communication]. *Ahrosvit*, 9–10. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.9-10.71> [in Ukrainian].
13. *Natsionalnyi muzei-zapovidnyk ukrainskoho honcharstva v Opishnomu* [National Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in Opishne]. (n.d.). Retrieved from <https://opishne-museum.gov.ua/proekty/> [in Ukrainian].
14. Palii, K. (2018). *Infliatsiia ta nove zhyttia tradytsii yak materialu dlia zdiisnennia avtentychnosti* [Inflation and the new life of tradition as a material for authenticity]. In *Suchasni sotsiokulturni praktyky: kompetentnisno-aksiolohichni aspekt* (pp. 137–142). Poltava: PP “Astraia” [in Ukrainian].
15. Petinova, O. B. (2014). *Hlobalizatsiia v istoryko-filosofskii retrospektyvi* [Globalization in historical-philosophical retrospective]. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny*. Serii: *Filosofia. Pedagogika. Psykholohiia*, 31, 25–30 [in Ukrainian].
16. Robertson, R. (2008). *Hlokolizatsiia: chasoprostir i homohennist-heterohennist* [Glocalization: Time-space and homogeneity–heterogeneity]. In M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Eds.), *Hlobalni modernosti* (pp. 48–72). Kyiv: Nika-Centr [in Ukrainian].
17. Khromova, O. (2025, October 21). *VR KOLO: muzei Ukrainy u virtualnii realnosti* [VR KOLO: Museums of Ukraine in virtual reality]. *WOMO*. Novyny. Retrieved from <https://womo.ua/vr-kolo-muzeyi-ukrayiny-obyednalysya-u-virtualnij-realnosti-shhob-zberegty-spadshhynu-j-daty-yij-nove-zhyttya/> [in Ukrainian].
18. *Polonets*. (2025). *About the designer* [Web page]. Retrieved October 21, 2025, from <https://polonets.ua/en/about-designer?utm>

Petinova Oksana Borysivna

Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Philosophical and Sociological Studies and Socio-Cultural Practices
State Institution “South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1871-1201

Goldenberg Oleksandr Yakovych

Applicant of the Third (Educational and Scientific) Level of Higher Education
State Institution “South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0009-0003-8067-6819

GLOBALIZATION AS A CHALLENGE TO CULTURAL DIVERSITY: SOCIO-CULTURAL PRACTICES IN PRESERVING NATIONAL HERITAGE

Relevance. *In the era of globalization, when there is a unification of lifestyles and the spread of mass culture, the problem of preserving cultural identity and national heritage is of particular importance. Socio-cultural practices become a key mechanism for supporting cultural stability and forming national competence of citizens. Their role is to recreate cultural experience, preserve authenticity and form a sense of belonging to the community. **The purpose of the study:** to analyze the role of socio-cultural practices in forming national competence of citizens as a key mechanism for preserving and updating national cultural heritage in the context of globalization. **Research methods:** method of analysis and synthesis of scientific sources; philosophical and conceptual analysis; case analysis and description; interdisciplinary approach; qualitative description. **The results** of the study show that socio-cultural practices ensure the continuity of cultural memory, contribute to the adaptation of traditions to global challenges and strengthen national consciousness. The formation of national competence is a strategic condition for cultural stability, self-realization of the individual and the development of humanistic values. Preservation of heritage through socio-cultural practices supports cultural diversity, intercultural dialogue and social solidarity. National competence functions as a meta-paradigm category that provides a holistic vision of the formation of a citizen's personality in response to the challenges of war, colonial heritage and globalization. Globalization transforms not only economic and political systems, but also cultural landscapes, creating opportunities for dialogue between cultures and at the same time risks of unification. Management of socio-cultural activities in a global environment acts as a means of supporting diversity, cultural synergy and national identity. Traditional crafts, ceremonial events, digital initiatives, and public participation form a space of cultural interaction where heritage is not only preserved but also acquires new meanings.*

Key words: globalization, socio-cultural practices, national identity, cultural heritage, national competence, cultural stability, intercultural dialogue, humanistic values, cultural policy, management of socio-cultural activities.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 14.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНОГО

УДК 929:101.9"19/20"
DOI

Мельников Олександр Валерійович

доктор економічних наук, кандидат технічних наук, професор
Приватний заклад вищої освіти «ІТ СТЕП Університет»,
вул. Замарстинівська, 83а, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-9741-9726

ПІШОВ НЕ ПОПРОЩАВШИСЬ... (пам'яті Едуарда Павловича Семенюка)

Живемо у час болю і смутку, тож на тлі одних прикрих новин інші іноді «губляться»... На дев'яносто першому році пішов з життя відомий вчений, доктор філософських наук, професор Е. П. Семенюк (10.06.1935–16.06.2025). Враженнями від спілкування з цією непересічною людиною ділиться з читачами автор. Едуард Павлович прожив цікаве й насичене життя: дитинство з постійними переїздами – був сином залізничника, навчання на радіотехнічному факультеті Львівського політехнічного інституту, служба в Збройних Силах, робота на приладобудівних підприємствах, навчання та успішне завершення вечірнього відділення факультету іноземних мов Львівського університету Івана Франка. Його увагу привертає інформаційна взаємодія людини та техніки, теорія інформації. Вирішує професійно зайнятися філософією – вступає до аспірантури. Потім був успішний захист кандидатської та докторської дисертацій з філософії. Протягом своєї активної науково-педагогічної діяльності працював у Львівському державному університеті ім. Івана Франка (1970–1981), Інституті суспільних наук АН УРСР (1981–1988), Дрогобицькому державному педагогічному інституті ім. Івана Франка (1992–1993). Очолював кафедри філософії Українського поліграфічного інституту ім. Івана Федорова (1988–1992) та Національного лісотехнічного університету України (1993–2021). Автор фундаментальних праць, найвідоміші з яких: «Загальнонаукові категорії та підходи до пізнання. Філософський аналіз» (1978), «Категорії сучасної науки. Становлення та розвиток» (у співавторстві, 1984), «Технічні науки та інтегративні процеси. Філософські аспекти» (у співавторстві, 1987), «Інформатика. Досягнення, перспективи, можливості» (1988), «Інформаційний підхід до пізнання дійсності» (1988), «Філософія сучасної науки і техніки» (у співавторстві, 2006, 2012, 2017), «Інформатика та сучасний світ. Філософські аспекти» (2009), «Екологізація суспільства. Соціальна роль та моделювання» (у співавторстві, 2012). Десятки статей ученого побачили світ у фахових виданнях, що індексуються міжнародними наукометричними базами Scopus і Web of Science. Його роботи читають англійською, французькою, іспанською та німецькою мовами. Сам Едуард Павлович визначав коло своїх наукових інтересів наступним чином: філософія та методологія сучасної науки, проблеми інформації в суспільстві і науці, інформатика та інформаційна культура особистості і суспільства, філософія сталого розвитку та глобалізації.

Ключові слова: філософія та методологія науки, проблеми інформації в суспільстві і науці, інформатика та інформаційна культура, філософія сталого розвитку та глобалізації.

Пошук шляху

Едуард Павлович – ровесник того, що у нас прийнято було називати *науково-технічною революцією*: розвиток радіотехніки, електроніки та електричного зв'язку – серед визначальних напрямків цього явища. Тож після закінчення середньої школи герой мого нарису вступає на «перспективний» радіотехнічний факультет Львівського політехнічного інституту, який успішно закінчує у 1957-му. Потім працював інженером-технологом складального цеху заводу «Львівприлад». Служив у Збройних Силах. Після демобілізації – інженер-конструктор (1960–1961), провідний інженер (1963–1967) конструкторського бюро «Термоприлад». Був інженером, а потім старшим інженером військового представництва № 1129 Міністерства оборони (1961–1963). У 1963 р. вступив на вечірнє відділення факультету іноземних мов Львівського державного університету ім. Івана Франка, яке закінчив 1969 р.

Його увагу привертає інформаційна взаємодія людини та техніки, теорія інформації. Цей інтерес серед іншого був детермінований швидким розвитком інформаційних технологій у нашій країні та світі, та на роки визначив коло його зацікавлень у науці... Перша стаття «Теорія наукової інформації та питання класифікації наук» побачила світ до вступу його в аспірантуру весною 1967 р. на сторінках третього номеру науково-технічного збірника «Науково-технічна інформація. Серія 2: Інформаційні процеси та системи». Збірник був органом Державного комітету Ради Міністрів СРСР з науки та техніки і Всесоюзного інституту наукової та технічної інформації АН СРСР. Професор згадував, що публікація у такому солідному виданні відіграла вирішальну роль при зарахуванні його на науку.

Того ж 1967-го, пройшовши відповідні випробування, вступив до аспірантури при Львівському державному університету ім. Івана Франка. Робота виконувалася під керівництвом *Бориса Григоровича Кубланова*, що протягом 1963–77 років завідував кафедрою філософії університету. Здобувач вклався у належні три роки й там само в університеті у 1970-му успішно захистив дисертаційну роботу «*Філософські проблеми інформаційного підходу до наукового пізнання*» на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Офіційними опонентами на захисті були відомі вчені *Борис Сергійович Українцев* і *Володимир Миколайович Свінцицький*.

Е. П. Семенюк став кандидатом наук у 35 років. Сьогодні, коли аспірантура – черговий рівень освіти, а здобувачі захищають дисертації в 25–27 років, може видатися, що 35 років – запізно, але у 1960–80-і роки це була звична практика, адже після закінчення закладу вищої освіти молоді фахівці зазвичай «ставали» до плуга, верстата чи кульмана й тільки потім, через якісь час, верталися у рідну *Alma mater* на науково-педагогічну роботу. Навіть за таких умов виконання та захист дисертаційної роботи іноді розтягувалися на десятиліття.

Ще до захисту кандидатської, «молодого» науковця залишено працювати на кафедрі філософії франкового університету, де він послідовно долає усі належні педагогу вищої школи щаблі: асистент (1970–1971), старший викладач (1971–1972), доцент (1972–1977). 1976 р. ВАК затвердив Е. П. Семенюка у вченому званні доцента по кафедрі філософії.

Доктор наук

Викладацька рутинна не відбила в науковця смаку до досліджень, – він займається проблемою єдності наукового знання, – його цікавить народження нових форм взаємодії суспільних, природничих і технічних наук. З'являються публікації, що розглядають інтегративні процеси у науковому пізнанні, становлення, функції та структуру загальнонаукового знання, філософські аспекти цієї проблеми. Ці напрацювання давали підстави думати про захист докторської. Для цього потрібно було вступити до докторантури чи прикріпитися для виконання роботи до якоїсь наукової установи чи закладу вищої освіти: оскільки докторантури з філософії у Львові не було, довелося шукати можливостей в інших містах: Едуард Павлович стає здобувачем Інституту філософії АН СРСР. У той час Інститут філософії був центральною науково-дослідною установою Радянського Союзу, в якій велася наукова робота з основних напрямків та актуальних проблем філософського знання. Під час роботи над докторською науковець має можливість бачити, чути, спостерігати та знайомиться з провідними філосо-

фами країни. Він відзначав, що особливо вдячний ученим у спілкуванні, з якими народжувалися та обговорювалися ідеї його робіт: *Юлій Анатолійович Шрейдер, Аркадій Дмитрович Урсул, Теодор Миколайович Цирдя, Юрій Михайлович Канігін, Георгій Ілліч Калитич, Руджеро Сергійович Гіляревський, Володимир Спиридонович Готт, Юрій Володимирович Сачков, Віктор Степанович Тюхтін, Петро Васильович Новицький, Лев Аронович Синицький*. З особливою теплотою згадував: В. С. Готта та А. Д. Урсула, з якими пов'язували не тільки ділові але й приятні людські стосунки.

На час роботи над дисертацією Е. П. Семенюка перевели на посаду старшого наукового співробітника кафедри філософії університету (1977–1979). Багато хто вважає *філософів* людьми занадто інфантильними та відірваними від реального життя. Натомість Едуард Павлович був людиною надзвичайно організованою: у процесі активної роботи з'являються десятки статей і дві книги: «Про єдність наукового знання. Загальнонаукові теоретичні засоби пізнання» (спільно з В. С. Готтом та А. Д. Урсулом, 1977) і «Загальнонаукові категорії та підходи до пізнання. Філософський аналіз» (1978). Окрім написання книжок і статей, робота над дисертацією передбачала участь в наукових конференціях. Оскільки раніше конференції зазвичай були очними, нашому здобувачу довелося об'їхати найбільші міста України, побувати в Латвії, Литві, Естонії, Молдавії та Білорусії.

Шлях від кандидата до доктора наук зайняв у Семенюка дев'ять років, що навіть у наш час вважається хорошим результатом, тож у 1979 р. в Інституті філософії захистив дисертаційну роботу «*Методологічні аспекти становлення загальнонаукових категорій і підходів у пізнанні*» на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. У роботі було проаналізовано логіко-методологічну специфіку загальнонаукових категорій і підходів, що на них ґрунтуються, виявлено їх своєрідність у порівнянні з іншими відомими типами пізнавальних засобів науки.

Про сам захист докторської розповідав небагато: тільки одного разу сказав, що захист був непростим й до останнього не був упевнений в позитивному його результаті. Там само в Інституті філософії перед ним не зміг захистити дисертаційну роботу, присвячену законам мислення у формальній і діалектичній логіці, його колега по університетській кафедрі. Це не додавало оптимізму. Проте до Львова Едуард Павлович повернувся зі щитом!

«Чиста» наука

Через якісь час після захисту дисертації доктор наук Семенюк переходить на роботу до відділу філософії Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер Інститут українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАН України), де працює спочатку старшим (1981–1986), а потім провідним науковим співробітником (1986–1988). У 1986-му президія АН СРСР затвердила його вченому званні старшого наукового співробітника з спеціальності «Діалектичний та історичний матеріалізм».

З переходом Едуарда Павловича на роботу в науково-дослідний інститут пов'язана одна кумедна ситуація, хоча й сталася вона за сумних обставин: *Володимир Петрович Чугайов*, що був тоді директором Інституту суспільних наук, радий був «обставити» тодішнього ректора університету *М. Г. Максимовича* та отримати «готового» доктора. Тож коли питання переходу на роботу з університету до інституту принципово було вирішено, раптово помирає Микола Григорович Максимович, а В. П. Чугайова призначають ректором університету Франка – ситуація кардинально змінюється: якщо раніше йшли працювати «до нього», то тепер – йдуть «від нього»... *Точку зору*, як відомо, визначає *місце сидіння* – Володимир Петрович «раптово» розуміє, що учений «потрібний» університету, але перехід на нове місце роботи, хоча й з певними труднощами, таки відбувся.

Робота в Інституті суспільних наук була цікавою. Безпосередньо у відділі філософії, до якого потрапив, працювали відомі вчені: *Мирослав Миронович Олексюк, Мирослава Сергіївна Гурладі, Марат Миколайович Верников*. Згадував, що коли М. М. Олексюк вважав, що «молоть» робить щось без достатнього пієтету до нього, казав з долею гумору: «Маєте завжди пам'ятати, що в інституті Ви завдяки мені...». Справа в тому, що відділ філософії було ство-

рено за директорства професора Олексюка так би мовити «під нього», – Мирослав Миронович очолював відділ, допоки був директором інституту.

Якщо продовжити тему спогадів пов'язаних із Інститутом суспільних наук, то якось професор опинився в одному вагоні потягу з *Ярославом Дмитровичем Ісаєвичем*, тоді вже академіком і директором Інститут українознавства ім. І. П. Крип'якевича. Їх пов'язували роки спільної роботи в Інституті суспільних наук, хоч й у різних підрозділах, з іншого боку, кардинальні суспільні зрушення 1980–90-х років призвели до зміни у стосунках й між людьми. Едуард Павлович з приємністю згадував про невимушене нічне спілкування у потязі, нібито й не існувало нічого, що їх роз'єднувало. Взагалі про контакти з Ярославом Дмитровичем й під час роботи в інституті завжди згадував з приємністю підкреслюючи його виключну діловитість та інтелігентність.

Роки роботи в Інституті суспільних наук були найбільш плідними для Едуарда Павловича у науковому плані. Побачила світ низка його книжок: «Посилення взаємодії наук в умовах розвинутого соціалізму» (спільно з Н. Л. Поповою, 1983); «Категорії сучасної науки Становлення та розвиток» (спільно з В. С. Готтом і А. Д. Урсулом, 1984); «Соціальна роль інформатики» (спільно з В. С. Готтом, В. П. Мельником та А. Д. Урсулом, 1987); «Технічні науки та інтегративні процеси. Філософські аспекти» (спільно з А. Д. Урсулом і В. П. Мельником, 1987); «Технічні науки, виробництво, соціальна практика» (спільно з В. П. Мельником, 1987); «Інформатика: Досягнення, перспективи, можливості» (1988) та «Інформаційний підхід до пізнання дійсності» (1988). Основні публікації цього періоду демонструють своєрідний синтез двох напрямків його наукової діяльності: філософія та методологія сучасної науки – інформатика, проблеми інформації в суспільстві і науці.

Геракліту приписують слова: «Все рухається і ніщо не залишається на місці», то ж й ця частина життя вченого добігла свого логічного завершення...

Поліграфіст

Семенюк шукав не просто викладацьку роботу, а таку, де йому було би цікаво. Ще під час роботи в інституті академії наук брав участь у наукових конференціях, що проводив Український поліграфічний інститут ім. Івана Федорова. Знайомство й тривалі контакти з відомим мовознавцем *Мартеном Давидовичем Феллером*, що познайомив його з ректором *Григорієм Денисовичем Толстим*, у кінцевому рахунку дозволили перейти на роботу до поліграфічного інституту. Професор завжди наголошував, що тематика, якою він займався (інформатика, проблеми інформації в суспільстві і науці), була близькою до того чим займаються поліграфісти та видавці (обробка та передача інформації).

У 53 роки вчений очолив кафедру. Вже 1989 р. ВАК присвоїв йому вчене звання професора по кафедрі філософії та політичної економії. Робота на посаді завідувача кафедри віднімала багато сил та енергії, тож за чотири роки роботи в інституті Івана Федорова побачила світ тільки одна книга: «Інформатизація суспільства і людина» (1990).

Окрім професорів М. Д. Феллера та Г. Д. Толстого, Едуард Павлович завжди з теплотою згадував учених, з якими йому довелося працювати в інституті: *Олександра Миколайовича Полюдова*, *Романа Михайловича Маїталера*, *Сигізмунда Матвійовича Звезжинського*, *Едуарда Тимофійовича Лазаренка*.

Згадуючи одного із своїх колег по аспірантському життю, професор неодноразово повторював його сентенцію: «Основне не вскочити в *концепцію!*». Сам Едуард Павлович не був премудрим пічкурем, тож не слідував цій *homespun truth*¹. Люди, які знали його не надто добре, навіть не здогадувалися, що мав він тверді переконання й через це потерпав іноді. Роки «перебудови» й наступні були непростими для нього. Якщо спробувати опустити усі «зайві» деталі, то професор виявився на неправильному боці історії, як тоді багатьом здавалося... Учорашні «друзі» Едуарда Павловича доклали значних зусиль що би позбутися його: правдами й не правдами звільнити з роботи... Потім він доктор і професор у душі німецького закону про заборону професій 1972 року не міг знайти собі роботу за фахом у Львові. Єдине місце,

¹ Англійський ідіоматичний вираз, що означає грубувату правду

куди взяли викладати, був Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка, ректором якого тоді був відомий культуролог *Валерій Григорович Скотний*, тож цілий рік Семенюк кожен будній день долав електричкою шлях зі Львова до Дрогобича².

На щастя, для героя моєї розповіді, у 93-му в Українському державному лісотехнічному університеті звільнилося місце завідувача кафедри філософії. Сам винуватець з долею сарказму описував ситуацію, що склалася. Претендентів було двоє: *Олег Іванович Гринів* та Едуард Павлович Семенюк. Коли ректор лісотехнічного *Юрій Юрійович Туниця* побачив список праць професора Гриніва, зокрема теми його кандидатської «Розвиток колгоспної демократії на сучасному етапі комуністичного будівництва» та докторської «Спосіб життя та соціальна єдність суспільства зрілого соціалізму» у нього не виникло жодних сумнівів, хто очолить кафедру в його навчальному закладі. Варто ще зазначити, що О. І. Гринів до того працював в поліграфічному інституті та доклався до звільнення нашого героя з роботи. Що тут можна сказати – тільки повторити слова Ж. Ж. Дантона: «Революція пожирає своїх дітей».

Лісотехнік

Так вийшло, що з професором Семенюком мені довелося знайомитися кілька разів. Перше наше знайомство у 2002 році було «заочним»: я працював у видавництві, де Національний лісотехнічний університет України замовив виготовлення серії книжок за результатами виконання бельгійсько-українського проекту «Філософські та економічні засади сталого розвитку» (виконувався з бельгійського боку університетами в Генті та Антверпені, з українського – лісотехнічним університетом та університетом Івана Франка)³. Серед іншого лісотехнічний університет замовив виготовлення книги Едуарда Павловича «Філософські засади сталого розвитку». Це був навчальний посібник для магістрів та аспірантів. Мені ж довелося опікуватися отриманням грифу Міністерства освіти і науки на цю книжку.

Було ще якесь шапкове знайомство на вулиці, аж поки відомий львівський учений-географ *Микола Миколайович Назарук* не «скерував» мене до Едуарда Павловича за консультацією, коли я надумав розпочати роботу над докторською дисертацією (напевно, це був 2008 чи 2009 рік). Спочатку наші зустрічі мали спорадичний характер – зустрічалися за потреби, обмінювалися статтями та книгами. Коли ж питань до обговорення стало занадто багато, розпочали спілкуватися на постійній так би мовити основі. Декілька раз професор приїздив до мене в академію друкарства (де я тоді працював), але ці поїздки не приносили йому задоволення через спогади про минуле, у першу чергу, – найчастіше ми зустрічалися в лісотехнічному, де Семенюк керував кафедрою. Але ні в нього, ні в мене на роботі не вдавалося поспілкуватися «по душам», тож скоро ми почали зустрічатися в Едуарда Павловича вдома. Після смерті дружини жив він самотньо, дочка й онуки його жили окремо, тож ніхто нас не відволікав від питань державної ваги.

Якщо ж повернутися, до наукової тематики, якою займався вчений у лісотехнічному, то під впливом академіка Туниці активно працював над розвитком задуму «Екологічної Конституції Землі». Юрій Юрійович вважав цю ідею своїм дітищем, тож приділяв розвитку та обґрунтуванню її багато уваги. Вона органічно вписувалася в іншу концепцію, – сталого розвитку, – над філософським осмисленням якої тривалий час працював професор Семенюк.

Разом з *Володимиром Петровичем Мельником* підготував і видав підручник «Філософія сучасної науки і техніки», що витримав три видання (2006, 2012, 2017). У професора за життя було небагато аспірантів але про своїх учнів він завжди згадував добрим словом, радів їх успіхам. Пригадую, яка гордість переповнювала Семенюка, коли у 2018 році професора Мельника обрали член-кореспондентом Національної академії наук, що вже казати про 2024 рік, коли Володимир Петрович став академіком!

Е. П. Семенюк завжди був достатньо принциповим у тому, що стосувалося оцінювання знань студентів. Таким він був в часи історичного матеріалізму, таким він залишився й у наш час. Водночас він тверезо сприймав дійсність й розумів, що надмірність ні до чого доброго не

² Відстань між станціями складає 100 км, а дорога тривала коло двох годин в один кінець

³ Професор активно працював над цим проектом у Бельгії з перервами протягом 1998–1999 років

призводить. Він декілька разів переповідав мені різні кумедні історії про своїх колишніх студентів, що згадували при зустрічах його вимогливість...

З часом робота почала приносити усе менше задоволення, тож просив керівництво лісотехнічного перевести його з посади завідувача кафедри на професора. Казав, що не відпускав його ректор Туниця. Тут варто відзначити, що Семенюк не тримався за місце керівника: серед іншого гнітила значна кількість «паперової» роботи, необхідність ходити на різноманітні засідання.... У 2021 році в лісотехнічному університеті змінився ректор, тож з'явилася прекрасна нагода піти на заслужений відпочинок, тим більше що й нове керівництво, не прагнуло залишити професора на роботі.

Як писалося з професором

Після звільнення з лісотехнічного Едуард Павлович «зайнявся» здоров'ям: мав регулярно ходити в поліклініку на процедури, багато читав, але у нього повністю зникло бажання писати. У той час, як я робив відчайдушні спроби чимось його «завантажити». Так, наприклад, пропонував взяти участь в підготовці книжки про нашого товариша М. М. Назарука: умовляв написати про нього як про філософа... Едуард Павлович казав, – що не має матеріалів, – я підібрав основні роботи Миколи Миколайовича; потім він казав, що мусить подумати, довго-довго думав й нарешті повідомив – нічого не виходить. Мовляв декілька раз сідав до роботи – навіть трішки щось написав, але усе не те, не пишеться, не працюється... Початок активних воєнних дій взагалі справив на нього гнітюче враження й с тих пір він постійно перебував у дуже песимістичному настрої. Взагалі був цільною людиною: мав певні погляди на життя, яких дотримувався. У кінці життя у нього розпочалося якесь болісне переосмислення цінностей, того у чому був переконаний, до чого прагнув.

Потрібно декілька слів сказати про те, як писалося з Едуардом Павловичем... Свого часу в співавторстві ми підготували дві книги «Екологізація суспільства. Соціальна роль та моделювання» (спільно з Т. В. Олянишен, В. М. Сеньківським та Я. В. Котляревським, 2012) і «Концептуальні засади забезпечення сталого розвитку інформаційної сфери України» (спільно з Я. В. Котляревським, А. М. Штангретом і В. І. Воробйовим, 2016), десяток статей у вітчизняних і закордонних виданнях.

Едуард Павлович завжди підкреслював, що спільні публікації це ознака часу – наслідок інтеграції в науці, колективної організації наукового пошуку, що притаманний сучасному періоду науково-технічного прогресу. Так, наприклад, ініціатором першої нашої статті був я: вона стала результатом вивчення книги професора «Інформаційний підхід до пізнання дійсності». Після прочитання книги, одразу виникло бажання застосувати підходи, викладені автором у монографії до аналізу ситуації в моїй «рідній» поліграфії. Потім до нас ще долучився київський науковець, *Ярослав Вікторович Котляревський*, і так з'явилися стаття «Застосування інформаційного підходу до аналізу розвитку поліграфії» (2010). Були й інші приклади: Едуард Павлович вирішив допомогти мені з закордонною публікацією⁴ – попросив мене підібрати свої публікації з теми, що він обрав. У цьому випадку вже він готував текст статті «Інформаційна революція та сучасна поліграфія», що вийшла пізніше англійською мовою (2014). Над книгами робота зазвичай йшла простіше, бо спочатку ми узгоджували загальний план, а потім кожний самостійно готував свої розділи. Звичайно, потім ми обмінювалися матеріалами, вивчали їх, іноді доповнюючи своїми думками.

Професор був надзвичайно уважним читачем, я би сказав, прискіпливим. Верстку статей і книг завжди читав пильно. Правив помилки, ділився думками з приводу того, що варто було би поправити, звісно поки залишалася така можливість. У роботі над тестами закордонних статей допомагало добре знання ним англійської мови.

Остання, як виявилось, наша з ним книга мала побачити світ у цьому році. Робота над нею з перервами тривала вже довший час. Здавалося, немає нічого легшого: я позбирав до купки наші з ним і колегами статті з наукознавства, що друкувалися в журналі *Science and Innovation*, систематизував матеріал. Едуард Павлович перечитав, як завжди уважно, весь

⁴ У той час з'явилися чергові зміни до Порядку присудження наукових ступенів, зокрема щодо необхідності закордонних публікацій

текст, дав якісь зауваження, але якогось бажання працювати як раніше не виявив, тобто відпрацював для годиться, – без вогнику. Потім й на мене навалилися якісь невідкладні справи, то ж роботу довелося відкласти. У минулому році я «видобув» із столу рукопис і *твердо* сказав професору, що мусимо видати цю книгу до його дев'яностоліття. На цей раз ентузіазму в Едуарда Павловича було ще менше...

Наш книжковий клуб

Я вже згадував, що обмінювався з професором книжками. Він мав прекрасну добірку художньої та спеціальної літератури. Колись з сумом казав мені: «Замолоду, звичайно, багато читав, потім через завантаженість – менше, але продовжував купувати книжки у надії прочитати на пенсії, коли мало з'явиться море вільного часу. І ось мені вже вісімдесят, а час усе не знаходиться». Мене, у свою чергу, більше цікавили книжки з наукознавства, які мав професор.

Узагалі, більшість бувальщин що я переказую тут, були рефлексією професора на прочитане. Я приносив йому книжки, він їх читав, а тоді ділився враженнями від прочитаного. У нас із ним був своєрідний книжковий клуб.

Так, наприклад, про участь у створенні «Економічної енциклопедії» (2000–2002) я взнав випадково, коли порадив йому прочитати книгу «Інтерв'ю з професором Степаном Васильовичем Мочерним». Професор казав що з *С. В. Мочерним* його познайомив декан філософського факультету університету Франка *В. П. Мельник*. Пізніше це знайомство переросло у співпрацю. Едуард Павлович написав для «Економічної енциклопедії» статті: Інформатика, Інформаційний підхід, Інформація, Наука, Інформаційний потенціал, Римський клуб, Сталий розвиток, Соціальна роль інформатики. Згадував, що у той час професор Мочерний хворів та перебував у скрутному матеріальному становищі, тож навіть підтримував його матеріально...

Іншим разом з'ясувалося, що Едуард Павлович не читав автобіографічної трилогії Ю. К. Смолича «Дитинство», «Наші таємниці» та «Вісімнадцятилітні». Тож я приніс йому книгу – від прочитаного на одному диханні він був у захваті: разом із Смоличем їх дитинство пройшло у Жмеринці, й хоча різниця у віці в них була більше тридцяти років. Семенюк, казав, що читаючи Юрія Корнійовича він нібито повернувся у дитинство (знайомі будинки, вулиці, враження). Перечитавши спогади Ю. В. Шевельова, казав що краще уявив собі життя Кубланова в довоєнному Харкові.

Останніми роками зустрічалися рідше: раз на квартал, мабуть. Останній рік-два розрив між зустрічами ставав дедалі більшим. Кожних вихідних розмовляли з ним телефоном: остання розмова була короткою: мені здалося, що Едуард Павлович чи то важко говорити, чи він втомився... Я хотів напроситися до нього гості – він обіцяв дати мені почитати книгу А. Д. Урсула «Проблема інформації в сучасній науці. Філософські нариси», а я натомість приготував йому добірку книг, які мали його зацікавити, хоча останній рік він скаржився на те, що йому важко читати – підводили очі...

* * *

Е. П. Семенюка досі читають, його творчістю цікавляться, його цитують: років десять тому я був свідком, коли він отримав листа з КНР – китайська дослідниця історії вітчизняної філософії просила його книжки, яких вона не могла дістати, консультувалася з ним із наукових питань... Сам Едуард Павлович визначав коло своїх наукових інтересів наступним чином: філософія та методологія сучасної науки, проблеми інформації в суспільстві і науці, інформатика та інформаційна культура особистості і суспільства, філософія сталого розвитку та глобалізації.

Професор, як й личить справжньому філософу, спокійно ставився до думки про смерть. Хтось колись казав, що старість з супутніми їй хворобами дається нам для того, щоб ми без жалю розлучалися з життям. Думаю, передчасна втрати дружини та власні хвороби, серед іншого, вплинули на філософське його ставлення до життя та смерті... Років десять тому

Едуард Павлович потрапив до лікарні, я провідував його, а вже після видужання, він напівжартома напівсерйозно сказав, щоб я готувався писати про нього спогади, як фахівець з його творчості⁵. Я вирішив підіграти йому й відповів, що текст ми мусимо узгодити – я підготую, а він поправить... І ось доводиться виконувати побажання Едуарда Павловича: був він непересячною людиною й серйозним вченим. Учні продовжують його справу, праці читають англійською, французькою, іспанською та німецькою мовами, тож пам'ять про цю чудову людину буде жити!

Melnikov Aleksandr Valeriiovych

IT STEP University

83A, Zamarstynivska str., Lviv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-9741-9726

HE LEFT WITHOUT SAYING GOODBYE...

(In memory of E. P. Semenyuk)

We live in a time of pain and sorrow, so that against the backdrop of one disappointing piece of news, others are sometimes "lost"... At the age of ninety-one, the famous scientist, Doctor of Philosophy, Professor E. P. Semenyuk (June 10, 1935 – June 16, 2025) passed away. The author shares his impressions of communicating with this extraordinary person with readers. Professor Semenyuk lived an interesting and eventful life: a childhood with constant moves – he was the son of a railroad worker; studied at the radio engineering department of the Polytechnic Institute of Lviv, served in the Armed Forces, worked at instrument-making enterprises, and successfully graduated from the evening department of the foreign languages department of the Ivan Franko University of Lviv. He was attracted by the information interaction between man and technology and information theory. He decided to pursue philosophy professionally and entered graduate school. This was followed by the successful defense of his candidate and doctoral dissertations in philosophy. During his active scientific and teaching career, he worked at the Ivan Franko State University of Lviv (1970–1981), the Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of Ukrainian (1981–1988), and the Ivan Franko State Pedagogical Institute of Drohobych (1992–1993). He headed the philosophy departments of the Ivan Fedorov Ukrainian Printing Institute (1988–1992) and the Ukrainian National Forestry University (1993–2021). The author of many important works, the most famous of which are the books: "General Scientific Categories and Approaches to Cognition. Philosophical Analysis" (1978), "Categories of Modern Science. Formation and Development" (co-authored, 1984), "Engineering Sciences and Integrative Processes. Philosophical Aspects" (co-authored, 1987), "Informatics. Achievements, Prospects, Possibilities" (1988), "Information Approach to Cognition of Reality" (1988), "Philosophy of Modern Science and Technology" (co-authored, 2006, 2012, 2017), "Informatics and the Modern World. Philosophical Aspects" (2009), "Ecologization of society. Social role and modelling" (co-authored, 2012). Dozens of the scientist's articles have been published in specialized journals that are indexed by the international scientific databases Scopus and Web of Science. His works are read in English, French, Spanish, and German. Professor Semenyuk himself defined his research interests as follows: philosophy and methodology of modern science, information issues in society and science, computer science and the information culture of the individual and society, and the philosophy of sustainable development and globalization.

Key words: *philosophy and methodology of science, information issues in society and science, computer science and information culture, philosophy of sustainable development and globalization.*

Надійшла: 06.10.2025

Опубліковано: 26.12.2025

⁵ У 2010 р. до 75-річчя Е. П. Семенюка я спільно з колегою підготував бібліографічний покажчик його праць

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Бліхар В. С.

ЕТИЧНО-СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ:
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ..... 4

Гришин Б. Ю.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕАТРАЛЬНОСТІ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
У ВИМІРІ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ..... 11

Кадієвська І. А.

МОТИВАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ЖИТТЄВОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ
(СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)..... 21

Каранфілова О. В.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
(СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)..... 29

Кийков О. Ю.

ГІБРИДНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК СИСТЕМА ГУМАНІСТИЧНО-ТЕХНОКРАТИЧНОГО
БАЛАНСУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ..... 36

Начев М. Ю., Атаманюк З. М.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ МЕТАМОДЕРНУ..... 45

Пальчинська М. В., Кокорєв О. В.

СОЦІАЛЬНЕ ПРОЄКТУВАННЯ В УМОВАХ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА..... 52

Сьомик В. А.

МІЖ МОДЕРНОМ І ПОСТМОДЕРНОМ: ДЕКОЛОНІАЛЬНІ КРИТИКИ,
МНОЖИННІ МОДЕРНОСТІ ТА ТРАЄКТОРІЇ ДЕМОДЕРНІЗАЦІЇ..... 62

Холоша Т. О.

ДО ПИТАННЯ ЧЛЕНСТВА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
В КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОМУ БРАТСТВІ..... 69

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

Борінштейн Є. Р.

ФІЛОСОФІЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ: ЦІННІСНІ ІНСАЙТИ ТА ЗНАЧЕННЯ МОРАЛІ..... 77

Гетьман В. С.

КОНЦЕПЦІЯ ТІЛА В ФІЛОСОФІЇ МЕРЛО-ПОНТІ, САРТРА ТА ФУКО..... 85

Кокорєв О. В., Пальчинська М. В.

ТЕХНОЛОГІЧНА РЕАЛЬНІСТЬ І МЕЖІ ЛЮДСЬКОГО РОЗУМУ:
ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ЕПОХИ НАНОТЕХНОЛОГІЙ..... 100

Корнієнко С. Г.

ТЕХНІЧНА ТВОРЧІСТЬ У КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ДИЗАЙНУ:
ЕТИКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР..... 110

Лісєнко О. В., Анісімов О. О.

ФІЛОСОФСЬКО-РЕФЛЕКСИВНЕ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ
ОСОБИСТОСТІ В ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА.....119

Маді Г. І.

ДОБРО ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФІЛОСОФСЬКА КАТЕГОРІЯ:
ЗНАЧЕННЯ ПОЗИТИВНИХ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ.....126

Sajtarly I. A., Ishchenko O. M.

PHILOSOPHY OF THE EMOTIONS OF MAX SCHELER
AND JEAN-PAUL SARTRE AS TWO "PROJECTS" IN A COMMON PARADIGM.....133

Ушно І. М.

КОНСТРУЮВАННЯ НОМО АЕРОСПАСЕ: ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ
АЕРОКОСМІЧНОГО МИСЛЕННЯ В СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВАХ.....141

ФІЛОСОФІЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ АБО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Bondar S. V.

COULD ARTIFICIAL INTELLIGENCE BE MORAL?
TEST OF HUMANNES IN LIGHT OF IMMANUEL KANT'S IDEAS.....147

Іванова Н. В.

ФЕНОМЕН ЛЮБОВІ У ФОКУСІ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ СОФІЇ РУСОВОЇ:
ВЗАЄМОДІЯ РЕАЛЬНОГО І МОЖЛИВОГО.....158

Кузнецов В. С.

ЕТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА «ЦИФРОВЕ Я»:
ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ПРИВАТНІСТЬ У ВІРТУАЛЬНОСТІ.....166

Мохонько В. А.

АКСІОЛОГІЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ
НА ОСНОВІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У НАВЧАННІ ТА ПРАКТИЦІ
КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ.....175

Соколовський О. Л.

ДУХОВНИЙ ДОСВІД І ГУМАНІСТИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ
У РЕЛІГІЙНОМУ ДИСКУРСІ РАНЬМОДЕРНОЇ ЄВРОПИ.....182

ФІЛОСОФІЯ ТА МЕНЕДЖМЕНТ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кийков О. Ю.

КОМУНІКАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ І ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ: ФІЛОСОФСЬКІ
ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....190

Петінова О. Б., Гольденберг О. Я.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ВИКЛИК КУЛЬТУРНОМУ РІЗНОМАНІТТЮ:
СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ.....197

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНОГО

Мельников О. В.

ПІШОВ НЕ ПОПРОЩАВШИСЬ...(пам'яті Едуарда Павловича Семенюка)205

CONTENTS

PHILOSOPHY OF SOCIETY AND SOCIAL HISTORY

Blikhar V. S.

ETHICAL AND SOCIAL CHALLENGES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE
IN THE LEGAL SYSTEM: PHILOSOPHY OF LAW AND SOCIAL PHILOSOPHY
IN THE AGE OF DIGITALIZATION.....4

Gryshyn B. Yu.

THEATRICALITY OF MARKETING COMMUNICATIONS IN THE DIMENSION
OF SOCIAL PHILOSOPHY.....11

Kadievskaya I. A.

MOTIVATION IN THE CONTEXT OF A PERSON'S LIFE ORIENTATION
(SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT).....21

Karanfilova O. V.

EUROPEANS STUDIES AND THEIR IMPACT ON THE REFORM OF EDUCATION
IN UKRAINE (SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS).....29

Kyikov O. Yu.

HYBRID MANAGEMENT AS A SYSTEM OF HUMANISTIC-TECHNOCRATIC BALANCE
IN THE CONDITIONS OF DIGITAL GLOBALIZATION.....36

Nachev M. Yu., Atamaniuk Z. M.

SOCIALIZATION OF THE PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF THE METAMODERN.....45

Palchynska M. V., Kokoriev O. V.

SOCIAL DESIGN IN THE CONDITIONS OF VIRTUALIZATION OF SOCIETY.....52

Semyk V. A.

BETWEEN MODERN AND POSTMODERN: DECOLONIAL CRITICISMS,
MULTIPLE MODERNITIES, AND TRAJECTORIES OF DEMODERNISATION.....62

Kholosha T. O.

ABOUT THE ISSUE OF TARAS SHEVCHENKO'S MEMBERSHIP
IN THE CYRIL-METHODIUS BROTHERHOOD.....69

PHILOSOPHY OF THE HUMAN PERSON WITH ITS FEATURES, ABILITIES, AND PROPERTIES

Borinshtein Ye. R.

PHILOSOPHY OF THE CREATIVE PERSONALITY:
VALUE INSIGHTS AND THE MEANING OF MORALITY.....77

Hetman V. S.

THE CONCEPT OF THE BODY IN THE PHILOSOPHY OF MERLEAU-PONTY, SARTRE
AND FOUCAULT.....85

Kokoriev O. V., Palchynska M. V.

TECHNOLOGICAL REALITY AND THE LIMITS OF HUMAN REASON:
A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE NANOTECHNOLOGY ERA.....100

Korniienko S. H.

TECHNICAL CREATIVITY IN THE CONTEXT OF THE PHILOSOPHY OF DESIGN:
AN ETHICAL AND ANTHROPOLOGICAL DIMENSION.....110

Liseienko O. V., Anisimov O. O.

PHILOSOPHICAL-REFLEXIVE ANALYSIS OF THE PHENOMENON
OF PERSONAL LIFE SUCCESS IN CONTEMPORARY SOCIETY.....119

Madi H. I.

GOOD AS A UNIVERSAL PHILOSOPHICAL CATEGORY:
THE MEANING OF POSITIVE MORAL AND ETHICAL QUALITIES.....126

Sajtarly I. A., Ishchenko O. M.

PHILOSOPHY OF THE EMOTIONS OF MAX SCHELER
AND JEAN-PAUL SARTRE AS TWO “PROJECTS” IN A COMMON PARADIGM.....133

Ushno I.M.

CONSTRUCTING HOMO AEROSPACE: FACTORS IN SHAPING AEROSPACE THINKING
IN CONTEMPORARY SOCIETIES.....141

PHILOSOPHY OF THE SPIRITUAL SPHERE OR INTELLECTUAL PROCESSES

Bondar S. V.

COULD ARTIFICIAL INTELLIGENCE BE MORAL?
TEST OF HUMANNES IN LIGHT OF IMMANUEL KANT’S IDEAS.....147

Ivanova N. V.

THE PHENOMENON OF LOVE IN THE FOCUS OF SOFIIA RUSOVA’S LIFE-CREATION:
THE INTERACTION OF THE REAL AND THE POSSIBLE.....158

Kuznetsov V. S.

ETHICAL RESPONSIBILITY FOR THE “DIGITAL SELF”:
IDENTITY AND PRIVACY IN VIRTUALITY.....166

Mokhonko V. A.

AXIOLOGICAL AND PRAXEOLOGICAL PRINCIPLES OF USING TECHNOLOGIES
BASED ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING AND PRACTICE
WITHIN THE CREATIVE INDUSTRIES.....175

Sokolovskiy O. L.

SPIRITUAL EXPERIENCE AND HUMANISTIC ANTHROPOLOGY
IN THE RELIGIOUS DISCOURSE OF EARLY MODERN EUROPE.....182

PHILOSOPHY AND MANAGEMENT OF SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES

Kyikov O. Yu.

COMMUNICATION MANAGEMENT AND DEMOCRATIC VALUES: PHILOSOPHICAL
PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN POST-INDUSTRIAL SOCIETY.....190

Petinova O. B., Goldenberg O. Ya.

GLOBALIZATION AS A CHALLENGE TO CULTURAL DIVERSITY:
SOCIO-CULTURAL PRACTICES IN PRESERVING NATIONAL HERITAGE.....197

IN MEMORY OF THE SCIENTIST

Melnikov A. V.

HE LEFT WITHOUT SAYING GOODBYE... (IN MEMORY OF E. P. SEMENYUK)..... 205

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

ВИПУСК 2(56) 2025

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.
Обл.-вид. арк. 20,74. Ум. друк. арк. 25,34. Зам. № 0126/017
Підписано до друку 26.12.2025. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.